

ALBANIJA I JUGOSLAVIA 1918-1927

P R E D G O V O R

Tema odnosa između Albanije i Jugoslavije tokom 1918-1927., godine privlačila me je kao građanina i historičara zbog svoje kompleksnosti i dramatičnosti, zbog naučne vrednosti i aktuelnosti. U ovoj studiji se nastojalo da se objektivno tretiraju događaji i procesi koji su našli mesto u odnosima između dveju susednih zemalja u tom periodu.

Studija ne nenamerno obuhvatila ove godine. One čine poseban period u istroji albansko-jugoslovenskih odnosa, period koji je određen ne samo od unutrašnjih kretanja u obe zemlje, već i od međunarodnih. Kraj Prvog svetskog rata zatekao je Albaniju s velikim pretnjama na njenu teritorijalnoj celini, koje su dolazile kako od Velikih sila pobednice rata, tako i od susednih monarhija. Od ovih poslednjih bila je i Jugoslavija koja je stvorena kao Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca odmah nakon Prvog svetskog sukoba, 1. decembra 1918. godine.

Ovi odnosi koji se razmatraju u političkim, ekonomskim i vojnim aspektima, analiziraju se do 1927. godine i ta granica nije slučajna. Naime, ovom godinom se zatvara jedna etapa u istoriju albansko-jugoslovenskih odnosa u periodu između dva svetska rata. Ovi odnosi sa svojim padovima i usponima, u godinama posle rata, nikada nisu postali stabilni, iz razloga i činioca koji se analiziraju u ovoj knjizi. Ali nakon 1926. godine, potpisivanjem prvog talijansko-albanskog pakta, koji je stvarao uslove za stavljanje Albanije pod protektoratom Italije, ovi odnosi su upali u najdublju tešku krizu, no ikada posle rata.

Studija, osim naučne ima i aktuelnu vrednost. Sadašnja kretanja u albansko-jugoslovenskim odnosima imaju svoju predistoriju, i one se mogu razumeti bolje i dublje kada se otkrivaju njeni istorijski koreni, kada se iznose nove činjenice prošlosti koje služe objašnjenju dnevnih pojava i stavova. Retrospektivni naučni pogled jeste početak svake analize i studije...

*

*

*

U V O D

PRVO POGLAVLJE

ALBANIJA U DONOSIMA SA NOVOM JUGOSLOVENSKOM DRŽAVOM 1918-1921

I. OKUPIRANJE SEVEROISTOČNIH KRAJEVA ALBANIJE OD JUGOSLOVENSKIH SNAGA (1918-1921)

1. *Stvaranje »strateške linije« i uspostavljanje okupacionog režima*

Još dok se nije okoćao Prvi svetski rat, u leto 1917. godine, u srpskim političko-vojnim krugovima bili su urađeni projekti za osvajanje, silom i oružjem, severne Albanije. Porazom snaga Centralnog bloka na Solunskom frontu, srpskoj vojsci koja je učestvovala u vojnim snagama Antante otvoren je put da prodiše ka severu. Njene posebne jedinice, okupirale su početkom oktobra 1918., Debar, Ljumu, prefekturu Kukeša, i 10. oktobra su ušle u Tiranu. Jedna druga posebna jedinica dobila je naređenje da 21. oktobra krene iz Peći na Kosovu, u pravcu Skadra gde je ušla 30 oktobra. Istog dana, predsednik srpske Vlade u emigraciji, Nikola Pašić naredio je da se na albanskim teritorijama, okupirane od srpske vojske, »uspostavi stanje koja je bila pre evakuacije, kada je Esat paša bio predsednik albanske Vlade«. To podrazumeva da se ponovo uspostavi okupatorski srpski režim prema uslovima koji su se određivani sporazumima postignutim 1914-1915., između Srbije i Esat paš Toptanija.

Žurba kojom su srpske snage izvršile upad i okupaciju Albanije objašnjava se i postojanjem jednog drugog faktora. Talijanske snage raspoređene u Albaniji prodirale su ubrzano ka severu i zauzele napuštene teritorije od Austro-Ugarske. Te snage, pošto su zauzele Elbasan i Drač, zaposle Tiranu i u drugoj dekadi oktobra prešle su na severu reke Mat, zauzimajući Ležu i izbile na vratima Skadra. Da bi sprečio ulazak talijanskih trupa u ovaj grad i uopšte na severu reke Drim, Beograd je naredio komandi Srpske vojske, koja je prodirala ka Skadru, da učini sve kako bi stigla tamo pre talijanskih trupa. On je takođe uložio demarš Parizu gde je tražio podršku francuske Vlade za ovu stvar.

Sa druge strane, i Rim je pažljivo i sa zabrinutošću pratio napredak srpskih vojnih snaga u Albaniju. Talijanski Ministar inostranih poslova Sonino poručio je 16. oktobra talijanskoj vojnoj komandi u Albaniji da deluje što je moguće brže radi sprečavanja osvajanja albanskih teritorija od strane Srbije. Zato talijanski general Ferero nije dopustio prelazak srpskih snaga iz Tirane u pravcu Leže pod izgovorom da su teritorije te regije i Skadra rezervisane za talijansku vojsku. Ipak, talijanske snage su tek 1. novembra ušle u Skadar. One su zaposle i još neke druge teritorije severno od reke Drim.

Saveznici iz vremena rata su se našli jedan naspram drugog u Albaniji. Opasnost od sukoba između talijanskih i jugoslovenskih snaga bila je više nego stvarna. Francuska diplomatija je tokom celog oktobra nastojala da spreči ulazak talijanskih snaga u Skadar, iznoseći kao argument pitanje postavljeno još ranije o njegovom internacionalizacijom. Rim je u početku odbacio ovaj predlog i na osnovu tumačenja preporuke od 7. oktobra visokog Savezničkog veća, priznao sebi pravo da zauzme celu severnu Albaniju. Međutim, kada se videlo da srpske trupe ubrzano ušle u Skadru, u Rimu je prihvaćena francuska verzija međusavezničkog garnizona u ovaj grad, uz učešće francuskih, engleskih i talijanskih snaga. Ali tom prilikom talijanska Vlada je insistirala na udaljavanju srpskih snaga iz Skadra, i postigla cilj. Pošto su se prethodno povlačile iz Tirane Srpske snage su početkom oktobra napustile i Skadar, ostavljajući tu privremeno (za oko mesec dana) jednu sasvim manju jedinicu.

Iako povučene iz Skadra krajem 1918. godine, Srpske snage su držale pod okupacijom značajan deo albanske teritorije, koja je obuhvatila istočne i severoistočne krajeve kao što je Donje Debar (Peškopeja) sa avanzovanim pozicijama do mesta Čafa e Bulit i Čafa e Mures, Has, Luma, Đakovačka Malesija, Krasnića i Keljmenđ. Sa razvojem događaja i borbenih akcija, granične zone zaposednute od Srba čas su se proširile a čas suzile. U opštim crtama, okupirane teritorije od Srba obuhvatile su oko jednu šestinu ukupne teritorije

Albanije iz 1913. godine, sa populacijom od ukupno 150 hiljada stanovnika. Ova okupirana zona, koja je u Beogradu označena kao »strateška linija«, poklopila se sa osnovnim srpskim aneksionim težnjama u Albaniji. Jugoslovenska Vlada će nastojati da ubuduće spusti još južnije ovu liniju, ali u prvim mesecima okupacije ona se usredsredila na jačanje pozicija na okupiranim teritorijama.

Učvršćivanje okupacionog režima imao je za cilj gušenje svakog otpora i borbu albanske populacije i stvaranje povoljnih okolnosti za pridobijanje saglasnost Velikih sila za aneksiju i drugih albanskih teritorija. Suštinu ove politike je izneo Pašić kada je izjavio da »ko drži severnu Albaniju, drži i Debar, i Ljumu i Tiranu«. Srpske vojne snage na okupiranim predelima, u saradnji i sa plačenicima u njihovoj službi, pokušali su da odmah formiraju okupacijonu lokalnu upravu. Tako, samo što su ušli u Skadar, Peškopeju, Debarsku Malesiju, Has, Ljumju, i dr, srpske vojne jedinice su istakle srpsku zastavu. Decembra 1918. godine, Srpske snage su u albanskim krajevima pojačane drugim jedinicama 22 puka pešadije. Ove snage su pomagale na postavljanje prefekata (gradonačelnika) ovih zona kao i u organizaciju lokalne žandarmerije od ljudi plaćenih od njih. Srpska jedinica koja je ostala zajedno sa agentima upućenim specijalno iz Beograda, kao i podrškom francuskog generala De Furtu, pokušala je da u Skadru podriva delatnost patriotskih snaga koje su ratovala protiv srpskih aneksionih težnji u severnoj Albaniji i za osiguranje teritorijalne celine zemlje.

Uspostavljenje srpskog režima na albanskim okupiranim teritorijama i njegovo učvršćivanje bilo je u suprotnosti sa talijanskim ciljevima u Albaniji. Rim je pokrenuo diplomatsku kampanju kombinovanu i sa ograničenim vojnim akcijama u severoistočnim krajevima Albanije, da bi naterao Beograd da u potpunosti povuče snage ne samo iz Skadra već i iz drugih okupiranih albanskih krajeva. Jedini rezultat ove intervencije bio je udaljavanje simboličnog srpskog kontigenta iz Skadra, početkom decembra. Ali Rim nije se zadovoljio samo time. Krajem decembra 1918., godine, Sanino je preko talijanskog otpravnika poslova u Beogradu uputio jugoslovenskoj Vladi notu za evakuaciju srpskih trupa iz Peškopeje, Hasa i Ljume. Iz Beograda su odgovorili da su srpske vojne snage nalazile unutar takozvane strateške linije priznate od komande »Istočne armije«, da one čuvaju put Gostivar-Debar koga napadaju Albanci i obezbedili mir za pograničnu jugoslovensku populaciju koja je bila ugrožena od njih. Rim je ponovo tražio pomoć Pariza da bi se »potvrdilo« njegovo pravo da drži pod kontrolom i albansku teritoriju na severu reke Drim. Međutim, francuski ministar inostarnih poslova Pišon, insistirao je na to da odredbe Londonskog ugovora ne negiraju i pravo Srba da zaposedaju severne delove Albanije. Da bi oterala srpske trupe iz severoistočne Albanije, talijanska Vlada je pribegla sredstvo sile.

Talijanske trupe su dobile naredbu da se kreću u tom pravcu. U spornoj zoni sa obeju strana dogodili su nekoliko incidenata koji su bili vesnici sukoba širih razmera. Ni Rim ni Beograd nisu želeli da preuzmu na sebe odgovornost za takav sukob u vreme kada je počela sa radom Mirovna konferencija u Parizu. Svaka strana nadala se da će ova konferencija i po albanskom pitanju terati »vodu na njenu vodenicu«. U takvim okolnostima, savetovana i od Pariza, jugoslovenska Vlada je naredila nekakvo povlačenje svojih trupa iz severoistočne zone Albanije. Na proleće srpske trupe su se udaljile iz Lure, Selište, Okštuna i Zabzuna. Evakuacija sa ovih teritorija je bila privremena i nepotpuna. Tu su ostale značajne Esat pašine snage koje su, organizovane i plaćene od Beograda, držali aktiviranim separatistički pokret. Veze Esata paše sa srpskim šovinističkim krugovima, ojačane tokom Prvog svetskog rata, svoj antinacionalni karakter sačuvale su i posle rata. Savez Srbije sa Esat pašom bio je jedan od najnegativnih faktora koji je podrivao borbu i nastojanja Nacionalnog pokreta Albanaca za očuvanje

nezavisnosti i teritorijalne celine Albanije. Konstanta politike Esata paš Toptanija je bila uvek ona što je on zbog pomoći za uzurpaciju vlasti u Albaniji, izneo na licitaciju čitave njene teritorije. Nakon rata, Esat paša je tražio međunarodnu podršku za ostvarivanje svojih ambicioznih planova u Albaniji. Nju je našao bez rezerve u Beogradu. Sa druge strane, i srpski šovinistički krugovi našli kod snaga Esada paše spremnost da se stave u službi njihovih aneksionih ciljeva prema albanskim teritorijama. Ovu zajednicu interesa karakterisala je i međusobna podrška na političkom i vojnom planu.

Po otvaranju Mirovne konferencije u Parizu, Esat paš Toptani pojavio se tu kao predsednik »legitimne« albanske Vlade i suprostavio se delegaciji Vlade u Draču. Jugoslovenska Vlada i njena delegacija postavili su se na konferenciji svim sredstvima na strani Esat paše. Pašić i drugi članovi delegacije osećali potrebnim da, za usluge koje im je Esat pružao, čine sve što je moguće da se on pajavi na konferenciju i govori u ime albanskog naroda, kao i da se vrati u Albaniju. Uz srpsku materijalnu pomoć u Debru je držana i jedna zgrada pod nazivom »Kancelarija vlade Esata paše«, gde su stanovali i delovali njegovi agenti. U Matu, Debru i drugim okupiranim zonama regrutovani su žandari i postavljeni potprefekti u ime Esata paše i u službi srpskih snaga.

Esatisti (pripadnici snaga Esata paše) su postali glavno unutrašnje uporište za politiku i ciljeve Beograda u Albaniji. Esat je iz inostranstva poručio svojim sledbenicima u Albaniji da se povinuju naredbama srpske Vlade i njenih osvajačkih trupa. Prvih meseci 1919. godine, Esatisti su postali avangarda srpske vojske u njenim osvajačkim pohodima u Albaniji. Na proleće-leto 1919. godine, između snaag Esata paše, koje su često komandovali srpski oficiri, i naroda pokrajina Bulćiza, Peškopeja, Golobrd i Mirdita vođene su prilično žestoke borbe. U planovima Beograda Esatističke bande su imale još jednu drugu funkciju: prepreke protiv prodora talijanskih snaga u okupiranim zonama, a pohotne od srpske vojske. Jugoslovenska štampa je dala veliki publicitet borbi Esatističkih bandi, one su ocenjene kao »ustanak« albanskog naroda protiv talijanske vladavine. Srpski politički krugovi su bili oduševljeni ovakvim tokom događaja. Oni su iskoristili stvorenu situaciju da bi Italiju predstavili Mirovnoj konferenciji kao jedinog od uzročnika napetosti u stvorenoj Albaniji.

Rim nije bio manje odgovorniji od Beograda. Albanski narod, a posebno njegove napredne snage, nisu gajile iluziju ni za zapadnog ni za severnog suseda.

Međutim, srpskim vladajućim krugovima je zanimala galam oko talijanske pretnje u Albaniji, i borba albanskog naroda protiv talijanskih osvajača, sa ciljem da se skrene pažnja albanske a i međunarodne javnosti od aneksione okupacione jugoslovenske politike na severoistočnim krajevima Albanije. Rim je sa svoje strane, pošto je poražen nekoliko puta u nastojanjima da natera Beograd da povlači svoje vojne snage iz istočnih zona Albanije, uspeo je u periodu jun-juli 1919, da ubedi Pariz i London da izvrše pritisak na jugoslovensku Vladu.

Vojska Jugoslavije ne samo što se nije povukla sa severoistočnih krajeva Albanije već naprotiv u julu 1919, god., ona je preduzela novu ofenzivu u njihovom pravcu.

Regularne srpske trupe su 22. jula prešle albansko-jugoslovensku granicu na mesto Čafa Morines i zauzele teritorije Krasniće, Gaš, Nikaj i Murter. Ova nova agersija Beogradu na albanskim zemljama je motivisana opasnošću što su predstavljale talijanske snage koje su težile da pređu reku Drim. Takođe je kao argument iznet »zahtev« stanovnika ovih zona radi ponovnog uspostavljenja reda i zakona. Istina je da su talijanske snage preduzele nekoliko puta vojne akcije da bi prešli reku Drim u njenim posebnim sektorima kao u Vau i Spasit, Kljenč i dr. Ali ovi upadi, koji su naišli na opšti otpor srpskih snaga i Esatista, poslužili su kao

izgovor jugoslovenskoj vojsci da preduzme ofenzivu širih razmera u severistočnim krajevima Albanije. Način na koji je izraženo nezadovoljstvo Pariza i Londona prema jugoslovenskim upadima u Albaniju, dao je Beogradu do znanja da Velike sile nisu se ozbiljno angažovale u to vreme za rešenje talijansko jugoslovenskog rivalstva u Albaniji. Na mirovnoj konferenciji u Parizu, nastavljena je nagodba oko »Jadransko pitanje« s kojim je bilo povezano i albansko pitanje. Velike sile su bile u međusobnom dogovoru i to u Beogradu dobro znali. Za srpske planove u albanskim teritorijama ohrabrujuće je bila i deklaracija komandanta snaga »Istočne armije«, Franše D'Epere, prema kojoj, izuzev Skadra, njegove snage ne snose odgovornost za razvoj situacije severno od reke Drim.

Koristeći stvorene okolnosti, Beograd je uporedo sa vojnim osvajanjima prethodnih krajeva, preduzeo još jedan drugi korak za njihovu aneksiju. Jugoslovenska Vlada je odlučila da njene vojne snage u Albaniji budu pod Ministarstvom unutrašnjih poslova u mesto pod Ministarstvom rata. Ova promena je bila veoma značajna. Pitanje severoistočne Albanije se tretiralo kao »unutrašnje« pitanje jugoslovenske države, težilo se da se legalizuje nasilna aneksija albanskih teritorija i da se Pariska konferencija stavi pred svršen čin. Beograd je bio svestan da bez podrške Velikih sila ovi aneksioni planovi ne bi zaživeli. Pre svega treba odoljeti talijanskoj diplomatskoj ofenzivi koja je bila pokrenuta protiv osvajanja albanskih teritorija severno od Drima. Da bi stvarali utisak na Mirovnoj konferenciji i van nje, jugoslovenska vlada je pokrenula kampanju pritisaka i pretnji prema stanovništvu okupiranih zona da bi ga naterala da se izjašnjava »dobrovoljno« za ujedinjenje sa Kraljevinom SHS. Sam Pašić je poručio nekoliko puta iz Pariza da jugoslovenska Vlada prikupi potpise od stanovništva severne Albanije u kojima će se ono izjasniti »dobrovoljno« za ujedinjenje sa Jugoslavijom. Srpske vojske su naišle na veći otpor albanske populacije. Da bi slomio taj otpor Beograd je nastojao da primeni staru politiku svakog osvajača: »Zavadi pa vladaj«. On je pokušao da novcem i poklonima kupi prvake okupiranih zona. Na nekim mestima je i postigao cilj, ali generalno ova taktika propala.

Beograd je u jesen 1919. godine, pokušao da širi zaposednutu zonu ka Skadru. Njegov cilj je bio da stvori jednu homogenu okupiranu teritoriju koja bi obuhvatila celu severnu Albaniju iznad reke Drim. Ministarstvo inostranih poslova Jugoslavije i Ministarstvo rata su naredile u septembru zauzimanje Gornje Šalje i Keljmenda. Krajem septembra do početka oktobra ove dve zone su bile okupirane od srpske vojske. Beograd je ostao uporan u svojim ciljevima. Čak je i prešao dotadašnje granice okupacione zone. Jugoslovenski premijer Davidović zahtevao je u novembru i krajem decembra 1919. godine, da se zaposeda i zona Boge i cela teritorija Škrelja. Ministarstvo rata je još više unapredilo ove planove. Ono je naredilo da se priprema zauzimanje Taraboša i dela teritorije na desnoj obali reke Bojana.

Ova žurba srpskih političko-vojnih krugova nije bila bezrazložna. Na mirovnoj Konferenciji u Parizu i van nje, pokušali su da okončaju »Jadransko pitanje« na bazi teritorijalnih kompenzacija. Albanija bi ponovo poslužila kao jedna »ničija zemlja«, od koje bi se odkidali komadi da bi poravnali nesporazumi i udovoljili apetiti pohotnih suseda. Beograd je tražio da stavi pred svršen čin »mirovnjake« u Parizu za severnu Albaniju, a posebno za Skadar. Tako bi stvarao novu osnovu za pretenzije.

Početkom januara 1920. godine, jedna srpska vojna snaga od 500-600 ljudi je ponovo okupirala pokrajinu Nikaj-Mertur. Ali početkom ove godine glavni cilj Beograda bio je zauzimanje Skadra. Zvanični krugovi i srpska šovinistička štampa

pozivale su javno da se uputi vojska radi osvajanja ovog grada. Skadar je postao magična reč preko koga su jugoslovenski vladajući krugovi pokušali da odvrte pažnju masa od teških ekonomsko-društvenih problema. Jedan drugi razlog, koji govori zašto Skadar postao glavni cilj srpske ekspanzije u Albaniji u to vreme, jeste i činjenica što se francuske vojne snage u sastavu savezničkog garnizona pripremale da napuštaju ovaj grad. Francuska podrška Beogradu nije bila pod znakom pitanja za srpske ekspanzionističke planove prema albanskim zemljama, pre svega ona francuskog generala u Skadru, Bardi de Furtu. Upravo ovaj general, u svojstvu komandanta međusavezničkog garnizona i pod izgovorom očuvanja slobodne plovidbe na Bojani i Skadarskom jezeru od crnogorskih separatista, je dozvolio jugoslovenskim snagama da 12. februara 1920. osvoje albanske krajeve na desnoj strani reke Bojane, kao i planinu Taraboš. Na taj način, srpska vojska je došla na vratima Skadra i težila da ulazi u grad, čim se udaljavaju francuske snage. Ali taj cilj nisu postigli, jer je Skadar 11. februara 1920. ujedinjen sa administrativnog aspekta sa nacionalnom vladom proizišle iz Kongresa u Lušnji. Ipak, Pašić je 15. marta pozivao da srpska vojska »po svaku cenu zardži svoje pozicije na desnoj obali reke Bojana«. Na Tarabošu, u drugoj polovini marta, jugoslovenske snage su se pojačale i izgradile nova utvrđenja.

Odluke Kongresa u Lušnji bile su suprotne interesima Rima, ali one delimično nisu svidеле ni Beogradu. Antitalijanski naglasak Kongresa bio je povoljniji po jugoslovene. Ipak jugoslovenska Vlada nije podržala albansku Vladu proizišle iz Kongresa u Lušnji, naprotiv, počela još jednu optužujuću kampanju protiv nje. Vladajući krugovi nisu se mogli pomiriti i ocenili su kao neprihvatljive druge zahteve Kongresa u Lušnji za stvaranjem nezavisne Albanije, u čijem sastavu će se ujediniti i njene teritorije otimane nepravедno u prošlosti.

Beograd, dosledan svojim težnjama, nastojao je da ruši Vladu proizišle iz Kongresa u Lušnji i da dovede na vlast svog omiljenog čoveka, Esat pašu. Čak početkom aprila 1920. godine, u srednjoj Albaniji, plaćenici Esata paše regrutovani i snabdevani oružjem iz Beograda a i potsticani od talijana organizovali su oružani pokret sa ciljem da uspostave pašu iz Toptana. Ovaj pokret, koji je gušen, poklopio se sa izbijanjem i vođenjem rata u Valoni, koji je naterao talijane da se povuku iz grada i njegove okoline. Udaljavanje talijanskih snaga iz albanskih teritorija izbio je izgovor srpskih vladajućih krugova da zadrže osvojene severoistočne albanske zone. Zabrinuta razvojem događaja u Albaniji, jugoslovenska Vlada je naredila, juna 1920. godine, razoružanje stanovništva u krajinama Ljuma, Reča, Klenja, Dardha i dr. Ove akcije ona je koristila za otimanje stoke u rejonu Reka e Gostivarit (Gostivarska reka) od četvorice seljana iz sela Kališta e Lumes.

Razoružanje populacije je praćeno krvavim masakrima i prisilnim merama. Na desetine seljana je ubijeno u selima Peladhije i Sopota. Porušene su mnogo kuća i otimano je na hiljade grla stoke, internirane mnoge porodice, uvedene su nove takse. Da bi ojačali okupacijonu vlast i teror u Donji Debar su smestini šest bataljona sa srpskim vojnicima, u Golobordu - dva i u Bulćizu - jedan. U isto vreme Ministarstvo sposlnih poslova Jugoslavije insistiralo je na to da političke prilike isključivo zahtevaju držanje trupa na granici i zauzimanje novih pozicija na desnoj obali reke Drim, i Nikaj-Mertur. Crnogorski šivinista A. Radović traži dalje pojačanje jugoslovenskih trupa skoncentrisane u Tarabošu jer samo tako, po njemu, obuzdala bi se želja Albanaca »da nas proteraju sa teritorije Albanije, određene 1913. godine«.

2. Širenje jugoslovenske agersije

Sa završetkom rata u Valoni i udaljavanjem talijanskih snaga, Beogradska Vlada je trebala da povlači svoje trupe sa okupiranih teritorija na severistoku Albanije. Ova akcija bi bila u skladu sa povremenim zvaničnim jugoslovenskim izjavama. To povlačenje se nije desilo. Naprotiv, vladini krugovi u Beogradu smatrali su povoljnim stvorenim okolnostima za ostvarenje dva svoja cilja u Albaniji: prvo, da ubrzano anektiraju albanske teritorije koje su nalazile unutar "strateške linije" i drugo, da nateraju albansku Vladu da vodi projugoslovensku politiku i da se zemlja pretvara u zonu jugoslovenskog uticaja. U stvari takva politika je bila kratkovida. Rim koji je bio prinuđen da povlači svoju vojsku iz Valone, nije mogao da dozvoli prisustvo jugoslovenskih snaga i, što više, njihov napredak u albanskim teritorijama.

Još pre završetka Valonskog rata, nedelju dana pre potpisivanja protokola u Tirani između talijanske i albanske vlade, jugoslovenske vojne snage su krajem jula 1920. godine, izazvale novi oružani sukob, blizu Koplika u pravcu Skadra. Ova intervencija je bila promišljena i podsticana od jedne nameštene provokacije na granici. Jugoslovenske snage su osvojile Kastrat, Škrelj, Keljmend i Koplik, a ostale jedinice koncerisale na planini Taraboš sa namerom da se napadne grad Skadar. Vojna jugoslovenska intervencija prema Skadru bila je deo razrađenog plana Beograda za osvajanje cele albanske teritorije na severu reke Drim i šire. Jugoslovenska Vlada je posumnjala u albansko talijanski protokol od 2. avgusta, koji je po njoj sadržao tajne odredbe uperene protiv Jugoslavije. Ovaj izgovor, kao i činjenicu što će talijanske snage ostati na ostrvo Sazan, Beograd je upotrebio kao pravni osnov i kao političko-strategijski argument ne samo da se ne udaljava sa osvojenih zona takozvane demarkacione linije, već da ulazi dublje u albansku teritoriju.

Jugoslovenska vojna intervencija na severu i severoistoku Albanije, krajem avgusta 1920., širila se još više. U trećoj dekadi avgusta, najpre u regijonu Skadra a nekoliko dana kasnije i na regijon Donjeg Debra, brojčane jugoslovenske snage su preduzele nov napad. Albanski borci, u nemogućnosti da se surpostave daleko većem neprijatelju u ljudstvo i naoružanju, bili su primorani da se privremeno povlače sa pozicija stečene ratom. Jugoslovenske snage u regijonu Skadra ponovo su osvojile Kastrat, Škrelj, Keljmend i Koplik, dok u regijonu Peškopeje zauzele opet takozvanu "stratešku liniju" iz 1918. godine.

Intervencionističke trupe Beograda nisu stale na toj liniji, već su ušle dublji u albansku teritoriju. Beograd je ponovo izneo na scenu kartu Esatista čiji se ostaci, nakon razbijanja u srednoj Albaniji, okupili u Debar. Esatove bande su se reorganizovale, ušle u Mat, Martaneš i Šenderđ i stigle do mesta Gryka e Priskes (klisura Priske), nedaleko od Tirane, preteći ozbiljno glavnom gradu. Da bi legalizovali ovu agresiju, zvanični krugovi i šovinistička srpska štampa proneli su vesti da se u redovima albanskih boraca nalazi veliki broj bugarskih komita, agenatata bivšeg crnogorskog kralja i talijanskih oficira. U stvari, vojnim snagama koje su prodirale u dubinu albanske teritorije bilo je jasno da krajni cilj njihovog napada bio rušenje Vlade u Tirani i stvaranje nove projugoslovenske vlade.

Jugoslovenski intervencionizam na albanskim teritorijama, u leto-jesen 1920., praćen je surovim terorom protiv domaće populacije. Jedan od komandanata jugoslovenske vojske, general K. Smiljanić uoči napada, avgusta 1920., ovako je poručio vojnicima i oficirima: "Stavićemo pod mač sve što budemo našli ispred, uništićemo i rušićemo svaku stvar, dok kriminalce i bezčasnike (albanske borce – P.M.) gonićemo do mora, i kada se bace u more onda ćemo ih uhvatiti za gušu". Takva indoktrinovana vojska duhom šovinizma i genocida, čim je koračala na albansku teritoriju, prešla na delo. Tokom septembra-oktobra 1920., a prema podacima tog vremena, srpske osvajačke snage porušili su na hiljade kuća, ubili

738 nevinih civila i zaklali oko 65 hiljada grla stoke. Kao rezultat srpske invazije više od 40 hiljada lica napustila je svoja ognjišta, od kojih 35 hiljada bilo iz regiona Donjeg Debra. I najstravičnija svedočenja su prilično siromašna da bi dočarale genocid koji je vršen nad albanskom populacijom u okupiranim teritorijama. Napredna jugoslovenska štampa tog vremena objavila je dosta pisama srpskih vojnika i oficira koji potvrđuju zločine od strane osvajačkih snaga u Albaniji.

Dolaskom na vlast radikalske vlade N. Pašića, krajem 1920. godine, antialbanska politika Beograda je postala intenzivnija i poprimila nove dimenzije. U leto i jesen 1920., jugoslovenski vladini krugovi angažovali su se u sveopšti napad protiv statusa Albanije kao nezavisne države. Potsticali su separatističke elemente tipa Marka Đonija (pobujnik i vođa separatista u pokrajini Mirdita na severu Albanije naseljena Albancima katoličke vereispovesti – pr. prevodioca), koji je zbog ambicioznih ciljeva i gladi za vlašću digao se protiv legitimne Vlade u Tirani. Kapetan Mirdite (Marka Đoni) bio je u potpunom dogovoru sa jugoslovenskom Vladom.

Da bi pokazali Ligi naroda i Ambassadorskoj konferenciji da Albanci nisu u stanju da samoupravljaју, da tamo vlada anarhija i da albanska Vlada ne vrši kontrolu nad celom zemljom, Beogradske vlasti su izvele na scenu Marka Đonija, snabdevali ga oružjem i novcem i ubacili u akciju protiv vlade u Tirani.

Separatistička pobuna barjaktara Mirdite izbila je krajem juna 1921. Savetovan od Beograda, čim se vratio u Prizren 17. jula Marka Đoni proglasio je “Republiku Mirdite”, zatražio njeno priznanje od susednih zemalja - Italije, Grčke i Jugoslavije kao i od Lige naroda. Kapetanova pobuna nije imala podršku naroda Mirdite, i pored njegovih nastojanja da joj da boju verskog bratoubilačkog rata. U tim okolnostima, jugoslovenska Vlada je umešala sebe i direktnim akcijama za podršku Marka Đoniju. Ona je organizovala ostatke Esatove bande koje su našle utočište u Jugoslaviju i zajedno sa 1200 “dobrovoljaca”, među kojima je i 687 Vangelovih ruskih belogardista, i mnogo jugoslovenskih vojnika i oficira, ubacila je u Albaniju za pomoć Marka Đoniju.

Da bi potsticali još više sopstevno oruđe u Albaniji i da bi stvarali druge poteškoće albanskoj državi, srpski šovinistički krugovi su početkom jula osvojile Gaš i Krasniću. Oni su smatrali da je pogodan trenutak i za okupaciju cele severne Albanije.

Jugoslovenska vojska je preduzela u jesen nov napad preko “strateške linije”. Komandant okupacionih srpskih snaga u predelu Donjeg Debra zahtevao je 17. septembra 1921. godine, u formi ultimatum, udalavanje albanskih snaga iz sela Muher, Aras, Sine, Gryka, Bardha i Mali i Lures, pod izgovorom da se one nalaze unutar “demarkacione zone” zauzete od jugoslovenske vojske. U protivnom, jugoslovenske snage su pretile da će nakon 24 sata silom zauzeti ova sela. Dan kasnije, 18., septembra, srpska vojska je zajedno sa Esatovim plačenicima, osvojila gore pomenuta sela nakon granatiranja artiljerijom. Na ovom sektoru su vođene krvave borbe oko dva meseca. Za podršku njegovih snaga angažovane u borbama, Beograd je u oktobru doveo i 21 pešadijski puk koji se nalazio u Skoplju, kao prvi pešadijski puk koji je bio premešten u Vranje, dok u novembru još šest novih pešadijskih pukova. Jugoslovenske trupe su krajem oktobra proširile svoje napade uzduž skoro cele “strateške linije”, prešli su je i stigle do Lure, Mirdite, Mata i brižile se Skadru. Kao i u drugim prilikama, gde god je prolazila, srpska osvajačka vojska sejala teror, palila i rušila kuće i čitava sela, ostavila bez krova nad glavom i na ulicu na desetine hiljada ljudi, kako je primetio u to vreme Međunarodni komitet crvenog krsta čiji se delegati nalazili u Albaniji.

Rasplamsavanje jugoslovenske agresije protiv albanskih teritorija preko takozvane “demarkacione linije”, u jesen 1921., bilo je povezano sa poznatim strateškim ciljevima Beograda u Albaniji. U Beogradu se govorilo javno: “Albanija je jedan koridor ka moru i u taj koridor mi treba da ulazimo”. Da bi Ambadorsku konferenciju stavili pred sveršen čin, jugoslovenskoj vojsci je naređeno da umaršira u albanske teritorije i da ih u potpunosti zaposeda. Druga težnja jugoslovenskih vladinih krugova bila je da nova albanska država vodi projugoslovensku politiku, a u perspektivi i da se ujedini sa državom Srba-Hrvata-Slovenaca. Nakon ubistva Esat paš Toptanija, po njima nije postajala neka druga politička figura tog kalibra koja bi mogla realizovati njihove planove u Albaniji. Ahmet Zogu je bio poznat, međutim on još nije pridobio puno poverenje Beograda. Zogu u to vreme se nadao da će moći da uzurpira vlast ustavnim putem. U tim okolnostima Pašić se okrenuo Marka Đoniju. Barjaktar Mirdite poslužio je kao sredstvo za pritisak da bi se sprečilo učvršćenje albanske države. Napad jugoslovenskih snaga u jesen bio je podstrek za Marka Đonija čije se pozicije sve više slabile. U drugoj polovini oktobra 1921., jugoslovensko Ministarstvo inostranih poslova poručuje Ministarstvu unutrašnjih poslova da se preduzmu mere za uspostavljenju veza sa Mirditom, da se pošalje materijalna pomoć, jer će to uticati i moralno na populaciju Mirdite (plaćenike Marka Đonija – P.M.), da se ne oseća zapostavljenom od strane Beogradske Vlade. Pašićeva Vlada u to vreme, kao i njene prethodnice, nije štedela novac za ostvarenje osvajачkih i aneksionističkih ciljeva u Albaniji. Ona je dala Marka Đoniju 1,5 miliona franaka u zlato kao i ogromnu količinu municije. Zagrebački list “Alzor” objavio je 12. oktobra, intervju sa hrvatskim poslanikom Ante Korošec gde je izjavio da politika Pašića u Albaniji koštala Jugoslaviji 2 miliona dinara. Drugi jugoslovenski izvori tog vremena ocenjuju troškove Beograda za svoju politiku u Albaniji, od završetka rata pa do kraja 1921. godine, na oko milijardu dinara. Istražna Komisija Lige naroda koja je došla u Albaniju 19. novembra 1921., ustanovila je na licu mesta oružanu intervenciju Jugoslavije i otvorenu podršku Beograda seperatističkom pokret Marka Đonija.

II. TEŽNJE KRALJEVINE SRBA-HRVATA-SLOVENACA PREMA ALBANIJU NA MIROVNOJ KONFERENCIJI U PARIZU (1919-1920)

1. Albanija i “Jadransko pitanje”

Prvi svetski rat imao je teške posljedice po Albaniju. Kroz albansku teritoriju prolazile ili su skoncentrisane vojske Italije, Francuske, Srbije, Crne Gore, Grčke, Austro-ugarske i Bugarske.

Vođenje ratova između strana u sukobu, okupacioni režim koji je uspostavljen od njih u odgovarajućim zaposednutim zonama, kao i glad i epidemijske bolesti doneli su zemlji na desetine hiljada umrlih ljudi. Na kraju rata su uništene poljoprivreda i stočarstvo, finansije ispražnjene a nivo života narodnih masa pao na nulu. Okupacija Albanije od strane vojnih snaga, sila u ratu, prosto nije čin unutar operativno-borbenih akcija koje su diktirale potrebe rata. Ono je bilo nešto više, poduhvat koji je sakrio određene političke ciljeve za budućnost. Sile antante su ih pečatile na tajnom Londonskom ugovoru, 26. aprila 1915. godine.

Albanija je sačuvala neutralnu poziciju u Prvom svetskom ratu. Ona nije bila u ratu ni sa jednom od strana koje su započele i vodile svetski sukob. Ipak, to nije zaustavilo pripadnike Antante - Englesku i Francusku da Albaniju tretiraju gore

nego pobeđene zemlje Centralnog bloka. Ovaj stav se posebno manifestovao na Mirovnu konferenciju koja je otvorena 18. januara 1919. godine, u Parizu. Ova konferencija je sazvana da bi se okončalo ratno stanje između strana u sukobu: država Antante sa jedne strane i one Centralnog bloka sa druge. U stvari Konferencija se još na početku pretvorila u poprište razmirica i nesporazuma između samih pobeđničkih sila o podeli ratnog plena. U ovaj "obračun" diktirale su Velike sile pobeđnice - Engleska, Francuska, SAD a manje Italija i Japan. Oko njih su se okretale manje države koje su tražile da se sprovede obećanja koje su im date kao nadoknada za savezništvo u vreme rata.

Silama gubitnice Centralnog bloka nije preostalo drugo sem da sačekaju volju Versaja. Pobeđnici nisu ostali unutar granica regulisanja novih odnosa samo između strana u ratu. Konferencija se otvoreno zalagala za novu podelu sveta prema tajnom dogovoru kancelarija Antante. Ovi dogovori nisu se razlikovali između poraženih i onih kojih su ostali po strani rata, ili koje su nehotice postale njene žrtve. To objašnjava zašto je konferencija ostala daleko od prave misije za kojom se podigla tolika galama - ostvarenje pravednog mira, bez aneksije i poštovanja principa samoopredeljenja naroda.

Kao i svi narodi i albanski narod je želeo trajan mir nakon rata. On se nadao da će se stvoriti povoljni uslovi za ostvarenje nacionalnog jedinstva i garantovanje teritorijalne celine, kao neophodni uslovi za samostalan razvoj i za učvršćenje albanske države.

Mada nije tretirano posebno, albansko pitanje je na konferenciji zauzelo značajno mesto. Velike sile i susedne države tu nisu zastupale improvizovane stavove. One su došle u Pariz sa po jednim albanskim dosijeom. Rat ništa nije promenio u njihovom mentalitetu o Albaniji i albanskom narodu. U kancelarijama Velikih sila duboko se ukorenio anahroni pogled da su Albanci politički nezreli, nesposobni za ekonomski razvoj, da albanski narod nespreman za punu nezavisnost. Amerikanci su došli u Pariz sa stavom da "nezavisna Albanija sigurno bilo nepoželjno političko biće". Rešenje albanskog problema oni vide u raskomadaju između Italije, Grčke i Jugoslavije, čuvajući srednju Albaniju sa normalnom nezavisnošću i pod starateljstvom jedne Velike sile. Engleska i Francuska su bile za raskomadaje Albanije prema odredbama Londskog ugovora.

Za razliku od savezničkih sila, Italija je došla na konferenciju sa drugim stavom. Njen stav prema Albaniji je iskakao iz šeme podela određene u Londonu, aprila 1915. godine. Rim je na početku konferencije nije više bio za sprovođenje člana 7 ugovora koji je raskomadao Albaniju između njenih suseda. U novim okolnostima, stvorenim završetkom rata na Balkanu i u regionu Jadrana, i talijanske težnje su se proširile u Albaniju. Prema konsultaciji (Ministarstvo inostranih poslova – P.M.), Valona bi trebala da pređe pod suverenitet Italije koja je takođe priznala sebe pravo prirodnog mandatar "autonomne albanske države", na granicama iz 1913 godine.

Kada je otvorena Mirovna konferencija, Albanija nije imala nijednog stvarnog zaštitnika. Godinama kandidate Nikolson, stručnjak Forin Ofisa za albansko pitanje pri engleskoj delegaciji na Mirnovnoj konferenciji, tvrdio je autentično da je "položaj Albanije u vreme otvaranja Mirovne konferencije bio, neregularan i zamršen. Situacija se pogoršala još više zbog toga što je svaki sused i njeni zaštitnici gajili grabežljive ciljeve prema njenom integritetu i granicama". Italija, Jugoslavija i Grčka došle su na konferenciju manje više sa svojim poznatim pretenzijama prema Albaniji i nastojale da ih ostvare.

Cilj naše studije su težnje Jugoslavije na konferenciji, ili Kraljevine Srba-Hrvata-Slovenaca kako je zvanično naimenovana nova država na Balkanu, koja je

stvorena 1. decembra 1918., kao rezultat okupljanja oko Kraljevine Srbije- Crne Gore, slavenskih teritorije bivše Habsburške carevine, Makedonije, Kosova i drugih albanskih zemalja anektiranih nepravedno u prošlosti.

Nekoliko godina pre osnivanja Kraljevine sa trostrukim imenom, srpski i crnogorski vladini krugovi su obelodanili velike teritorijalne prtenzije na štetu drugih naroda, a posebno Albanaca. Tokom rata, oni su pokušali da postignu dogovor sa drugim susednim zemljama za dalje rasparčavanje Albanije. Rivalstvo susednih monarhija za prevlast u Albaniji bilo je sastavni deo širih superotnosti što su one imale na Balkanu i na Jadranu. Rim i Beograd, su tokom rata ali pospešno posle njega sudarali se oko prisvojanja Austro-Ugarske nasledstvo na Istočnom Jadranu.

Talijansko-jugoslovensko rivalstva na Jadrani pretodredio je i stavove jugoslovenske delegacije na Mirovnoj konferenciji u vezi sa Albanijom. Beograd se trudio da onemogući talijanski prodor u Albaniji. Pašić je taj prodor video kao veliku opasnost za Jugoslaviju. Italija postaje njen direktni sused i, što više, stvarala je blisku teritorijalnu vezu sa Bugarskom. U stvorenim uslovima jedna mala i nezavisna Albanija bilo je najpoželjnije rešenje za Beograd. "Mi želimo jednu nezavisnu Albaniju, ali slabu i nestabilnu Albaniju" preporučio je Pašić svojim sradanicima koji su se bavili Albanijom.

Jugoslovenski Ministar spoljnih poslova, Trumbić izneo je ponovo 18. februara 1919., zahteve Beograda pred Savetom deseterice. O Albaniji se u Memorandumu kaže: "Delegacija Vlade Srba-Hrvata-Slovenaca misli da opšti interes, mir i red na Balkanskom poluostrvu zahteva da albanska teritorija, određena na Londonskoj konferenciji, formira jednu nezavisnu državu u skladu sa duhom odluka ove konferencije". Ali na kraju Memoranduma se kaže: "U slučaju da konferencija ne bude u mogućnosti da u vezi sa ovim pitanjem primeni odluke usvojene 1913. godine u Londonu i obaveze da prizna jednoj stranoj državi pravo na osvajanje ili protektorat nad njom ili delom te teritorije, želimo da izjavljujemo da zadržavamo pravo zaštite naših životnih interesa u tim regijonima...tražeći ponovo iste privilegije za našu državu".

Izneti zahtevi u jugoslovenskom Memorandumu izrazili su dvoličan stav Beograda prema albanskom pitanju. Na kraju rata srpske vojne snage su okupirale severoistočne krajeve albanske države. Jugoslovenska Vlada nije imala nijednog pravnog i političkog osnova za legalizaciju sopstvene vlasti. Tanji Londonski ugovor koji je sam po sebi bio nelegitiman, uslovljavao njihovo zaposedanje samo onda kada se Italiji prepuste neke teritorije bivše Austro-ugarske monarhije na obale Istočnog Jadrana, što vladajući krugovi Beograda tražili za sebe. Beogradu nije zanimalo sprovođenje tajnog Londonskog ugovora i nastojao je da se stavi van snage njegova prethodna klauzula.¹ *(Nekoliko godina kasnije Ivan Vukotić, jedan od diplomata Beograda koji se dugo bavio Albanijom pisao: »Na Mirovnoj konferenciji u Parizu mi smo se izjasnili protiv Londonskog ugovora, smatrajući njega štetnim i u onom delu koji se odnosio na Albaniju, jer naši zahtevi nisu ispunjeni u dovoljnoj meri...Mi smo, u istinu, zahtevali stvaranje jedne nezavisne Albanije unutar granica od 1913. godine, ali i ovoga puta sa ciljem da tu nezavisnost rušimo čim se ukaže prva povoljna prilika«.* (Arhiv Jugoslavije, Fond 37, fascikla 37, Elaborat I. Vukotića za jugoslovenskog premijera M. Stojadinovića, Beograd, 3. februar 1939. godine).

Jugoslavonski Memorandum je bio izraz taktike što je primenjivala jugoslovenska Vlada u stvorenim uslovima da bi postigla svoje ciljeve u Albaniji. Oni su izraženi javno u dva druga dokumenta pre Memoranduma, a koji nose potpis šefa jugoslovenske vojne misije u Parizu, Petra Pešića. U decembru 1918. godine obznan je Memorandum o granici Kraljevine Srba-Hrvata-Slovenaca sa

Albanijom sa strateškog aspekta pripreman od generala Pešića. Tu su zahtevane velike promene u korist Jugoslavije uzduž cele albansko-jugoslovenske granične linije. Isti taj general, u noti od 1. januara 1919. upućene Mirovnoj konferenciji o granici između kraljevine SHS i Albanije, objavljuje maksimalni teritorijalni program Beograda: aneksiju severnog dela Albanije do reke Škumbin.

Jugoslovenski Memorandum od 18. februara, u formi i meri u kojoj je izražavao teritorijalne pretenzije prema Albaniji, ostavio je nezadovoljnim jedan deo šovinističkih krugova, naročito onih crnogorskih. Naime oni su zahetvali od jugoslovenske delegacije na Mirovnoj konferenciji da se izbori da Skadar sa okolinom pripoji kraljevini SHS. Marta 1919. godine, Jovan Plamenac bivši predsednik crnogorske Vlade, tražio je pred predstavnicima Velikih sila u Parizu zvanično aneksiju Skadra. Da bi to pitanje razmatrali iz bliza, u martu su došli u sastavu jugoslovenske delegacije tri crnogorska poslanika: A. Radović, R. Bošković i I. Vuković. Tu su vođene diskusije o načinu kako će biti iznešene pretenzije prema Skadru. Pašić je upozorio da se ne izlazi odmah sa teritorijalnim zahtevima, već da se traži da taj deo Albanije ne ujedini ni sa jednom drugom državom. Pašićev predlog je bio na liniji Memoranduma od 13. februara. On nije želeo da politika Beograda o "nezavisnosti" albanske države tako brzo i javno kompromituje pretenzijama prema Skadru. Na kraju je postupljeno prema instrukcijama koje dala Ministarstvo inostranih poslova Francuske. Delegati su se složili da crnogorski poslanici zahtevaju u Memorandumu upućenom Velikim silama na konferenciji, u ime crnogorskog naroda, ujedinjenje Skadra sa Crnom Gorom. Ovaj Memorandum je iznet 14. aprila.

Jugoslovenske pretenzije prema Albaniji naišle su na podršku, naročito Francuske, ali se tome protivila Italija. Ove suprotnosti izražene su još otvorenije kada je na konferenciji počelo razmatranje "Jadranskog pitanja", početkom aprila 1919., kojim je povezivano i ceo albanski problem. "Jadransko pitanje" je bilo rezultat suprotnosti između Italije i države Srba-Hrvata-Slovenaca o podeli teritorija bivše Austro-ugarske monarhije uzduž istočne obale Jadranskog mora. Vlada u Rimu tražila je da anketira kako priobalne krajeve Istočnog Jadrana, onako kako je predviđeno tajnim Londonskim ugovorom a koje su bile potpuno ili delimično naseljene slovenima, tako i grad Fiume (Rijeke) nastanjen u većem delu talijanima, ali koji je prema Ugovoru trebao ostati Hrvatskoj (Jugoslaviji).

Francuska u prvom redu, a manje Engleska, sklone da podrže novu jugoslovensku državu i da koriste nju kao protivtežu prema Italiji, nisu podržale u celosti talijanske pretenzije na Istočnom Jadranu. Kako je pisao Forin Ofisu član engleske delegacije na Konferenciji - Krou, Jugoslavija bi mogla da upotrebi Albaniju kao "jednu polugu na sasvim legitiman način...da bi izvukla koncesije od Italije". Albanija se tako stavila, u staroj i poželjnoj poziciji Velikih sila, na one o monetu za potkusurivanje i pljačkanje tržišta.

I SAD, iako su priznale "pravo" Italije na kontrolu Jadrana i gospodarenje nekih strateških tačaka na ovom moru, protivile se aneksiji teritorija nastanjenim slovenima. Namera Vašingtona je dočekana sa zadovoljstvom u Beogradu. Trumbić je izvestio svoju Vladu da je "trenutak povoljan" i "mi smo se jako obradovali stavom Vilsona". Jugoslovenski krugovi su mislili da iskoriste priliku da pridobiju širu podršku SAD. Ovom cilju je težio susret Pašića sa američkim predsednikom, 17. aprila. Srpski političar je tretirao širi krug problema koji su interesovali Beograd na Konferenciju, uključujući tu i albansko pitanje. Američki Memorandum od 14. aprila upućen talijanskoj Vladi, predvideo je da Italija uzme Valonu. Ova činjenica je zabrinula jugoslovene. U skladu sa stavovima što su primenjivani na konferenciju po albanskom pitanju, oni su zahtevali izjednačenu poziciju sa talijanskom u Albaniju. Pašić je javno izneo jugoslovenske ciljeve.

Parolu "Balkan balkanskim narodima" Beograd je iskoristio kao oružje protiv talijanskog prodora na poluostrvo i kao fasadu da bi sakrio svoje hegemonističke težnje. Protektorat Italije nad Albanijom, Pašić je ocenio kao jedan drugi izvor nesporazuma na Balkanu, koji može otvarati drugo pitanje kao što je pitanje Bosnje i Hercegovine. Sa druge strane, on je tražio da pridobije podršku američkog predsednika ne samo za carinsku uniju, stav koga je izneo i Vilson, već i za političko i vojno ujedinjenje između Jugoslavije i Albanije. Ove Pašićeve pretenzije bile su taktički manevar i učinjene sa ciljem da se utiče na američkog predsednika.

Nema podataka da je Vislon prihvatio ove ideje Pašića. SAD do tog vremena nisu se izjasnile za takve aneksione projekte u korist Jugoslavije. Italija je priznata od njih kao uticajni politički činilac na Balkanu sa širim i »najrazličitim« interesima u ovoj zoni. Nova jugoslovenska država, upoređena sa talijanskom, nije mogla da odigra istu ulogu u podelama »slobodnih« teritorija. Ipak, u jugoslovensko-talijansko rivalstvu Velike sile su pokušale da primene staru politiku ravnoteže snaga.

Ovaj koncept je prožimao sve projekte koji su izneti na Konferenciji, maja 1919. godine o »Jadranskom pitanju«, a sledstveno tome i o albanskom pitanju. Tako reći, u svim tim projektima Italiji je dato pravo da potpuno vlada Valonom i njenom okolinom, kao i mandat o krnjenoj albanskoj državi koja će se stvarati. »Prava« Jugoslovije u Albaniji varirale su u ovim projektima između učešća u jedan zajednički poduhvat sa talijanima, i drugim u izgradnji železničke pruge u Severnoj Albaniji, do ujedinjenja ove posljednje sa pozicijom autonomne jedinice sa jugoslovenskom državom.

Da bi izvukao maksimalnu korist od mogućeg rasparčavanja Albanije, Beograd je u maju i junu intenzivirao diplomatsku aktivnost. Velike sile su upoznate 17. maja s jugoslovenskom notom koja je tražila da se nova albansko-jugoslovenska granica prelazi na crnom Drimu do njegovog pripajanja sa Belim Drimom, i da sledi tok Drima do njegovog izlivanja na Jadransko more. Ove pretenzije su legalizovane »životnim interesima« jugoslovenske države i da su bile prirodne. Takođe je zahetvano da jedna međunarodna komisija ispita stanje u Mirditi koja je prema noti, želela da živi autonomno »ali čuvajući u značajnoj meri tradicionalne veze sa našom Kraljevinom«. Dve ostale note Beograda, od 27. maja i 10. juna, ponovile su već poznatu alternativu jugoslovenske politike prema albanskom pitanju: u slučaju da Italija bude prisutna u Albaniji, Jugoslavija bi tražila ponovo svoje »pravo« da anektira albanske teritorije na desnoj strani Drima.

Posle okončanja mira sa Nemačkom »Jadransko pitanje« izbilo je u prvi plan na Mirovnoj konferenciji. Engleska i Francuska već su se snažno zalagale za iznalaženje *modus vivendia* u talijansko-jugoslovenskom rivalstvu. Nova talijanska Vlada, Nittija koja je došla na vlast juna 1919. godine, nekako je napustila nepopustljive stavove Orlando-Sonino. Ona pokušala da talijanske ciljeve ostvari kompromisom, ili kako je ocenio Titoni hitnom sprovođenjem u praksi što realnijeg akcionog programa. Ova pozicija je zadržana sa ciljem da Rim bolje manevriše i da ima veće mogućnosti da skoncentriše pažnju na »Jadransko pitanje«.

Glavni izvršilac ove nove talijanske politike postao je Ministar inostranih poslova, T. Titoni. Talijanska Vlada je pokušala najpre da postigne kompromis sa grčkom Vladom, da bi se poravnale međusobno oko Južne Albanije, Male Azije, Dodekanezije, i dr. Razgovori koji su počeli početkom jula između Titonija i grčkog premijera E. Venizelosa, okončani su potpisivanjem tajnog sporazuma 29. jula 1919. godine. Sporazum se odnosio na sva sporna pitanja između dve strane. Tačke 2, 3 i 4 ovog sporazuma bile su vezane za Albaniju. Italija se obavezala na

Mirovnoj konferenciji da podrži Grčke pretenzije za Južnu Albaniju. Grčka Vlada, sa svoje strane, zalagala se da podrži mandat Italije nad skučenom albanskom državom kao i aneksiju Valone sa njenom okolinom. Sporazum bi ostao na snazi i u slučaju kada, zbog slučajnog protivljenja SAD, Korča ne bi se uključila u teritorijama koje treba da se anektiraju od Grčke. Takođe, Grčka Vlada se obavezala da Italiji da u zakup na 50 godina deo luke Saranda kao i da čuva neutralnost Krfskog kanala.

Sporazum Titoni-Venizelos odredio je rasparčanje onih albanskih teritorija koje su ponovo tražene direktno od dva suseda Albanije. O jugoslovenskim pretenzijama prema severnoj Albaniji nije bilo ni reči. Ne samo što je Beograd bio isključen iz ovog tajnog sporazuma, već je na neki način on bio uperen protiv njega. U Rimu su bili svesni da će ovaj sporazum »stvarati nov motiv za zategnutost sa Beogradom«.

Jugoslovensku Vladu je zabrinuo sporazum Titoni-Venizelos. Ona ga ocenila kao pokušaj Italije za opkolavanje Jugoslavije. Beograd je kao protivtežu proširio osvajanje severoistočnih krajeva Albanije, i spremao se za zauzimanje Pogradeca. Sa druge strane, on je interzivirao subverzivnu aktivnost u Albaniji dodelivanjem oružje i novca u korist antivladine i antitalijanske pobune. Ovim poduhvatom Beograd je pokušao da iskoristi svoju agenturu unutar zemlje, naročito prisatlice Esata paše i Marka Đonija. Uz pomoć jugoslovenske Vlade i u njenu službu, Esat paš Toptani, još aprila 1919. godine, je vodio antinacionalnu aktivnost na Mirovnoj konferenciji u Parizu. On je tamo predstavio Memorandum gde je izneo stanovište da Albanijom upravlja jedna međunarodna kontrolna komisija. Ovaj stav se tada poklapao sa težnjama Beograda koji je video međunarodnu kontrolu kao sredstvo za uklanjanje talijanskog mandata u Albaniji.

Sporazum Titoni – Venizelos načelno je imao podršku Britanije i Francuske. Kada je Titoni početkom avgusta izneo plan o »Jadranskom pitanju« koji je prihvaćen od Klemansoa i Loid Džordža, albansko pitanje u njemu je bilo tretirano prema tajnom talijansko-grčkom sporazumu. Jugosloveni su reagovali i zatražili pomoć američke delegacije. Sredinom avgusta, Trumbić se sastao sa Polkom koji je u to vreme predvodio američku delegaciju, i izrazio mu je zabrinutost zbog pokušaja Italije da stavi Albaniju pod svojim mandatom. Polk je potvrdio jugoslovenskom delegatu plan Velikih sila Antante sa izgovorom da su Albanci nespremni i nesposobni za samoupravljanje.

Beograd je nastavio diplomatsku aktivnost pri Velikim silama da bi bio prisutan u Albaniju u meri u kojoj je bio i Rim. Početkom septembra, Pašić se sastao sa Loid Džordžom, a 13. septembra Trumbić je uručio američkom stručnjaku Džonsonu, Memorandum gde je još jednom izneto jugoslovensko stanovište o »Jadranskom pitanju« nakon osvajanja Fiume (Rijeke) od D'Anuncio. U slučaju talijanskog mandata nad skučenom albanskom državom, Beograd kao i uvek tražio je aneksiju severne Albanije. U drugoj varijanti jugosloveni su tražili da Mirdita i severna Albanija stvore jednu tampon državu, ili da se održi plebiscit za njihovo ujedinjenje sa jugoslovenskom državom.

Jugoslovenska upornost nije ostala bez uticaja na Velike sile. Sigurno da one ne bi mogle da podrže maksimalne pretenzije Beograda, ali su mu dale osnov da ubuduće poveća pretenzije. Amerikanci su po prvi put u septembru, tražili konkretno da se Jugoslaviji da pravo na izgradnju železničke pruge u severnoj Albaniji. Novi američki stav je zvanično saopšten u memorandumu što je američki državni sekretar Lansing uputuo 27. oktobra talijanskom ministru inostranih poslova Titiniju. Jugosloveni, stajao je u tekstu, imaju pravo da izgrade železničku prugu u severnoj Albaniji, na severu paralele 41° 15', kao i sve privilegije međunarodnog transporta preko severne Albanije. Takođe, nakon što

Crna Gora bude ulazila u sastav jugoslovenske države, Jugoslavija će imati pravo da razvija i poboljša plovidbu u reku Bojana. I englezi su podržali američku liniju za jugoslovenske pretenzije u severnoj Albaniji.

Talijanska Vlada je osećala sve više da njene ambicije prema istočnom Jadranu gube tlo. Tokom oktobra, ona je nastojala da utiče kod svojih saveznika naročito kod Engleske i Francuske. Ali London i Pariz su prihvatili američke teze o »Jadranskom pitanju«. Velike sile su došle do zajedničkog mišljenja po ovom problemu. Engelsko-francuski-američki memorandum od 6 tačaka o »Jadranskom pitanju«, upućen je 9. decembra talijanskoj Vladi. Memorandum je težio da postigne kompromis između talijanskih i jugoslovenskih zahteva.

Tačka 5 i 6 Memoranduma odnose se na Albaniju. One su Italiji dale pravo aneksije grada Valone zajedno sa njegovim okolinom, a i Grčkoj su priznale nekoliko od njenih teritorijalnih pretenzija u južnoj Albaniji. Stav Velikih sila prema Albaniji objašnjen je detaljnije u promemoriju koja je priložena Memorandumu. Tu je, između ostalog, tretirano i pitanje »prava« Jugoslovije koja nisu pomenuta u Memorandumu. Vladi SHS dato je pravo da izgradi železničku liniju u severnoj Albaniji i da doprinosi razvoju plovidbe rekom Bojana, prema određenim kriterijima u Memorandumu Lansing. U jednoj elastičnoj diplomatskoj formi, promemoria je podvukla novi elemenat: »pravo« albanske države »da vodi razgovore sa državom Srba-Hrvata-Slovenaca, o promeni linije zajedničke garnice u nekoj zoni kada je to u skladu sa lokalnim etnografskim i ekonomskim potrebama.

Memorandum od 9. decembra nije zadovoljio Vladu kraljevine SHS. Jugosloveni se nisu upoznali zvanično sa njegovom sadržinom. Za njega su saznali preko štampe i sama ta činjenica izazvala veliko zabrinutost u Beogradu. Jugoslovenska Vlada bila je svesna da će pomenutim Memorandumom ostvariti težnje Italije u Albaniji, zato je i usredsredila snage na iznalaženju rešenja koja će potkopati pozicije svog rivala. Jugoslovenska delegacija u Parizu diskutovala je naširoko 17. decembra o putevima i načinu prevazilaženja ovog problema. Najpre je Pašić zahtevao da se iskoristi snažan antitalijanski pokret koji je razbuktao u Albaniji i da se on još više potstigne. Drugo, na diplomatskom planu da se nastave sa zahtevima kod Velikih sila da u slučaju da se Italiji garantuje mandat u srednjoj Albaniji i anektiranje Valone, jugoslovenskoj državi da se osigura mandat nad severnom Albanijom i jedna strateška granica što bi bila reka Drim od Ohridskog jezera do izlivanja. Treće, da se materijalno pomognu oni članovi albanske delegacije u Parizu koji se orijentišu protiv Italije i što su u stvorenim okolnostima tražili da se zbližavaju sa Beogradom. Naši politički interesi, rekao je Pašić, zahtevaju da ne štedimo izdavanja za pridobijanje ne samo njihove simpatije i prijateljstva, već da ih vezemo sa Srbijom za uvek, sa ciljem da oni sa nama ulaze u ekonomsko-carinsku uniju, ako ne i više. Za ovaj cilj Pašić je tražio 2-3 miliona franaka. Beograd je za početak odredio sumu od 500 hiljada franaka.

U periodu od 17. decembra 1919., do 6. januara 1920., godine, u sastavu jugoslovenske delegacije su vođene šire rasprave da se još jednom ponovo odredi stav prema albanskom pitanju u stvorenim okolnostima nakon memoranduma od 9. decembra. Glavne su bile dve dispozicije: jednu je zastupao Pašić, a drugu Trumbić. Neslaganja među dvojicom jugoslovenskih lidera nisu bila slučajna, već izraz rivalstva koja je karakterisala politički život jugoslovenske države između srpskog unitarizma i hrvatsko-slovenačkog federalizma.

Pašić i veći deo delegacije bili su za opšti kompromis oko »Jadranskog pitanja«. Oni su bili spremni da popuste u Dalmaciju i Fiume (Rijeci) u korist teritorijalnih pretenzija u severnoj Albaniji. Pašić je insistirao na stratešku granicu i na mandat u severnoj Albaniji, u slučaju da Mirovna konferencija ne bude afirmisala

nezavisnost Albanije u granicama od 1913. godine. On je najdosljednije izrazio aneksione težnje srpskih vladajućih krugova u Albaniji.

Trumbić, kao predstavnik hrvatskih interesa, bio je jako osteljiv prema sudbini Fiume (Rijeke). On je bio protiv bilo kakvog kompromisa da se teritorijala popuštanja na Severnom Jadranu nadoknade teritorijama na drugim mestima, uključujući tu i Albaniju. On je učino sve da ubedi druge članove delegacije da Velike sile nikada neće dati Jugoslaviji severnu Albaniju, niti mandat nad njom, a ni strateške granice. Podtekst Trumbićeve upornosti bio je više nego razuman: da ostanu u drugom planu pretenzije prema severnoj Albaniji i da se uporno bori za očuvanje jugoslovenskih interesa u Fiume (Rijeci) i Dalmaciji.

Samo nakon intervencija i obostranih pritisaka Vlade u Beogradu i francuske Vlade, pronađen je zajednički imenitelj dveju dispozicija u jugoslovenskoj delegaciji. Tako se stiglo do note od 8. januare 1920, godine upućene Velikim silama, a gde je izraženo stanovište delegacije kraljevine Srba - Hrvata - Slovenaca o »Jadranskom pitanju«. Jugoslovenska nota je zadržala opaske Beograda na memorandum od 9. decembra i njegove predloge o rešenju »Jadranskog pitanja«. U vezi sa Albanijom, u ovoj noti su tretirane strateške granice, mandat i alternativa njenog rasparčavanja. U Albaniji – rečeno je u noti - cela naša granica će se dominirati od albanskih pozicija koje se nalaze u rukama talijanske vojske koja, imajući jaku bazu u Valoni može brzo stvarati i druge baze. Zbog bezbedonosnih razloga i ekonomskih potreba, jugoslovenska delegacija je predlagala »ispravljanje« granica Albanije određene na Londoskoj konferenciji 1913. godine. U mnogim tačkama, podvlači se u noti, ova granica je »nepravедna za nas, jer je određena pod pritiskom Austrije i Nemačke. Sledstveno tome predlagano je da se ona promeni tako da desna obala Crnog Drima čini zapadnu granicu jugoslovenske države, da Kelmend i Kastrat ujednine sa Crnom Gorom, i da gornji deo desne obale reke Bojana, mada i srednji i donji deo ove obale pripadaju Crnoj Gori, ostane unutar jugoslovesnkih granica.

Mandat nad Albanijom, što je Memorandum od 9. decembra poveravao Italiji, nota Beograda uporedila sa mandatom koji je dat Berlinskim kongresom Austro-ugarskoj za Bosnju i Hercegovinu. Ovaj mandat, kaže se u noti, doneo teške posledice i bio je logičan rezultat prodora strane velike sile na Balkanskom poluostrvu. Navodeći za primer ovu stvarnu istorijsku činjenicu, jugosloveni se izjasnili protiv talijanskog mandata nad Albanijom, kako se podvuklo u noti, polazeći od životnih interesa što je imala država Srba – Hrvata - Slovenaca u Albaniji.

Sa tog stanovišta su polazili jugoslovesnki političari i onda kada su se izrazili o ponovnom potvrđivanju nezavisne albanske države u granicama od 1913. godine. Jugoslovenska nota je reafirmisala još jednom, sada već poznatu taktiku Beograda, da s' jedne strane bila u korist nezavisnoti Albanije, a s'druge da ona bude njen deo u slučaju rasparčavanja. Jugoslovenska delegacija je ponovo tražila severni deo do reke Drim pre svega kao »atribut«, što je bilo u skladu sa starim težnjama Velikih sila koje su projektovale u prošlosti ujedinjenje ovih delova Albanije sa dve slovenske države - Srbijom i Crnom Gorom, i drugo - polazeći od »prava« nad ovim teritorijama sa istorijskim, ekonomskim, geografskim i etnografskim karakterom.

Ova stanovišta Pašić i Trumbić su izneli još jednom na sastancima koji su imali 10 i 12 januara sa Klemensonom i Lojd Džordžom.

2. Stav Beograda prema englesko-francusko-talijanskom kompromisu za rasparčavanje Albanije

U okolnostima kada je Memorandum od 9. decembra nije pomirio talijansko-jugoslovenske interese, Engleska i Francuska preduzele su inicijativu za rešenje »Jadranskog pitanja« na bazi rasparčavanja Albanije. Lojd Džordž u ime i Klemansoa, izneo je 9. januara Nittiju neke kompromisne predloge između Memoranduma od 9. decembra 1919, i talijanske note od 6. januara 1920. Međum ostalog tu je pozvana Italija za raspravu oko granice Albanije. Sutra dan, engleski i francuski premijeri nasuprot popuštanja Italiji u Fuine (Rijeci) i Dalmaciji zahtevali da Skadar prelazi pod upravom države SHS, uz izgovor da se on izoluje kako na severu tako i na jugu Jadrana. Nitti se protivio ovom kompromisnom rešenju, insistirajući na to da severne granice Albanije ostanu iste one iz 1913. godine. U isto vreme on je pristao da se rasprava o južnim granicama ostane otvorena. Englesko-francuski pristisci na Rim, da zamenu za Fiumu (Rijeku) prihvati uzimanjem Skadra od jugoslovena, na kraju su dali rezultate. Ostanak talijanske osvajачke vojske u Albaniji bilo je jako skupo za Rim u vreme kada se zemlja nalazila u duboku finansijsku krizu. Isto tako antitalijanski pokret u Albaniji se pojavljao. Svestan ovih čenjinice, talijanski premijer Nitti sugerisao je septembra 1919., Titoniju da u pogodno vreme saglasi se sa Vladom Jugoslavije u vezi srpsko-albanske granice, onako kako je učinjeno i sa Venizelosom oko grčko-albanske granice. Koliko se čini Rim je, januara 1920., ocenio pogodne prilike za ostvarenje svojih težnji u Albaniji sa najmanje troškova. Nitti je 12. januara pristao da, ako se »Fuime bude dato Italiji, on je spreman da diskutuje o ponovnom razmatranju severnih granica Albanije pod uslovom da Italija dobija mandat nad srednjom Albanijom«. Talijanski uslovi su prihvaćeni od Lojd Džordža i Klemansoa. Zajedno sa Nittim oni su dali zeleno svetlo kompromisu u formi memoranduma koji bi se izneo jugoslovenima. Po njemu Fuime je prešlo u ruke Italije; grad Zadar bio bi kao nezavisan pod garancijom Lige naroda; tri Jadranska ostrva prešle su pod aministracijom talijanske države, do bi ostale bile demilitarizovane.

Englesko-francusko-talijanski kompromis je predvideo raskomadanje Albanije između tri susedne države. Italija dobija Valonu i mandat nad srednjom Albanijom, Jugoslavija uzela bi severnu Albaniju uključujući i Skadar (koji bi uživao »autonomiju« sličnu one pokrajine Rutene u Čehoslovačkoj) i Grčka pokrajine Korča i Đirokastra.

Klimanso je 13. januara upoznao Pašića i Trumbića sa ovim predlozima. Dan kasnije, jugoslovenska delegacija je uzvratila odgovor na memorandum Velikih sila. Beograd nije pristao da Rijeka prelazi pod talijanskom vlašću, da se talijanska granica u Istri poveže sa Rijekom preko jednog koridora. On je tražio da se grad Zadar stavi pod jugoslovenskom vlašću, da se sva ostrva Jadranskog mora prenesu državi SHS i da se demilitarizuju. U sličaju da Albanija bude lišena njene nezavisnosti i ne bude imala autonomnu vladu, jugoslovenska delegacija će zahtevati da se državi SHS daje severna Albanija i da se koriguje srpsko-albanske granica na istočnom delu ove granice. Jugoslovenska delegacija je takođe zahtevala da se u mandatu, koji će biti odobren Italiji, odredi neutralnost i demilitarizacija Albanije.

Jugoslovenski odgovor nije zadovoljio ni Lojd Džordža ni Klimansoa, jer je on odbacio postignuti kompromis. Poznavajući postojanje dve struje u sastavu jugoslovenske delegacije, Klimanso je direktno optužio hrvate (Trumbića – P.M.) kao uzročnika krize zbog toga što nisu pristali da se razmeni Fiume sa Skadrom. Na kraju sastanka sa Pašićem i Trumbićem u Ke D'Orseju, 14. januara po podne, Lojd Džordž je javno pretio predstavnicima Beograda da u slučaju da ne prihvate kompromis onda će se primenjivati Londonski ugovor. Na ovom sastanku jugoslovenskoj delegaciji je predstavljena nova verzija englesko-francusko-

talijanskog plana o »Jadranskom pitanju«, po kome Rijeka ne bi prešlo pod vlašću Italije, već bi se stvorila kao nezavisna država pod garancijom Lige naroda. Što se Albanije tiče ovaj plan je bio isti kao onaj koji je predlagan jugslovenskoj delegaciji dan ranije.

U stvorenim okolnostima, Pašić i Trumbić su tražili rok pre nego što odgovore, sa ciljem da se konsultuju sa svojom vladom. Ultimatum Velikih sila izazvao je velike tenzije u Beogradu. Zvanični jugoslovenski odgovor na kompromis od 14. januara, dat je 20. januara. Odgovor uglavnom se držao staroj poziciji o »Jadranskom pitanju«. U vezi sa Albanijom podvučeno je da bi najbolje rešenje bila nezavisnost u granicama od 1913. godine. Ali, ističe se u jugoslovenskoj noti, u okolnostima drugog rešenja koje bi imalo u vidu raskomadanje Albanije, državi SHS treba ispunjiti poznate političke zahteve na osnovu karte koja je bila priložena noti.

Englezi i francuzi su opet ostali nezadovoljni reakcijom Beograda. U prisustvu i američkog ambasadora (Wallace), Klemanso je saopštio Pašiću i Trumbiću da se jugoslovenske primedbe ne mogu uzeti u obzir i dao četiri dana rok jugoslovenskoj vladi da odgovori sa Da ili NE u vezi sa predlozima od 14. januara.

Planovi za raskomadanje Albanije su ponovo oživeli grčku diplomatiju. Vlada u Atini bila je prva na Mirovnoj konferenciji u Parizu koja je obelodanila svoje teritorijalne pretenzije prema južnoj Albaniji, 3. februara 1919. godine, preko memoranduma predstavljnog od E Vinezosa. Januara 1920. godine, kada se ideja o raskomadanju Albanija konkretizovala, grčka Vlada je požurila da izvuče korist. Nakon kompromisa od 13. januara, grčki diplomati su dobili nove garancije »da situacija Grčke u regijonu Korče neće biti manje zadovoljna od one koju će imati Srbija u severnoj Albaniji ili Italija u Albaniji, koja će ostati bez Valone«. Grčki premijer E. Venizelos, kome jako stalo do osvajanje »Severnog Epira«, obratio se Velikim silama na Mirovnoj konferenciji, 26. januara 1920. godine, i tražio da se regija Korče da Grčkoj sa istim statusom kojim će se dati Jugoslaviji severna Albanija, i da se Atini da pravo da njome vlada najmanje dve godine, da stvara žandarmeriju, i dr.

Grčke pretenzije su uopšte bile vezane za sudbinu »Jadranskog pitanja« koja je bila poprište talijansko-jugoslovenskog rivalstva. U okolnostima koji su stvoreni sredinom januara 1920. godine, one su imali šansu da se ostvare samo ukoliko jugoslovenska vlada odgovorila pozitivno na englesko-francuski predloge. Suočen englesko-francuskim ultimatumom, Beograd je preduzeo dalje diplomatske korake da bi pridobio američku podršku. Trumbić je još 18. januara informisao Uolesa o predlozima Lojda Džordža i Klemansoa. Amerikanci, koji su bili veoma osetljivi prema englesko-francuskim pokušajima da negiraju prioritetnu ulogu SAD u regulisanju stanja posle rata, uputili su 20. januara memorandum Lojdu Džordžu i Klemansou, u kome su naglasili da put, kojim se krenulo za rešenje pitanje Rijeke, nije u skladu sa pogledima predsednika Vislona. Vašington traži informacije u vezi sa vođenim razgovorima. London i Pariz su shvatili da je propala njihova taktika stavljanja amerikance pred svršen čin. Odgovor koji su oni povratno dali američkoj vladi više je dokument oslobađanja krivice. »Što se Albanije tiče učinjeno je napora da se daju satisfakcije glavnim protrebama svih zainteresovanih strana. Detalji o upravljanju ovom zemljom od strane Jugoslavije, Italije i Grčke nisu još razrađeni, ali radeći na tome uzimaće se u obzir buduća osećanja i interesi albanskog naroda«, - kaže se u njemu. Jugosloveni koji su bili pod morom memoranduma, upoznali se nezvanično sa američkim protivljenjima. U očekivanju zvanične izjave Vašingtona, Beograd je nastojao da dobija u vremenu. On je prolongirao odgovor

i zahtevao rok od još četiri dana. Vlada SHS u mesto da evropskim Velikim silama da lakonski odgovor, 28. januara uputila im je memorandum u kome objasnila odbranu svojih pozicija. U isto vreme jugoslovenska vlada je dala ostavku.

Lojd Džordž i Milerend, koji je zamenio Klemansoa na mesto premijera, odlučili su da upute Beogradu novi memorandum, oštrijeg od prvog. Ali nisu stigli da to urade. Američki predsednik je uputio 10. februara premijerima Britanije i Francuske zvaničnu notu gde su izneti pogledi Vilsona o novom toku

»Jadranskog pitanja«. On nije prihvatio nijednu izmenu iz Memoranduma od 9. decembra 1919., koga je smatrao kao najbolje rešenje. Lojd Džordž i Milerand pokušali su da pred američkim predsednikom brane svoj plan pomoću dva druga memoranduma od 17. i 26. februara. U vezi sa Albanijom, kako London tako i Pariz su, su nastavili da zastupaju mišljenje da ona mora da se rasparča između susednih zemalja, izgovorom da to garantuje »njihove životne interese«.

Vašington nije pristao ni na jednu od šema za podelu Albanije koje su predlagale Pariz i London. Dva puta tokom februara i zaključno sa 6. martom 1920, on je insistirao na vođenje direktnih razgovora između Italije i Jugoslavije o rešenju »Jadranskog pitanja«, izuzimajući je iz albanskih problema. Vilson je izjavio da: »neće prihvatiti nijedan plan koji bi Jugoslaviji dao kao nadoknadu teritoriju u sevrenom delu Albanije za ono što će njoj biti oduzeto drugde. Vilsonove izjave o Albaniji u januaru-martu 1920 godine, zaustavile su dalje rasparčavanje albanske države. Američki predsednik je bio primoran da drži takav stav iz nekoliko razloga. Vašington nije mogao da prihvati nove kompromise o »Jadranskom pitanju«, realizovane iza njegovih leđa i stavljajući ga pred svršen čin.

Neusaglašenost stavova po ovom pitanju bio je sastavni deo stepena kontradikcija koje su razdvajale SAD od Engleske i Francuske na Mirovnoj konferenciji u Parizu.

Stav Vilsona, takođe, ne treba da se posmatra odvojeno od unutrašnjih kretanja u Albaniji. Nakon Prvog svetskog rata ovde je buknuo jak nacionalni pokret za odbranu nezavisnosti i teritorijalne celine, koji je u sebe uključio široke narodne mase. Sastavni deo ovog pokreta je bila je i delatnost albanskih patriotskih snaga unutar i van Albanije, koje su stalno protestovale protiv rasparčavanja zemlje. Ovaj tok događaja koji je kulminirao Kongresom u Lušnji, januara 1920. godine, još jednom je potvrdio Velikim silama volju albanskog naroda za odbranu svojih teritorija od novog rasparčavanja.

Upravo ove silne manifestacije albanske nacionalne svesti, početkom 1920 godine, uticale su i na promenu američkog stava prema albanskom pitanju.

Vilson je shvatio i cenio rasplamsavajuću snagu Albanskog nacionalnog pokreta, što više ona je bila u skladu sa objavljenim načelima u 14 tačaka njegovog mirovnog programa. Uticaj unutrašnjeg faktora na stav Vilsona podvlačili su i neki stranci koji proučavaju albanske događaje tog vremena. Pastoreli tvrdi da, »kritikujući smišljeno rešenje za Albaniju, Sjedinjene države bile prve koje su shvatile da se u ovoj zemlji nešto promenilo«. Isto tako, Simonar priznaje da »...albanske populacije pre ovih dugačkih nagodbi pokrenule se žestoko, i ta nova činjenica učinila da se stvari reše bez kašnjenja«. A Uodel jedan od razloga koji je spasio Albaniju vidi u »delovanju samih Albanaca u odbrani samih sebe«. Ne nalazeći podršku mirovnjaka, piše on, »albanske vođe formirale su novu vladu u Tirani, januara 1920 godine« i »digli se i proterale sve strane vojske iz svoje zemlje«. Nakon intervencije američkog predsednika, Pariz i London nisu više imali opravdanje za nove predloge. Oni su više bili skloni da nateraju talijane i jugoslovene da sami postižu kompromisno rešenje o »Jadranskom pitanju«. Nove stvorene okolnosti ocenjene su u Beogradu kao nepovoljne. Jugoslovenska vlada

je ostala nezadovoljna zbog toga što je albansko pitanje izuzeto iz »Jadranskog pitanja«. U sastavu jugoslovenske delegacije na Mirovnoj konferenciji vođene su široke rasprave o načinu premošćenja poteškoća koje su nastale na putu realizacije aneksionističkih težnji u Albaniji. Pašić, kao najdosljedniji njen prenosnik, shvatio je da izuzimanje albanskog problema iz »Jadranskog pitanja«, značilo bi kraj nadama o teritorijalnim dobitcima u severnoj Albaniji kao razmenu za popuštanje u Rijeci »mirnim« putem uz pristanak Velikih sila. Crnogorac Radović i Hrvat Trumbić izjasnili se za hitno zauzimanje Skadra kao sredstvo za ponovno vraćanje pitanje severne Albanije na stolu za nagodbu, ali Pašić je to ocenio kao opasnu aktivnost. Nakon što je raspravljano na nekoliko sednica, na kraju je odlučeno da uz pristanak vlade uputi memorandum Vilsonu kojim će se zahtevati da podrži jugoslovenske pretenzije prema Skadaru i severnu Albaniju. Mirovna konferencija je zvanično završila svoj rad 10. aprila 1920. godine. Beograd nije uspeo da tu ostvari težnje u Albaniji. Nakon toga, on će zahtevati da te težnje realizuje putem oružanih sukoba, i osvajanja silom albanskih pretendovanih teritorija.

III. ALBANSKI NACIONALNI POKRET NASPRAM ANEKSIONISTIČKIH PLANOVA I VOJNE INTERVENCIJE KRALJEVINE SHS (1918-1921)

1. *Delovanje albanske delegacije na Mirovnoj konferenciji prema jugoslovenskim pretenzijama*

Na završetku svetskog sukoba Albanija se našla na raskršću. Opasnost od raskomadanja zemlje je postao pretećiji no ikada. U kom pravcu kretati događaji to će odrediti nekoliko unutrašnjih i spoljnih činioca. Ovi posljednji generalno nisu bili na strani albanskog naroda.

Glavni i odlučujući faktor koji će osigurati nacionalnu nezavisnost i teritorijalnu celovitost Albanije bio bi kao i uvek rat i trud samog albanskog naroda. Albanski nacionalni pokret od 1918 – 1921, treba posmatrati u njegovom jedinstvu. Vojni, politički i diplomatski činioци ponekad su se stopili, isprepletili u jedan jedini front, ponekad su delovali pojedinačnom silom i dobili prednost u odnosu jedni nad drugim.

Nakon Prvog svetskog rata, Albanski nacionalni pokret je generalno izišao politički zreliji i donekle je prevazišao ograničenja i mane koje su ga karakterisale do proglašenja nezavisnosti i posle nje. Napredne snage Pokreta, spas Albanije nisu videle u političkim kombinacijama Velikih sila, niti u njihovom protektoratu, već u naporima samog albanskog naroda, u njegovoj moći i energiji. Upravo ove snage su se postavile na čelo borbe za osiguranje nezavisnosti i teritorijalne celine zemlje, koja se vodila tokom 1918-1921. godine.

Sastavni deo ovog procesa je i borba vođena u vreme Albanskog nacionalnog pokreta protiv aneksionističkih težnji i vojne intervencije Kraljevine SHS u albanskim teritorijama. Narodne mase i patriotske snage uopšte, oslanjajući se na borbenu tradiciju protiv srpsko-crnogorske opasnosti, odupirali se još od početka osvajačkom režimu i aneksionističkim težnjama Kraljevine SHS prema albanskim teritorijama. Glavni centar otpora na severu zemlje je postao Skadar, dok na severoistoku Peškopeja. Patriotske snage u Skadru, čim su saznale za prodiranje srpskih trupa ka grada, zahtevale su od Velikih sila 25. oktobra 1918. godine, da se okupatorske jedinice udalje sa svih albanskih krajeva i da se oni uključe u političke granice Albanije. Inicijativom patriotskog kluba »Lidhja kombetare« (Nacionalna liga), u Skadru je organizovan miting 7. novembra 1918.

na kome su učestvovali na hiljade ljudi, ne poštujući ni naredbu komandanta savezničkih vojski, De Furtua. Učesnici mitinga su uputili memorandum Ministrima inostranih poslova Italije, Francuske, Engleske i SAD od kojih su tražili garancije za nezavisnost i teritorijalnu celinu Albanije na bazi etnogarfskog principa, kao i garantovanje statusa Skadra kao albanskog grada koji pripada nezavisnoj državi Albaniji. Dva dana kasnije, 99 predstavnika iz Skadra i iz cele zemlje, tražili su od Velikih sila »da preduzmu mere da se iz prostorija gradske većnice u Skadru skloni srpska zastava koja predstavlja naciju koja je u mnogim mestima u Albaniji niti je htela da prizna niti da poštuje albansku naciju. Isto je učinilo i stanovništvo Malog Debra, koja je protestovala protiv isticanja srpske zastave i smeštenja vojnih snaga i srpskih funkcionera u Peškopeji i u Malesiju Debra. Januara 1919. godine, predstavnici naroda Peškopeje ponovo su se obratili predsedniku privremene Vlade u Draču, Turhan paši, da podigne glas protiv terora i progona od strane srpske vojske, i za ujedinjenje okupiranih teritorija sa nacionalnom albanskom državom. Debrani, na čelo sa Elezom Isufijem, nisu se ograničili samo na proteste. Oni se digli na oružanu borbu protiv srpskih osvajača. Ovo je naterao srpskog komandanta okružnog puka Debra da obavesti svoje starešine 13. decembra 1918. godine da će, kako se stvari odvijaju, doći do vođenja rata prsa u prsa.

Od kraja 1918. godine veliku aktivnost je počeo da vodi Komitet »Nacionalna odbrana Kosova« (Komiteti »Mbrojtja Kombetare e Kosoves«). Ovaj komitet, formiran pre nekoliko meseci, predstavljao jednu od najvažnijih političkih organizacija u Albaniji tokom 1918-1920. godine. U njegovom rukovodstvu delovali su poznati aktivisti za nacionalno pitanje kao što su Kadri Priština (Hodž Kadriu), Hasan Priština, Bajram Curi, Hisni Curi i drugi. Osnovni program Komiteta, od tri tačaka, predvideo je »da se pokuša kod Velikih sila Antante da se traži ujedinjenje pokrajina Kosova (ovde se imaju u vidu sve teritorije sa albanskom populacijom osvojene od srpsko-crnogorskih snaga 1912. - P.M.), sa slobodnom i samostalnom Albanijom«; »da se protestuje kod Velikih sila Antante protiv slovenskih svireposti u predelima Kosova...«, i da se »bira i uputi jedna delegacija koja će sa uspehom odbraniti dve gorepomenute tačke pred zvaničnim i nezvaničnim svetom«. Borbu za zaštitu nacionalnih prava albanske populacije Kosova i u drugim albanskim teritorijama koji su patili pod veliskosrpskom vlašću i za njihovo ujedinjenje sa Albanijom, Komitet je povezao tesno sa borbom celog albanskog naroda za očuvanje teritorijalne celine i osiguranje nezavisnosti Albanije od aneksionističkih i osvajačkih težnji Italije, Grčke i Jugoslavije. Komitet »Nacionalna odbrana Kosova« postao je krajem 1918 godine, glasnogovornik aspiracija albanske populacije na Kosovo i u drugim albanskim krajevima Jugoslavije za ujedinjenje sa otadžbinom od koje su odvojeni silom i nepravедно. U isto vreme u različitim pismima i memorandumima što je uputio Velikim silama u oči otvaranja Mirovne konferencije u Parizu, Komitet je tražio zaustavljanje terora i nasilja pomoću kojih Srbi su ponovo uspostavili svoju vlast na ovim teritorijama.

Kada je u Parizu 18. januara 1919, počela sa radom Mirovna konferencija, albanski narod, kao i mnogi drugi, gajio je nade da će učesnici konferencije ispraviti nepravde učinjenje malim i nezaštićenim narodima. Da bi zaštitili prava Albanije u Pariz su odlazile delegacija privremene Vlade Drača kao i izaslanici iz albanskih kolonija van domovine. Podržan direktno od Beograda i potporom francuske vlade, u Pariz je otišao i Esat paš Toptani sa pretenzijama da je on jedini autentični predstavnik albanskog naroda. Prisustvo dveju delegacija i podela koje su usledile u delegaciji Vlade Drača, nisu pomagale albanskom pitanju. To je dalo povod antialbanskoj propagandi susednih zemalja, posebno

one iz Srbije, da galame oko takozvanog nedostatka državnostvorne sposobnosti Albanaca.¹

Atmosfera koja je vladala u sali Mirovne konferencije u Parizu, bila je daleko od one kakvoj se nadali delegati privremene Vlade u Draču. Organizatori konferencije pokazali se ravnodušnim kako prema albanskoj delegaciji tako i prema njenim iznetim zahtevima. Albanska delegacija iznela je, 15. februara, na konferenciju svoje zahteve i stavove. Tu se zahtevalo da se Albaniji prisajedine albanski krajevi koji su bili dati Crnoj Gori, Srbiji i Grčkoj, odlukom Berlinskog kongresa i Londonske konferencije od 1913. godine. Što se tiče pretendovanja Srbije da osigura izlazak na Jadransko more preko albanskoj teritoriji, u memorandumu je naglašeno da za sada to otpada, jer stvaranjem Kraljevine SHS, Srbija obezbedila razne luke na ovom moru. Nekoliko dana kasnije, isti zahtevi su izneti Visokom Savetu konferencije od strane predsednika albanske delegacije, Turhan Paša.

Objava tajnog Londonskog ugovora od 1915., godine koji je predvideo raskomadanje Albanije u korist susednih država, i iznošenje njihovih pretenzija za aneksijom ostalih albanskih teritorija, na konferenciju je stvarao opasnu situaciju za subdinu Albanije i izazvao veliku uznemirenost u albanskom narodu. Sa svih strana zemlje upućeni su protesti Mirovnoj konferenciji i vladama Velikih sila, protiv pokušaja raskomadanja Albanije među susednim zemljama. Ali Vlada u Draču, čiji su članovi većinom imali protalijansku orijentaciju, nastojala da kanališe ove proteste protiv jugoslovenskih i grčkih pretenzija. Što više, i udaljavanje jugoslovenskih snaga sa okupiranih albanskih teritorija ova vlada je računala da postiže pomoću Italije, sa ciljem da se ove teritorije kontrolišu od talijana dok se ne okonča pitanje na Mirovnoj konferenciji. Oba memoranduma albanske delegacije su prečitali veliku pretnju što je predstavljala Italija za nezavisnost i teritorijalnu celinu Albanije.

Međutim, nezavisno od ovakvih postupaka članova vlade u Draču, protesti protiv aneksionih težnji kraljevine SHS bili su realni i dobijali potstrek i od osvajačkog režima koji je uspostavljen u severnim i severistočnim albanskim krajevima. Ovi protesti su poprimili široke razmere i održani u svim krajevima zemlje, naročito od marta 1919. godine, kada se Esat paš Toptani pojavio se u Pariz uz pomoć Beograda i kada njegov pokret oživeo u Albaniji.

U svojim zahtevima za ujedinjenje sa Albanijom i albanskih teritorija odcepljene nerpavedno u prošlosti, albanska delegacija je uputila 7. i 11. marta 1919. godine dva druga memoranduma predsedniku Mirovne konferencije Ž. Klemansou. Zahtevi su diktirani novim stvorenim okolnostima. Prvo, prethodni zahtev za ujedinjenje ovih teritorija, podnešen 5 marta, nije naišao na nikakav ođek konferencije. Naprotiv, u njemu su podržane pretenzije balkanskih suseda o daljem raskomadanju Albanije. Drugo, ponovnim usposatvljem jugoslovenske vlasti na Kosovu i u drugim albanskim teritorijama koje su nastavljene da se uključe u sastavu Kraljevine SHS, stanovništvo ovih krajeva bilo je podvrgnuto nasilju i teroru, plački i masovnim progonima. Kao posledica toga oko Skadra se okupilo 30 hiljada albanskih emigranata koji su hteli da se vrate u svoje domove i za to su tražili pomoć albanske vlade. U dve gorepomenute note, albanska delegacija je oštro protestovala protiv masakriranja albanskog stanovništva u Jugoslaviju i tražila da se na osnovu mirovnog programa američkog predsednika Vilsona stvore pogodni opšti uslovi da, oslanjajući se na principu o samoopredeljenju naroda, albanska popualcija u Jugoslaviju slobodno bira svoju sudbinu. Zato je predlagano da se u albanskim krajinama porobljene van granica iz 1913. godine, razmeštaju snage SAD na jednu ili dve godine da bi organizovale

plebiscit. Ovaj zahtev koji je upućen tokom cele 1919. godine iz nekih albanskih krajeva, posebno kolonija, opšte se nije uzet u obzir.

Jugoslovenski zvanični krugovi su pokušali da stvaraju utisak da su oni stvarno prihvatili parolu: «Balkan – balkanskim narodima». Mada je načelno ona bila ispravna, nije bilo sumnji da nju Beograd koristi u antitalijansku funkciju. Šta više, jugoslovenske vlasti u odnosima sa Albanijom nisu pokazivale u praksi nijedan znak delovanja u duhu ove parole. Naprotiv, na proleće 1919. godine, oni su učinili druge napore da bi osnažili i proširili svoj okupacioni režim u Albaniji. U martu mesecu, albanska delegacija u Parizu informisala se iz Albanije da su Srbi stigli do klisure Mata, počinili zločine i prisiljuju Albance da negiraju svoj nacionalni identitet. Na sastanku delegacije od 24. marta, diskutovalo se o tome da li se može naći neki put za dogovor sa jugoslovenima. Ali Beograd nije bio voljan da ulazi u neki dogovor sa albanskom vladom. Delegacija Vlade u Draču učinila napore da nađe neku osnovu za dogovor sa jugoslovenima. M. Turtuli razgovarao je sa N. Pašićem, a M. Konica je kontaktirao sa Ministrom inostranih poslova Beograda, Trumbićem. Međutim nije postignut nikakav zaključak, jer kako se izrazio otvoreno Trumbić »dok Esat paša bude u vezi sa Srbijom, jugoslovenski delegati ne mogu se dogovarati sa drugim Albancima«.

Stanovništvo okupiranih krajeva nije se mirilo jugoslovenskom prevlast i drugim antialbanskim ciljevima Beograda. Patriotske snage Skadra, koje nisu odvojile borbu protiv jugoslovenske opasnosti od one protiv talijanskih pretnji, uputili su u periodu jul-oktobar 1919. energične proteste predsedniku Mirovne konferencije, u kojima su zahetvali udaljavanje jugoslovenskih osvajačkih trupa sa albanskih teritorija i odustajanje Beograda od ciljeva za osvajanje Skadra i teritorija na desnoj obali reke Drim. Jednostrani protesti protiv jugoslovenskih osvajanja i aneksionističkih težnji Beogradskih vlasti, upućeni su i od katoličke populacije i sveštenstva iz krajeva Skadara, ali većina njih je bila potsticana od talijanskog agenta Perikone, od katoličkog arhiepiskopa Skadra Jak Serećija i od članova delegacije Vlade u Draču na Mirovnoj konferenciji, Luid Bumči, Đerđ Fišta, i dr.

Stanovništvo okupiranih ili ugroženih teritorija od strane jugoslovenskih snaga nije se ograničilo samo na proteste, već je počelo da se organizuje i da se odupire napadu okupacionih trupa. Stanovništvo Malesije Skadra organizovalo je septembra 1919. godine, u mesto Prekale, skup gde su se zavetovali sela Suma, Drišti, Boksi, Šoši i Kiri sa ciljem da zaustave napredak jugoslovenskih snaga ka Skadru. Suočene sa ovim organizovanim otporom, srpske snage su bile prinuđene krajem oktobra da napuštaju sela Nikaj i Mertur, a početkom novembra i Gornju Šalju. Jako žestoke borbe su vođene u Keljmendu, kada su oko 400 naoružanih malesora napali jugoslovenski odred 23 decembra 1919 godine, i naneli mu velike štete (10 ubijenih, 61 ranjenih i 243 porobljenih) i prinudili ga na povlačenje.

Povećanje tenzija i zaoštavanje vojnog sukoba između albanske populacije i jugoslovenskih snaga na severu i severoistoku Albanije, bila je i reakcija na oštre diplomatske borbe koja se vodila na Mirovnoj konferenciji i van nje za raskomadanje Albanije u drugoj polovini a naročito krajem 1919. godine. U to vreme delegacija albanske vlade nije napustila svoju platformu kompromisa o postizanju dogovora sa Velikim silama i susednim državama, makar i potezima koji bi teško povredili ili stavljali pod hipotekom nezavisnost zemlje. Nastojalo se zvanično i nezvanično da se postigne kompromisno rešenje i sa Beogradom. U satavu albanske delegacije bilo je članova koji su, da bi se protivili talijanskoj pretnji, predlagali dogovor sa jugoslovenskom vladom. Na toj liniji je bila i misija Hamit Đulbegua u Beogradu gde je razmotrena i mogućnost sporazuma sa Esat

paš Toptanim. Ali predloge kompromisa sa Jugoslavijom, delegacija Vlade u Draču, zvanično je formulisala u noti od 8. novembra 1919., upućene predsedniku Mirovne konferencije, Klemansou. Tu je dato obećanje Jugoslaviji za ekonomski izlazak na Jadransko more preko albanske teritorije, koristeći za to železnicu koja će se garditi sa završetkom u luci Šeđin. Takođe je prihvaćena i jedna međunarodna zajednička kontrola za korišćenje železničke pruge i luke. Nakon englesko-francusko-američkog memoranduma od 9. decembra 1919. godine, koji je bio formula kompromisa za rešenje jugoslovensko-talijanskog rivalstva oko »Jadranskog pitanja«, koja je teško pogađala nastojanja albanskog naroda za očuvanje nezavisne države u granicama od 1913., albanska delegacija je podnela je drugu notu predsedniku konferencije, 26. decembra, gde je predlagala neka odricanja u korist susednih država sa ciljem da one ne povrede teritorijalnu celinu Albanije. Izneti predlozi u noti od 8. novembra učinjeni su u korist Jugoslavije. No, ni politika popuštanja i kompromisa, koju je pribegla albanska delegacija, nisu spasile zemlju od opasnosti raskomadanja. Velike sile, koje su diktirale na konferenciji, uopšte nisu uzimale u obzir predloge albanske delegacije. Pariska konferencija je pokazala, kako se kasnije izrazio patriota Luid Gurakući, »da su Vilsonove tačke bile prašina za oči dok obećanja vlada koje su dale reč bile prazne i uzaludne sa ciljem da se obmanjuje svet«. Nagodbe oko Albanije u sklopu iznalaženja kompromisa za rešenje »Jadranskog pitanja« u prvoj polovini januara 1929., bile su toliko cinične da su zdrave patriotske snage sa pravom konstatovale da »Albanija proživljava najopasnije trenutke sopstvene sudbine«. Na proleće 1920. godine, zahladili su se albansko-talijanski odnosi i to je još više pogoršalo pozicije vlade S. Delvine proizišle iz Nacionalnog kongresa u Ljušnj, januara 1920. Ova vlada još nije proširila vlast na celoj Albaniji. Ovu napetu situaciju iskoristile su njeni protivnici, Esatisti, bivši članovi vlade u Draču - M. Libohova e M. Kruja kao i neki bejleri i čifčije srednje Albanije, koji nisu bili zadovoljni pozicijama što su zauzimali u političkoj vlasti nakon Kongresa u Ljušnj. Početkom aprila 1920., potstaknuti talijanima, oni su krenuli u oružanu pobunu i opkoljili Tiranu sa ciljem da obore nacionalnu vladu i dovedu na vlast Esat paš Toptanija. Ovaj pokret je podržan i od strane vlade u Beogradu koja je imala razloge da bude nezadovoljna vladom S. Delvine, formirane februara meseca u Tirani. Jugoslovenske snage su zauzele Taraboš i desnu obalu reke Bojana, u februaru planinu, ali nisu uspele da prodiru u grad Skadar, koji se u martu ujedinio sa vladom u Tirani. Takođe u ovoj vladi učestvuje Hodž Kadria kao Ministar pravde, vođ komiteta »Nacionalna odbrana Kosova«. U nju su imali uticaj i drugi članovi Komiteta, kao Bajram Curi i dr.

U spoljašnjim i unutrašnjim okolnostima stvorenim u proleće 1920. godine, pozicije Albanije postale su dosta kritične. Ocenjujući realno situaciju i odnos snaga, vlada S. Delvine i napredni politički krugovi, trenutno su označili Italiju kao glavnu opasnost, i nastojali da izbegnu rat u dva fronta. Ideja da »...za sada treba da se čuvamo i ne izazivamo prepirku sa jugoslovenima...jer jugosloveni mogu se sporazumeti sa talijanima na našu štetu, a mi nismo sposobni da ratujemo sa celim svetom«, predstavljalo je u proleće 1920., jednu realnu politiku. Stav o sporazumevanju sa Beogradom, radi rešavanja sukoba mirnim putem, nije bio slučajan niti konjunkturan za Nacionalni albanski pokret.

On je nastao odmah nakon rata, naročito od početka 1920 godine, što je svedočilo o zrelosti ovog pokreta. »Mi želimo da živimo u prijateljstvo sa Srbima koji su naši susedi...«, poručio je stanovnicima Ljume Vlada u Tirani, marta 1920., a tu politiku je potvrdio zvanično i Nacionalni savet na svom prvom zasedanju. Između Albanije i Jugoslavije nisu postajali diplomatski odnosi. Beogradska Vlada je odbila da prizna Vladu u Draču ocenjujući je kao talijanofilsku, ali nije

priznala ni vladu proizišle iz Kongresa u Ljušnji. Nezvanične kontakte između dveju strana, ako bi se mogle tako zvati, imali su do proleća 1920. godine članovi obeju delegacija na Pariskoj konferenciji, i predstavnici raznih albanskih političkih krugova sa jugoslovenskim predstavnicima u Skadru, i drugde. Na ovim susretima razmatrala se i ideja dogovora sa antitalijanskom orijentacijom. Jugoslovenski konzul u Skadru, februara 1920., smatrao je neophodnim zajedničko albansko jugoslovensko delovanje za suprostavljenje talijanskom mešanju na Balkanu, a posebno u Albaniji i sugerisao je da za postizanje ovog dogovora treba poslati u Beograd jednu komisiju albanskih poslanika za razgovore sa članovima jugoslovenske vlade. Početkom marta, Hodž Kadria - Ministar pravde, saopštava da je »albanska vlada spremna da ulazi u razgovore sa vladom SHS u Beogradu ili na nekom drugom mestu koji bi bio pogodan radi proterivanja talijana sa Balkana, posebno iz Valone«. Na osnovu ovih međusobnih interesa poslat je u tajnu misiju u Beograd poslanik Sejfi Vlamasi, akreditovan jednim pismom Aćifa paše kao člana namesništva. U razgovorima koji su vođeni u Ministarstvo inostranih poslova, od jugoslovenske strane je zatražena pomoć u oružju i municiju radi proterivanja talijana silom iz Valone. Jugoslovenske vlasti su obećali da će dati oružje i municiju nagomilajući na dva tri mesta oko albansko-jugoslovenske granice. Albanski delegat je pokrenuo još dva problema. Prvo, vraćanje nekih albanskih gradova koji su nalazili oko albansko jugoslovenske granice, koji bi ojačali albansku državu kako sa ekonomskog tako i sa političkog aspekta, naspram zajedničkog talijanskog rivala. Drugo, odlazak jugoslovenskih snaga sa albanskih okupiranih teritorija. Beograd je prvo pitanje nije ni hteo da razmotri, dok za drugo se opravdao naglašavajući da je prisustvo jugoslovenskih trupa u Albaniji vezano sa postojanjem talijanskih snaga u Albaniji.

Misija Sejfi Vlamasi u Beogradu je ustvari propala. Beograd nije imao poverenja u oslobodilačku borbu albanskog naroda protiv talijanskog osvajača. U vezi sa tim on nije hteo da se javno posvađa sa antitalijanskom akcijom u vreme kada su bili u toku direktni razgovori sa Rimom o »Jadranskom pitanju«. Sa druge strane, jugoslovenska vlada je bila angažovana na podršci Esat paš Toptaniju koji je bio glavni unutrašnji protivnik vlade u Tirani, što više kada je u Albaniji izbilo nezadovoljstvo naoružanih Esatovih bandi.

U tim osetljivim trenucima, Nacionalni albanski pokret delovao je zrelo i odlučno. Glavna pažnja je usmerena na Valonu, na organizovanje i izbijanje oslobodilačkog rata protiv talijanskog osvajača. Ali da bi se tom ratu osigurala mirna pozadina, vlada u Tirani je odlučila da uništi naoružani pokret Esatista u srednjoj Albaniji. Ona je za vođenje te operacije zadužila Bajram Curića koji je na čelo vladinih snaga za nekoliko dana razbio Esatove bande. Ovaj događaj kao i ubistvo Esat paš Toptanija u Parizu od Avni Rustemija, 13 juna 1920., zadali su težak udarac Esatističkom pokretu u Albaniji.

Uništenje Esatističkog pokreta i ubistvo njegovog vođe bio je ne mali gubitak i za Beograd. Esat paša je bio važna karta u njegovim rukama. Jugoslovenski politički krugovi, uključujući i Pašića i premijera Vesniću, javno su izrazili svoj gnev za ubistvo Esata paše i tražili da se sudi Avni Rustemiju. Ali je čin albanskog demokrate bio odraz osvešćenja najnaprednijih albanskih snaga, njihove političke zrelosti i odlučnosti da se udara po unutrašnje plaćenike kao apriorni uslov koji garantuje i rešenje za osiguranje nacionalne nezavisnosti i teritorijalne celine zemlje.

Uporedo sa ovim događajima početkom juna, u pokrajini Valone počela je borba protiv talijanskih snaga. Borba u Valoni je bila glavni momenat oslobodilačkog pokreta koji je razbuktao u celoj Albaniji, nakon Prvog svetskog rata. Ova borba

protiv talijanskih osvajača, u isto vreme i na objektivan način, okrenula je oštricu i protiv aneksionističkih težnji Monarhija Jugoslavije i Grčke. Prednost što je dobila borba protiv planova Italije u Albaniji, nije bila određena samo od stepena opasnosti što je predstavljala sila s'one strane Jadrana, već i od toga da udaljšavanje talijanskih snaga iz Albanije olakšao bi mnogo i pokušaje za povlačenje jugoslovenskih trupa iz severnih i severositočnih delova zemlje.

Za Beograd, borba u Valoni je bila nož sa dve oštrice. Uperena protiv njegovog glavnog rivala za vladanje Albanijom ovaj rat je bez sumnje lepo dočekan u jugoslovensko političko-vojnim krugovima. Bilo je to vreme kada su u toku bili direktni talijansko-jugoslovenski razgovori o »Jadranskom pitanju«, i nespornosti obeju strana nisu našli izlaz. Borba u Valoni što više, njen gubitak, oslabili su talijansku poziciju u razgovorima između Rima i Beograda i takozvanu osiguranje talijanskih interesa u regijonu Jadrana. Sa druge strane, primer Valone mogli su da slede i drugi severni i severoistočni krajevi zemlje koji su nalazili pod vlašću jugoslovenskih snaga. Ova borba bi mogla da diže na noge, kako se ustvari i desio, narod ovih krajeva i protiv jugoslovenske okupacije.

2. Borba za oslobođenje okupiranih teritorija od jugoslovenskih snaga leto- jesen 1920. godine

Nakon završetka Valonske borbe (jun-juli 1920) u prvom planu je izbila borba protiv jugoslovenske vojne intervencije koja je postala i glavna opasnost za suverenitet i teritorijalnu celinu albanske države. Jugoslovenska vlada, suprotno svojim prethodnim izjavama, nije pokazala spremnost za povlačenje svojih snaga sa albanskih okupiranih teritorija. Sa jednog aspekta njoj je bilo žao što su se talijani udaljili iz Valone. Jer njihovo prisustvo u Albaniji poslužilo kao izgovor za držanje pod okupacijom severne i severoistočne delove Albanije i da bi se uopšte legalizovao antialbanski stav Beograda. Osim toga, povlačenje talijanskih snaga iz Valone, jugoslovenski ministar inostranih poslova Trumbić je ocenio kao delimično rešenje jugoslovensko-talijanskog rivalstva za problem Jadrana, koji je trebao da se razmatra u svojoj kompleksnosti. Pada u oči činjenica da su jugoslovenski politički krugovi u praksi nastavili da smatraju Albaniju tesno povezanom sa »Jadranskim pitanjem«, iako je Mirovna konferencija, na proleće 1920., odvojila ovu vezu. I da bi imao jače pozicije u neposrednim jugoslovensko - talijanskim razgovorima o »Jadranskom pitanju«, koji će ponovo početi na jesen, Beograd je naredio vojnim snagama da prošire svoju kontrolnu zonu na severu Albanije sa glavnim ciljem Skadrom, i da učvršćuju okupacioni režim na severoistoku zemlje.

Bio je potreban jedan razlog za akciju i on se našao, da ne kažemo namerno skovan. Skadar i njegova okolinom bile su osetljive tačke u talijansko-jugoslovenskom rivalstvu. U Tarabošu, na desnoj obali Bojane, februara 1920., nalazile su jugoslovenske snage koje u pogodnom trenutku mogle da uđu u grad. U Kastratu, Šlaku, Bušatu i u Mazreku, pre juna 1920. godine, jugoslovenski agenti Miraš Luka, Aluš Lohja, Đon Brači, Petuk Čuni i drugi, počeli su da regrutuju plaćenike sa ciljem da se osvoji grad Skadar. U Beogradu su računali da se napad bandi plaćenika na Skadar izvede u isto vreme sa razvojem Esatovog pokreta u srednjoj Albaniji. Cilj je bio da se eliminišu iz Skadra talijanske snage koje su zajedno sa grupom crnogorskih emigranata potsticali separatistički pokret u Crnoj Gori, i osvajanje grada. Crnogorski šovinista A. Radović preporučio je beogradskoj vladi, juna meseca, da ne dopusti da Albanci prelaze na talijansku stranu. Jugosloveni su u to vreme nastojali da unose razdor među populacijom malesije intrigama i napojnicama kako bi izazvali međubratsko ubijanje. Ali

intervencijom Hisni Curija i drugih patriota, svađa između Curaja i Nikaja je stišavana.

Sa svoje strane i talijani delovali su u Skadru i zoni Malesije najrazličitim formama i sredstvima da bi osujetili jugoslovenske namere. Naročito, nakon izbijanja Valonske borbe, talijanski agenti u Skadru su pojačali svoju aktivnost kako bi izazvali novi albansko-jugoslovenski sukob, koji bi olakšao talijanske pozicije na jugu zemlje. Početkom jula 1920. godine jedan nepoznat čovek, predstavljen u svojstvu predstavnika albanske vlade, zahtevao je od jugoslovenskog predstavnika u Skadru - Misića, da napušta grad. Albanska vlada čim se informisala odmah je intervenisala kako bi razjasnila i okončala ovaj incident. Postojeće okolnosti pomažu da se zaključi da je to bilo delo talijanskih agenata sa ciljem zahlađenja albansko-jugoslovenskih odnosa i otvaranje drugog fronta borbi za Albance. Jugosloveni sami ne bi bili autori ove provokacije, jer su bili zainteresovani da imaju zvaničnog predstavnika u Skadru, bilo da se informišu o situaciji u zemlji bilo da imaju otvoren jedan zvanični kanal za vezu sa albanskom vladom. Postojanje predstavnika Beograda u Skadru imao je i simbolički karakter, on je legalizovao njegovo prisustvo u ovaj grad u vreme kada su tu boravile vojne snage Italije.

I Rim, kao i Beograd, podmićivao preko svojih agenata naširoko pojačanje redova svojih sledbenika. Skoro oko dve godine on je subvencionisao izdržavanje albanskih emigranata u Grudi, koji su prešli granicu da bi se spasili od progona jugoslovenskih krugova i smestili u okolini Skadra. Među njima je bilo i elemenata koji su, dok su gajili mržnju prema srpskim i crnogorskim šovinistima, talijane posmatrali kao dobročinitelje i nesvesno se postavili u službi njihove politike. Albanska vlada, uporedo sa udarcem što je zadala Esatovom pokretu u srednjoj Albaniji, preduzela je i mere za eliminisanje nemira izazvanih od strane Esatovih elemenata i jugoslovenskih agenata u Skadru i okolini. Prefektura u Skadru je organizovala operaciju u predeo Kastrata sa 200 snaga žandarmerije i 500 dobrovoljaca, radi proterivanja antinacionalnih snaga plaćenika regrutovanih od Miraš Luke, Luk Lukaj, Aluš Lohja, i dr. Među ovim dobrovoljcima bilo je i albanskih emigranata iz Grude. Operacija je okončana uspehom, bande plaćenika su razbijene a njihove vođe pobile u Jugoslaviji.

Odmah nakon ovih događaja na albansko-jugoslovenskoj granici tenziju su pojačane, a Beograd je počeo da nagomila snage, oružje, municiju i hranu u gradovima i centrima blizu granice. Engleski major H. Temperlej i francuski vojni ataše potvrdili su ove pripreme i izvestili London i Pariz. U toj atmosferi, opterećenom psihozom rata, desio se događaj koji je bio povod novom albansko-jugoslovenskom oružanom sukobu u regijonu Skadra, poznat kao Koplička borba (Lufta e Koplikut).

Stanovnici albanskih pokrajina Hot i Gruda, koji su mimo svoje volje uključeni unutar granica jugoslovenske države, da bi избегli progone, plačke i ubistvo civila kojima su bili podvrgnuti ponovo krajem 1918. godine, uputuli su se 26. jula 1920., ka albanskoj granici. Duž puta oni su bili napadnuti od jugoslovenskih snaga kada je i ubijeno 80 osoba. Pošto su prešli albansku granicu stanovništvo Hota i Grude okupili se u Kastratu. Njihov pravedan gnev prema genocidu i ubistvima koje su pretrpeli, ovde je našao pogodno i naelektrisano tlo od samih borbi koje su vođene dan pre protiv Esatovih bandi i jugoslovenskih agenata u toj zoni. Postoje malo podataka koje navode na razmišljanje o još jednom potstreku od jugoslovenskih i talijanskih agenata da bi svako izvukao korist za sebe. Tako, mladi stanovnici Hota i Grude zajedno sa još 150 dobrovoljaca iz Mata i Grude i sa oko 200 žandara koji su nalazili u Kastratu, napali jugoslovenske pogranične

straže, prešli granicu, vodili borbe sa jugoslovenskim snagama i malesorima Kuča, Trejpeša i Pipera, i stigli nadomak Tuza. Čim je saznala o događajima, albanska Vlada naredila svojim snagama da se ponovo vrata unutar albanskih državnih granica. Takođe, ona je uputila u Skadru Ministra unutrašnjih poslova Ahmet Zogua koji je sreo jugoslovenskog predstavnika u tom gradu, Vukotića i uručio mu notu albanske vlade za Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine SHS. Notom, nakon što je izraženo žaljenje zbog incidenta koji se dogodio na albansko-jugoslovenskoj granici, traženo je od jugoslovenske strane da doprinese razjašnjenju tog incidenta. Tri dana kasnije, sa albanske strane je učinjen drugi napor za rešenje problema razgovorima. Zbog toga je jugoslovenskoj strani predloženo da se na Centju pošalju dva albanska delegata. Jugoslovenski odgovor je dat snagom oružja. Tri bataljona jugoslovenske vojske, u pratnji bandi Aluša Lohjea i Luk Luke vršili si kontranapad, ušli u albansku teritoriju, osvojili Kastrat i stigli do Kopljika, 15 km. nadomak Skadra. Albanske trupe povukle se sa gubicima. Skadar se našao pod direktnom pretnjom. U gradu je data uzbuna. Odmah je izvršena mobilizacija stanovništva i formirane su oružane dobrovoljačke čete. 30. jula, 800 albanskih snaga organizovane u Skadru krenule su u frontalnu borbu, u početku u Vraku gde je ostala jedna avanzovana grupa jugoslovenskih snaga. Redovi albanskih snaga pojačani su u avgustu sa nekoliko stotina malesora, uz čiju pomoć je oslobođen Kopljik, kao i sa oko 300 dobrovoljaca iz grada Kroje i okolnih sela.

Intervencionističke jugoslovenske trupe našle su se u teškoj poziciji zbog napada albanskih snaga. Da bi dobili u vremenu, jugosloveni su pristali da odgovore na albanski predlog za razgovore na Cetinji. Albanski delegati Sotir Peci i Bajram Fevziu sastali su se 5. avgusta u Rijeci Crnojevića sa glavnokomandujućim jugoslovenske vojske u Crnoj Gori, generalom Mihajlovićem. Oni su zahtevali udaljavanje jugoslovenskih snaga sa granica od 1913. godine i upućivanje u Beograd delegacije radi razmatranja nerešenih pitanja u odnosima između dve zemlje. General Mihajlović nije se zalagao ni za povlačenje jugoslovenskih snaga iz pokrajine Skadra, ni za ulaženje u razgovore o drugim spornim pitanjima u odnosima između dve zemlje. I zvanična nota koja je upućena dan kasnije vladi Jugoslavije od strane predstavnika albanske vlade u Skadru, ostala bez odgovora. U tim okolnostima albanska vlada je, preko demarša kod Velikih sila 12. i 14. avgusta, nastojala je da internacionalizuje problem u nadi da će na taj način naterati Beograd da povlači snaga van granica od 1913. godine. Ali kao i uvek, i ovog puta, Velike sile su razmotrile albansku žalbu u rutinskoj proceduri razjašnjenim razgovorima njihovih predstavnika u Beogradu sa Ministrom inostranih poslova Jugoslavije.

Pošto su propali pokušaji albanske vlade za rešavanju sukoba mirnim putem, albanske vladine snage zajedno sa dobrovoljačkim jedinicama, prešle su 19-20. avgusta u napad. One su oslobodile Kastrat i proterale jugoslovenske snage van granica od 1913. godine. Sledećeg dana jugoslovenska vojska je krenula u protivnapad sa novim i većim snagama, uz upotrebu topova i mitroljeza, i ponovo zauzela Kastrat, Škrelj, Keljmend i Kopljik. Albanske snage su pretrpele znatne štete, ali radi popunjavanje njihovih redova stigli su na stotine drugih dobrovoljaca iz srednje Albanije. Jugoslovenska vojska je početkom septembra držala okupiranim Kastrat i Škrelj, ne pominjući Taraboš i desnu obalu reke Bojane. Na tim pozicijama je zatekao jugoslovenske trupe sporazum o primirju koji je potpisan 20. septembra u Skadru između predstavnika albanske Vlade i jugoslovenske delegacije na čelu sa Nešićem.

Takoreći istovremeno sa borbom protiv jugoslovenskog intervencionizma u regijonu Skadra vođene i borbe za oslobođenje severoistočnih albanskih pokrajina

okupirane od jugoslovenskih snaga pod izgovorom očuvanja demarkacione linije uspostavljene 1918. godine. Stanovništvo donjeg Debra nije se slagalo sa režimom jugoslovenskog osvajanja i stalno je pokušalo da se njega oslobodi. Pobjeda protiv talijana u Valoni potstaklo i pojačalo poverenje Debarskih patriota u sopstvene snage. Stanovništvo severoistočnih pokrajina se spontano organizovalo i pripremalo za početak oružane borbe za oslobođenje okupiranih teritorija od jugoslovenske vojske.

Vlada S. Delvine učinila napore diplomatskim i zvaničnim putem da natera Beograd da povuče vojne trupe i iz severoistočnih albanskih pokrajina, ali bez uspeha. Odgovor jugoslovenske Vlade je bio isti: »Koliko god budu ostale talijanske snage u Albaniji ona neće povući svoje vojske sa albanskih teritorija, zauzete krajem 1918.«. Albanska vlada nije bila zainteresovana za otvaranje borbe u dva fronta, zato je savetovala Debarske patriote da budu mudri i oprezni, da ne nasedaju na provokacije jugoslovena i Esatovih plaćenika, koji su našli utočište u Jugoslaviju i delovali kao oruđe za postizanje šovinističkih težnji Beograda u Albaniji.

U okviru organizacije albanske države, nakon Kongresa u Ljušnji o proširenju vlasti vlade na celoj zemlji, doneta je i odluka o osnivanju prefekture Drima sa centrom u Peškopeji, kojoj će pripasti potprefekture Ljume, Hasa i Homeša. Ova organizaciona mera bila je potrebna sem drugog i za zaustavljanje aktivnosti Esatovih bandi plaćenička koje su ulazile iz Jugoslavije. Na čelo uprave nove prefekture određen je Ramiz Dibra. Vlada S. Delvine vodeći računa da ne izaziva novi i nepoželjan sukob sa jugoslovenskim snagama, poručila je da se proširi vlast uprave prefekture Drima do Ćaf Buli i Ćaf Mure, koje su bile unutar teritorije pod upravom albanske vlade još od 1918. Ramiz Dibra je takođe savetovan da, ako ne nailazi na protivljenje jugoslovenskih snaga, proširi vlast prefekture Drima do granice od 1913. godine. U slučaju protivljenja, poručeno mu je da se vode razgovori sa jugoslovenima radi postizanja dogovora po kome bi se albanska uprava proširila i na teritorijama okupirane od jugoslovenskih snaga, a ove potonje da zadrže neke strateške tačke dok se konačno ne odredi albansko-jugoslovenska granica. Ako jugoslovenska strana ne želi da ulazi u razgovore ili ako se ne postiže dogovor, uprava nove prefekture povukla bi se unutar linije od 1918. godine.

Podsticani događajima u Valoni, patriotske snage Debra napustili su svojeiniciativno okvir uputstava Vlade u Tirani i odlučile da se dižu u oružanu borbu protiv jugoslovenskih osvajača. Krajem jula 1920. godine u selo Aras (okrug Peškopeja) koji se nalazio unutar jugoslovenske okupacione zone, uspostavljena je pokrajinska uprava na čelo sa Ramiz Dibrom. Tu su se okupile ustaničke snage koje su sačinili i plan ustanka. Na čelo ustaničkih snaga određen je Elez Isufi. Vlada S. Delvine, iako je savetovala da se izbegne vojni sukob sa Beogradom u ovoj zoni, neslužbeno je podržala plan i akcije ustanika.

Jugoslovenska vlada, obaveštena o uspostavljanje albanske uprave u Aras, o pripremama ustanka i težnjom za proširenje napada njenih vojnih snaga u dubini cele »demarkacione linije« na severu i severoistoku zemlje (vreme je kada su se vodile borbe u okolini Skadra), početkom avgusta 1920. godine je organizovala napad Esatovih bandi kojima su se pridružili i Belorusi generala Vranglera u pravcu Bulćize, Sterbleve, Borove i Zabzuna da bi zatim izbili u Čermeniku i Mokru i uputili se ka Tirani i Elbasanu. Zajedno sa ovim bandama plaćenika aktivirane su i jugoslovenske regularne vojne snage koje su bombardovale, palile i rušile mnogo sela. Oštre borbe naročito su vođene u Lušnji, počevš od 13. avgusta. Debarski patrioti su uputili pismo komandantu jugoslovenskih snaga u kome su zahtevali njihovo povlačenje u roku od 24 sata van granica

uspostavljenih 1913. Komanda trećeg jugoslovenskog vojnog okruga je odgovorila da zaposednute teritorije neće napustiti do odluke Mirovne konferencije po pitanju granice.

Usatničke snage krenule su 15. avgusta u napad protiv jugoslovenskih snaga i nakon skoro četiri dana krvavih borbi oslobodile albanske teritorije do granica od 1913. godine, kao i grad Peškopeju. Gubici na strani jugoslovenske vojske bili su veliki - preko 400 ubijenih (neki izvori ocenjuju i više od 1.000 ili 2.000 ubijenih), na stotine ranjenih, 800 osoba zarobljenih kao i dosta oružja i borbenog materijala ostavljenog na bojnopolju.

Vojni i politički krugovi u Beogradu nisu se mirili porazom koji je u svakom pogledu bio na štetu jugoslovenskih težnji u Albaniji. Ministar rata, general Jovanović, naredio je 18. avgusta 1920., komandi trećeg vojnog okruga u Skoplju da pripremi protivnapad sa ciljem da se ponovo osvajaju ne samo teritorije koje su oslobođene od strane ustaničkih albanskih snaga, već da se prodire u unutrašnjosti zemlje u pravcu Tirane sa tri strana: Debra, Ljume i Skadra. Trećem vojnom okrugu dat je kao pojačanje 18 pešadijski puk, jedan bataljon od 7 i 8 puka i jedna artiljerijska planinska divizija. Napad je počeo 27. avgusta. Jugoslovenska vojska, mnogobrojna u ljudstvu i opremi i borbenim avijonima, nakon oštih borbi slomila je otpor Debarskih patriotskih snaga i manjih vladinih trupa koje su nalazile u donjem Debru. Prema upustvima što je dobila, jugoslovenska vojska se nije zaustavila ni na takozvanoj strateškoj liniji. Da bi maskirali prelaženje preko ove linije potstrekane su i mobilisane Esatove bande koje zajedno sa kamufliranim snagama jugoslovenske vojske i plaćenicima belorusa Vranglera, napredovali preko demarkacione linije od 1918. godine, i stigli do Ćaf Priske, nadomak Tirane.

Nova jugoslovenska intervencija u unutrašnjosti albanske teritorije stvorila je tešku situaciju za opstanak nezavisne albanske države. Svesna teških posledica izazvane agresijom Jugoslavije, albanska vlada je nastojala da istraje svim raspoloživim sredstvima. U prvom redu, ona se obratila narodu da ustane i izdrži vojnu intervenciju Beograda. Na poziv Vlade odazvalo se na hiljade dobrovoljaca iz cele zemlje. Žestoke borbe su vođene naročito u pokrajini Martaneša. Tu, nakon što su zaposedali Ćaf Mure, dobrovoljačke jedinice i albanske vladine snage uspeli da potisnu jugoslovenske trupe i Esatove bande. One su zauzele selo Martaneš i njegovu tekiju (verski objekat). Nakon devet sati borbi, zauzeta je mesto Kaptina koja je nadvladala Martanešom na putu za Elbasan i Tiranu, a kasnije i Ćaf Buali. Ovim borbama jugoslovenske snage su potisnute na »strateškoj liniji«.

Uporedo sa organizacijom otpora unutar zemlje, albanska vlada je nastojala da skrene pažnju Velikim silama i međunarodne javnosti na rasplamsavanje jugoslovenske agresije na Albaniju. Ali, tako reći, nije urađeno ništa. Zbog međusobnih kontradikcija Engleska, Francuska i Italija nisu uspele da zauzmu jedinstven stav. Italija, koja je već napustila Valonu, zahtevala povlačenje jugoslovenskih snaga na granici od 1913. godine i zajedničko delovanje evropskih sila na Beograd, kako bi naterali jugoslovensku vladu da izvrši tu akciju. Dve druge sile - Engleska i Francuska, nisu bile takvog mišljenja. Njihova akcija se ograničila samo na dobijanje garancija od jugoslovenske vlade da neće preći demarkacionu liniju od 1918.g. Bilo je reči i o formiranju jedne međunarodne komisije koja bi mogla da se uputi u Albaniju, ali zbog međusobnog nesporazuma što su imale Velike sile u vezi sa njenom ulogom i funkcijom, i ovaj predlog nije usvojen. Nastojanja Velikih sila kretale su se unutar sfere interesa koje su vezale svakog od njih sa Beogradom, zato one nisu imale neki efekat na obustavljenje jugoslovenske intervencije.

Nakon povlačenja jugoslovenskih snaga na demarkacionoj liniji, albanska vlada je samoinicijativno predložila jugoslovenskoj vladi razgovore o rešavanju albansko-jugoslovenskog sukoba. Ti razgovori su počeli u Skadru krajem septembra 1920. Na prvom sastanku predstavnik Jugoslavije Nešić, na osnovu instrukciaj dobijene od Ministra inostranih poslova Trumbića, izneo je stav jugoslovenske strane. On je pokušao da legalizuje osvajanje albanskih teritorija i ostajanje jugoslovenskih snaga izgovorom da su one unutar demarkacione linije, koja je bila strategijska linija zaposednuta još 1918., dogovorom sa svim saveznicima iz bezbednosnih razloga. Delegat iz Beograda je pokrenuo i pitanje postajanja jedne jake revolucionarne organizacije u Albaniji sačinjene uglavnom od talijanskih agenata, koja je imala za cilj da provocira spletke na teritoriji Jugoslavije, da u Skadru postoji Komitet za odbranu Kosova čiji je centar bio u Rimu, da se u Albaniji nalaze Hasan Priština i Bajram Curi koji su pripremali revoluciju koja će izbiti u Jugoslaviju i da su tu stizale finansijska sredstva upućene posredstvom D'Anuncija. Na kraju Nešić je rekao albanskoj strani da pre nego što zahteva povlačenje jugoslovenskih snaga sa demarkacione linije, ona treba da ponudi realne garancije a ne verbalna obećanja »sa ciljem da se ne preduzimaju više upadi na našu teritoriju«.

Izlaganje jugoslovenskog predstavnika stvarao je utisak kao da Jugoslavija nalazi na pozicije žrtve, da je ona za nezavisnost Albanije »koja nema zbog čega da strepi sa naše strane«, kako se izrazio Nešić. Odgovornost za stvorenu situaciju u Albaniji je prebačena Italiji, dok se Beograd predstavljao u ulozi prijatelja i saveznika albanskog naroda.

Stav jugoslovenskog delegata još na početku nije mogao da stvori realnu osnovu za korisnu raspravu. Činjenice su se iznele u svojoj suprotnosti kada je bilo reči o unutrašnjem razvoju u Albaniji. Što se tiče uloge Italije, ona je u to vreme stvarno bila glavna opasnost za slobodu i nezavisnost albanskog naroda, ali ne i jedina. Baš kad je Nešić iznosio svoje primedbe prema talijanskoj politici u Albaniji, vođeni su i prethodni talijansko-jugoslovenski razgovori oko »Jadranskog pitanja«. U tim razgovorima, gde je dotaknuto i pitanje izgradnje železničke pruge u dolini Drima, jugoslovenski Ministar inostranih poslova uslovio je udaljavanje jugoslovenskih snaga sa okupiranih albanskih teritorija evakuacijom talijanskih snaga iz Sazana.

Jugoslovenska vlada je izrazila sumnju da albansko-talijanski protokol od 2. avgusta 1920, kojim je dozvoljeno privremeno zaposedanje ostrva Sazan od talijanskih snaga, zadržao odredbu uperene protiv Jugoslavije. A zapravo nije postojala neka realno osnova za zabrinutost te prirode. U Rimu je početkom septembra otišla jedna albanska delegacija na čelo sa Ministrom inostranih poslova M. Konica, radi rešavanja spornih problema između dve zemlje. Na tim razgovorima talijanska vlada je vršila pritisak i zahtevala konačnu aneksiju Sazana, a ne njegovo privremeno zaposedanje. Takođe, ona je zahtevala da se prizna primat italijanske strane u svim stranim koncesijama u Albaniji. Albanska delegacija nije prihvatila ove zahteve. Zbog toga Italija nije mogla da gleda sa simpatijama vladu koja ne otvara put prodoru i jačanju njenih pozicija u Albaniji. Talijansko-jugoslovensko rivalstvo bila je glavna spoljna prepreka za učvršćenje nezavisne albanske države.

Pošto se upoznala sa predlozima Beogradskeg predstavnika, albanska vlada je savetovala svoju delegaciju početkom oktobra da odgovori albanskoj strani. Ovi stavovi su u nezvaničnoj formi saopšteni i jugoslovenskom Ministru inostranih poslova Trumbiću, pismom koju mu je uručio član Visokog saveta i albanske delegacije u Skadru, M. Turtuli krajem septembra. Albanska delegacija je dala na znanje jugoslovenskoj strani da njene pretenzije za započete upade sa albanske

teritorije na štetu Jugoslavije su bez osnova, i da neki slučaj takve prirode kao onaj od jula 1920. godine je izazvan i pripremljen od Albanaca – jugoslovenskih agenata koji su nastanjeni u Jugoslaviji. Takođe, Nešiću je rečeno da u Albaniji nema revolucionarnih komiteta koji teže da izazivaju nered u Jugoslaviji, da stvaranje demarkacione linije nije bila autorizovana od velikih sila, da su jugoslovenske snage prešle i ovu liniju i okupirale druge albanske teritorije van nje.

Što se tiče druge pretenzije - da u Albaniju dopremljeno oružje poslato od D'Anuncio, ona nije istinita. Naime, avgusta 1920. godine, na talasu borbi Debarskih patriota za oslobođenje albanskih teritorija okupirane od jugoslovenskih snaga, rukovodstvo Komiteta »Nacionalna odbrana Kosova« mislio da je pogodan trenutak za oslobođenje pomoću oružanog ustanka, ne samo albanskih teritorija unutar granica od 1913. godine, već i Kosova. Za realizaciju ovog cilja, Komitet je nastojao da obezbedi oružje koje bi bilo poslato patriotskim okruzima na Kosovu za njeno oslobađanje i ujedinjenje sa Albanijom. Ali akcije Komiteta »Nacionalna odbrana Kosova« nisu podržane od vlade S. Delvine koja nije ocenila pogodne okolnosti za preduzimanje takve akcije koja bi mogla izazvati međunarodne komplikacije na štetu Albanije. Ovaj stav je za to vreme bio ispravan. On je mogao da povod Beogradu za preduzimanje otvorene i šire agresije protiv Albanije, što bi dovelo pod znakom pitanja postojanje nezavisne države Albanije. U isto vreme albanska populacija na Kosovu bila bi podvrgnuta masovnom, otvorenom i surovom genocidu. I bez tog izgovora jugoslovenski šovinistički krugovi, preko lista »Politika«, nisu krili da albansko pitanje nije samo pitanje spoljne politike, već i unutrašnji problem Jugoslavije gde živi veliki broj Albanaca. Polazeći od okolnosti i opasnosti što bi povukla sa sobom projektovana akcija od strane Kosovskog komiteta, albanska vlada je zaustavila istovar oružja upućog u Albaniju od strane D'Anuncia.

U ime dobrih sporazuma sa Jugoslavijom, albanska vlada je predložila jugoslovenskoj strani formiranje jedne zajedničke komisije za nadgledanje granica i za regulisanje incidenata koji bi mogli dogoditi, razmenu ratnih zarobljenika kao i slanje u Beograd jedne albanske delegacije »radi postavljanje osnova za dugotrajan mir među susednim narodima«. U svom odgovoru od 16. oktobra, jugoslovenska vlada je ocenila nedovoljnim date garancije od albanske vlade u zamenu za povlačenje jugoslovenskih snaga na granicama od 1913. godine. Ona je tražila »realne garancije«, a u prvom redu prethodno povlačenje talijanskih snaga iz Skadra, Šeđina i drugih albanskih luka, gde su one i dalje bile stacionirane.

Albanska vlada bila je zainteresovana da se povlače sve strane okupacione snage iz Albanije, kako talijanske tako i jugoslovenske. Sa tog stanovišta, ona je nastavila dijalog sa Beogradom zahtevajući od jugoslovenske vlade da ozakoni garancije koje ona tražila. Nešić je izneo javno koje garancije traži Beograd. On je saopštio delegaciji Albanije da »jugoslovenska vlada veruje da albanska država ne može da praktikuje politiku ravnoteže između Italij i Jugoslavije. Njena spoljna politika treba da se zasniva na sporazumu usklađene saradnje sa jednom od ovih država isključivši drugu...Jugoslavija će gledati sa sumnjom neutralnu politiku koju bi Albanija mogla da primeni...

Podtekst jugoslovenske deklaracije bio je vrlo jasan. Beograd je zahtevao od albanske vlade da vodi projugoslovensku politiku, onu koju u drugoj formi izrazio i Rim. Vlada S. Delvine je odbacila jugoslovenske ponude kao neprihvatljive. Ona je uputila notu Velikim silama kojom je zahtevala da one prinude Jugoslaviju da povlači svoje snage sa albanskih okupiranih teritorija i da prizna teritorijalnu celinu Albanije.

Albansko-jugoslovensko razgovori u Skadru su prekinuti za oko mesec dana. Albanska vlada je zakasnila sa odgovorom na zahteve koje je postavila jugoslovenska strana u svojoj najnovijoj usmenoj noti. Mislimo da ovde postoje dva razloga: prvi, novembra 1920. godine u Albaniji je izazvana kriza vlade kao rezultat ostavke vlade S. Delvine. Drugi, albanska vlada još 12. oktobra 1920. godine podnela je zahtev za prijem u Ligu naroda čije prva skupština treba da se otvara 15. novembra u Ženevi, u Švajcarskoj. Priznanje u okolnostima u kojima se nalazila Albanija 1920. godine, kada je dovedeno u pitanje njen suverenitet i teritorijalna celina, imalo je dvostuki značaj. Prvi, jer kroz priznanje potvrdilo bi se ponovo međunarodno priznanje albanske države, i drugi - jer ono bi dobilo vrednost kolektivnog priznanja albanske vlade. U tom slučaju Jugoslaviji bi bilo teže da se meša u unutrašnje stvari albanske države i drži okupirane delove njene teritorije. Prijem Albanije u Ligu naroda bio bi suprotno jugoslovenskim težnjama, zato je Beograd bio jedan od najžešćih protivnika u Ženevi. Jugoslovenski delegat u Ligu naroda izjavio je 8. decembra 1920., da »Albanija trenutno nije ništa osim jedan embrion država«, dovodeći u pitanju ispunjenje glavnog uslova za postajanje člana Lige naroda, kao što je postojanje potpuno nezavisne albanske države. Ipak, Albanija je 17. decembra 1920., primljena kao član Lige naroda. Četiri dana ranije, nova albanska vlada predvođena Iljas Vrionim uputila je notu Vladi Jugoslavije u kojoj je izjavila da »jedna od glavnih tačaka njenog programa je prijateljski i iskrenih odnosi sa Jugoslavijom i svim drugim susednim zemljama...« Nakon što je ponovo potvrdila poznate stavove predhodne vlade u odnosima sa jugoslovenskom državom, notom je zahtevano od Vlade Jugoslavije da poštuje teritorijalni integritet Albanije i da evakuiše albanske teritorije zaposednute od strane njenih snaga 1918. i 1920. godine. Pašićeva vlada, koja je u Beogradu došla na vlast krajem decembra 1920. godine, nije odgovorila na albansku notu. Krajem januara 1921., albanska vlada je zvaničnim kanalima preko jugoslovenskog konzula u Korči, zahtevala od Vlade Jugoslavije da primi na razgovore u Beograd njenog predstavnika. U aprilu, pošto je dobila i poverenje novog Nacionalnog veća izabranog početkom meseca, vlada I. Vrionija učinila nove napore za normalizovanje odnosa sa susednim zemljama. U tom sklopu ona je i uputila u Beograd jednu delegaciju sačinjenu od generala Ali Riza Kolonja i Anton Bliništi sa zadatkom da razgovore sa jugoslovenskom vladom o svim spornim pitanjima između dve zemlje. U prvom redu, i u centru razgovora, bilo je pitanje povlačenja jugoslovenskih snaga sa albanskih teritorija unutar granica od 1913. Pašić, kao i prethodna jugoslovenska vlada, ponovo je tražio »realne garancije« od albanske vlade kao uslov za evakuaciju trupa sa demarkacione linije, što podrazumevalo vazalstvo Albanije prema Jugoslaviji. Vlada Albanije, mada je nastavila direktne razgovore sa jugoslovenskom vladom, ubeđena da ona nije imala predispozicije za vođenje istinskih pregovora na ravnopravnoj osnovi, ponovo je obelodanila svoju žalbu obrativši se 29. aprila generalnom sekretaru Lige naroda. Ona je zahtevala da pitanje evakuacije albanskih teritorija okupirane od strane Jugoslavije i Grčke, iznese u raspravi na narednom zasedanju Saveta Lige naroda. Takva akcija u vreme kada razgovori između dve vlade nastavljeni u Beogradu, bila je pritisak koji je vršen na Pašića za rešenje sukoba između dve zemlje pre juna, kada treba da počne zasedanje Lige naroda. Za to svedoči i činjenica da je 11. maja albanska vlada, preko svoje delegacije, predlagala jugoslovenskoj vladi sporazum od tri tačaka: da jugoslovenska vlada prizna nezavisnost Albanije u njenim granicama određene 1913. godine na Londonskoj konferenciji i da povlači sve svoje snage sa okupiranih albanskih teritorija; albanska vlada se zalagala za očuvanje svoje neutralnosti i da ne potpiše nijedan odbrambeni ili ugovor napada sa nekom

drugom državom; uspostavljenjem diplomatskih odnosa između dve države, albanska vlada se zalagala da zaključi sa jugoslovenskom vladom trgovinski ugovor i carinsku konvenciju na bazi reciprociteta.

Nikola Pašić nije prihvatio ove predloge i izneo albanskoj delegaciji njegove uslove: stvaranje vojnog saveza i usvajanje projekta o formiranju federacije između dve zemalje. Albanska delegacija nije prihvatila uslove Beograda i razgovori su okončani bez rezultata.

3. Osuda jugoslovenske agresije u Ligu naroda

Vlada Jugoslavije na proleće 1921., nije bila voljna da normalizuje odnose sa Albanijom. Ona je tražila da u isto vreme postigne dva cilja: promenu ili najmanje »ispravku« albansko-jugoslovenske garnice u korist Jugoslavije, i udaljavanje talijanskih snaga iz Albanije na koje je gledala kao stalnu pretnju ne samo protiv interese Beograda u Albaniji, već generalno i za samu sigurnost Jugoslavije.

Albanske okupirane teritorije su poslužile u tom slučaju kao zalog za realizaciju ovih ciljeva. Postojao je još jedan drugi razlog što je uticao na neuspeh razgovora. Još od 25. aprila u Jugoslaviju se nalazio barjaktar Mirdite Đon Marka Đoni. Ovaj antinacionalni element, žedan vlasti, ocenjen je od strane jugoslovenskih vladajućih krugova kao značajna karta za ostvarenje ne samo gorepomenutih planova Jugoslavije u Albaniji, već i šire.

Posle maja meseca, Vlada Albanije se konačno uverila da ne može rešiti sukob sa Jugoslavijom normalnim putem, obostranim i neposrednim razgovorima. Isto tako i sa Grčkom. Zbog toga ona je odlučila da oštro postavi pitanje pred Ligu naroda. Vlada I. Vriionia zahtevao je 21. juna od Saveta Lige naroda da prinudi vlade Jugoslavije i Grčke da povlače svoje snage sa okupiranih albanskih teritorija. Ovaj zahtev je tesno povezan i sa drugim zahtevom o ponovnom priznavanju granica Albanije određene od strane Londonske konferencije 1913. godine.

Na zasedanju Saveta Lige naroda, od 25. juna, Fan Noli je izložio u ime Vlade Albanije osvajачku politiku Jugoslavije prema albanskim teritorijama i njene teške posledice po albanski narod. U isto vreme on je izneo i dobru volju i povremene pokušaje albanske vlade za rešenje sukoba sa Jugoslavijom mirnim putem i razgovorima. Pozivajući savet Lige da preduzme mere za evakuaciju zaposednutih albanskih teritorija od stranih sila, Fan Noli je predložio i slanje jedne međunarodne komisije u Albaniju za nadgledanje primene odluke koju će doneti ovaj Savet.

Jugoslovenski delegat, Jovanović pokušao je u svom govoru da legalizuje »pravo« Jugoslavije da nakon 1918. godine zadrži okupirani deo albanske teritorije u svojstvu takozvane demarkacione linije kao i da odbaci odgovornost jugoslovenske vlade za stalnu agresiju jugoslovenskih snaga na albansku populaciju, za ubistva, masakre, patnje i štete nanete njoj.

Savet Lige naroda je prosledio albanski prigovor komisiji stručnjaka Lige naroda i Konferenciji ambasadora, gde je nekoliko meseci zaredom vođena debata bez rešenje problema. Ovo dugovlačenje je potsticao Beograd, koji je u leto 1921. godine još više je eskalirao oružanu intervenciju u Albaniju uz pomoć i separatistiočkog pokreta Đon Marka Đonija u Mirditi. Cilj je bio da u nagodbama iza scene evropske diplomatije jugoslovenska vlada odigra jačim kartama, dakle da ojača svoje okupacijone pozicije u Albaniji i da izaziva nove turbelencije u zemlji koje bi oslabile albansku državu i autoritet vlade u Tirani. Beogardski list »Tribuna« otkriva javno u to vreme planove Pašićeve vlade, kad piše da

»Jugoslavija treba da osvoji severnu Albaniju ukoliko ne želi da vidi kako njene granice jednosatvno postaju imaginarne linije«.

Stvorena teška situacija mogla se prevazići odlučnim i brzim merama, mobilizacijom svih zdravih nacionalnih snaga. Vlada Albanije svesna opasnosti koja je pretila zemlji, krenula u akciju za uništenje seperatističkog pokreta u Mirditi i novu vojnu jugoslovensku intervenciju. Tokom jula i avgusta vođene su žestoke borbe između albanskih vladinih snaga i one Marka Đonija u čijim redovima bilo je i jugoslovenskih »dobrovolajaca« i Vrangelijevih plaćenika. Vlada I. Vrionia je upozorila Ligu naroda 7. jula i 5. avgusta 1921., zbog intenziviranja antialbanske politike vlade u Beogradu i tražila preduzimanje mera o zaustavljanju produbljenja njene vojne interevncije u Albaniji. Ona je u isto vreme digla glas protesta i protiv novog talasa progona što je Beograd preduzeo u junu-julu 1921. godine protiv albanske populacije na Kosovu.

Prema bilansu sačinjen od komiteta »Nacionalna odbrana Kosova« 1921. godine o izvršenom genocidu od strane jugoslovenske vlasti u leto na Kosovu, proizišlo da je ubijeno 12.371 osoba a oplaćano 10.526 drugih lica. I drugi izvori tog vremena daju približne podatke o srpskim zločinima na Kosovu. Na činjenice takve prirode, koje su svedočile o antialbanskom genocidu na Kosovu, naišao je i engleski konzul u Beogradu, Kerzon o čemu je informisao svoju vladu početkom juna.

Vesti o politiku isterbljenja srpskih vlasti na Kosovu, duboko su potresle osećanja albanskog naroda i izazvale jak izliv gneva. Nacionalni savet Albanije pozvao je 28. juna jugoslovenski parlament da interveniše radi okončanja masakra nad albanskom populacijom na Kosovu. Međutim, odgovor jugoslovenskog parlamenta bio je da albanski parlament nema pravo da se meša u pitanjima koje su »unutrašnja stvar jugoslovenske države«. Albanski nacionalni savet nije se slagao sa ovim odgovorom koji je bio na liniji zvanične i šovinističke politike vlade Nikole Pašića. Patriota Ljuid Gurakući je javno i oštro osudio hladan cinizam što je inspirisao telegram jugoslovenskog parlamenta. Poslanik Hasan Priština izjavio je»...sa ljudskog stanovišta imamo pravo da se žalimo i da upozorimo jugoslovenski parlament o masakrima i brojnim varvarstvima što se čine albanskom narodu Kosova, zašto se bez milosti ubijaju i ginu žene, deca, ne iz razloga, kako kaže predsednik (jugoslovenskog – P.M.) parlamenta što postaju uzrok nesporazuma, već samo zato što su Albanci«. On je predlagao vladi da odredi jednu komisiju sastavljenu od poslanika Nacionalnog veća za uručenje demarša glavnim gradovima Velikih sila sa zahtevom za zaustavljenje masakra nad Albancima na Kosovu.

Posle 17. jula 1921. godine kada je proglašena takozvana »Republika Mirdite«, vlada I. Vrionia dala je prednost diplomatskoj borbi, naročito u Ligi naroda. Njoj je trebalo da se suoči i sa antinacionalnom delatnošću Marka Đonija i u međunardonom aspektu. Vlada »Republike Mirdite« zatražila je međunaradno priznanje, pretendujuću da je legitimna vlada koja uživa podršku naroda i poslala i svog predsatvnika u Ligi naroda. Podržani od Beograda i njegove propagande, predstavnici Mark Đonija nastojali su da iskoriste u to vreme antićemalistička (Ismajl Ćemali osnivač al banske države 1912 – prio.prevodioca) i antibolševička osećanja koje su dominirale u evropskim kancelarijama, da bi vladu u Tirani predstavili kao muslimansku, oruđe »mladoturaka« i povezanu sa bolševičkim pokretom koji je imao za cilj uništenje hrišćanske mase u Albaniji.

Pokušaj da se stvara dualizam vlasti u Albaniji bio je u korist planova Beograda. To je bilo u korist jugoslovenske teze da Albanija još nema atribut države u pravom smislu reči, da Albancima nedosatje državnotvorna i samoupravljačka sposobnost. Separatistički pokret Mirdite dovodio je u opasnost čitav trud i

vođenu borbu do tog vremena u međunarodnoj areni za ponovno priznavanje nezavisnosti albanske države na granicama od 1913. godine, i da se izbegne njeno raskomadanje u prilog susednih država. On je istovremeno minirao proces priznavanja vlade u Tirani kao jedinog i legitimnog predstavnika zemlje u spoljnim odnosima.

Vlada I. Vrionia je svoju pažnju i međunarodnu aktivnost skoncentrisala je, početkom septembra, uglavnom u Ligi naroda. Albansku delegaciju ponovo je predvodio Fan Noli. Na osnovu žalbi albanske vlade od 7. jula i 6. avgusta 1921. godine, pitanje nove jugoslovenske vojne intervencije u Albaniji i otvorene podrške separatističkog pokreta Mirdite, stavljeno je na dnevnom redu saveta Lige koji je počeo sa radom 2. septembra. U ime Vlade Albanije, Noli je izneo memorandum kojim se optuživala jugoslovenska vlada za organizaciju bunta u Mirditi, za pripremanje nove agresije na severnu Albaniju. On je zahtevao da Vlada Jugoslavije prekine sa provokacijama i povlači svoje trupe sa albanskih teritorija, ilegalno okupirane.

Jugoslovenski predstavnik, Jovanović negirao je da su jugoslovenske snage okupirale nove teritorije i izjavio da one stoje na demarkacionoj liniji od 1918. godine. Veći deo svog govora Jovanović je potrošio da bi izvršio diverziju protiv priznavanja albanske vlade kao jedinog i legitimnog predstavnika Albanije. Budući da vlada u Tirani, ističe on, »nije još priznata ni od jedne sile, mi smatramo potrebnim da na početku rešavamo pitanje odnosa između vlade u Tirani i one u Mirditi, kako bi znali koja od njih predstavlja Albaniju... Liga naroda priznala kao faktičku vladu onu u Tirani. Međutim kako je potvrdio rat u Mirditi i proglas mirditovaca, ne postoji samo jedna faktička vlada, već dve...«. Sledstveno tome, zaključuje Jovanović, Liga naroda treba da pošalje u Albaniju istražnu komisiju da vidi stanje u zemlji i odredi koja od ove dve vlade ima pravo da govori u ime albanskog naroda. Par dana kasnije, na osmoj plenarnoj sednici skupštine Lige naroda 10. septembra, drugi jugoslovenski delegat Spaljaković je pokušao do produbi diverziju svog kolege dovodivši u pitanje status Albanije kao nezavisne države. Albanija, po njemu, je jedna embrionalna država, ona »ove godine nije država više nego što je bila prošle godine«, da je smešno govoriti o silovanju granice koja ne postoji i da je njen prijem u Ligi naroda bio preuranjen. Pravednost pitanja koja se brani, Nolino izlaganje puno argumenata, kulturno, mirno i elokventno – s'jedne strane, i grubost, otvoreni šovinistički i antialbanski patos koji se primećivalo u diskusijama jugoslovenskih predstavnika – sa druge, ostavili veliki utisak u salama Lige naroda. Jugoslovenski delegati su upozoreni zbog vulgarnih reči i nedostatka taktike da su pogrešili što su načeli jednu zaključenu debatu o članstvo Albanije u Ligi naroda, i da »ne treba da postoji nijedna sumnja da je Skupština primila Albaniju u Ligi naroda kao potpunu nezavisnu državu«.

Savet Lige naroda doneo je 2. septembra 1921., odluku da žalbu albanske vlade protiv države SHS prosledi Skupštini Lige koja je sa svoja strane zadužila je, 7. septembra, šestu Komisiju da razmotri ovo pitanje. Odugovlačenje problema u birokratskim zupčanicima Lige išao je u korist Beograda. Osetivši da će Ambassadorska konferencija ubrzo doneti svoje doluke po pitanju granica Albanije, i koristeći apatiju Lige naroda, Pašićeva vlada je odlučila da preduzme novu agresiju protiv albanskih teritorija, sa ciljem da bi uticala što više na donošenje odluka u korist Jugoslavije. Agresija je počela u drugoj polovini septembra u okolini Peškopeje, severno od Skadra. Albanska vlada je pomoću dva telegrama upućene Ligi naroda 18. i 19. septembra 1921., zatražila njeno angažovanje na zaustavljanje nove jugoslovenske intervencije. Vlada Jugoslavije se opravdala da zaposednute teritorije od njenih snaga nalaze unutar

demarkacijone linije i da su informacije koje su date Ligi naroda od albanske strane, teže »da udaraju na naše legitimne interese u trenutku kada je o njima počela diskusija«.

Uporedo sa pojačanjem agresivnih aktivnosti Beograda, Liga naroda je nastavila proceduralni ritual diskusija i rezolucija bez rezultata. Šesta komisija je usvojila 26. septembra rezoluciju upućene skupštini Lige u kojoj, između ostalog, izjavila da Savet imenuje jednu komisiju od tri nepristrasna člana koja bi otišla u Albaniju da ispita situaciju u zemlji i zaustavila nemire na albanskoj granici. Svojom rezolucijom od 3. oktobra 1921., Skupština je zadužila Savet da formira ovu komisiju, što se konačno desilo 6. oktobra.

Tokom oktobra meseca borbe su poprimile alarmantne razmere a na obe strane fronta gubici su bili veliki. Krajem oktobra jugoslovesne snage su prešle u napad približivši se Luri. Njegovo osvajanje otvorio bi put za prodor u unutrašnjosti zemlje. Nova albanska vlada Pandeli Evandelia, koja je došla na vlast 19. oktobra 1921. godine, mobilisala sve moguće vojne snage za suprostanavljanje agresiji Jugoslavije. Istovremeno ona se još jednom obratila Velikim silama Lige naroda da intervenišu kod Beograda.

Javno mnjenje je bilo snabdeveno nepobitnim činjenicama o jugoslovenskoj intervenciji u Albaniji i o podršci i pomoći u oružju što Kraljevina SHS dala separatističkom pokretu Mirdite. Evropska štampa, posebno talijanska i engleska, dala je veliki publicitet događajima u Albaniji i jugoslovenskoj oružanoj intervenciji. Otpor albanskog naroda i diplomatska borba u Ligi naroda i van nje, naišla je na ođek i podršku u raznim naprednim i demokratskim evropskim krugovima. Takva javnost, koja je stalno rasla i bila sve aktivnija i u korist Albanije, uticala je bez sumnje ako ne da se dobronamerno posmatra albansko pitanje, barem da se realno i objektivno ocjenjuje od vlada Velikih sila.

Nakon Prvog svetskog rata, sile Antante su odredile manje više svoje sfere uticaja i preferencija. Francuska je uzela pod »zaštitom« Jugoslaviju, Engleska je bila vođena da održava tesne veze sa Grčkom, dok je Italija učinila sve da postane »protektorat« Albanije. Međutim, zbog razvoja događaja i zaoštavanja suprotnosti u Evropi ovi interesi i preferencije nisu ostale statične, već se menjale i prelazile zone uticaja jedne ili druge sile. Glavno rivalstvo u Albaniji posle Prvog svetskog rata bilo je između Italije i Jugoslavije iza koje je stajala Francuska. Ali počev od kraja 1920, a naročito 1921. počela da se menja i omalovažavajuća i tradicionalna hladna politika Velike Britanije prema Albaniji. Činioci koji su uticali na ovu reorijentaciju albanske politike Londona nisu bili tajni. On nije imao strateške interese u Albaniji. Studije i istraživanja urađene u godinama Prvog svetskog rata u Albaniji, pokazale su da u njenoj podzemlji se kriju naftne rezerve, mada su podaci bili preuveličani. Engleska društva za vađenje i preradu nafte, posebno »Anglo-Persian«, pokazali su veliki interes i zahtevale koncesije za albansku naftu. Engleskom kapitalu nije bilo teško i intervenisao da se popravio stav politike Forin Ofisa prema Albaniji. Na jesen 1921. godine u engleskoj diplomaciji je počelo da se oseća »nova« orijentacija, pomoću malih koraka, da bi se kasnije stiglo do note od 7. novembra Lojda Džordža upućene Generalnom sekretaru Lige naroda E. Drimondia.

U noti engleskog premijera se kaže: »Budući da stalno napredovanje jugoslovenskih trupa u Albaniji je takve prirode da može remetiti međunarodni mir, britanska vlada želi da upozori Savet o ovoj činjenici i moli da odmah preduzmete mere za saziv Saveta sa ciljem da razmatra stanje i dođe do dogovora o merama što treba preduzeti na osnovu člana 16, u slučaju da vlada Srba-Hrvata-Slovenaca bude odbila sprovođenje obaveza koja je nametnuo pakt«.

Intervencija engleske vlade kod Lige naroda bila je preračunata. Ona je učinjena u vreme kada je Ambassadorska konferencija, određena da okonča pitanje granica Albanije, završila rad i 9. novembra 1921. godine i objavila svoje odluke. London se pobrinuo još ranije da te odluke i njegova intervencija kod Lige naroda ne umanjuju ugled Francuske u očima Beograda i »strateški interese« Italije u Albaniji. Prvom odlukom se priznalo »ispravljanje« albanskih granica u korist Jugoslavije, što je dalo satisfikaciju Parizu, dok druga odluka ili deklaracija, kako je najčešće bila poznata, u sklopu zaštite sopstvenih »strateških interesa«, učinila je Italiju »garantom« teritorijalne celine Albanije.

Savet Lige naroda sazvan je 16. novembra 1921. u Parizu. Engleski delegat Fišer kao predstavnik strane koja je uložila žalbu, na osnovu već poznatih činjenica, optužio je jugoslovensku vladu da traži otepljenje severne Albanije od autoriteta vlade u Tirani, da je podsticala i pomagala pobunu Mirdite i da je upotrebila svoje i snage ruske vojske Vrangelijske u albanskim teritorijama. Predstavnik albanske vlade izneo je druge dokaze i činjenice koji su svedočili o sistematskoj antialbanskoj politici Beograda, zahtevajući u isto vreme garancije za u buduću i nadoknadu za 150 porušenih sela od jugoslovenskih snaga.

U očekivanju sednice Saveta Lige naroda, jugoslovenska vlada je pokušala posle 7. novembra 1921., da se manevrisanjem spasi od javne osude. Ona je za taj cilj tražila i pomoć svog protektora, Francuske. Međutim, jugoslovenska politika u Albaniji je kompromitovana toliko loše da je Pariz smatrao opravdanim da ne reskira za jednu izgubljenu stvar. Veći interesi od onih Beograda, naterali su francusku vladu da ukoliko se ne pridruži engleskoj pritužbi, barem da se uzdržava. Polazeći od ovih pozicija, Ke D'orsey (Ministarstvo inostranih poslova Francuske – P.M.) savetovao je Pašića da se povlači sa albanskih teritorija i da se povinuje odluci Savet Lige naroda. Vlada Jugoslavije, iako se razočarala francuskim stavom, uzvratila je odgovor Parizu da će povlačiti vojne snage iz Albanije. U tim okolnostima, jugoslovenskom predstavniku na sednicama Lige naroda, Boškoviću, nije ostalo ništa drugo već da izjavljuje, nakon legalne i opravdavajuće tirade, da jugoslovenska vlada prihvata povlačenje snaga i želi da živi u dobrim odnosima sa Albanijom.

Savet Lige naroda usvojio je 19. novembra 1921. rezoluciju kojom je zahtevao od Kraljevine SHS da odmah povlači svoje vojne snage sa teritorije Albanije unutar granica određenih 1913. godine i potvrđenih odlukom Ambassadorske konferencije od 9. novembra 1921. Istog dana, Savet je uputio telegram istražnoj komisiji Lige naroda koja samo što je stigala u Albaniju da bi nadgledala evakuaciju albanskih teritorija od jugoslovenskih snaga, kao i da preduzme sve potrebne mere za zaustavljenje akcija koje su dolazile iz vana, a koje bi mogle da uzbrkaju mir u Albaniju.

Albanska vlada je 20. novembra 1921., organizovala opšte napade na plaćeničke i separatističke snage Marka Đonija koje su u novim okolnostima, kada je prekinuta pomoć jugoslavije, brzo su razbijene i povlačile se u Jugoslaviju. Sa svoje strane jugoslovenska vlada u odgovoru na rezoluciju Saveta Lige naroda od 19. novembra i nakon što su propali pokušaji da se produži još više rok ostajanja svojih snaga u Albaniji, informisala je Ligu naroda početkom decembra, da »preduzima sve mere za osiguranje neodložnog pražnjenja albanske zemlje od strane sopstvenih trupa«. Jugoslovenske snage su se 10. decembar 1921. udaljile van državnih granica Albanije.

Povlačenjem ovih snaga okončana je trogodišnja jugoslovenska okupacija severnih i severoistočnih krajeva Albanije i stvorena je mogućnost da se one ujedine sa nezavisnom albanskom državom. Populacija ovih krajeva nikada se nije mirila sa okupatorskim režimom. Ona je bila progonjena, šikanirana, spaljena,

ubijena, ali nije položila oružje. Bilo je više nego prirodno da će stići plodovi njihove borbe, kako se i dogodilo...

Godina 1921, okončala je važnu etapu u istoriji nezavisne albanske države. Ona je krunisala borbu albanskog naroda za očuvanje i učvršćenje nezavisnosti Albanije i njene teritorijalne celine. Mada su ova dostignuća potvrđena odlukama Ambassadorske konferencije od 9. novembra, one su bile osnova za unapređenje procesa afirmacije nezavisnosti Albanije i za demokratizaciju albanskog društva.

DRUGO POGLAVLJE

ISFORSIRAN PROCES NORMALIZACIJE ALBANSKO-JUGOSLOVENSKIH ODNOSA 1922-1924 (JUN)

I. »NOVA« POLITIKA JUGOSLAVIJE PREMA ALBANIJ, NJENA SUŠTINA I CILJEVI

1. Uspostavljenje diplomatskih odnosa

Odlazak jugoslovenskih snaga bio je važan događaj za albanski narod. Ali to nije značio i kraj nastojanja Beograda za osiguranje vladajućih pozicija u Albaniju. Odluka od 9. novembra 1921., godine koja je stavila Italiju u poziciju sile koja garantuje nezavisnost i teritorijalnu celinu Albanije, poslužila je kao osnov za dalje postojanje talijansko-jugoslovenskog rivalstva u Albaniji. Beograd i Rim su nakon 1921., prilagodili politiku mirnog prodora u Albaniju za realizaciju svojih ranijih ciljeva.

Uspostavljenje normalnih odnosa sa susjednim zemljama bio je i u korist Albanije. Dobrosusedstvo sa Jugoslavijom, kao i sa drugim državama, moglo je da stvori povoljne međunarodne uslove za učvršćenje nezavisnosti albanske države. Vlada Albanije je zahtevala, januara 1922., posredovanje Velikih sila i Lige naroda za uspostavljenje diplomatskih odnosa između Albanije i Kraljevine Srba-Hrvata-Slovenaca. Preko francuskog konzula u Skadru, Bijekok (Jean Beugin Billecocq) traženo je od francuske vlade 7. januara 1922. godine, da interveniše kod Beograda sa ciljem da vlada Kraljevine SHS zvanično prizna albansku vladu i da se uspostave dobrosusedni odnosi između dve zemlje. Vlada Dž. Ipja obećala je da će nakon uspostavljanja ovih odnosa hitno uputiti u Beograd jednu privrednu misiju. Ministar inostrani poslova Albanije, Spiro G. Koljeka obratio se 16. januara 1922., Generalnom sekretaru Lige naroda za zahtevom: »Albanija ostaje odana svojim obećanjima za mir i prijateljske stavove prema svojim susjedima... Mi želimo da prevaziđemo sporove prošlosti i molimo Ligu naroda da učini svoje dobre usluge za osiguranje ponovnog uspostavljenja diplomatskih odnosa između Albanije i Srbije«. Nešto kasnije je Fan Noli, u svojstvu Ministra inostranih poslova, bio taj koji je tražio zvanično od Vlade u Beogradu da prizna Vladu Albanije.

Iako nisu nedostajali i saveti Pariza, čini se da je jugoslovenska vlada i sama došla do zaključka da u stvorenim okolnostima treba uspostaviti diplomatske odnose sa Albanijom. Međunarodni položaj Albanije se jačao. Ona je postala član Lige naroda, i Ambassadorska konferencije u novembru 1921., potvrdila je ponovo nezavisnost albanske države. Vlada Kraljevine SHS htela da umanjí loš utisak koji je stvoren u javnom mnjenju nakon jednoglasne odluke Saveta Lige naroda koji je osudio Kraljevinu SHS za oružanu intervenciju u Albaniju. U Beogradu takođe su bili poznati pokušaji engleskog, francuskog, talijanskog, američkog i

drugog kapitala za dobijanje koncesija u raznim sektorima albanske privrede. I jugoslovenski kapital je bio zainteresovan za dobijanje koncesija u Albaniji i za otvaranje albanskog tržišta prema jugoslovenskom uvozu i izvozu. Takođe, događaji u Albaniju evoluirali su tako što su oživele nove nade Beograda za realizaciju starih težnji mirnim putem. Na vlast je došao kabinet Džafera Ipija i Ahmeta Zogua koji, kako je ocenio francuski ministar u Beogradu, «iako nisu veliki prijatelji Srba uključeni su u traženju dobrih odnosa sa njima». Vlada u Beogradu poslala je februara meseca Nedžip Dragu (iz Peći) da izrazi njen prethodni pristanak za uspostavljenje diplomatskih odnosa, dok albanski Ministar inostranih poslova F. Noli telegramom je čestitao veridbu jugoslovenskog kralja Aleksandra. Ovi mali koraci pripremali su teren da se 25. marta 1922., godine uspostave diplomatski odnosi između Albanije i Kraljevine Srba-Hrvata-Slovenaca. Jugoslovenski otpravnik poslova u Skadru obavestio je o priznavanju *de jure* albanske vlade od strane Beograda, kao i o skorom upućivanju predstavnika Kraljevina SHS u Tiranu. Jugoslovenski premijer N. Pašić saopštio me je 12. aprila predsedniku Vlade Albanije, Dž. Ipiju, imenovanje Nastasa Ilića za otpravnika poslova u Tirani do dolaska opunomoćenog ministra. U odgovoru albanske vlade ovaj čin je ocenjen kao znak »prijateljskih odnosa koji počinju da se razvijaju između dva naroda«.

Uspostavljenje diplomatskih odnosa otvarao je široka polja međusobne saradnje za obe zemlje kao: konačno određivanje albansko-jugoslovensko granične linije, razvoj trgovinske razmene posebno između pograničnih regija, vodenog i zemaljskog transporta, regulisanje toka reke Bojane, i dr. Obe strane su napravile neke gestove da bi demonstrirale svoju spremnost za razvoj međusobnih normalnih odnosa. U januaru 1922., počela je plovidba jugoslovenskih brodova na Skadarskom jezeru na liniji Rijeka Crnojevića - Skadar, a uspostavljene su i regularne telefonske i poštanske usluge između dve zemlje. Na Cetinju je formirana, u aprilu, »Srpsko-albanska banka« sa kapitalom od 10 miliona dinara i sa projektima za otvaranje filijala u Skadru i Draču. U jugoslovenskoj štampi počele da se smanje tendenciozne vesti i komentari o Albaniji, a date su i izjave koje su distancirali politiku Ministra inostranih poslova M. Ninčića od one njegovog prethodnika T. Popovića prema Albaniji. Na međunarodnoj konferenciji u Đenovi (u Italiji), na proleće 1922., Ninčić se sastao i razgovarao sa albanskim delegatom M. Frašeri. Albanskoj starni je predloženo na tom susretu davanje zajma, potpisivanje trgovinskih sporazuma, projekat izgradnje železničke pruge Dunav-Jadran, ponude koje su težile da otvore put za prodor jugoslovenskog kapitala u Albaniji.

Uspostavljenje diplomatskih odnosa između Albanije i Kraljevine Srba-Hrvata-Slovenaca podudarao se sa jačanjem pozicija Ahmeta Zogua na vlast. Martovski pokret 1922., godine uperen protiv vlade Ipi – Zogu je propao. Nakon ovog događaja i nalazeći se na važnom položaju Ministra unutaršnjih poslova A. Zogu je, zajedno sa svojim pristalicama, očistio državni aparat u centru i u bazi od svojih političkih protivnika i žestoko se osvetio njima. On je naredio razoružanje populacije i u pograničkim krajevima sa Jugoslavijom, podsticao Visoki savet da oduzme poslanički mandat vođama komieta »Nacionalna odbrana Kosova«, u albanskom parlamentu i zahtevao ubistvo Bajrama Curijsa i Hasana Prištine. U Beogradu su priznali u celosti stare veze koje su postavljene još 1915., godine sa A. Zoguom, njegove diktatorske sklonosti ali i njegovo lukavost. Pašić, oslanjajući se u prvi plan na Zogua, na ambicije i potrebe što je on imao za pomoć i podršku, mislio je da stvori povoljnu projugoslovensku političku klimu u Albaniji. Jugoslovenski izvori tvrde o stalnoj finansijskoj pomoći što su Beogradske vlasti dale A. Zogu. Samo od 1920., do maja 1924. godine, on je

dobio 2 miliona dinara. Sem drugog, u proleće 1922., godine, Zogu je imao kao zajedničku stvar sa Pašićem i gonjenje svojih političkih protivnika: B. Curia, H. Prištinu, H. Kadriu i druge vođe Nacionalnog pokreta Kosova. Ovi obostrani interesi postali su osnova za produbljivanje saradnje između dve strane. Prvih meseci uspostavljanja diplomatskih odnosa, predloženo je vladi Dž. Ipija - A. Zogua, preko otpravnika poslova u Tirani N. Ilića, nekoliko ponuda i predloga. U Beogradskim arhivima, kako piše jugoslovenski naučnik D. Todorović, postoji dokumenat koji kazuje da jugoslovenski Ministar inostranih Ninčić predlagao je Ahmetu Zogu, u leto ili jesen 1922., godine, tajni sporazum po sledećim tačkama: eliminisanje Bajrama Curija i Hasana Prištine; proterivanje makedonskih komita i sledbenika Makedonoskog komiteta u Albaniji; vraćanje separatističkih elemenata iz Mirdite na čelo sa Mark Đonijem koji su izbegli u Jugoslaviju; kao i nedavanje koncesija privredne prirode stranim društvima bez saglasnosti jugoslovenske vlade. Dokumenat ne razjašnjava da li je ovaj sporazum potpisan zvanično ili je saopšten usmeno Zogu od strane jugoslovenskog predstavnika. On je izkazao razumevanje za jugoslovenski predloge, naročito za neke njegove tačke koje će naći mesto kasnije u sporazumu od 1924., godine između A. Zogua i N. Pašića.

Uspostavljenje diplomatskih odnosa nije moglo odmah da izbriše nepoverenje i gibanja koje su karakterisale obe strane u međusobnim odnosima. Učvršćenje nezavisne albanske države, priznavanje albanske vlade od drugih vlada, posebno od strane Velikih sila, dolazak stranih diplomatskih misija i zahtevi stranih društava za koncesije obezbedile su A. Zogu širok prostor manevrisanja. Engleski predstavnik, H. Ers (Aires) skoro da je bio njegov nezvanični savetnik, međuvremenu i Rim, pomoću talijanskog poslanstva u Draču, težio da poveća svoj uticaj u Albaniju. Beograd je sa pažnjom pratio ove napore evropskih sila a pre svega Italije, i požurio da ne izostane. Tako se može objasniti i ta žurba, da se ne kaže pritisak, što je uočena prvih meseci nakon uspostavljenja diplomatskih odnosa za potpisivanje i realizaciju ekonomskih sporazuma predlaganih od jugoslovenske vlade. Pandeli Evandeli, bivši premijer i u to vreme poslanik u parlamentu, određen je juna 1922., godine za predstavnika albanske vlade na svadbi jugoslovenskog kralja Aleksandra, gde je i odlikovan ordenom »Sveti Sava« prvog reda sa lentom. Tim povodom zvanični krugovi u Beogradu ponovo su tražili da se što hitnije zaključe sporazumi o trgovini i saobraćaju. Jugoslovenska štampa, koja je izražavala otvorenje ciljeve, upozorivla da »Albanija može da sačuva svoju nezavisnost samo u prijateljstvu sa Kraljevinom Srba-Hrvata-Slovenaca«.

Od jeseni 1922., godine kontakti između predstavnika dveju vlada su pojačani. U septembru u Beograd je stigao prvi zvanični predstavnik Albanije na nivou sekretara diplomatskog poslanstva. U Ženevi, na zasedanju Skupštine Lige naroda, sasatale su obe zvanične delegacije. Predstavnici Kraljevine SHS nekoliko puta su izrazili povoljne predispozicije za vladu Dž. Ipija - A. Zogua i njihovu podršku za »učvršćenje« albanske države. Čak je Ninčić otišao dalje od istine kada je izjavio u Ligi naroda da »mi smo mnogo doprineli da se stvara nezavisna albanska država«.

Međutim, iza ove fasade dobronamernih izjava nastavljena je upornost Beograda za realizaciju sporazuma koje je, prema jugoslovenskim zvaničnicima, usvojila vlada Dž. Ipija ali ih ne sprovodi. Jugoslovenska vlada je tako ponovo tražila, početkom oktobra 1922., da Mark Đoniju sa oko 500 drugih begunaca iz Mirdite dozvoli da se vrati u Albaniju. Mesec dana kasnije pokrenute su optužbe da albanski službenici sprečavaju jugoslovenske emigrante da se vrate u Jugoslaviju, da većina Albanaca koji su dolazili sa Kosova određeni kao službenici ili obučeni

kao žandari na granici sa Kraljevinom SHS. Ninčić je izrazio sumnju da dolazak talijanskog predstavnika u Albaniju, Markez Duraco uticao na zahlađenje odnosa između vlade Albanije i vlade SHS i da se primećuje približavanje Italiji. Kao činjenice su se navodile nedostatak titulara u albanskom diplomatskom poslanstvu u Beograda, čutanje u vezi sa jednim zajmom koji je nekoliko puta predložen albanskoj vladi od strane jugoslovenskog predstavnika u Tirani Ilića, kao i odbijanje vraćanje Đon Marka Đonija u Mirditi. Ovu činjenicu je primetio i sam Markez Duraco koji je nakon susreta sa A. Zoguom, početkom novembra 1922., pisao Musoliniju da su odnosi albanske vlade sa Beogradom skoro mesec dana su manje srdačni nego što su bili ranije.

2. Privremeno popuštanje tenzija

Početkom decembra 1922. godine, A. Zogu je postao premijer Albanije što je označio još jedno skretanje u desno politike albanske vlade unutar zemlje, kao i gonjenje političkih protivnika, patriota i demokrata. U okolnostima postojanja antizogističke opozicije unutar Nacionalnog saveta i narodnog nezadovoljstva A. Zogu, koji je nastojao da manevriše između Rima i Beograda, bio je zainteresovan da neutrališe makar i privremeno pritiske i jugoslovensku intervenciju koji su se manifestovali na različite načine. Obe strane su takođe bile zainteresovane da eliminišu takve zajedničke neprijatelje kao što su Bajram Curi, Hasan Priština i drugi, koji su zajedno sa oslobodilačkim pokretom Kosova kontrolisali neutralnu zonu Junika.

Potreba za približavanjem i koordinaciju aktivnosti postala je još urgentnija kada su početkom januara 1923., B. Curi, H. Priština, H. Curi i dr., na čelo nekoliko stotine ustaničkih malesora i izbeglica koji su došli sa Kosova, napali vladine snage i zauzeli Tropoju i opkolili Krumu. Tog dana su se širile lažne vesti da ovaj ustanički pokret ima podršku Jugoslavije. A. Zogu je požurio da negira ove vesti. Istina je bila sasvim drugačija. Jugoslovenska i albanska vlada zatražile su od Ambasadorske konferencije, krajem decembra 1922. i početkom januara 1923., poništenje neutralne zone koja je postala utočište demokratskih antizogovskih patriota i ustaničkih četa Albanaca sa Kosova, koje su se borile protiv nacionalnog ugnjetavanja što su sprovodile jugoslovenske vlasti. Da bi otklonili ovu zajedničku opasnost vlade u Tirani i Beogradu dogovorili se za koordinaciju aktivnosti. Jugoslovenska vlada je dala dozvolu albanskoj vladi da ubaci svoje vojne snage u neutralnoj zoni u nastojanju da uništi antizogovski ustanički pokret.

Vojna operacija koja je počela 14. januara 1923., godine unutar teritorije albanske države, proširila se 27. januara u neutralnoj zoni. Komanda vojnih snaga Vlade u Tirani bila je u potpunom dogovoru sa jugoslovenskim snagama u borbenim aktivnostima protiv albanskih ustaničkih četa. Komandant operacije, Prenk Jaku raportirao je krajem januara Ministarstvu unutrašnjih poslova: »Sa srpskim oficirima dogovorili smo se ovde na granici i protiv komita i oni su organizovali jake patrole na planinama s'one strane granice, tako i u Fuš Reke upotrebljavaju silu za gonjenje i opkoljavanje komita koji su razbijeni od naših snaga«.

Ustanički pokret predvođen B. Curijem i H. Prištinom, našavši se između dve vatre, ugušen je uprkos svom jakim otporom. Demokratske i patriotske snage su najurene i proganjane. Jugoslovenska vojska naročito je nasrnula surovo na albansku populaciju, ubijala i masakrirala, plačkala, otimala i progonila iz svojih ognjišta više od 3.500 Albanaca. Junik i veći deo neutralne zone ponovo su pale, 20. februara, pod vlašću Jugoslavije.

Albansko stanovništvo, u ponovno zauzetoj zoni od strane jugoslovena, pružila je oružani otpor. U okolnostima genocida, ubistava i progona što su učinjeni Albancima na Kosovu, albanska vlada nije mogla da ostane indiferentna, jer se u ovom slučaju postavilo pitanje odnosa prema jednom osetljivom nacionalnom problemu što, kako je pisalo Ministarstvo inostranih poslova albanskom poslanstvu u Beogradu, »poziciju vlade otežava«. Ona je bila prinuđena da zahteva, krajem marata 1923. godine, prekidanje svirepostvi protiv albanske populacije. Odgovor Beograda bio da jugoslovenska vlada tu stvar smatra kao unutrašnje pitanje i ne gleda blagonaklono na mešanje albanske vlade u taj problem. I diplomatski naponi pri Ligi naroda da se pozove na odgovornost jugoslovenska vlast za zločine što je počinila vojska Jugoslavije na Kosovu, nisu dali nikakav konkretan rezultat.

Vlada Ahmeta Zogua nije želela da pitanje Kosova, kako se izrazila 25. februara 1923. godine, »remeti prijateljske odnose« između dve zemlje. Ona je poslala u Beograd, januara 1923. godine, titulara albanskog poslanstva generala Ali Riza Kolonju, što je sa jugoslovenske vlade ocenjen kao drugi znak koji dokazuje da su odnosi između dve zemlje više nego korektni. Tom prilikom Beogradski list »Trgovinski glasnik« objavio je članak u kome se nalaze, formulisane u dosta razumljiv način, jugoslovenske težnje u odnosima sa Albanijom. U prvom redu, pada u oči duh diktata kojim je Beograd htio uvek da tretira ove odnose, »zaboravljajući« da je Albanija bila nezavisna država. Drugo, oseća se strah od prodora Italije u Albaniju što, kako je pisao gore navedeni list, može se ostvariti ne samo pomoću oružane agresije, već i preko trgovinskih sporazuma, železničkih konvencija, koncesija za šume, indutrijskih preduzeća.

Bilo je vreme kada su na Albaniju navalile strana društva koje su tražile dobijanje koncesija u svim granama albanske privrede. Beograd je osetio opasnost u dva pravca: prvo, posle ekonomskog dolazi politički prodor i drugo, slab jugoslovenski kapital ne bi mogao da podnese rivalstvo jakih talijanskih, francuskih, engleskih, američkih i drugih društava.

Beograd u to vreme zabrinuo se i izbog kandidata za presto albanskog kralja, za finansijske savetnike i vojne organizatore koji će doći u Albaniju. Strah da se taj izbor ne usmerava od talijana bio je veliki i stalno se izražavao od strane vlade Jugoslavije.

Povodom završetka izborne kampanje u Jugoslaviju, marta 1923., godine, A. Zogu je našao priliku da čestita Pašiću pobjedu njegove radikalne stranke i da mu potvrdi svoju odlučnost za vođenje prijateljske politike sa Jugoslavijom. Obe strane u stvari nisu verovala jedna drugoj. Albansko poslanstvo u Beogradu obavestilo je, marta 1923., godine, da iako Ministarstvo inostranih poslova Jugoslavije u svakoj prilici ponavlja prijateljstvo što ova zemlja ima prema Albaniji, ne treba očekivati ni najmanju žrtvovanje od strane jugoslovenske vlade u korist naših interesa. Beograd je sa svoje strane optuživao Vladu u Tirani za manjkanje iskrenosti i za lošu volju u regulisanju raznih pitanja, kao one o zajmu i pravoslavnu crkvu u Skadru, Marka Đonija, kosovske političke migracije, i dr., koja su postajale u to vreme između dve zemlje.

Opšta atmosfera albansko-jugoslovenskih odnosa u proleće 1923., godine izgleda mirna. Ali u stvari ona nastavila da bude opterećena mnogim akumuliranim i nasleđenim problemima, već i novim koji su se stvorili kao rezultat sudara suprotnih interesa. Jedan od tih problema bilo je pitanje manastira Sveti Naum i Vermoš.

Druga stvar koja je doprinela zadržanje elemenata tenzije u albansko-jugoslovenskim odnosima u prvih šest meseci 1923. god, bio je sukob koji je izbio krajem 1922., u vezi sa imenovanjem jendog ahrijepiskopa na čelo pravoslavne

crkve u Skadru, od strane Beogradskih vlasti. Na prvi pogled stvarao se utisak da je to sukob sa prosto verskim bojama. Čak su u Beogradu bili zainteresovani da se sačuvaju te prividnosti. U stvari pitanje je bilo političkog karaktera.

Septembra 1922. godine, sveopšti kongres albanskih pravoslavnih vernika okupljen u Beratu objavio je formiranje Albanske autokefalne crkve i njenu nezavisnost u odnosu na Istambulsku Patrijaršiju. To znači da će ona od sada pa na dalje biti najviša pravoslavna crkvena vlast u Albaniji i, osim ostalog, imati pravo imenovanja pravoslavnih sveštenika u svim pokrajinama zemlje. Albansku autokefalnu crkvu priznala je i Istmbulska patrijaršija, novembra 1922. U Skadru je bila jedna pravoslavna crkva za oko 1.500 slovenskih emigranata koji su nalazili u ovom gradu i njegovoj okolini. Ova crkva, kao i sve pravoslavne crkve koje su delovale pre osnivanja nezavisne albanske države, bile su pod jurisdikcijom Istambulske patrijaršije. Kasnije, u dogovoru između dveju patrijaršija, slovenska pravoslavna crkva Skadra bez znanja albanske vlade, prešla je pod jurisdikcijom Beogradske patrijaršije i u neposrednoj zavisnosti Pečke arhijepiskopije. Formiranjem Albanske autokefalne crkve ovaj status je trebalo da se okonča pridornim putem. Po svojoj liniji, nezavisnost albanske crkve bio je pozitivan čin, što više kada se zna da u ime vere i preko sveštenika, susedni šovinizam je težio stalno da ometa nacionalnu, političku i kulturnu emancipaciju albanskog naroda.

Imenovanje srpskog sveštenika u Skadru odmah nakon formiranja Albanske autokefalne crkve, nije bio slučajan. Bio je to čin koji je težio da potvrdi duhovni protektorat Beograda nad onim malobrojnim slovenskim vernicima u Skadru. I ne samo toliko. Poseban status Pravoslavne crkve u Skadru ostavljao je prostor i za aludiranje i pretendovanje političke prirode, u vreme kada je u Albaniji delovala Međunarodna komisija za određivanje granica na severu i severoistoku zemlje, a Beograd insistirao na promanama u sopstevnu korist.

Čin imenovanja srpskog ahrijepiskopa bio je otvoreno ignorisanje autoriteta novoformirane Albanske autokefale crkve. Kao takav, on je odbijen od strane ove crkve i svešteniku je zabranjeno da obavlja svoju delatnost bez njene dozvole. Nakon toga, stvar je prešla granicu, na izgled versku i obe vlade su angažovane u sukob koji skoro da je doveo do prekida diplomatskih odnosa između dve zemalje. Albanska vlada svojom notom upućene vladi u Beogradu, 6. januara 1923. godine, upoznala je sa formiranjem Albanske autokefalne crkve i sa pravno-kanonskim posledicama ovog čina za slovensku pravoslavnu crkvu i albanske državljane slovenskog porekla u Skadru. Albanska vlada je, u februaru mesecu, ponovo je upoznala Vladu Jugoslavije sa svojim stavom da ne dozvoli povredu autoriteta Albanske autokefalne crkve. U Albaniju ovo pravo je pripadao predsedniku Visokog eklezijastičkog saveta koji je bio priznat i kao predsednik Albanske autokefalne crkve. Početkom aprila sukob je dobio oštriji karakter. Pašić je uputio javne pretnje albanskoj vladi da će prekinuti diplomatske odnose i povući jugoslovensko poslatstvo u Tirani, ukoliko se ne deblokira pitanje srpskog sveštenika u Skadru. Kao prvi korak te pretnje Beograd je povukao iz Tirane otpravnika poslova, N. Ilića.

Vlada Albanije suočena jugoslovenskim pretnjama, zatražila je pomoć engleske, francuske i talijanske vlade kao i pomoć Lige naroda. Velike sile u međusobnom dogovoru, savetovali su obema stranama uzdržanost i međusobno razumevanje. Nakon ovog posredovanja, Beograd je ponovo vratio u Tiranu otpravnika poslova i objavio da je pitanje srpskog sveštenika prosto eklezijastičko i u nadležnosti Srpske pravoslavne crkve u Beogradu i Albanske autokefalne crkve. Sa svoje strane albanska vlada je izjavila da neće ometati da srpski sveštenik u Skadru činodejstvovati u Crkvi kao gost da bi ispunio svoje lične verske potrebe.

Drugo sporno pitanje u albansko-jugoslovenskim odnosima tog perioda bilo je ono političke migracije. Obe vlade, kako ona A. Zogua tako i ona N. Pašića, koristile su političku migraciju koju ponekad uzdrмали pretnjama da bi naneli poteškoće jedna drugoj, a ponekad je žrtvovali kada su im to zahtevali interesi saradnje. U Albaniju je postojao komitet »Nacionalna odbrana Kosova« i živeo je značajan broj patriota sa Kosova koji su težili oslobođenje Kosova i njegovo ujedinjenje sa Albanijom. Isto tako su živeli kao politički emigranti manji broj izbeglica iz Crne Gore koji se nisu pomirili uključenjem Crne Gore u sastavu Kraljevine SHS, kao i nekoliko aktivista makedonskog VMRO. Ovi politički protivnici u Albaniji bili su stalna briga Beograda. Dolaskom A. Zogua na vlast, naročito nakon što je postao premijer, jugoslovenska vlada je uporno zahtevala neutralisanje delatnosti ove emigracije i njeno proterivanje van Albanije. Sam Pašić je tražio od albanske vlade, marta 1923, da zabrani ulazak Makedonaca u Albaniju. Ministar inostranih poslova Ninčić formulisao je, u jednom govoru održanom u junu u parlamentu Jugoslavije, glavne pritužbe prema albanskoj vladi dajući do znanja da ispunjenje zahteva Beograda je uslov za postojanje normalnih odnosa između dve zemlje. Pašićeva vlada žalila se da svi albanski službenici koji su nalazili u pograničnim prefekturama sa Jugoslavijom, bili kosovari, da oni nastoje na svaki način da štite izbegle kosovare iz Jugoslavije i tako pripremaju gnezdo spletkama u Albaniju protiv nje, da je kosovski elemenat uticajan budući da je prisutan i u parlamentu Albanije, da Kosovski komitet u Albaniju imao odnose sa Makedonskim komitetom, i da u Albaniji postoje makedonski komiti koji deluju protiv Jugoslavije.

Albanska vlada je preduzela nekoliko mera za ispunjenje jugoslovenske zahteve. Što se tiče komiteta »Nacionalna odbrana Kosova«, i njegovih aktivista, A. Zogu još ranije preduzeo mere ograničenja i progonjenja. On je još jednom uveravao Beograd da kosovski elemenat nema nikakav uticaj u Albaniju, »da albanska vlada neće dopustiti da remetilački elementi koji beže iz Jugoslavije da dođu i ugnezde se u Albaniju. Vlada Albanije je promenila sve administrativne funkcionere poreklom sa Kosova koji su delovali u pograničnim krajinama Krume i Ljume. Ona je proterala iz Albanije i aktiviste Makedonskog komiteta, Todorova i Čaulova.

Ispunivši prigovore Beograda, A. Zogu je tražio za uzvrat da i jugoslovenska strana deluje na isti način, ne prihvatajući i ne dajući utočište njegovim političkim rivalima i protivnicima, kao Mark Đoniju, Hamid Toptaniju, Šaljanima i dr. Beograd je istorijski bio vođen da izdržava jedan kontigent antinacionalnih albanskih elemenata da bi ih upotrebio za svoje političke ciljeve u Albaniji. Nešto slično on je nastavio i u ovo vreme. Đon Mark Đoni i njegovi sledbenici nastavili su da borave u Jugoslaviju i da se finansiraju od jugoslovenske vlade. Maja 1923., u Šalji je izbio antivladin pokret predvođen barjaktarom tog kraja i podstican i podržan od jugoslovenskih agenata i vlasti. Nakon žestokih borbi snage barjaktara Šalje prešle su granicu, sklonile u Gusinju i otuda ponovo napale albansku teritoriju. Jugoslovenska štampa je pokrenula široku kampanju o ovom porketu koga je nazvala ustaničkim i stavio se u njegovu zaštitu.

Podsticanje i subvencionisanje separatističkog pokreta od beogradskih agenata u Albaniju, bila je poznata politika Beograda. Šaljski pokret iskorišćen je od jugoslovena za pritisak na albansku vladu radi ustupaka oko spornih pitanja u albansko-jugoslovenskim odnosima, koji su lebdeli u vazduhu u to vreme i koji skoro da su vodile prekidu diplomatskih odnosa, u aprilu mesecu. Nije bilo slučajno što u maju-junu 1923. godine, pokrenut diplomatski napad Beograda za ukidanje odluke Ambassadorske konferencije od 6. decembra 1922., o manstiru Sveti Naum. Šaljski pokret ima svoj deo u popuštanjima što je A. Zogu učinio

jugoslovenskoj vladi poovodom zahetva što ja ona postavila preko njenog Ministra inostranih poslova. Ona je, između ostalog, učinila da albanska vlada prihvati i ponovljeni zahtev Beograda o ripatrijaciju Mirditovaca izbeglih u Jugoslaviju, nakon gušenja seperatističkog porketa 1921., koji su postali teško ekonomsko breme. U maju mesecu oko 600 Mirditovaca ponovo se vratilo iz Jugoslavije u Mirditu. Što se tiće Đon Marka Đonija, Beograd je insistirao da se on vrati u Albaniju na »dostojan« način, da se tretira ne kao begunac već kao politička ličnost i u pratnji jednog srpskog službenika.

3. Rimski pakt i njegov odek u Albaniji

Težnja A. Zogua da ublaži stvorene tenzije u odnosima sa Beogardom na proleće-leto 1923., objašnjava se i činjenicom da se približavao vreme izbora za Ustavotvornu skupštinu i da su on i njegova grupa imali potrebu i za stranu podršku, uključujući tu i jugoslovensku. Atmosfera pre i tokom ovih izbora u Albaniji bila je veoma napeta. Desničarski političko-društveni krugovi upotreбили su sva sredstva, teror i prevare da bi dobili većinu mesta u Ustavotvornoj skupštini. Izbori su završeni 27. decembra 1923., i na neki način označili učvršćenje njihovih pozicija na vlast.

Beograd je pokazao veliki interes o izborima za ustavotvornu skupštinu u Albaniji. Bilo je više nego prirodno da on podrži grupu A. Zogua sa kojim su krenuli putem dogovaranja, u vreme kada je on potpuno otvoreno iznosio svoje rezerve prema opoziciji u kojoj su bile progersivne i demokratske ličnosti koji se protivili mešanju i ciljevima jugoslovenske vlade u Albaniji. U oči izbora Ninčić je izjavio u jugoslovenskom parlamentu: »u interesu države Srba-Hrvata-Slovenaca je da vidi Albaniju pobednicom nad poteškoćama nanešene od strane parlamentarnog režima«, što je bila podrška diktatorskim ciljevima A. Zogua. Još otvorenije ovu podršku je iznosila Beogradska štampa koja je ovom prilikom nabrajala i usluge što je on pružio Jugoslaviji. On, pisao list »Novosti« sredinom decembra 1923. godine, »proterao Hasan beg Prištinu, najevćeg našeg neprijatelja...šalje tajne vesti o kretanjima naših protivnika...pod njegovom vlašću mnogi od naših neprijatelja slabo su odlazili u Albaniju«.

Parlamentarni izbori nisu izgledili političku krizu. Odnos snaga je bio takav da je neizbežno vodio u nove sukobe. Ciljevima desnih snaga da uspostave diktaturu usprotivio se spontani otpor masa i delovanje parlamentarne opozicije.

Političkim tenzijama koje su bile u Albaniji januara 1924. godine, dodata je i zabrinutost zbog potpisivanja talijansko-jugoslovenskog pakta, 27. tog meseca. Na osnovu tog pakta, luka Rijeka prelazila je definitivno u ruke Italije. Učinivši ovaj ustupak u Beogradu su težili, osim ostalog, da se udaljava pažnja Rima od Albanije.

Talijanska vlada ustavri nije se angažovala ni u jednom dogovoru što je dalo do znanja, makar i posredno, da ona odustaje od svojih poznatih interesa u Albaniji koje legalizovala i Ambassadorska konferencija svojom odlukom od 9. novembra 1921. U Rimskom paktu od 27. januara 1924., nema nikakvo referisanje o albanskom problemu. To ne znači da su obe strane odustale od svojih ciljeva u Albaniji. Svaka je imala svoje razloge što je ovog puta ostavila u »senci« pitanje Albanije. Beograd nije imao ozbiljnog razloga da se januaru 1924., oseća nezadovoljnim vladom A. Zogua,., i nadao da će moći da se dogovori bolje sa njom nego sa drugom vladom koju bi formirala opozicija. Talijanska vlada sa svoje strane nije želela da dogovor sa jugoslovenskom vladom opterećuje elementima koji bi uznemirili i iritirali kako Beograd tako i albansku vladu. Što

više, ona je pomoću odluke Ambadorske konferencije od 9. novembra 1921., obezbedila privilegovanu poziciju u Albaniji. To je bio razlog što Rim nije dao odgovor na sugestije svog poslanstva u Beogradu, tokom prethodnih razgovora što će, u nedostatku posebne ugovorne odredbe u paktu o Albaniji, obaviti razmenu pisama koje bi naterale Jugoslaviju da poštuje nezavisnost i teritorijalnu celinu Albanije i da prihvati preferencijalnu poziciju koja je priznata Italiji od Ambadorske konferencije u Parizu, 1921.

Ipak, dan nakon potpisivanja Rimskog pakta, u albanskoj i međunarodnoj javnosti ispoljio se bojazan zbog tajnih talijansko-jugoslovenskih dogovora i kombinacija na štetu Albanije. Jugoslovenska i talijanska štampa, a zatim i evropska, pisala je da su Musoljini i Pašić postigli kompromis kojim bi se za razmenu Rijeke, Kraljevina SHS dobila Skadar. Takođe su kružile vesti da je Pašić tražio od Musolinija da Italija podrži pretenzije Beograda prema manastiru Sveti Naum i Vermoš.

Ove vesti su još više potresle albansku senzibilizovanu javnost. Opozicija je u parlamentu postavila oštro pitanje odgovornosti vlade za stvoreno stanje i zahtevala da se čine naponi u Beogradu i Rimu da se situacija razjasni.

Ministarstvo inostranih poslova, preko poslanstva u Rimu i Beogradu, učinila je diplomatske napore pri talijankoj i jugoslovenskoj vladi. Ali one su zvanično negirale postojanje takvog tajnog dogovora protiv Albanije.

Što se tiče vesti o Skadru, Vermošu u Svetom Naumu, Vlada u Rimu ih negirala diplomatskim kanalima, ali ne zvanično i javno. To nije umirilo albansku vladu i demokratske krugove koji su vršili pritisak da se zahteva da talijanska vlada to negira zvanično i javno. Ali Musolini nije pristao da učini tako nešto, smatrajući to kao nevažnu stvar iako to nije bila tako jednosatno. Musolini je vršio pritisak nad albanskom vladom sa ciljem da od nje iznudi popuštanje i da bi imao političku i ekonomsku prednost u Albaniji. Sa druge strane, on nije želeo da dovodi u pitanje nove prijateljske odnose koji su uspostavljeni sa Beogradom.

»Bila bi velika greška sa naše strane – pisao je Musolini talijanskom otpravniku poslova u Albaniji, Duracou – ako bi se za drugorazredna pitanja pokušamo da bez neke stvarne potrebe dajemo ishitrene izjave i da držimo nerazložne stavove pogoršavši stanje, da bi stvarali presedan devalviranja talijansko-jugoslovenskog pakta zbog Albanije.

Zbog krajnje pogoršanja unutrašnje političkih protivurečnosti kao i dubine opšte nacionalne zabrinutosti za sudbinu zemlje što je oživeo Rimski pakt, opozicija je zahtevala ostavku vlade čije ostajanje na vlasti nazvala nezakonitom zbog toga što nije dala ostavku početkom rada ustavotvorne skupštine. Nasuprot demokratske opozicije u pojačanju, a naročito nakon atentata na A. Zogua, desničarski borzuasko-čifčijski krugovi bili su prinuđeni da manevrišu i započnu razgovore o formiranju novog vladinog kabineta. Novu vladu, koja je formirana 3. marta 1924. predvodio je veliki čifčija i tast A. Zogua, Šefčet Vermoši. Najveći deo vladinih portfelja ponovo su zauzeli prijatelji A. Zogua. Jedino popuštanje što je učinjeno opoziciji jeste to da joj u novoj vladi dato tri mesta.

Formiranje nove albanske vlade i odlazak A. Zogua sa vlasti izazvalo je nezadovoljstvo u Beogradu. Učešće u vladi Ljuid Gurakućija i F. Rušitija iz opozicije kao i I. Vrionija koji je zauzeo položaj Ministra inostanih poslova i koji je u Beogradu smatran protalijanskim, bio dovoljan razlog da Ministar inostranih poslova Jugoslavije zaključi da je: »albanska vlada sastavljena od neprijatelja Jugoslavije«.

Vlada Jugoslavije, voljna da prati svaku promenu kabineta u Albaniju uz promenu orijentacije i približavanje prema Italiji, ponovo je počela intenzivno taktiku psihološkog rata. U toj politici ona je našla i podršku vlada drugih zemalja Male

antante, koje su se nadale ostvarenju tesne saradnje sa Albanijom u antitalijanskoj funkciji. Odlazak A. Zogua sa vlasti ocenjen je kao poraz jugoslovenske politike u Albaniju. Otvorak poslova Čehoslovačke u Beogradu, I. Šeba informisao je Prag da »gubljenje pozicija što je Jugoslavija imala do sada u Albaniji ne slabi samo uticaj Jugoslavije, već svih članica Male antante i neophodno je da se uzme u obzir otvaranje čehoslovačkog konzulata, koji bi mogao da razvija aktivnost podrške jugoslovenskom uticaju«.

Na proleće 1924. godine, Beograd je ponovo podigao u rang problema broj jedan pitanje aktivista makedonskog komiteta u albansko-jugoslovenskim odnosima, optužujući vladu u Tirani da je dozvolila da se sklone u Albaniju čete makedonskih komita i albanskih kačaka sa Kosova, koji su u saradnji i sa Bajram Curijem težili da izazivaju nemire na jugoslovenskoj teritoriji. Relacije albanskog poslanstva u Beogradu ocenili su odnose između dve zemlje, u aprilu i maju, kao dosta zahlađene, više nenormalne nego normalne. Vlada u Beogradu je pretila da u slučaju da albanska vlada ne preduzima mere sprečavanja delatnosti albanskih četa kačaka i makedonskih komita, biće prinuđena da zatvara granicu u regijonu Ohridskog jezera, upozorivši da može preduzeti i niz drugih mera. Kao prvi korak ona je mobilisala poznatog jugoslovenskog agenta Ceno bej Krieziua, koji je svojim snagama prešao albansko-jugoslovensku državnu granicu i smestio se u Krumu, da bi se suprostavio porastu demokratskog pokreta u severnoj Albaniji, i sprečio pojačanje njegovog uticaja na Kosovu. U isto vreme, jugoslovenske vlasti su pokrenule, u februaru-martu 1924., kampanju terora i nasilja protiv albanskog stanovništva na Kosovu, ubijali i masakrirali na desetine nevinih ljudi radi gušenja kačačkog pokreta i da bi ga odvojili od svojih baza na Kosovu. Vlada Albanije protestovala je protiv novih masakra srpske vlasti na Kosovu, a posebno u regijonu Vučitrne i uložila svoju žalbu Ligi naroda i vladama Velikih sila Evrope.

Jugoslovenska vlada koja nije želela da ponovo bude stavljena na optuženičkoj klupi Lige naroda kao 1921. godine, prešla je u napad nastojeći da postojanje nekih makedonskih aktivista u predeo Korče predstavi kao zabrinjavajuću opasnost za bezbednost i teritorijalnu celinu jugoslovenske države. Da bi učinila uverljivijom svoju optužbu, jugoslovenska vlada se žalila pri Ambadorskoj konferenciji da se albanska vlada sprema da uputi četiri bataljona iz Tirane i dva iz Korče za osvajanje manastira Sveti Naum i da u toj akciji ona će imati i podršku makedonskih četa komita.

Kampanja Beograda se intenzivirala u to vreme ne bez cilja. Ona je težila da predstavlja albansku državu kao nesposobnu za samostalno postojanje i kao remetilački činilac na Balkanu. Atmosferu sumnji koju su nastojali da stvore jugosloveni i pretnje što su vršili nisu ostale bez uticaja i na grčke vladine krugove koji bi u slučaju intervencije jugoslovena u Albaniji postavili i mogućnost grčke intervencije u južnoj Albaniji.

Treba istaći da su jugoslovenski vladini krugovi imali još jedan konkretan cilj. Oni su učinili diplomatske napore pri Ambadorskoj konferenciji za ukidanje odluke od 6. decembra 1922. godine o Svetom Naumu. Ovi planovi nisu bili nepoznati i u evropskim političkim krugovima. Engleski ministar u Draču, Ers izvestio je u aprilu Forin Ofis da postaje sve jasnije da vlada SHS pokušava da izaziva uznemirenje u Albaniji o omalovažanju albanskog pitanja na Ambadorskoj konferenciji u vezi sa granicama. Ipak, englezi su se ponovo postavili u ulozi pomiratelja radi stišavanja stvorene tenzije. Ers je savetovao Iljaza Vrionia, Mufid Libohovu i druge, da preduzmu mere protiv nekih makedonskih emigranata koji borave u Korči, a koji su od Vlade Jugoslavije opuzivani kao komiti. Albanska vlada otišla je još dalje u tom pravcu; Ona je

odbila agreman predstavnika Bugarske u Tirani, Karajovofa, uz izgovor da je on poznat kao aktivan član Makedonskog komiteta, što je u Beogradu dočekano sa zadovoljstvom.

II. PRIVERDNO-TRGOVISNKI ODNOSI I TEŽNJE JUGOSLOVESNKOJ KAPITALA ZA PRODOR U ALBANSKOJ PRIVREDI (1922-1924)

1. Napori za dobijanje koncesija

Nakon uspostavljanja diplomatskih odnosa stvorene su mogućnosti da se između Albanije i Jugoslavije šire razvijaju ekonomske i trgovinske veze. Interes i korist u tom pravcu bili bi obostrani, ukoliko bi se ovi odnosi izgrađivali na bazi uzajamnosti. Za Albaniju koja je agrarna zaostala zemlja, uspostavljenje i razvoj tih veza sa susednim zemljama bio je od velike koristi. I Jugoslavija, naročito njeni južni krajevi, imali su potrebe za albanskim sirovinama, poljoprivrednom robom i tržištem. Preduzetnici i trgovci pograničnih zona bili su ushićeni zbog perspektive trgovinske razmene sa Albanijom.

Vlade Albanije ne jednom, tokom 1920-1921. godine, predlagale su jugoslovenskim vladama da su spremne da nakon normalizacije odnosa između dveju zemalja, što u prvom redu podrazumeva povlačenje jugoslovenskih snaga sa okupiranih teritorija, da se potpiše trgovinski ugovor i carinska konvencija na uzajamnim osnovama. Ali Beograd je prvih godina posle rata svesno izbegavao svaku zvaničnu vezu sa albanskom vladom, što bi makar i posredno mogao da ga angažuje na njeno priznavanje. Desničarski jugoslovenski političari nisu odustali od planova za aneksiju ostalih albanskih teritorija bez obzira što u svojim političkim izjavama istakli kako su navodno za nezavisnu Albaniju.

Uspostavljenjem diplomatskih odnosa nisu se promenili strateški ciljevi Kraljevine SHS u Albaniji. Promenila se samo taktika. Beograd je bio prinuđen da se prilagodi novim okolnostima, da pokuša drugim sredstvima i načinom da učini realnijim svoje ciljeve u Albaniji. Jedan od mogućih puteva bio je i prodor jugoslovenskog kapitala u albanskoj priverdi, stvaranje odnosa zavisnosti i potom, na tim osnovama, nametanje političkih uslova. Međutim na taj put Beograd krenuo sa zakašnjenjem. Inostrana društva su bile počele razgovore sa albanskom vladom i poneka, kao »Anglo-Persian«, uspela da obezbedi i obećanje za koncesije petroleja u Albaniji. Osim kašnjenja, za jugoslovenski kapital postajao i drugi veliki minus. Njegova moć u odnosu na snagu engleskog, talijanskog, francuskog, nemačkog i drugog kapitala, bila je prilično skromna i teško bi mogao da se odupire oštroj konkurentskoj borbi. Ekonomska moć je određivala u priličnoj meri i kredit i političko nametanje u odnosima između zemalja, posebno između Velikih sila i zaostalih zemalja u pogledu ekonomskog razvoja.

Bilo kako bilo, Ninčić novi Ministar inostranih poslova u vladi N. Pašića, izradio je u prvoj polovini 1922. godine, jedan dugoročni plan o Albaniji da bi vratio tu zemlju u jugoslovenski *apendiks* (produženu slepu crevu), gde je prednost dato ekonomskim sredstvima, kao i realizaciji trgovinskog ugovora i carinskoj uniji, davanje zajmova, idr. Jugoslovenski kapital je, 1922. a naročito 1923 godine, uložio napore da dobije koncesija u sferi banaka i finansija, u industriji, saobraćaju, i dr. Ali ključna stvar za kojom se uhvatio strani kapital i odakle je mogao da komanduje celu albansku ekonomiju, bila sfera banaka i finansija. U Albaniji nije postajala Nacionalna banka.

Ideja o njenom osnivanju pokrenuta je maja 1921. godine na Nacionalnom savetu i počela da se razmatra posle juna 1922., kada je stručnjak za finansije, profesor iz Luksemburga Albert Kalmes određen od Finansijskog komiteta Lige naroda posle zahteva upućenog od albanske vlade, došao je u misiju u Albaniji da proučava mogućnost i puteve korišćenja albanskih prirodnih izvora uz učešće stranog kapitala. U izveštaju što je podeno Finansijskom komitetu Lige naroda, septembra 1922. godine, on je sugerisao i osnivanje Nacionalne banke Albanije, uglavnom uz pomoć stranog kapitala. Napori u tom pravcu su nastavljeni i tokom 1923. godine.

Izrađeno je nekoliko projekata za osnivanje Nacionalne banke od strane stručnjaka i finansijskih institucija Lige naroda, od engleskih, talijanskih, belgijskih i drugih finansijskih grupa, ali do kraja 1924. godine nijedan od tih projekata nije primenjen. Tu su uticali nekoliko političkih i ekonomskih činilaca, unutrašnjih i spolnih; nestabilnost političkog života u Albaniji, kontradikcije između kapitalističkih zemalja i njihovih finansijskih grupa, kao i borba albanskih demokratskih krugova protiv davanja porobljivačkih koncesija.

U većini projekata o bankama, generalno samo bi ime bilo albansko. Najveći postotak akcionarskog kapitala imale bi strane finansijske grupe. Među njima a naročito između engleskog, francuskog i talijanskog finansijskog kapitala se vodila žestoka borba za zauzimanje vodećih pozicija oko osnivanja ove banke. Nisu izostala i druga strana bankarska društva, uključujući i jugoslovenske koje su nastojale da otvore svoje filijale u Albaniji.

U junu 1922. godine, akcionarsko društvo »Montenegro banka« obratilo se albanskoj vladi sa zahtevom za otvaranje njene filijale u Skadar »koja bi bila od velike koristi za unapređenje ekonomsko-trgovinskih odnosa između dve države...«. Ova banka, koja je do 1915. godine imala svoju filijalu u Skadru, obećala da će se staviti u usluzbi albanske vlade ne tražeći nijednu koncesiju. »Udružena srpska banka« iz Beograda« je podnela decembra 1922. godine, zahtev za otvaranje filijale u Tirani »gde u tesnoj saradnji sa albanskom vladom, savladati koliko god je moguće finansijske potrebe, preuzeti na sebe izvršenje državnih porudžbina na stranim tržištima, pomoći će proširenju trgovine dajući kredite albanskim trgovcima...«.

Jedno drugo bankarsko društvo iz Cetinja tražila je, januara 1923., da otvara filijalu u Skadru na ime »Hrvatsko-jugoslovenska-albanska banka«, dok u februaru »Slavenska banka« iz Zagreba, je podnela zahtev za osnivanje svoje filijale takođe u Skadru. I »Srpsko-albanska banka« sa sedištem na Cetinju, osnovana godinu dana ranije sa kapitalom od 10 miliona dinara, u aprilu 1923. godine, je tražila da otvori svoju filijalu u ovaj grad. U osnivačkom aktu ove banke se kaže da njene trgovinske filijale i agencije u Albaniji radiće na razvoju trgovine i transportnih linija sa Albanijom, pomoći će industrijskom razvoju i učestvovati u korišćenju šuma i rudnika.

Albanska vlada nije prihvatila zahteve jugoslovenskih bankarskih društava za otvaranje svojih filijale u Albaniju uz argument da se čine napori za osnivanje Državne nacionalne banke i svaka dozvola za otvaranje privatnih banaka, dovešće nacionalnu banku u nepovoljnim uslovima. Protivljenje je u načelno bilo pravedno. U Albaniju je 1923 godine, na zahtev albanske vlade, Liga naroda poslala holandskog finansijskog stručnjaka Hungera, da izradi projekat osnivanja Nacionalne banke. On je, kao finansijski savetnik pri albanskoj vladi, intervenisao da se ne daje dozvola jugoslovenskim finansijskim društvima. Kao predstavnik evropskog kapitala, u uslovima rivalstva što su postajali za dobijanje koncesije Albanske banke od strane finansijskih grupa Velikih sila, Hunger je bio voljan da njima izlazi u susret. Sa druge strane sama albanska vlada bila je izložena

pritisku vlada Velikih sila za davanje koncesija u korist evropskih finansijskih društava. U toj sredini je uticala i atmosfera podozrenja i nepoverenja što je postajala u albansko-jugoslovenskim odnosima, uprkos učinjenim koracima. U neprihvatanju ponude Jugoslavije uticalo je i to što jugoslovenske banke nisu bile stabilne sa dovoljnim kapitalom, i nisu pružile garancije za podršku značajne finansijske aktivnosti. Pre nego što je uzvratila odgovor jugoslovenskim bankama, albanska vlada je proučila njihov statut i pravilnike i dobijala informacije o njihovom kapitalu, reputaciji, i dr.

Jugoslovenski kapital je nastojao da dobije koncesije i u indutriji, poloprivredi i saobraćaju. Jedna jugoslovenska firma sa centralom u Osijeku tražila je, oktobra 1922. godine, dozvolu za izgradnju fabrike duvana u Albaniji, ali nije uspela da obezbedi saglasnost albanske vlade. Takođe, »Srpsko-albanska banka« braće Zuberi pokušala je, u početku preko jednog preduzetnika iz Skadra a kasnije i sama neposredno, da dobije koncesije rudnika bakra u Puki. Ali ova bankarska grupa i kada je dobila ovu koncesiju (nakon 1925) nije ga dugo zadržala zbog nedostatka finansijskih sredstava, zato ga predala u korist jednom talijanskom društvu..

Najznačajniji jugoslovenski projekat za kapitalne investicije u Albaniji bio je onaj o kanalizaciji reke Bojane, Drima, Đarda i Kirita i za sistematizaciju skadarskog polja. U stvari, koncesije za obavljanje ovih radova dobilo je francusko društvo »Opšta uprava železnica i javnih radova« (La Régie Générale des Chemins de fer et Travaux public), na osnovu prethodnog sporazuma što je ona potpisala sa albanskom vladom 1.avgusta 1922. Da bi razumeli vezu između francuskog društva i jugoslovesnke vlade za ove radove, treba izneti predistoriju ove koncesije.

Pomenuto francusko društvo je potpisalo 27. novembra 1910. godine sporazum sa Ministrom javnih radova Otomanskog carstva, kojim je preuzela izvođenje radova za regulaciju toka reke Bojane. Ona je 22. aprila 1912., potpisala i ugovor o početku radova. Međutim ubrzani tok događaja na Balkanu godine 1912-1913; kao Balkanski ratovi i osnivanje nezavisne Albanske države, doveli su do promena koje su ometale početak radova. Teritorija gde bi se prostirali radovi podeljena je između nezavisne Albanije i Crne Gore. Posle završetka Prvog svetskog rata, francuski kapital je počeo ponovo da se zanima za sudbinu ove koncesije. I jugoslovenska vlada, još 1922. godine, počela da se zanima za ovo preduzetništvo. Realizacija radova za regulaciju toka gorepomenutih reka i sušenje Skadarskog jezera, bilo je veoma korisna i za Jugoslaviju. Ona bi dobila oko 15 hiljada hektara kultivisanog zemljišta, dok Albanija 5 hiljada hektara. Ali ono što najviše privlačio Beograd u ovim radovima jeste to što na tom zemljištu bilo predviđeno da prolazi železnica Dunav-Jadran, stari san jugoslovenskih ekspanzionističkih krugova za islazak na ovo more preko albanske teritorije. Jugoslovenska vlada je ušla u razgovore sa jednom američkom bankom iz Njujorka o dibijanju kredita za izgradnju ove železnice. Isto tako Ministar inostranih poslova Jugoslavije, Ninčić je na sastanku što je imao na Međunarodnoj ekonomskoj konferenciji u Ženevi 1922. godine sa albanskim delegatom M. Frašeri, zatražio da buduća železnička pruga ima izlaz na albanskoj luci Šendin. Beograd je sa dosta entuzijazma uzeo ovaj poduhvat pokazavši spremnost, krajem 1922. godine, da snosi i tri četvrtine troškova.

Jugoslovenski entuzijazam međutim splasnio je početkom 1923. Beograd je ostao nezadovoljan proalbanskim stavom Pariza oko pitanje manastira Svetu Naum, što je rezultirao donošenjem odluke Ambassadorske konferencije, 6. decembra 1922, zato je odugovlačio za izvesno vreme davanje odgovora francuskom društvu. Prethodni sporazum, što je potpisan između albanske vlade i francuskgo društva

avgust 1923., uslovljavao je početak radova pokrivanjem jednog dela troškova od strane jugoslovenske vlade. Ukupna suma za izvođenje radova računata je na 15-16 miliona franaka u zlato.

Na osnovu sporazuma francuskom društvu je dato pravo da proučava i izvodi radove na odstranjivanje reka Kirita sa Skadarskog jezera, da premesti reku Drim u svoje ranije korito ili u novo korito (da ne bi se slivila u Bojanu), da Bojana postane plovna, da se smanji nivo jezerskih voda za oko 2,5 metara i da se izvode svi potrebni radovi za odbranu od poplava prilikom navodnjavanja Skadarskog polja. Konačni sporazum potpisao se u roku od godinu dana, počevši od dana potpisivanja prethodnog sporazuma.

Francusko društvo je preuzelo na sebe da upozna jugoslovensku vladu sa uslovima sporazuma, ali ona nije odgovorila sem kada je francuska vlada promenila svoj stav u vezi sa pitanjem Svetog Nauma u korist Jugoslavije. Ona je prihvatila da pošalje svoje predstavnike u Skadru na razgovore sa predstavnicima francuskog društva i albanskim delegatom o početku radova. Ipak, sporazum nije izlazio van svog prethodnog okvira zbog političkih konjunktura koje su uticale na zaoštavanje albansko-jugoslovenskih odnosa i nesporazuma oko podele troškova za početak radova. Sredinom 1925. godine konačno se odustalo od ovog projekta.

2. Nivo trgovinskih razmena – refleksija političke klime

Početak procesa normalizacije albansko-jugoslovenskih odnosa od 1922. godine, nametnuo je potrebu obezbeđenja i poštanskih i telegrafskih veza između dve zemlje. Albanska vlada je podnosila je zahtev jugoslovenskoj vladi, u maju 1922., za uspostavljenje telegrafske službe između dve države preko Podgorice i Svetog Nauma. Postignut je dogovor da ova služba počne sa radom 20. maja 1922., preko Skadra i Bara, a kasnije u novembru i preko Pogradece, Ohrida dok u februaru 1923., povezivala bi se i Tirana sa Debrom. Takođe, nakon razgovora vođenih između dveju strana, postignut je dogovor da počevši od 23. juna 1922., između Albanije i Jugoslavije uspostavi i redovna poštanska služba. Poštanska služba u početku je uspostavljena dva puta nedeljno preko Skadarskog jezera, a od septembra 1922., i preko Podgorice i Svetog Nauma.

Trgovinska razmena je bila sfera od velikog i obostarnog interesa za obe zemlje. Spoljna trgovina Albanije bila je na vrlo niskom stepenu razvoja kako po obimu izvoza-uvoza tako i po svojoj strukturi. Albanski izvoz uglavnom je sastojao od poljoprivrednih i stočarskih sirovina, dok uvoz pre svega od industrijskih proizvoda (prehrambenih i neprehrambenih). Spoljnotrговinski bilans Albanije stalno je bio deficitaran. Ova situacija pre svega bila je diktirana velikom ekonomskom zaostalošću zemlje. Razvoj trgovinskih odnosa na bazi obostarnog interesa sa susednim zemljama (Jugoslavija, Grčka), bilo je od koristi za Albaniju zbog geografske bliskosti i bliskosti privrednih i socijalnih struktura.

Za vladajuće jugoslovenske krugove albansko tržište bilo je od političke i ekonomske koristi. I u toj sferi Beograd je sa zabrinutošću posmatrao učvršćenje pozicija talijanskog rivala. Sa druge strane, jugoslovenske trgovinske firme posebno one iz pograničnih krajeva, vršile su pritisak na jugoslovensku vladu za bržem sklapanju trgovinskog sporazuma sa Albanijom o korišćenju albanskog tržišta za uvoz sirovina i poljoprivrednih i stočarskih proizvoda i za izvoz jugoslovenski industrijskih proizvoda. Trgovinska razmena između dve zemlje bila je do 1921., veoma niskog nivoa. Te godine obim izvoza i uvoza Albanije sa Jugoslavijom dostigao je sumu od 423 hiljada franaka u zlato, ili 2,1 posto ukunog obima albanskog izvoza-uvoza, u vreme kada talijanski deo bio 72,4 i grčki 13,3 posto.

U periodu koga razmatramo u ovoj knjizi, dva su bila glavna pitanja u trgovinskim odnosima između Albanije i Jugoslavije: potpisivanje trgovinskog ugovora i regulisanje razmene u pograničnim zonama. Oba problema su imala svoj tok razvoja u skladu sa prirodom političkih odnosa između dve zemlje. Jugoslovenska vlada je pitanje potpisivanja trgovinskog sporazuma sa Albanijom, još od vremena kada su uspostavljeni diplomatski odnosi, učinila jednim od najevčih problema u svojim nagodbama sa albanskom vladom. Jugoslovenska štampa i preduzetnici, naročito oni iz Skoplja, takoreči nisu prekinuli svoju kampanju za postizanje sporazuma. Jugoslovenski konzul u Skadru izrazio je otvoreno u aprilu 1923., nezadovoljstvo jugoslovenske vlade zbog toga što Vlada Albanije izbegavala potpisivanje trgovinskog sporazuma. Albanska vlada je od 1922., pa sve do prve polovine 1923. godine, držala je uzdržan stav prema stalnim jugoslovenskim zahtevima o zaključenju trgovinskog ugovora. Ona se držala mišlju da »trgovinski sporazum je uvek plod političkih odnosa između zainteresovanih država ...«. A politički odnosi između dve zemlje, krajem 1922. godine i u prvoj polovini 1923, generalno su bili opterećeni takvim elementima tenzija kao što je pitanje manastira Sveti Naum, slovenske crkve u Skadru, političkih emigranata, i dr. Ovde, bez sumnje, ne treba da se isključi i talijanska politika u Albaniji čiji je uticaj na vladu A. Zogua stalno rastao. Rim se pripremao da sam ulazi u razgovore sa albanskom vladom o postizanju trgovinskog sporazuma i ploidbe između dve zemlje.

Tek u drugoj polovini 1923. godine, vlada A. Zogua je odlučila da pozitivno odgovori na ponude Beograda. »Jedan opšti sporazum bio bi koristan za trgovinu, naročito za one krajeve koji su svoje trgovinske veze imali sa nekim centrima koji se danas nalaze van naše granice«, obavestilo je Ministarstvo finansija vladu u avgustu 1923. Krajem meseca, Predsedništvo saveta ministra uzvratilo je odgovor da »za korist trgovine naše države potrebno je da se sklopi opšti trgovinski sporazum sa Jugoslavijom, pošto vlada smatra da je danas vreme i dobro političko raspoloženje za zaključenje takvog sporazuma...«. Zbog toga Ministarstvu finansija je preporučeno da pripremi projekat koji će biti podnešen što pre Savetu ministra na razmatranje. U isto vreme traženo je od Ministarstva inostranih poslova da uruči potrebne demarše jugoslovenskoj vladu da bi se znalo i njen stav po ovom pitanju.

Zaokret u stavu albanske vlade dogodio se nakon jula 1923. godine, kada je vlada A. Zogua podlegla pritiscima što je u to vreme vršio Ministar inostranih poslova Jugoslavije Ninčić u jugoslovenskom parlamentu. Ministar je upozorio premijera da »ukoliko se ne uzimaju u obzir ovi prigovori srpske vlade, onda će ona preduzeti sve diplomatske mere da bi prinudila albansku vladu da popravljajući administrativnu situaciju na granici smenivši stalno službenike pokrajina Krume i Ljume. Među ovim merama biće zatvaranje granice i zabrana hrane, kada se zna da »hrana za naše planinske predele obezbeđuje preko Prizrena i Đakovice, a ovako smo zavisni od kapricioznosti srpskih vlasti...«. Albanska vlada je bila zainteresovana da jugoslovensko tržište ostane otvoreno za ispunjenje životnih potreba malesora (gorštaka) za kukuruzom, solim, i drugim neophodnim potrebštinama da bi se na taj način izbeglo i izbijanje antivladine pobune. Zbog toga ona je zahtevala od Ministarstva finansija, jula 1923., da se iznalazi mogućnost potpisivanja delimičnog trgovinskog sporazuma za pogranične krajeve sa Jugoslavijom. U okolnostima kada je sporazum bio moguć i u okviru relativnog poboljšanja klime u političkim odnosima između dve zemlje, albanska vlada je odlučila da ulazi u konkretnu raspravu sa jugoslovenskom vladom o potpisivanju trgovinskog ugovora.

Međutim, jesen 1923., nije donela neki novi momenat u tom pravcu. Albanska vlada je bila preokupirana parlamentarnim izborima koji treba da se održe u decembru mesecu. Sa druge strane, i vlada u Beogradu nije odgovarala na albanski zahtev o trgovinskim ugovoru. Poslanstvo Albanije u Beogradu izvestilo je Tiranu 11. decembra da, »čini nam se da ovde čekaju kraj izbora da bi započeli formulaciju projekta konvencije o trgovini«. U oči izbora, 21. decembra, to isto poslanstvo obavestilo je Ministarstvo inostranih poslova da »dosta ovdašnjih trgovaca i industrijalaca želi da sklopi trgovinske odnose sa tržištima u Albaniji, ali sa jedne strane nedostatak dovoljnog saobraćaja između dveju država kao i trgovinskog ugovora, i sa druge različite nesrazmerne cene po gradovima Albanije učinile su da oni još neko vreme ostaju uzdražni, mada bi im se dopalo da razmene odnose sa Albancima i da dobiju neku premoć u odnosu na mogući talijanski ekonomski uticaj u Albaniji.

Talijansko-jugoslovensko rivalstvo za prevlast nad Albanijom bilo je prisutno na svim poljima, dakle i u privrednoj sferi. Međutim, konkurentska moć jugoslovenskog kapitala bila je slaba da bi mogla da spreči prodor talijanskog kapitala u Albaniji. U Beogradu sa pažnjom se pratila konkurentska borba talijanskih društava sa engleskim, francuskim, američkim i nemačkim za kocnesije u raznim privrednim sektorima Albanije. Napori »Anglo-persijskog« društva za dobijanje koncesije petroleja u Albaniji naišli su na otvorenu podršku Beograda, pre svega zato što se ona proširila na predelima koji nisu bili objekat teritorijalnih pretenzija Jugoslavije, i drugo – jer prisustvo Velike Britanije može biti korisno za zaustavljanje zemalja koje su protivnice jugoslovenske politike u Albaniji, a pre svega Italije.

Unutar logike talijansko-jugoslovenskog rivalstva bilo je i pitanje trgovinskog ugovora između Albanije i Jugoslavije. Rim, znajući o jugoslovenskim naporima za zaključivanje takvog ugovora sa albanskom vladom, nije mogao ostati indiferentan. On je radio na »postavljanje klinova na točkovima takvog projekta«. Kada je vlada A. Zogua u leto 1923., izrazila spremnost za što skorije potpisivanje sporazuma sa jugoslovenskom vladom, Rim je požurio da to zaustavi predlažući albanskoj vladi početak razgovora o zaključivanje trgovinskog ugovora i plovidbe između Italije i Albanije. Razgovori su vođeni u Rimu između dveju strana i trajali dva meseca, od 21. novembra 1923. do 20. januara 1924., kada je ugovor za talijansku vladu parafirao sam Musolini, a za albansku vladu Kolj Thači - Ministar finansija i Fejzi Alizoti, bivši Ministar finansija. Iako analiza sadržaja ovog ugovora nije objekat ove studije ipak treba reći da je on bio duboko neravnotežan. Zbog svog antialbanskog karaktera, ovom ugovoru su se suprotstavile posebno albanske demokratske snage. On u početku nije podnešen na ratifikaciju u albanskom parlamentu zbog ustručavanja i potresa unutar samih vladinih krugova, kao i zbog pobede Junske revolucije koja je njega ostavila po strani. Potpisivanje ovog ugovora bio je težak udarac za političke i ekonomske interese Jugoslavije u Albaniji. On bez sumnje izazvao deziluzije u Beogradu, pomerio pitanje potpisivanja adekvatnog albansko-jugoslovenskog sporazuma i doprineo da odnosi između dveju zemalja, na proleće 1924. godine, budu veoma hladni. Pobeda Junske revolucije još više je pogoršala ove odnose i iz dnevnog reda izbacila pitanje potpisivanja trgovinskog sporazuma između Albanije i Jugoslavije.

Drugi sporan problem u ekonomsko-trgovinskim odnosima između Albanije i Jugoslavije, 1922 – 1923. godine, bio je malogranični promet. Dva rasparčanja koje su učinjene albanskim teritorijama od Berlinskog kongresa 1878. i Londonske konferencije 1913. godine u korist Crne Gore i Srbije, dovele su do ekonomskih i društvenih posledica. Albanska malesija kosovske prefekture bila

je odvojena od svog tradicionalnog i prirodnog tržišta koje su činile Đakovica, Prizren i okolina. Na teritorijama koje su pripojene Crnoj Gori i Srbiji ostalo je dosta poljoprivrednog imanja koja je pripadala albanskim državljanima sa stalnim boravkom unutar granica od 1913. godine, i kosovskim emigrantima koji su došli u Albaniju da bi se spasili hajke i progona. Sa obe strane granice bilo je odvojenih porodica i plemena što je postavilo i pitanje regulisanja kontakata i odnosa među njima.

Nakon povlačenja jugoslovenskih snaga sa albanskih teritorija krajem 1921., na dnevni red je postavljeno regulisanje malogranične trgovine i saobraćaja u pograničnim krajevima između Albanije i Jugoslavije, posebno za albansko stanovništvo prefekture Skadra, Kosova i Debra. Sa druge strane za otklanjanje prepreka u pograničnoj trgovini bili su zainteresovani i jugoslovenski trgovci, naročito oni iz Skoplja, Ohrida i Bitolja koji su tražili korišćenje tržište Korče i Pogradeca. Albanska populacija je prodavala na jugoslovenskim pijacama stoku, sir, maslac, vunu, ugalj, crep, kreč, drva za ogrev i gradnju, seno, povrće, i drugo, a kupovala pšenicu, kukuruz, pasulj, so, petrolej, platna, opanke, i dr.

Prvi kontakti o regulisanju statusa pogranične razmene i saobraćaja između dve zemlje bili su u januara 1923. godine. Jugoslovenski konzul u Korči inicirao je pitanje prepreka koje se učinjene jugoslovenskim trgovcima za ulazak u Korči i u drugim predelima Albanije, i zatražio stvaranje pogodnih uslova za slobodnu trgovinu između dve susedne države. Međutim, tokom 1922. godine, skoro da nije urađeno ništa na olakšanje pogranične trgovine i saobraćaja. Čak je krajem te godine jugoslovenska vlada otežavala još više ovaj proces pošto je uvela pasoše za prelazak granice. Ovaj postupak, koji je izazvao nezadovoljstvo kod trgovaca Jugoslavije, preduzet je sa ciljem da se kontrolišu kretanja crnogorskih separatista kao i da se opkolje patriotske snage Kosovskih Albanaca koje su se okupile u Juniku, i da bi se spreči njihov dolazak u Albaniju. Jugoslovenski konzulat u Skadru pravio je smetnje prilikom izdavanja viza albanskim državljanima koji su želeli da prelaze jugoslovensku granicu zbog poljoprivrednih radova i porodičnih veza. Prefektura Skadra zatražila je od vlade u Tirani da interveniše kod vlade Jugoslavije radi regulisanja ovog pitanja, koja bi stvarala olakšice za populaciju na obe strane granice.

Pitanje pogranične razmene i saobraćaja izlazilo je i van okvira rasprave između albanske i jugoslovenske vlade. Budući da se u Albaniji nalazila Komisija za određivanje granica, problem je referisan početkom 1923., i Ambasadorskoj konferenciji. Ona je pozvala obe vlade da urede jednim posebnim protokolom uslove pogranične razmene i saobraćaja u regiju Đakovice, koji bi se usvojio od strane Međunarodne komisije za određivanje granica. Vlada Albanije je počela da priprema nacrt protokola ali u međuvremenu njoj su se obratile i prefekture Skadra i Debra, koje su zahtevale potpisivanje istovetnih sporazuma i o pograničnoj razmeni i saobraćaju i sa njihovim odgovarajućim zonama. Protokol ili konvencija između dve vlade formulisan je po uzoru Rapolske konvencije između Italije i Jugoslavije za teritoriju Zadra, koju je držala Italija. Protokol je usvojen od strane Ambasadorske konferencije u junu 1923. godine. Po protokolu albanskim državljanima Đakovačke malesije dozvoljeno je da idu na pijacu grada Đakovice u Jugoslaviji, da bi prodali svoje proizvode i kupovali slobodno potrebnu robu bez plaćanja carinske takse. Isto tako, za stanovništvo u obe strane granice u regiji Đakovice stvorene su mogućnosti za obradu zemljišta koje se nalazilo sa jedne ili druge strane granice, da izvoze i uvoze u svojim odgovarajućim posedima sve proizvode bez carinske takse.

Međutim, jugoslovenska vlada i pograničnu trgovinu je upotrebila kao sredstvo političke prinude u odnosima sa Albanijom. Ova taktika se posebno sprovela

silom u drugoj polovini 1924. godine, onda kada je prema Albaniji sprovedena prava blokada od strane Beograda da bi se blokirala i ugušila Demokratska revolucija. Tako su jugoslovenske vlasti često zatvarale granicu, sprečile albansko stanovništvo pograničnih krajeva da odlaze u obližnjim jugoslovenskim pijacama i iznad svega zabranili su izvoz žita u Albaniju.

Vlada Fan Noli je pokušala nekoliko puta kod vlade u Beogradu da razmotri ponovo ovu odluku koja je nanela štetu ne samo albanskom narodu, već i jugoslovenskim državljanima koji su trgovali žitom, naročito onima pograničnih krajeva. Vlada Jugoslavije bila je svesna ovih posljedica, ali njena odluka imala politički karakter i ona to nije sakrila kada izjavljivala da će »sačekati još neko vreme da vidi kako će se okončati tok događaja u Albaniji«.

Razvoj trgovinske razmene i na tim osnovama i pokušaj jugoslovenskog kapitala za prodor u albanskoj privredi, bili su u većoj meri povezani i sa stanjem kopnenih i vodenih puteva koji su povezale obe zemlje. Oni ne samo što su bili u malom broju već su bili i nepristupačni. Jugoslovenski konzul u Korči, tražio je u januaru 1922., da zarad trgovinske razmene između dve zemlje otvori put Korča-Bitolj, i taj zahtev je načelno prihvaćen i od albanske vlade. U isto vreme jugoslovenski brodovi počeli su plovidbu i Skadarskom jezerom, sledeći poštansku liniju Rijeka Crnojevića – Skadar.

Ali plovidba Skadarskim jezerom i rekom Bojanom, osim pogodnosti što je donosila za razmenu, inicirala je i probleme vojno-strateške prirode. U ukupnom fonu albansko-jugoslovenskih odnosa i talijansko-jugoslovenskog rivalstva u Albaniji pitanje statusa plovidbe Skadarskim jezerom i rekom Bojana raspravljano je opširno ne samo unutar dveju vlada u Beogradu i Tirani, već i na Ambadorskoj konferenciji. Čak ova potonja je sama usvojila 13. jula 1922. godine, rezoluciju koja će poslužiti kao osnova za izradu protokola između Albanije i države Srba-Hrvata- Slovenaca o plovidbi Skadarskim jezerom i rekom Bojana.

U Parizu je 1922. godine, izrađen nacrt protokola između predstavnika albanske i jugoslovenske vlade i predstavnika Ambadorske konferencije o plovidbi Skadarskim jezerom i rekom Bojana. Nacr protokola je podvrgnut sudu albanske i jugoslovenske vlade. Albanska strana pošto je prihvatila u načelo pravo plovidbe obeju susednih država na osnovu principa međunarodnog prava, dala nekoliko primedbi koje su polazile od potrebe bezbednosti i zaštite teritorijalne celine zemlje. Te primedbe su bile tri:

1. Skadarskim jezerom plovidba bi bila slobodna pod uslovom da tu ne plove ratni brodovi.
2. Zona slobodne plovidbe ne treba da se utvrđuje od strane države koja slobodno plovi.
3. Zona plovidbe ne bi bila slobodna za strateijske aktivnosti druge zemlje.

Zbog nesporazuma i političkih konjunktura do 1924. godine, nije došlo do zaključenja protokola o plovidbi između dve zemlje.

Uzevši u celini, godine 1922 - 1924. obeležile porast u privredno-trgovinskim odnosima između Albanije i Jugoslavije. Obim izvoza-uvoza Albanije sa Jugoslavijom dostigao je 1923. godine, 1 milion i 990 hiljada franaka u zlato, ili 6,3% od ukupnog obima izvoza-uvoza Albanije, u poređenju sa 423 hiljade franaka u zlato ili 2,1% što je bio 1921. godine. Zbog drastičnog pogoršanja političkih odnosa između dve zemlje 1924. godine (pobeda Demokratske revolucije u Albaniji i neprijateljski stav jugoslovenske vlade prema njoj – vidi treće poglavlje), ovaj obim je doživeo pad od preko 50 posto.

Izvoz Albanije u Jugoslaviju dostigao je 1923., sumu od 291 hiljada franaka u zlato ili 3,6% od ukupnog obima albanskog izvoza, dok uvoz iste godine iz ove zemlje dostigao je sumu od 1 milion i 199 hiljada franaka u zlato, ili 7,2% ukupne sume. Ove cifre su 1921. bile 88 hiljada franaka u zlato ili 4% , i 33 hiljada franaka u zlato ili 1,8%. Suma albanskih uvoza u 1924. godini iz Jugoslavije, u poređenju sa prethodnom godinom, smanjena je za tri puta dok ona izvoza ne samo što nije doživela pad, već je porasla.

I pored uloženog truda, Jugoslavija je u uvozu-izvozu Albanije i u to vreme zauzela treće mesto posle Italije i Grčke, dok Albanija u jugoslovenskom izvozu zauzela 14 mesto i u uvozu 27 mesto. Ipak, ovaj porast nije bio u skladu sa realnim mogućnostima koji su postajali između dveju susednih zemalja za razvoj ekonomsko-trgovinskih odnosa.

Ekonomsko-trgovinski odnosi između Albanije i Jugoslavije bili su refleksija njihovih političkih donosa. U godinama 1922 – maj 1924, oni su beležili porast iz razloga što su politički odnosi, sa svim postojećim problemima, nisu bili toliko napeti kao 1919-1921. godine. Isto tako, kada zbog dolaska na vlast demokratske Vlade Fan Noli, juna 1924., jugoslovenska vlada zaoštrila svoj stav i pomagala A. Zogua, ekonomsko-trgovinski odnosi generalno su beležili veliki pad.

Ovi odnosi nisu se uslovljavali samo od unutrašnjih već i od spoljnih činioca. Talijanski kapital, a posle njega i engleski i drugi, budući da su bili jači, potisnuli su jugoslovenski kapital. To će se posebno videti nakon ponovnog povratka na vlast A. Zogua decembar 1924. godine, kada sa svim pogodnim političkim uslovima što su stvoreni jugoslovenskom kapitalu, on nije bio u stanju da se nosi sa konkurentskom borbom kapitala Velikih sila, naročito sa talijanskim.

III. PITANJE ALBANSKO - JUGOSLOVENSKE GRANICE 1922-1924

1. Jugoslovenska reakcija na odluke Ambadorske konferencije od 9. novembra 1921. godine

Prijem Albanije u Ligu naroda, decembra 1920., godine bio je nova potvrda nezavisnosti albanske države. Međutim pitanje nezavisnosti tesno je povezano sa pitanjem teritorijalne celine zemlje. Albanija je krajem 1920., i prvih meseci 1921. godine, i pored napora njegove vlade još nije bila garantovala svoju teritorijalnu celinu u granicama od 1913. godine. Zvanični demarši upućeni vladama Grčke i Jugoslavije za udaljavanje svojih vojnih snaga sa okupiranih teritorija Albanije, bili su bezuspešni. U proleće 1921., godine nije postajao nijedan znak koji bi pokaza da će ove dve vlade poštovati poznate međunarodne akte, koji su određivali status i granice nezavisne albanske države. Prijem u Ligu naroda u isto vreme je ponovo potvrdio i važnost ovih akata.

Pošto nije uspela u naporima da reši problem neposrednim razgovorima sa jugoslovenskom i grčkom vladom, Vlada Albanije ga iznela pred Ligu naroda. Ona je, 29. aprila 1921., godine upozorila generalnog sekretara Lige naroda o napetom stanju koja postoji na granicama Albanije sa Jugoslavijom i Grčkom i zatražila preduzimanje mera radi evakuisanja albanskih teritorija od grčkih i jugoslovenskih snaga. Isti zahtev vlada I. Vronia je podnela i vladama Francuske i Engleske. Uoči sastanka Saveta Lige naroda, 22. juna, Fan Noli predsednik albanske delegacije koja je odlazila u Ženevu da bi branila albansko pitanje, preneo je generalnom sekretaru drugi memorandum albanske vlade. Njime se zehovalo da Savet Lige naroda prinudi jugoslovensku i grčku vladu da povlače

svoje trupe sa odgovarajućih okupiranih krajeva da bi se dopustilo albanskoj vladi da obnovi počinjenja razaranja tokom zadnjih godina i da se bavi organizacijom i razvojem zemlje. U memorandumu ne bez namere isticala se važnost zvaničnih akata Londonske konferencije iz 1913., godine koji su odredili granice Albanije kao i činjenica da one nisu zvanično osporene ni od jedne strane potpisnika. Upozorava se da su granice bile međunarodno priznate zato bi i svaki pokušaj za promenu bio u suprotnosti sa tim.

Pitanje granica Albanije raspravljano je na sednici Saveta Lige naroda 25., juna. Tu su se suočila dva stava za njeno rešenje: stav albanske vlade iznet od strane Fan Nolia koji je pravo da se bavi pitanjima granice Albanije priznao Ligi naroda, i stav jugoslovenske i grčke vlade koje su tražile da se rasprava prenese na Ambadorsku konferenciju.

Noli je izjavio da teza koju podržava albanska vlada, jeste da se »Ambadorska konferencija sem pitanjima koje se odnose na pobednika pobeđenog, ne bavi se pitanjima koje su posledica mirovnih ugovora. Albanija, ostajući neutralna tokom rata, ne može da prizna nadležnost Ambadorske konferencije kada ona pokuša da ponovo odredi granice čije je odredinje završeno pre rata.

Jedini argument jugoslovenske strane, ukoliko bi se prihvatio kao takav, bio je da su granice Albanije pre prvog Svetskog rata određene svugde, izuzev dela koji je išao od grada Debra do Crnog Drima. Delegat Jugoslavije Jovanović, izneo je zatim pretendovanje da granična linija prolazila blizu gradova Debar, Prizren i Đakovica što ih je odvojio od svog (hinterlanda) pograničnog pojasa, da to polaganje prava smatrale ispravnim i Velike sile na Mirovnoj konferenciji u Parizu, i to po njemu je činjenica koju potvrđuju sve diskusije i projekti što su učinjene posle rata.

Cilj jugoslovenskog delegata, i ne samo njegov, bio je da ostavlja otvoreno pitanje određenja granica Albanije, da ono ne postane javna stvar već da se raspravlja i odlučuje u što zatvorenijem krugu, kao što je Ambadorska konferencija, stvorivši tako mogućnost odlučivanja iza kulisa. Sam Jovanović, pošto je postavio pitanje ko je nadležan da odredi granice Albanije, odgovorio: »Prema našem mišljenju ova nadležnost tiče se Mirovnoj konferenciji, dakle Vrhovnom savetu Alijanse koji bi rešio ovo pitanje zajedno sa nama kao zainteresovana strana...«.

Jugoslovenska teza nije se zasnivala na logiku činjenica. Ona je više ličila na advokatskom prigovoru koji traži da brani svog klijenta zbog jednog poznatog i izvršenog javnog prestupa. Zanimljivo je da se iznese integralna procena koju je dao francuski istoričar Simonar za gorepomenuti deo govora Jovanovića: »Ova argumetacija nije ništa osim prividne istine i pravde iz razloga što prva činjenica, dakla ona o određenju (granica 1913. godine – P.M.) pošto nije bila potpuna ne treba da ima nikakvu posledicu što se tiče osnovu prava; a za drugu argumentaciju, postojanje pregovora nakon primirja, mi smo jako dobro pokazali njihov karakter što je jednostavno bio oportunizam. Pokazali smo takođe i njihovo nepodudarnost sa načelima ljudskih prava, iz razloga što je njihova zajednička osnova Londonski pakt sa isključivo imperijalističkim karakterom, i da nisu postojale druge funkcije osim ove tajne nagodbe i da su njene direktne ili indirektne posledice«.

»Sukob nadležnosti«, kako se nazivala debata na sednici od 25., juna Saveta Lige naroda, rešen je u korist jugoslovenske i grčke teze i za to glavnu pomoć dao i izvestilac saveta englez Fišer. »Argument«, što je on upotrebio, bio je član 89 Ugovora iz Sen Žermena koji je zadužio savezničke i ujedinjene Sile da odrede granice Jugoslavije i Grčke, što po njemu podrazumevao i određivanje granice Albanije.

Na kraju ove sednice usvojena je rezolucija koja je razmatranje pitanja granica Albanije prenela na Ambadorsku konferenciju. Albanski delegat, F. Noli suprostavio se rezoluciji izjavivši još jednom da Ambadorska konferencija nije nadležna za određivanje granica, da se ona pune tri godine bavi raspravama i da albanski narod gubi strpljenje. Noli je istakao da albanska vlada zadržava pravo da opozove odluku odbora pred Savetom Lige naroda, što je učinjeno 29. juna 1921., godine, preko pisma upućene generalnom Sekretaru, E. Drummond. Istog dana, Ambadorska konferencija je odlučila da osnuje komisiju stručnjaka koja bi analizirala pitanje granica i statusa Albanije, i u vezi sa tim bi podnela izveštaj Ambadorskoj konferenciji.

Komisija je počela sa radom 7. jula 1921., godine. U njihovm radu pozvani su da iznesu svoja gledišta i predstavnici Albanije, Grčke i Jugoslavije. Delegat Albanije je tražio povlačenje jugoslovenskih i grčkih snaga sa okupiranih albanskih teritorija. Jugoslovenski predstavnik u svom eksponatu izneo je slijaset ekonomskih, strateških, istorijskih i etnografskih »argumenata«, koji su činili obaveznim promenu granica Albanije u korist Jugoslavije.

(jugoslovenski delegat je rekao na ovoj sednici: »...Granica između Kraljevine Srba-Hrvata-Slovenaca i Albanije, koja bi mogla da zadovolji suštinske interese države SHS, bila bi ona koja će ovoj državi dati južne i zapadne obale Ohridskog jezera, predeo na zapadu Debra do linije visine (kote) Malibroda koja dominira Crnim Drimom na zapadu, prateći zatim tok Crnog Drima do suprotne strane Bicaja, potom liniju visine smeštene na levoj obali Drima do Leže i do ulivanja Drima u Jadransko more).

Granice od 1913. godine, rekao je on, određene su na arbitran način pot pritiskom Austro-ugarske i Nemačke, da je pitanje Skadra rešen protiv interesa Srbija i Crne Gore, da granica prolazila u blizini grada Prizrena, Đakovice i Debra, da veći deo puta Struga-Debar ostao unutar albanske teritorije i da takva granična linija ne odgovara ni potrebama stanovništva ni strateškim interesima. Kao ekonomski argumenti za promenu granice izneti su izgradnja železničke pruge Dunav-Jadransko more koja bi mogla da prolazi kroz dolinu Drima, i regulacija toka Bojane. Kao istorijski argument servirana su poznata šovinistička fabrikovanja da su pretendovane regije bile integralni deo srednjovekovne srpske države, da većinu stanovništva navodno čine albanizirani srbi u XV-XVI veku, i dr.

Komisija je nastavila sa radom tokom jula i avgusta meseca. Njeni članovi (Engleska, Francuska, Italija) nisu imali iste stavove. Tek krajem avgusta postignut je zajednički dogovor. Izveštaj komisije je iznet pred Savetom Lige naroda 2. septembra 1921., godine od strane engleskog predstavnika Balfura, nakon kratke debate prenet je Skupštini Lige koja je sa svoje strane prenela šestoj komisiji na prethodno razmatranje. Noli je ovde izrazio zabrinutost zbog činjenice što Ambadorska konferencija kasni sa svojom odlukom po pitanju granica. Tražeći motive ovog kašnjenja on se zapitao: »Da li se možda dovodi u pitanje suverenitet i integritet Albanije?«. Nolina zabrinutost nije bila samo proizvod njegove razvijene političke intuicije. Još od početka septembra na albansku vladu i njenu delegaciju u Ženevi, počeo je da se vrši pritisak da prihvata odluke koje bi se donele (u suštini one su već bile donete) od strane Ambadorske konferencije po pitanju granica. Engleski delegat Fišer je zahtevao od Nolija, 26. septembra, da upotrebi sav svoj uticaj kod vlade u Tirani sa ciljem da ona prihvati odluke Ambadorske konferencije. Ovaj je materijalizovani pritisak u formi posebne rezolucije Saveta Lige naroda, 2. oktobar 1921. godine, koja je poručivala Albaniji da »odmah prihvati odluku koju će doneti glavne savezničke i drugarske sile«. Noliju nije preostalo drugo osim da se isprazni jezikom gorke ironije protiv

svih onih koji su se otvoreno ili prikriveno ujedinili da bi »ispravili« granice Albanije.

(Na početku Noli se obratio jugoslovenskom delegatu Spalajkoviću: »Naš poštovani kolega veruje u sentenciju koju pravnik predaje svojim studentima: Kada je zakon protiv vas, insistirajte na činjenice; kada su činjenice protiv vas, insistirajte na zakon; kada su zakon i činjenice protiv vas, spletkarite protivničku stranu«.

Obrativši se potom članovima skupštine Noli je nastavio: »Ja ne tražim osim jednog: pošaljite jednu komisiju u Albaniju i ako je vi pošaljete, svako će saznati da ima manje fanatizma u Albaniji nego van nje, da se naša vlada može uporediti sa svakom drugom vladom Balkanskog poluostrva. Pošaljite tu komisiju bez zakašnjenja, mi smo imali granice pre rata, granice određene međunarodnim sporazumima; ti sporazumi su potpisani od strane Velikih sila i misimo ipak bez granica... To je jedna tajna koju mogu da objasne samo pravnici Velikih sila, ja se neću truditi da to učinim.

Dakle, gospodo, situacija u Albaniju je sledeća: mi nemamo granice, dakle nema silovanje granica i svako od našeg suseda je ovlašćen da osvaja našu teritoriju.

Da li mogu na kraju da skrenem vašu pažnju na značenju reči »divlji i necivilizovan«? U jeziku ugnjetača ove reči određuju one koji odbiju da sagnu glavu pred ugnjetačem i stranom osvajanju. Sa tog stanovišta svi mi ovde smo divlji, jer ja ne vidim nijednog ovde među nama koji veruje u hrišćanskoj doktrini neprotivljenja. Mi smo dakle u dobrom društvu, i koliko god naše biće može biti nepoželjno za naše susede, mi ćemo ostati ovde «. (Affaire du monastère de Saint-Naoume – Frontière Albanaise, p. 207-208)

Početkom oktobra cela pažnja je skoncentrisana na Ambadorsku konferenciju koja će ubrzo objaviti dugo očekivane odluke. Velike sile, naročito Engleska i Italija pošto su poravnali međusobne nesporazume zbog »ekonomskih interesa« u Albaniji, angažovane su u paralelnim aktivnostima da bi nametnule svoju volju interesovanim stranama o granicama. Ali među njima gubitnik je bila Albanija. Takoreći, skoro svi predlozi koji su dati o granicama i koji su uzeti kao osnova za rapsravu od strane Ambadorske konferencije, povredili su teritorijalnu celinu države Albanije. Ipak jugoslovenska vlada je nastojala i ovom prilikom da izvuče maksimalnu dobit. Znajući za rasprave na Ambadorskoj konferenciji ona je uputila njoj 4. oktobra memorandum kojim je tražila da se i ona pozove i iznese svoje stanovište po pitanju granica između Albanije i Kraljevine SHS, da svako regulisanje granica bez njene saradnje i učešća neće priznati. U isto vreme vlada Jugoslavije je izjavila da ne može da prihvati odluku koja priznaje stranoj državi (aludiranje na Italiju) pravo protektorata nad budućom albanskom državom ili pravo kontrole njenih poslova. Zatražena je i pomoć Francuske i zbog toga Pašić je 8. oktobra doputovao u Pariz.

Velike sile i njihov instrument - Ambadorska konferencija - nisu uzele u obzir demarše Beograda. Ne zbog toga da su one bile u kontradikciji sa jugoslovenskom vladom, već zbog drugih razloga. Prvo, Velike sile na osnovu sopstvenih interesa postigle su kompromis i nisu želele da ga žrtvuju zarad Beograda. Drugo, težnje jugoslovenske vlade bile su takve da nisu mogle da se odbrane, a da se uopšte ne gubi i ona naizgled »objektivnost« što je ostala Ambadorskoj konferenciji. I treće, otvorena jugoslovenska agersija na Albaniju je bile stvorila klimu nepoverenja i antijugoslovnsku javnost u raznim demokratskim krugovima Evrope.

Ambadorska konferncija je objavila, 9. novembra, svoje odluke. Prva odluka se odnosila na priznavanje albanske vlade i »ispravljanje« granica Albanije na

severoistoku Skadra, zapadno i južno od Prizrena, na zapadu i jugoistoku Debra i u predeo Lina na Ohridsko jezero.¹

(Budući da će se ova odluka često sresti u tretiranju albansko-jugoslovesne granice dajemo integralno njene glavne delove:

I. Vlade potpisnice sadašnje odluke priznaju vladu Albanije, konstituisane kao suverena i nezavisna država.

II. Jedna komisija sastavljena od četiri člana, imenovanih od strane vlada potpisnica sadašnje odluke, zadužiće se u najkraćem mogućem roku da na terenu odredi severne i severoistočne granične linije Albanije u dole iznetim uslovima:

III. Sa ciljem da obezbedi dobrosusedne odnose među državama koje se nalaze sa jedne i druge strane granične linije, koja terba da se odredi, pomenuta komisija treba da ima što je više moguće u vidu administrativne granice i lokalne ekonomske interese. Ona će pokušait da ispravlja upravo uspostavljenju liniju 1913., od strane Ambasadorske konferencije u Londonu:

a) U predelu severoistočno od Skadra, načinom da se osigura zadržavanje ovog grada, da se obezbedi tržište i zaštita Podgorice i da garantuje susednim albanskim narodima slobodan prolaz preko ove regije sa svojom stokom, imovinom i stvarima.

b) U predelu zapadno i južno od Prizrena, načinom da se teritoriji Prizrena pripoji njegova prirodna okolina; nova granica koja će se odrediti na terenu polaziti sa visine (kote) 729 m., na jugu Godena i na istoku Čafa Prušit, u pravcu sever-jug i spajaće se sa granicom od 1913. godine na jugu Vada, prošavši kroz visine (kote) 1996 m., (Paštrik), 2381 m., (Koritnik) i 2512 m., (severoistočno od Vada) i neostavljajući na istok granicu teritorije zaposednute od plemena Gore.

c) U predelu zapadno i jugoistočno od Debra, načinom da ostave potpuno van albanske granice put od Debra do Struge i da tako obezbedi sloboda privrednog saobraćaja Debre.

d) U predelu Lina, načinom da Albaniji da selo Lin i da tako obezbedi preko obale Ohridskog jezera, privrednog saobraćaja između Elbasana i Korče.

(AMAE, »Europe, 1918-1929«, Albanie, vol.18, str. 180; A. Giannini, cit. Dela, star. 123-127).

Ovo »ispravljanje« koja je ostavila van albanske države delove pokrajine Lume, Hasa i Goloborda sa 40 hiljada stanovnika, bila je druga nepravda što je učinjena od Velikih sila na štetu albanskog naroda. Jedini pozitivni elemenat za Albaniju u ovoj odluci bio je priznavanje vlade Albanije, prevazilaženje povreda, otklonjenje prepreka za izlazak albanske vlade na međunarodnoj areni kao organ nezavisne države Albanije.

Druga odluka Ambasadorske konferncije, ili drugačije poznata i kao »Deklaracija od 9. novembra 1921«, dok je ponovo potvrdio nezavisnost i teritorijalnu celinu Albanije, takođe je priznala da nasilje nad granicama i nezavisnosti Albanije može da predstavlja pretnju za strategijsku sigurnost Italije, sledstveno tome stavljao nju u ulozi njenih »zaštitnika«. Ova odluka je predstivila novu formu međunarodne zavisnosti, osnovu i »pravno polazište za buduće političke pretenzije svestranog prodora Italije u Albaniji«.

Odlukama od 9 novembra 1921., nisu bile zadovoljne ni Albanija, ni Kraljevina Srba-Hrvata-Slovenaca, ali sa dijametralno pusprotnih pozicija. Vlada Albanije je imala razloge da izrazi svoje nezadovoljstvo ovim odlukama, bez obzira što su one ponovo potvrdile nezavisnost albanske države i priznavanje vlade Albanije kao pozitivan elemenat koji će uticati na ojačanje međunarodnog položaja zemlje, jer su one povredile ponovo njenu teritoriju u korist Jugoslavije i dali su »legalnu«

osnovu Italiji da igra ulogu staratelja nad Albanijom. U noti upućenoj Ambasadorskoj konferenciji, 16. novembra 1921. godine, albanska vlada je izjavila da, u uslovima kada strana agresija dovodi u opasnost egzistenciju zemlje, ona je prinuđena da se podvrgne odluci donete od strane Ambasadorske konferencije na sednici od 9. novembra, u vezi sa granicama Albanije, protestujući protiv pomeranja granice na štetu Albanije.

Vlada Jugoslavije ostala je nezadovoljna zbog toga što nisu ostvarene njene maksimalne pretenzije prema albanskim teritorijama i zbog vrlo važne činjenice što je rival Jugoslavije – Italija, dobila privilegovanu poziciju u Albaniji, legalizovane pomoću međunarodnih akata. Jugoslovenska vlada je, u svojoj noti upućene Ambasadorskoj konferenciji 14. novembra, izjavila da prihvata sa žaljenjem odluku da bi izbegla opasne posledice neprihvatanja.

2. Određivanje severne i severoistočne granice: Problem Vermoša

Na osnovu odluke od 9. novembra 1921. i 18. januara 1922., godine formirana je komisija za utvrđivanje granica Albanije. Dan pre, Ambasadorska konferencija je odredila zadatke, prava i način funkcionisanja komisije u utvrđivanje granica. Njena misija je bila da nastavi rad komisije od 1913., godine, imajući u vidu opisane promene u odluci od 9. novembra, da ponovo razmotri graničnu liniju ispravljajući ranije postavljene znakove u zonama gde je komisija iz 1913., godine tačno odredila granicu i gde je ona promenjena po poslednjoj odluci. Takođe u predelima gde ranije nije određena granična linija, bilo zbog toga što je komisija iz 1913., godine nije to učinila bilo i zbog kasnih ispravljanja, nova komisija je imala zadatak da odredi graničnu liniju.

Međunarodna komisija za utvrđivanje granica došla je marta 1922. godine u Albaniji. Da bi olakšala njen rad, Ambasadorska konferencija je još 18. novembra 1921., odredila neutralnu zonu u severnom i severoistočnom delu albansko-jugoslovenske granice, od Skadarskog jezera do sela Lin na Ohridsko jezero, sa po 10 kilometra sa sveke strane granice, gde je bilo zabranjeno da se zadržavaju vojne snage obeju zemalja. Međutim jugoslovenske snage povredile su više puta neutralnu zonu, izazvali incidente i držali okupirano selo Selce u Keljmenu i Lat na Ohridskom jezeru. I istražna komisije Lige naroda koja je došao u Albaniji novembra 1921., da nadgleda na licu mesta primenu odluke do 9. novembra o pražnjenju okupiranih albanskih teritorija od jugoslovenskih snaga, ustanovila je sledeću činjenicu. Dana 18. januara 1922. godine ona je izvestila u Ženevi da srpske trupe i dalje drže okupiranim manastir Sveti Naum. Da bi izbegla incidente sa obe strane tokom određivanja granica, pomenuta komisija je predlagala da se osnuje mešovita albansko-jugoslovenska vojna komisija, što je prihvaćeno od obe vlade. Istražna Komisija je takođe sugerisala 4. januara 1922., da neutralna zona koja se protezala do sela Lin produži radi uključivanja u nju i južnu obalu Ohridskog jezera do granice sa Grčkom na Perspanskom jezeru. Na ovakav način se »može izbeći svaki nesporazum prilikom evakuacije manastira Sveti Naum i njegovo konačno vraćanje Albaniji«.

Ambasadorska konferencija je svojom rezolucijom od 1. februara, prihvatila sugestije Komisije. Ona je 25. marta odlučila da zatraži od vlade Srba-Hrvata-Slovenaca, Grčke i Albanije da povlače sve naoružane elemente i trupe van neutralne zone između Ohridskog jezera i planine Gramoz. Ova zona uzduž albansko-jugoslovenske granice južno od Ohridskog jezera, graničila se sa jugoslovenske strane linijom koja je polazila od Ohridskog jezera, upravo na severu klisure gde se ulivala Čeravska reka, prešla je u Lubanište, Peškopeju i u Alarup, dok sa albanske strane na liniji koja je polazila od Ohridskog jezera na

visini (koti) Atarove, sledila put Pogradec- Korča, zatim od Starove do visine (kote) Petruša, potom uzduž potoka koji je izvirio iz Grabavice, prolazila kroz Petrušu i završila na Maličko jezero. Ambadorska konferencija je 4. aprila 1922., o ovoj odluci obavestila sve zainteresovane strane.

Jugoslovenska vlada se protivila formiranju neutralne zone južno od Ohridskog jezera, iznevši kao »argument« da ova zona, kao i ona na severoistoku, može postati sklonište za okupljanje kačaka i »pobunjenika«, što bi imalo posledice za mir, bezbednost stanovništva i rad komisije. Što više, isticao je Beograd, u ovoj zoni bili su dosta aktivni ljudi generala Protogerova, koji predstavljao pretnju za bezbednost južnih predela Kraljevine SHS. Nakon primedbi albanske Vlade i pretenzija što je izrazila grčka vlada, Ambadorska konferencija dala je instrukcije komisiji krajem maja da je slobodna, ako smatra oportunistički, da modifikuje liniju neutralne zone, ali da ne treba da odustane od drugih upustava koja su ranije date. No, ponovo je naišla na jugoslovenski otpor što nije pristala da otkloni vojne pošte sa neutralne zone južno od jezera.

Beograd je osećao oslabljenje svojih pozicija, nedostatak zdravih argumenata da bi ih odbranio, zato je hteo da nametne politiku svršenog čina Komisiji za granice ne udaljavši vojne snage sa teritorija koja su bila određena Albaniji.

Međunarodna komisija za određivanje granica, zarad olakšanja posla na terenu, podelila je liniju albansko-jugoslovenske granice u šest sekcija. Sekcija A - išla od granice teritorijalnih voda na Jadransko more blizu izliva reke Bojana, do visine (kote) 1093 planine Vila. Sekcija B - od visine (kote) 2093 planine Vila do visine (kote) 1530, na jugozapadu planine Džeravica. Sekcija C - od ove visine (kote) do Čafa e Prushit na visini 625. Sekcija D - od Čafa Prushit do visine (kote) 2122 planine Kapi i Džanit. Sekcija E - od ove visine do visine (kote) 701, na zapadnoj obali Ohridskog jezera, između sela Radožde i Lin. I sekcija F – od ove kote do zajedničke tačke triju država: Albanije, Jugoslavije i Grčke na Perspanskom jezeru.

Kada je u leto 1922., Komisija počelo konkretan rad na terenu, naišla je na dva jugoslovenska zahteva koja nisu prethodno izneta na Ambadorskoj konferenciji, od 9. novembra 1921. godine. Radilo se o Vermošu na severoistoku Skadra i manastiru Sveti Naum, na Ohridskom jezeru. Jugoslovenska vlada je 17. jula 1922. godine, zatražila ispravljanje (rektifikaciju) albansko-jugoslovenske granice u zoni Vermoša. Nakon ovog zahteva, jugoslovenske snage su osvojile selo Vermoš i pored protesta albanske vlade one se nisu udaljile atuda uz izgovor da selo nalazi van neutralne zone na teritoriju Kraljevine Srba-Hrvata-Slovenaca. Ovaj je bio zahtev bez osnova od koga jugoslovenska vlada bila prinuđena da odustane. U mesto toga, ona je iznela ekonomske razloge koje su imale veze sa pašnjacima, kretanjem stanovništva i sa poznatim projektom o izgradnji železničke pruge Dunav-Jadran.

Jugoslovenska vlada je iznela da zona Vermoša, prema odlukama Berlinskog kongresa od 1878. godine, tiče se crnogorskog plemena Kuč. Odluka Ambadorske konferencije u Londonu od 1913. godine, ostavila je Vermoš unutar Albanke granice, presekavši put plemena Kuč i Vasojević za Gusinju. U stvari Vermoš je bio srce planine Keljment i uvek je služio kao mesto gde je pašila stoka Keljmenta. Određivanje granice u ovoj zoni 1913. godine, i onako je učinjeno nepravedno jer je dobar deo pašnjaka ostalo s'one strane granice, lišavši stanovnike sela Vuthaj jedinog izvora njihovog života. Komisija za granice, u juni-juli 1922, odlazila je u Gusinje i Vermoš da sama vidi stanje, saslušala obe zainteresovane strane i zaključila da Vermoš sa pravom pripada Albaniji. To je odredino u odluci Ambadorske konferencije, 11. oktobra 1922, kada je ona odobrila određivanje albansko-jugoslovenske granice u sektoru A 2. Odlukom od

10. novembar 1922, i 13. januara 1923. godine, granična linija na severu i severoistoku konačno je usvojena od Ambassadorske konferencije, tako da je nakon ovoga ukinuta i neutralna zona stvorena tu. Od ovog dela granice u praksi je ostalo sporno pitanje Vermoša.

Izvršenje odluke odloženo je zbog protesta Jugoslavije kod Ambassadorske konferenciji. Beograd je izneo da granična linija na Sekciji A 2 određena jako blizu grada Podgorice, što je dovodio u opasnost njegovu bezbednost u slučaju rata. Međutim, jugoslovenska vlada je »žrtvovala« ove strateške interese kada izjavila da je spremna da prihvati ovu liniju ako se njoj da kao nadoknada regijon Vermoša i Velipoje, gde albansko pleme Keljmenda paše stoku. Razlozi su opet isti: da se ne ometa jugoslovenska vlada da ostvari svoj projekat transbalkanske železničke pruge kao i da se ne liši stanovništvo Gusinje, Kuča i Vasojevića od korišćenja svojih pašnjaka. U slučaju da se ispune ovi zahtevi, Vlada u Beogradu bila je spremna da sklapa sporazum sa albanskom vladom na osnovu koga će albanskim plemenima, posebno Keljmenda, obezbediti slobodno korišćenje pašnjaka uključene unutar jugoslovenske garnice.

Ambassadorska konferencija je na početku držala jedinstven stav protiv jugoslovenskog zahteva o Vermošu. Ali kasnije francuska vlada je promenila stav. U svojoj noti od 18. jula, francuska delegacija na Ambassadorskoj konferenciji izjavila »da je teško da se negiraju vrednosti nekih od argumenata iznetih od vlade Srba-Hrvata-Slovenaca. Francuski zaokret prema jednom jasnom pitanju stvorio je nedoumice i naterao stranu štampu da prikuplja razloge iza paravana. Talijanski list »Corriere italiano« tada je pisao: »Jugoslavija traži da zadrži Vermoš imajući podršku Francuske. Jedno francusko društvo kupilo je crnogorske šume u okolini Orakovića. Jedna trećina tih šuma je crnogorsko a dve trećine pripadaju Albancima iz Keljmenda. Srbija je za taj cilj tražila da anektira nekoliko albanskih krajeva, jer će tako društvo moći da završi njegovu kupovinu samo u Beogradu, inače biće potrebno da dopuni i u Tirani.

3. Diplomatska borba oko manastira Sveti Naum

Drugo pitanje, ono o manistiru Sveti Naumu, izazvalo je daleko više diskusija. Za njegovo rešenje zalagalo se nekoliko isinstanci: Komisija za granice, ambassadorska Konferencija, Liga naroda, stalna Komora međunarodnog prava, vlada Albanije i Jugoslavije kao i vlade Velikih sila. Ovaj problem je stvoren onda kada je međunarodna Komisija za granice pokušala da odredi neutralnu zonu južno od Ohridskog jezera i zatražila od jugoslovenske strane da povuče vojne snage koje su držale okupiranim manastir Sveti Naum. Naime, vlada Albanije je izrazila svoju zabrinutost za ovaj problem još početkom januara 1922. godine, kada je u ovoj zoni nalazila istražna Komisija Lige naroda.

Čim je javno izbio nesporazum o pripadnosti manastira, Vlada Albanije i Jugoslavije nastojale su da snabdevaju Komisiju za granice i vlade Velikih sila dokumentima o istorijskim, ekonomskim, strateškim i verskim argumentima. U stvari, Beograd se našao nespremnom da argumentuje svoju tezu. Njegove arhive su bile uništene tokom rata i nije postajao nijedan dokumenat koji bi dokazao da Londonska konferencija, 1913. godine, dala manastir Srbiji. Jugoslovenska vlada je verovala i sledila politiku svršenog čina. Manastir je 1913., bio okupiran od srpskih snaga, a 1919., ponovo je zaposednut od njih. I pored toga, Beograd se dao u potrazi za dokumentima u stranim arhivama da bi našao materijalne dokaze za podršku svojih pretenzija.

Ključne diskusije su se usredserdile na tumačenju međunarodnih akata Londonske konferencije, od 1913., naročito odluke od 11., avgusta te godine. U deo u kome

je bilo reći o granici, kaže se: »...Stari srez (Kazaja) Korče zajedno sa zapadnom i južnom obalom Ohridskog jezera, od sela Lin do manastira Sveti Naum, biće deo Albanije«. Upravo, reći »do manastira Sveti Naum« postale su jagalam razdora i izazvale kontardiktorna tumačenja.

Za albansku stranu nije bilo nikave sumnji da ti reći podrazumevali davanje manastira Sveti Naum Albaniji. U korist albanske teze bile su nekoliko činjenica: na sednici Ambasadorske konferencije od 8. avgusta 1913. godine, tri dana pre potpisivanja protokola o južnim granicama, austrijski predstavnik Mensford, izneo je plan svoje vlade o određivanje granica Albanije na jugu, u čijoj tački dva je jasno rečeno: »...Stari otomanski srez (Kazaja) Korče zajedno sa zapadnom i južnom obalom Ohridskog jezera, od sela Lin do manastira Sveti Naum, integralno su deo Albanije«. U zapisniku te sednice zapisano je da predstavnik Italije i Nemačke podržali su ovaj plan, predstavnici Francuske i Rusije zadržali pravo da se konsultuju sa svojim vladama pre nego da daju mišljenje, dok Engleski ministar inostranih poslova E. Grei, imao je primedbe samo na tački 6 ovog plana što nije imalo veze sa pitanjem o kojoj je reč. Dakle, kao što se vidi nijedan od učesnika Konferencije nije se izjasnio protiv tačke 2, ili barem četvorica od šest učesnika izjasnilo se otvoreno u njenu krosit. Na sastanku od 11. avgusta, svi ambasadori bili su ovlašćeni od svojih vlada da prihvate Austro-ugarski predlog zajedno sa amandmanom E. Geria na tačku 6. Dakle, ovom prilikom je usvojena i tačka 2, koja je istog dana našla mesto u konačnom protokolu o određivanju južne garnice Albanije.

Istražna Komisija Lige naroda, januara 1922. godine, nije dovodila u sumnju pripadnost manastira Albaniji, naprotiv izrazila se jasnim terminima da pripada Albaniji i da treba da se joj vrati u skladu sa odlukama Londonskog protokola, od 1913. godine.

Vlada Albanije je iznela dokaze i dokumenta koje su potvrđivale da manastir sa administrativnog aspekta, uvek je u prošlosti bio vezan za Pogradec i Korču, da se on prostire na teritorijama koje su bile pod upravom albanskih poseda, da je služio kao mesto hodočašća i kulta za albansko stanovništvo tih predela. Ali najvažniji argument, među svim drugima, bio je onaj etnički i ekonomski. Odluka Ambasadorske konferencije od 9. novembra dala upustvo da se prilikom određivanja granica Albanije uzimaju u obzir lokalni ekonomski interesi. Na osnovu toga, Konferencija je bila dolučila da selo Lin uključi unutar granica Albanije da bi obezbedila ekonomsku komunikaciju na obalama Ohridskog jezera između Elbasana i Korče. Međutim, sigurnost ovog puta ne može se obezbediti ako manastir ne bude uključen unutar albanske teritorije. Idejom o obezbeđenju puta Struga-Debar, Konferencija je žrtvovala druge teritorije u korist Jugoslavije. Konferencija nije mogla da donese dve suprotne odluke za isti razlog.

Jugoslovenska vlada je pokušala da dokaže suprotno albanske teze. Njeni argumenti su bili čvrsti, a izneti dokumenti nimalo obedljivi. Stanovište jugoslovenskog delegata Jovanovića, što je izneo Komisiji za granice 28. oktobra, bila je samo jedna lista sa istim naslovima dokumenata, generalno za plaćanje nameta za vreme otomanske vladavine, koje su težile da potvrde da je manastir uvek bio deo Ohridskog sreza (Kazaje) u Bitoljskom vilajetu. On je istakao da je manastir, prema tradiciji i istorijskim dokumentima (nije pružao nijedan takav dokumenat - P.M.) izgrađen od srpskih klajeva u X veku. Nedostatak argumenata i ubedljivih autentičnih dokumenata, jugoslovenska vlada je pokušala da nadoknadi borbom na političkom i diplomatskom terenu.

I u Komisiji za granice bilo je podele mišljenja. Engleski komesar je tumačio protokol od 11. avgusta u korsit Jugoslavije. On je bio mišljenja da formulacija fraze koja je odredila južni granicu, ostavila je van Albanije manastir Sveti Naum.

U podršci svoje teze engleski komesar je istakao da i ambassadorska Konferencija svojom odlukom od 9. novembra imala isto mišljenje, dok se u njoj jasno kaže da se selo Lin daje Albaniji, u vreme kada nije imala nijedno saznanje o manastiru Sveti Naum. Ali u isto vreme on je bio mišljenja da sa etničkog, geografskog i strateškog aspekta granična linija treba da prolazi tako da manastir Sveti Naum ostane unutar granica Albanije.

Talijanski komesar nije se složio sa mišljenjem Engleske u tumačenju protokola od 11. avgusta 1913., godine. Istina je - kazao je on – da protokol ne sadrži reč »inkluziv«¹ posle reči manastir Sveti Naum, ali pošto jedan manastir nije topografski elemenat za podelu, kao što može da bude jedna reka ili žbun, teritorija koja se doseže do manastira Sveti Naum prirodno obuhvata i ovu lokaciju. On se takođe protivio i engleskom tumačenju odluke od 9. novembra 1921, o Linu i Sveti Naumu. Selo Lin je bila albanska teritorija koja je data Srbiji 1913. godine samo zbog nadoknade, jer od šest predstavnika Velikih sila četvorica od njih su bili da on ostane Albaniji. O manastiru nije bilo suprostavljenih mišljenja, zbog toga i odluka ambassadorske Konferencije od 9 novembra 1921, nije ga izričito spomenula.

Francuski komesar upotrebio je argumente istorijskog-administrativnog, etničkog i ekonomskog karaktera da bi dokazao albansku pripadnost manastira. Sledstveno tome, zaključio je on, »ovaj manastir po poreklu je potpuno stran za Jugoslaviju, što u međuvremenu zbog ekonomskih, geografskih i etničkih razloga prirodno pripada Albaniji«. Tumačeći protokol do 1913. godine, on je istakao da u kontekstu opšte ideje fraze ne sumnja se da je manastir dat Albaniji.

Predsednik Komisije za granice, general Telin je 5. novembra 1922., prosledio ambasadorskoj Konferenciji, na njen zahtev, mišljenja savezničkih komesara i zainteresovanih delegata za pitanje manastira Sveti Naum. Konferencija je osnivala posebnu komisiju za analiziranje problema.

Tehničko-geografski komitet, koji je delovao u okviru Komisije za granice i koji je pozvan da iznosi mišljenje 28. novembra, jednoglasno je predložio da se manastir da Albaniji. Ambasadorska Konferencija je 6. decembra 1922, dala svoje mišljenje. Ocenivši posebno činjenicu da »motivi sa etničkim i ekonomskim karakterom, određeni od članova Komisije za granice bili jako pogodni za davanje ovoga manastira Albaniji«, »odlučeno je da se saopšti Komisiji za granice i vladama Albanije i Srbije da je Konferencija odlučila da manastir Sveti Naum da Albaniji. Ova odluka je 23. decembra 1922., godine saopštena jugoslovenskoj i albanskoj vladi od strane predsednika ambassadorske Konferencije, R. Puankarea. Od interesa je da se razmotre oba saopštenja, jer one se međusobno razlikuju. U saopštenje dostavljeno Vladi Jugoslavije objašnjava se da, budući da protokol od 1913., ne kaže jasno kojoj od dve države pripada manastir a imajući u vidu i mišljenje komisije za određivanje granica Albanije, Konferencija je odlučila da Albaniji da manastir Sveti Naum. Saopštenje podvlači posredno nedostatke argumenata jugoslovenske strane za njene težnje prema manastiru.

U pismu upućeno delegaciji Albanije u Parizu, saopštenje se daje u formi odgovora na pismo od 25. novembra što je albanska vlada bila uputila ambasadorskoj Konferenciji. Prema Puankarea, u njoj su bili dobro izneti razlozi koji vojevaju u korist Albanije za manastir Sveti Naum. Ipak, u saopštenje upućeno Vladi Albanije, nakon što se informiše o odluci, podvlači da se ona neće realizovati sem u vreme kada Komisija za granice Albanije bude odredila granicu između Albanije i države Srba-Hrvata-Slovenaca, južno od Ohridskog jezera. Ovaj »rep«² u odluci konferencije ostavljao je prolaz za druga razvlačenja i demontsiraio nedostatak volje i spremnosti da se sa rešenjem probleme ide do kraja.

Neprimena doluke od 6., decembra ođednom ostavljala je vreme Vladi Jugoslavije da se priprema za njeno odbijanje. Na početku je stvoren utisak da se Beograd pomirio sa odlukom, jer za pet meseci nije reagovao. Ali to ćutanje se objašnjava time da su marta 1923., u Jugoslaviji održani parlamentarni izbori i do tog vremena Pašićeva vlada bila angažovana u izbornoj kampanji. Takođe, pošto je bila zima, Komisija za granice prekinula rad. Sa druge strane u arhivima Londona, Beča i drugih zemalja upućeni su ljudi da istraže i pronađu nove činjenice koje bi legalizovale ponovno diskusiju po tom pitanju.

Nakon pobeđe na parlamentarnim izborima, Pašićeva vlada je pokrenula intenzivnu kampanju za ponovno razmatranje odluke od 6. decembar 1922. godine. Ona je 6. aprila 1923., uputila prvu notu ambadorskoj Konferenciji gđe je sa oštrim terminima iznela stare pravne, političke i etnografske »argumente«, koji su prema njoj dokazuju pripadnost manastira Sveti Naum Srbiji. U toj noti najviše pada u oči insistiranje na političkim i verskim činocima. Vlada Jugoslavije je htela da stvara utisak da je nepravedno stavljena na diskriminatorski položaj, jer kao pobeđničkoj strani rata, zajedno sa saveznicima, Kraljevini SHS otkidaju teritorije u suprotnosti sa svećanim garancijama koje su date da su promene od 9. novembra 1921., bile zadnja koncesija što ona čini po pitanju određivanja granica sa Albanijom. Takođe je izjavila da je manastir Sveti Naum jedno od svetih mesta, jedan od najstarih i najvećih za Srbe, zbog toga »nacionalni ugled i čast ne dopuštaju nam da dobrovoljno napuštamo ovo sveto nacionalno mesto u korist jedne tuđe zemlje«. U zaključku, jugoslovenska vlada je odbila da prihvati bilo kakve promene granica na jugu Ohridskog jezera i »ne može da odustane sa svog stanovišta« što joj diktirao ustav zemlje.

Nije bilo slučajno što se insistiralo na ova dva pravca. Početkom 1923. godine, nakon francusko-belgijske vojne intervecije u pokrajini Ruhr u Nemačkoj, zaoštrene su englesko-francuske i francusko-talijanske kontradikcije u Evropi. Nastojanja Pariza da uspostavi hegemoniju Francuske u Evropi dobile su težak udarac. Lozanski ugovor od proleća 1920. godine, odbacio je ugovor Sevra od 1920., koji je rasparčao turske teritorije u korist drugih država. Pitanje granica, regulisane po sistemu Versaja, bilo je jako osetljivo i nestabilno. Francuska je nastojala da ujedini sve male i srednje zemlje Evrope koje su imale koristi od ovog sistema protiv Nemačke i drugih zemalja koje su zahtevale reviziju granica određene nakon rata. U okviru toga, stvorena je i mala Antanta 1921-1922, između Jugoslavije, Rumunije i Čehoslovačke.

Osetivši delikatnu poziciju Francuske oko pitanje granica nakon krize Ruhra, Beograd je ne uzaludno insistirao na poštovanje obećanja i garancija za njihovu odbranu. U tom sklopu on je pokušao da ukljući i pitanje manastira Sveti Naum. Pokretanje verskog aspekta problema silom, objašnjava se jednim drugim razlogom. Beograd je uočio, a u podentim dokumentima Komisije za garnice sa izuzetkom albanskih, nije se insistiralo na moralne i verske interese kao razlog za određivanje pripadnosti manastira. Jugoslovenska vlada je mislila da koristi tu prazninu zato i pokrenula propagandističku kampanju o »nespornom pravu Srba za ćuvanju svojih svetih mesta, kao što je manastir Sveti Naum«.

Da bi demonstrirala svoju volju da se ne povlači sa manastira, jugoslovenska vlada je pojaćala garnizon sa još 150 vojnika, i takođe zatvorila granicu za saobraćaj i trgovinu. U maju mesecu, N. Pašić se satao sa engleskim komesarom u Komisiji za granice i najavio da se manastir Sveti Naum neće predati bez borbe. U isto vreme, od generala Jovanovića - jugoslovenskog delegata u Komisiji za granice, zatraženo je da napušta nju ukoliko se ne uzimaju u obzir jugoslovenski zahtevi.

U toj napetoj atmosferi, vlada u Beogradu uputila je 19. juna drugu notu ambadorskoj Konferenciji. Ovog puta sve je bilo usredsređeno na pravnom aspektu problema. Nota, još na početku je objavila u senzacionalnoj formi da su otkrivene »neke činjenice, tačno neka zvanična dokumenta čiji originali se nalaze u arhivama Beča i koji nepobitno kazuju o nepravednoj odluci ambadorske Konferencije u Parizu, decembra 1922. godine, dajući Albaniji nesporni deo (kao Sveti Naum) teritorije srpsko-slovenske države.

Nova dokumenta na koja se pozivala u svojoj noti jugoslovenska vlada bila su:

- a) Talijanski predlog od marta 1913. godine u vezi sa južnom granicom Albanije;
- b) Talijansko-austrijski kompromis od 23. aprila 1913. godine o istoj granici;
- c) Zapsinik sa sednica i odluka Londonske konferencije od 8. i 11. avgust 1913. godine;
- d) Instrukcije od septembra 1913. godine za Austro-ugarskog delegata u međunarodnoj Komisiji za određivanje granica.

Ubacivši u igri ova dokumenta, posebno prva dva, jugoslovenska vlada je htela da obori jednog od osnovnih oslonaca odluke od 6. decembra 1922. godine - protokol od 11. avgusta 1913., koji je od strane dva člana ambadorske Konferencije protumačen u korist Albanije.

U gorepomenutom dokumentu napadnuto je i mišljenje istražne Komisije Lige naroda od januara 1922., o Sveti Naumu, ocenjujući je kao »nekompetentnu i arbitrarnu«.

U drugoj noti od 28. juna 1923. godine, Beograd je tretirao svoja pretendovanja u etnografskom aspektu. Tu su iznošeni faksifikovani podaci koji su težili da daju drugu etničku sliku od one koja je stvarno postojala i koju su utvrdili i komesari Velikih sila u Komisiji za granice pomoću sondaže izvršene na terenu.¹ (*U iznošenom mišljenju farncuskog komesara u Komisiji za granice dana 28. oktobra 1922, se kaže: »Ceo susedni regijon od pamtiveka pripada Alabncima i sela Tušemišt, Zagorčane, Čerava, Plasa i Alarup nastanjena su Albancima. Selo Peškepije koje se nalazi blizu i na jugoistoku manastira, pripadao je starom okrugu Pogradeca. Sveti Naum nema saobraćajne olakšice vodenim i kopnenim putem osim sa albanskim gradom Pogradec, koji se nalazi na udaljenosti od 6 km.*)

Stanovništvo okolo manastira smatrano je totalno srpsko i pretendovalo se da se dokaže, kako i na teritorije koje su date Albaniji (okruzi Pogradeca i Korče) većinsko stanovništvo je srpsko.

Vlada Albanije upoznata kampanjom Beograda za poništenje odluke od 6. decembra 1922., nije kasnila u preduzimanju diplomatskih koraka kod ambadorske konferencije i u kancelarijama Velikih sila. Ona nije iznela neki novi argument u odbrani odluke od 6. decembra, sem što još jednom ponovila predhodne argumente. Tek u noti od 20. juna 1923. godine što je uputila ambadorskoj Konferenciji, ona je branila odluku tretirajući problem sa jednog drugog ugla. Albanska vlada je izjavila da, kada bi delovala logikom Beograda, onda i ona bi tražila njeno ranije pravo aneksije grada Debar, za šta je bilo i čvrstih razloga jer je on jednostavno albanski grad, jer pridorna granica između Jugoslavije i Albanije u tom regijonu je planinski venac koji je delio Debar od Srbije i da sam grad kao posledica odvajanja od Albanije nalazi u jednom kritičnom stanju.

Upornost Jugoslavije svakako nije ostala bez rezultata. Ambadorska Konferencija bila je prinuđena da otvara 1. juna proceduru o diskusiji za formiranje posebnog komiteta predvođen farncuzom Larok. U stavri, nije postajao nijedan novi elemenat da bi se legalizovao početak debate. Novina je bila samo u

promeni francuskog stava za 180 stepeni u periodu od šest meseci. Francuska delegacija je 18. juna podnela notu u kojoj su obuhvaćene sve jugoslovenske teze i »nova« dokumenta koja su preuzeta iz jugoslovenskih nota upućene ambadorskoj Konferenciji. Francuski delegat je bio mišljenja da Konferencija raspolaže jako ozbiljne argumente da preispita svoju odluku u vezi sa manastirom Sveti Naum.

Francuski zaokret oko ovog pitanja nije imao principijelno uporište, jer u njegovom temelju stajali su uglavnom politički motivi. Nakon kompromisa između Londona i Rima, u jesen 1922. godine, o priznavanju međusobnih interesa u Albaniji, obe strane su bile sklone stvaranju stabilnog stanja u zemlji kao predhodni uslov za obezbeđenje kapitalnih investicija koje su bile predviđene za ulaganje. I pored svih uloženi napor francuski kapital je osetio se potisnutim sa albanskog tržišta od strane engleskog i talijanskog. Sa druge strane u vladi A. Zogua koja je bila na vlasti u to vreme, vršio je veliki uticaj engleski predstavnik u Albaniji, Ers (Aires). To rivalstvo se uključilo u fonu englesko-francuskih i francusko-talijanskih kontardikcija u Evropi. Bilo je jasno da u stvorenim odnosima, Francuska će podržati one snage koje su se odupirale engleskom ili talijanskom prodoru u Albaniji. Pariz je još pre otvaranja diskusije obećao Vladi u Beogradu da će naći načina da ambadorska Konferencija promeni odluku od 6. decembra.

Za razliku od francuske delegacije, engleska i talijanska postavile su se u odbrani odluke ambadorske Konferencije. Svoje poglede one su tretirale u zajedničkoj noti od 3. avgusta 1923. Prvi argument koji je upotrebljen bilo je pitanje oportuniteta, dakle posledica koju može izazvati promena odluke koja je usvojena jednoglasno nakon detaljnog razmatranja na svim organima zaduženim za ovaj problem. Skrenula se pažnja da »promena jedne od ovih odluka danas, podrazumeva ometanje rešenja spornih pitanja i da se iznose još jednom na razmatranje nekoliko odluka koja su mogla biti primenjivana zahvaljujući odlučnosti kojom je Ambadorska konferencija, oslobođena svakog presedana, očuvala ih.

Drugi argument englesko-talijanske note koji se protivio francuskoj tezi bio je tehnički aspekt. Komisija za granice, oslanjajući se na etnografske, ekonomske i geografske razloge, odlučila da Sveti Naum da Albaniji. Ona je konstatovala da »stanovništvo okolnih sela govori albanskim i bugraskim jezikom, da sva tri mesta - Sveti Naum, Peškepija i Ljubaništa sa ekonomskog aspekta čine celinu koja je zavisna od Pogradeca a ne od Ohrida, što je četiri puta dalja i što se ne povezuje sa ovim mestima, osim preko neprohodne šume, kroz jednu stazu za mazge. U nastavku ove logike spominjalo se i potreba za obezbeđenje puta od Korče do Elbasana čiji se ekonomski i strateški značaj ne dovodi pod znakom pitanja.

Što se tiče pravnog aspekta problema, englezi i talijani nisu smatrali izneta dokumenta takve prirode koje bi mogle dovesti u pitanje tumačenje koje je učinjeno u protokolu od avgusta 1913. godine, jer »između aprila i avgusta meseca 1913. godine nešto je umešano za modifikaciju načina posmatranja pitanja, i Velike sile su promenile mišljenje.«

Tokom avgusta razmenjene su još dve note između francuza sa jedne i engleza i talijana sa druge strane, ali bez koristi. Nijedna strana nije napustila svoje pozicije. Kao posledica toga, 24. oktobra 1923., došlo se do zaključka da se pitanje prosledi Komitetu pravnika kako bi dao pravno tumačenje protokola od 1913., i odluke od 9. novembra 1921., u vezi sa davanjem manastira Sveti Naum. Ovaj Komitet je razmotrio pitanje u januaru i martu 1924., i zaključio da na bazi dokumenata koje raspolaže proizilazi da je ambadorska Konferencija 1913.

godine nije dala Albaniji manastir Sveti Naum. Sa druge strane, Komitet pravnika je upozorio ambadorsku Konferenciju da preispitivanje odluke od 6. decembra 1922., može imati nepoželjne posljedice.

Ovo tumačenje učinilo je da se ponovo otvori debata na nivou vlada. Albanska vlada, osetivši opasnost od preispitivanja odluke od 6. decembra, iznela je pred Velikim silama svoje pravo da i ona zahteva preispitivanje nepravednih odluka iz prošlosti koje su otepile Albaniji čitave teritorije u korist Jugoslavije. Ova opasnost je naelektrisala i albansku javnost koja se slivala po gradskim ulicama da bi protestovala protiv drugih nepravdi koje traže da se učine na štetu albanskog naroda.

Ambadorska Konferencija, sazvana ponovo početkom aprila 1924., da bi razmatrala pitanje, postala je poprište oštre englesko-francuske polemike u pravnom planu oko validnosti odluke od 6. decembra i prava Velikih sila da preispitaju svoje zajedničke odluke. Engleska vlada se držala stanovište da je nemoguće sa pravnog aspekta, da se uzme na ponovno razmatranje odluka od 6. decembra, jer Velike sile imaju pravo konačnog određivanja granica i to pravo je obavljeno jednom i dobro u odluci od 6. decembra. Francuska vlada je odbila tu tezu i ona odluku od 6. decembra smatra greškom tumačenja protokola od avgusta 1913., i ističe da su Velike sile potpuno ovlašćene da je ponovo razmatraju. Englesko-francuska pravna polemika o nadležnosti velikih sila nije imala principijelno uporište. Ni Pariz a ni London nisu dovodili pod znakom pitanja svoje »pravo« za nametanje volje i mešanje u sudbinama drugih, manjih i slabih. Opozicija, u prvi pogled principijelna, izazvana je od sučeljavanja suprotnih interesa.

U nemogućnosti da preskoči englesko-francusku polemiku, ambadorska Konferencija se saglasila sa prodlogom engleske vlade od 19. maja 1924., da se skrene pažnja Savetu Lige naroda ili Međunarodnom sudu o spornom pitanju. Na svojoj sednici od 4. juna 1924., Ambadorska Konferencija je odlučila da se obrati Savetu Lige naroda i zatraži odgovor na dva pitanja. Prvo, »Da li su Velike sile odlukom ambadorske Konferencije od 6. decembar 1922., ispunile svoju misiju što se tiče srpsko-albanske granice kod manastira Sveti Naum što je njima povereno od strane Saveta lige naroda, 3. oktobra 1921. godine«?. Drugo, »U slučaju da Liga naroda bude ocenila da Konferencija nije ispunila svoju misiju, kakvo drugo rešenje će ona dati oko pitanje srpsko-albanske garnice kod Svetog Nauma«?.

Savet Lige naroda je 17. juna 1924., doneo odluku da po pitanju iznete od strane ambadorske Konferencije, zatraži »konsultativno mišljenje« stalne Komore međunarodne pravde. Takođe, on je pozvao zainteresovane vlade da se stave na raspolaganje stalne Komore da bi nju snabdevali svim dokumentima i potrebnim objašnjenjima.

Odluka Saveta Lige naroda je zatekla Albaniju u novim političkim okolnostima. Pobedila je demokratska Revolucija i formirana nova vlada, najprogersivnija što je ikada imala zemlja od kada je proglašena nezavisnom državom. Pitanje zaštite nezavisnosti i teritorijalne celine Albanije ova vlada je učinila centralnim problemom njene spoljen politike.

T R E Ć E P O G L A V L J E

STAV JUGOSLAVIJE PREMA DEMOKRATSKOJ REVOLUCIJI U ALBANIJI (JUN – DECEMBAR 1924. god.)

I. KAMPANJA KRALJEVINE SHS ZA MEĐUNARODNU IZOLACIJU DEMOKRATSKE VLADE

I. Odek Revolucije u Beogradu

Ustanak koji je izbio i trijumfovao 10. juna 1924., godine u Albaniji, bio je očekivan kraj, nakon onog teškog pojačanog konfrontiranja koja je počela da se odvija u zemlji posle prvog Svetskog rata, naročito posle 1921., između demokratskih snaga sa jedne, i regresivnih, čifčijskih sa druge strane. Pred albanskom društvom nalazili su nekoliko zadataka bez čije realizacije ne bi mogao da se otvori put društvenog progesa i demokratizacije života zemlje. Pokušaji za njihovo konstitucionalno rešenje su propali. Desne snage koje su dominirale državnom vlašću, postale prepreka sprovođenja radikalnih progresivnih ekonomskih, političkih i društvenih reformi i sprovodile su otvoreno nasilje protiv demokrata i širih masa. Demokratskim snagama albanskog društva nije preostalo ništa drugo osim ustanka.

Revolucija je dovela na vlast najdemokratsku vladu u istoriji nezavisne albanske države. Nju je predvodio ugledna politička ličnost tog vremena, demokratski intelektualac Fan Noli. Program demokratske vlade predvideo je na sferu unutrašnje politike, preduzimanje mera za iskorenjenje feudalizma, oslobođenje sela od čifčijskog iskorišćavanja, poboljšanje bednog stanja radnika po gradovima i demokratizaciju državnog aparata. U sferi spoljne politike program vlade odredio je: »prijateljske odnose sa svim državama, a posebno sa susedima«. Program demokratske vlade u spoljnim odnosima, nije bio tradicionalna diplomatska izjava koja se daje kada se menjaju kabineti. On je izrazio realne težnje jedne demokratske vlade koja je želela da stvori najpovoljnije međunarodne okolnosti radi ostvarenja svoje misije u unutrašnjom ekonomskom, političkom i društvenom životu zemlje. Za to svedoči i činjenica da vlada Nolija nije bila zadovoljna samo sa ovim. Ona je izrazila svoju želju i u telegramima što je uputila predsednicima vlada Engleske, Francuske, Italije, Grčke i Jugoslavije kao i generalnom Sekretaru Lige naroda, 17. juna 1924. godine. To je izrazio i sam Noli u mnogim drugim slučajevima, u razgovorima, govorima, intervjuima.

Ali uspostavljanje prijateljskih odnosa među državama je rezultat obostranog zajedničkog delovanja, postojanja dobre volje za izgradnju pravednih odnosa na osnovama obostranog interesa. Da li su postajale takve predispozicije kod vlada Velikih sila i susednih zemalja, u leto 1924. godine? Mislimo da ne. Evropske i Balkanske vlade nisu mogle da se pomire sa vladom gde Noli i jedan deo ljudi koju su ga okružili, bili demokrate i časne patriote, koji neće izneti na licitaciju svoju zemlju. Kao takvi, oni nisu mogli da uživaju podršku evropskih i susednih vlada koje su se takmičile za dobijanje koncesija, baza i teritorija Albanije. Još manje je mogla biti dočekan dobro albanska demokratska Revolucija u Beogradu. Ona je udarila na kliku A. Zogua sa kojim jugoslovenska vlada generalno našla zajednički jezik. Revolucija nije dobro dočekan i zbog toga što se u Tirani ponovo vratili Hasan Priština i Bajram Curi. Što više, polazeći od površnih rasuđivanja, u Beogradu je stvoren utisak da je Revolucija delo Rima. Kako je dočekala junske događaje u Albaniji vlada Srba-Hrvata-Slovenaca, to je izneo javno još prvih dana list Radikalne stranke N. Pašića »Samouprava«; »...posljedne promene u Albaniji ne daju povoda da se osećamo srećnim zbog njih«.

Vlada F. Nolija bila je iskreno zainteresovana da otvara novo poglavlje u odnosima sa Jugoslavijom. Ovu njenu želju i volju Noli je izneo i jugoslovenskom

premijeru Pašiću u telegramu što mu je uputio povodom stvaranja nove demokratske Vlade.

U stvari Beograd je stavljen u dilemi. Branko Lazarević šef sekcije za Albaniju u Ministarstvo inostranih poslova Jugoslavije, dao se u nalaženju formule odgovora. Od načina kako će se ona sastaviti, ostavlja da se razume i stav jugoslovenske vlade oko pitanja priznavanja nove albanske vlade. Odgovor Pašića, od 21., juna, iako mu nisu nedostajali termini lepog diplomatskog ponašanja, bio je suv i hladan. Opšti ton Pašića ukazivao Nolijevoj vladi da ne treba da očekuje neku bitnu pozitivnu promenu od strane jugoslovenske vlade. Informacije koje su dolazile iz Beograda i sa granica, sve više su učvrstili ovo mišljenje. Čini se da je bila brzopleta informacija poslanstva u Beogradu upućena Tirani 19. juna gde se kaže da je »formiranje kabineta dobro dočekan od ovdašnje vlade i ostavila dobar utisak u diplomatskim krugovima«. Samo par dana kasnije isto poslanstvo demantovalo svoju informaciju. Ona je izvestila Ministarstvo inostranih poslova u Tirani, 30. juna, da jugoslovenska vlada »...nije pokazala ni najmanju naklonosti za sadašnju Vladu Albanije, naprotiv želi da je predstavi pred strancima kao uzurpatorskom i neprijateljom većine albanskog naroda...«.

Kada je sredinom juna u Beograd došla vlada Davidovića, koja je smatrana liberalnom, stvoren je utisak da će se nešto promeniti i u stavu prema demokratskoj Vladi Albanije. Povodom toga Ministarstvo inostranih poslova ovlastilo je poslanstvo u Beogradu da prenese pozdrave albanske vlade novom formiranom kabinetu, istakavši svoje garancije i želje da će slediti prijateljsku politiku prema Jugoslaviji. Na kraju je zahtevano od poslanstva da upotrebi sva sredstva da bi se obezbedilo priznavanje vlade Albanije od strane jugoslovenske vlade.

Ali uzalud je pokušao albanski ministar u Beogradu da Ali Riza Kolonja stupi u kontakt sa novim Ministrom inostranih poslova, Marinkovićem. Zvaničnici Ministarstva inostranih poslova Jugoslavije »krili« su svog šefa iza raznih opravdanja i odbijanja: da je isuviše zauzet poslom, da nije imao vremena da se bavi albanskim pitanjem a naročito onim o priznavanju Nolijeve vlade.

Sa takvim izgovorima sigurno samo naivni bi mogli da se lažu. Jugoslovenska vlada, bilo koje boje - radikalska ili demokratska, albansko pitanje je imala kao prioritarnu politiku. Upravo u vreme kada se izjasnila da se ne bavi Albanijom i njenom demokratskom vladom, u Beogradu je počeo da se plete scenariji stezanja i gušenja demokratske revolucije u Albaniji. Da bi oživela nezadovoljstvo i antivladine pobune u severnoj Albaniji, jugoslovenska vlada je obustavila izvoz žita u Albaniji izgovorom da u Jugoslaviji postoji hlebna kriza. Sa druge strane kralj Aleksandar izrazio je nezadovoljstvo prema novoj albanskoj vladi koja je, po njemu, podsticala aktivnost naoružanih bandi na albansko-jugoslovenskoj granici. Beogradska štampa se postavila kao predvodnica propagandističke kampanje dezinformisanja o Albaniji. U stvari dogodilo se suprotno. Bande Zogove političke emigracije sklopljeni u Jugoslaviji pod vodstvom srpskih oficira, neprestano su povredili albanske granice i provocirali oružane incidente. Da bi obustavio ovu subverzivnu aktivnost, Noli je 19. jula uputio notu Velikim silama i Ligi naroda u kojoj je tražena intervencija kod jugoslovenske vlade za okončanje tog stanja.

Vlada Davidovića nije se pomerila u svojoj politici prema Albaniji od pozicija prethodne vlade. Poslanstvo Albanije koja iz bliza konstatovalo ovu činjenicu, izvestila je Tiranu: »Odnosi sa Albanijom su i u ovo vreme kao i pre, bez nekog znaka poboljšanja. Nade koje su uložene u vladu Z. Davidovića da će možda priznati zvanično Vladu Albanije nisu se ostvarile do danas...«. U ovoj vladi, jugoslovenski agenti, koji su nalazili i Albaniji, pojačali svoju kativnost za rušenje

demokratske vlade. To je naglašavao i talijanski predstavnik u Draču, Marketi koji je na zahtev Musolinija zadužen da utvrdi istinitost jugoslovenskih optužbi protiv vlade F. Nolija. Marketi je izvestio Musolinija da ne proizilazi ništa što bi pokazivalo da se na albanskoj granici ili u Albaniji desilo nešto što bi moglo da alarmira ili bi samo osumnjičilo jugoslovensku vladu. Naprotiv, ističe Marketi, »treba da potvrdim da se uporno nastavlja aktivnost jugoslovenskih agenata za obaranje ove vlade...«.

Aktivnost jugoslovenske agenture u Albaniji praćena je intenziviranjem propagande u inostranstvo, ča ciljem da se »potvrdilo« da Albanci nisu zreli za samostalnu nacionalnu državu, da nedostaje nacionalna kohezija, nacionalni osećaj i, kao rezultat toga, potrebno je ili kolektivno starateljstvo od Lige naroda (ideja koju u to vreme pokrenuo engleski predstavnik u Albaniji, Erz) ili raskomadanje Albanije u korist susednih država. Avgusta 1924. godine konačno je stvoreno ubeđenje da Beograd i pod vladom Davidovića predstavlja glavnu opasnost koja je pretila Revoluciji u Albaniji. Ministar inostranih poslova Jugoslavije Marinković nije nudio nikakvu drugu alternativu albanskoj vladi osim vođenja jedne »srbofilske« politike i obaveznog prihvatanja ujedinjenje Albanije sa Jugoslavijom.

Sa otvorenim antialbanskim stavovima što je imala ova vlada, doprinela je da se ubrzo rasprši i one male iluzije koje su se oživele u Albaniji oko nje. U periodu od skoro četiri meseca, koliko je bila na vlasti (juli-novembar) ona je pripremala teren skovanja zavere za rušenje demokratske Vlade Albanije, potstakla i pomagala A. Zogua i njegove sledbenike u Jugoslaviji i nanela nove poteškoće Nolijevoj vladi u zemlji i na međunarodnoj areni. Progresivne snage Albanije pravilno su procenile pretnju koja je dolazila sa severa i pozvale na budnost i požrtvovanje. Demokrata Halim Dželo pisao je u to vreme u njegovom listu da »Albanija bez žrtvovanja nije postala i neće postajati...Mi ćemo se boriti i pobediti sve ove unutrašnje u spolnje spletke, borićemo se jer tako hoće narod i tako zahteva Domovina«.

Mada nikada nije dobila odgovor koji daje nadu, Nolijeva vlada nije prestala sa slanjem prijateljskih poruka Beogradu. U Ženevi, gde je boravio na čelu albanske delegacije u Ligi naroda septembra 1924. godine, u intervijima što je dao jugoslovenskim listovima "Politika" i "Vreme", Noli je ponovo afirmisao želju albanske vlade za uspostavljanjem dobrih odnosa između dve zemlje.¹ (Noli je dao interviju listu "Politika" 6. septembra 1924. dok listu "Vreme" 13. Septembra. Ovom poslednjem Noli je izjavio: "....sa naše strane, mi želimo odnose dobrosusedstva sa jugoslovenskom državom, jer imamo potrebe za mirom da bi skoncentrisali celu našu pažnju u organizaciji države i razvoju privrednog imanja").

Međutim, ovi diplomatski naponi stalno su naišli na gluve uši. Beograd je u to vreme prisvojio englesko-francuski izgovor za odbijanjem priznavanja albanske vlade, onog o nedostatku parlamenta i novih izbora u Albaniji.¹

(Izveštaj albanskog poslanstva u Beogradu poslat Ministarstvu inostranih poslova, 30. septembra 1924. godine. Između ostalog se kaže: "Odnosi sa jugoslovenskom državom su bez nade da ulaze u prijateljsku ili najmanje normalnu fazu, dok se ovde hrani i živi Ahmet Zogu sa svojim emigrantima. Jugoslovenskoj vladi, koja njemu daje svu moralnu i materijalnu podršku, naravno se ne može verovati da sve to žrtvuje zbog nekih emocija ili dobročinstva..., njene skrivene ciljeve treba tražiti dublje, i svakako da je mnogo bliže istini ako se kaže da će upotrebiti A. Zogua, kao što igra i danas, kao slepo oruđe da bi napadao Albaniju, rušio današnju albansku vladu i ponovo postavi u

Tirani njega...da bi kasnije mogla sasvim slobodno da sprovede jugoslovensku ekspanziju nad celom albanskom zemljom, ako ne i da rastura Albaniju...”).

I tokom oktobra meseca, kako je izveštavao Ali Riza Kolonja iz Beograda, “naši odnosi sa ovdašnjom vladom nisu krenuli putem nekog poboljšanja i ne primećuje se nijedan znak, ni jedna činjenica za zvanično priznavanje albanske vlade; svaka naša intervencija tako reći ostala prazna”.

Ponovnim dolaskom Pašića na vlast, novembra 1924. godine, jugoslovenska politika prema Albaniji poprimila tamne boje ratnog stanja. Nije se više pričalo o naporima za uspostavljanje normalnih i prijateljskih odnosa između dve zemlje. Međusobne optužbe dobile su formu stvarnog diplomatskog rata. One su stvorile novu tenziju i atmosferu koja je nagovestila ono što se spremalo odavno na jugoslovenskom tlu, i što će se otvoreno izbiti u decembru mesecu: *oružanu intervenciju*.

2. Namet evropskog pulsa

Događaji koji su prethodili izbijanju revolucije u Albaniji praćeni su pažljivo u Beogradu. Ubistvo Avni Rustemija poslužio je kao katalizator da se konačno izdiferencirale političke snage: sa jedne strane demokratske, a sa druge desničarke. Političke srpske snage na vlasti, čija simpatija stalno bila naklonjena grupi A. Zogua, zabrinuo je ubrzan razvoj situacije u prilog demokratskih snaga. Njihov dolazak na vlast lišila bi jugoslovensku vladu mogućnosti da se meša u politički život albanske države, što bi to učinio dodatkom za politiku Beograda. Demokratska albanska vlada bez sumnje da je pokušala da sačuva i ojača nacionalnu nezavisnost i teritorijalnu celinu Albanije. Glavne figure demokratske opozicije bile su poznate u Beogradu i znalo se da su odlučni protivnici politike jugoslovenskih težnji u Albaniji, ali bile su i protiv svake vrste stranog mešanja u zemlji. Međutim, optika Pašića je namerno iskrivila figuru demokratske političke ličnosti Albanije, predstavivši kao talijanske agente sve one koji nisu flertovali sa Jugoslavijom. Takvih, za jugoslovensku vladu, već sada bili i Fan Noli, Luid Gurakući, Hasan Priština i mnogi drugi. Sledstveno tome i jak demokratski pokret protiv čitlučke reakcije što je izbio u Albaniji, kvalifikovan je u Beogradu kao podstican i finansiran od strane Rima. Takvo posmatranje i tumačenje događaja, što više, učinjeno je svesno nego što se nametnulo od istinitosti ili izvora neinformisanja, naterao vladu N. Pašića da na proleće 1924. godine uzme u obzir i mogućnost otvorene intervencije u Albaniju.

Ovaj plan je iznet opširno u telegramu što je Ministar inostranih poslova Jugoslavije, Ninčić poslao visokog jugoslovenskog titularu u Parizu, Spalajkoviću 23. maja 1924., uz preporuku da upozna francusku vladu. Optužila se opozicija na čelo sa Luidom Gurakućim i Fan Nolim da teži da izaziva nemire u Jugoslaviji koja će se istovremeno biti napadnuta iz Albanije i Bugarske. Takođe se ističe da posledice napete situacije u Albaniji mogu dati priliku nekoj stranoj sili (aludiralo se bez sumnja na Italiju - P.M.) da se umeša u ovoj zemlji. Zbog toga, kaže se u telegramu, Jugoslavija kao najzainteresovani sused i »zaštitnik ideje za nezavisnost naroda Balkana«, biće prinuđena protiv svoje volje da i ona vidi mogućnost mešanja. Ovu težnju Pašićeve vlade obelodanio je u štampi i jugoslovenski Ministar u Atini gde je izjavio da »Srbija će se umešati tek onda kada bude videla da anarhija u Albaniju raste i ugrožava interese srpske države«. U svetlo ovih izjava bila je razumljiva i zabrinutost što je izrazio Noli u pismo, upućenom 26. maja, talijanskom ministru u Draču, K. Duraco o mogućnosti i opasnosti što bi predstavljalo mešanje vlada susednih zemalja u unutrašnje odnose Albanije u slučaju pobede ustaničkog pokreta. Vlade Beograda i Atine nagomilale su na

brzinu vojne snage na granicama sa Albanijom koje su čekale naređenje za njen prelazak.

Rim sigurno nije mogao da bude indiferentan prema brzim političkim tokovima u Albaniji, i jugoslovenskim i grčkim težnjama da od njih izvuku korist. Što više, on je imao »pravnu« osnovu za interesovanje o stanju u Albaniji, kao što je bila odluka ambadorske Konferencije od 9. novembra 1921. Vlada Musolinija upozorila je vlade Jugoslavije i Grčke da će njihovo mešanje u unutrašnje poslove Albanije smatrati kao neprijateljski čin. Beograd se povukao i Ninčić je izjavio talijanskom ministru Bordero, 5. juna da »namera naše politike je da ne uradimo ništa što bi moglo da smeta ili prosto da otežava razvoj nezavisne Albanije. Zato mi smatramo ovaj rat unutar Albanije njenu unutrašnju stvar«.

Nakon ovog odgovora, sa talijanske strane učinjen je drugi korak. Musolini je predložio Ninčiću sastavljanje zajedničkog dokumenta na bazi formule njegove izjave. Predlog Rima je prihvaćen u Beogradu i 9. juna obe vlade su objavile sledeću izjavu: »Povodom događaja u Albaniji, Vlade u Rimu i u Beogradu razmenile su gledišta na osnovu njihovog pakta prijateljstva i saradnje. Obe Vlade su se složile da cilj njihove politike je da ne čine ništa što bi zaustavio ili prosto ometao razvoj nezavisne Albanije. Zbog toga, ovaj unutar albanski rat oni smatraju kao unutrašnju stvar Albanije«.

Iza ovih korektnih diplomatskih termina krili se suprotni interesi; stare, sadašnje i buduće računice. Činilo se da u tom trenutku obema vladama bila potrebna takva izjava. Polazeći od mnogih činilaca, u oču izbijanja ustanka i u početku nakon njegove pobede, u Rimu su bili mišljenja da tok događaja ide u njihovu korist. Nolinjevo pismo upućeno Duracou kao i optimistički odnosi ovog poslednjeg prosleđene centrali, stvorili su utisak da nove političke snage koje dolaze na vlast u Albaniji osloniče se na Italiju. Zbog toga, Rim je bio zaniteresovan da započeti proces ne bude prekidano od spoljnog mešanja.

Beograd je sa druge strane napravio svoju računicu. Ne samo jugoslovenska, već i druge evropske vlade sumnjali su da je ustanak u Albaniji bio delo Italije. Sigurno da je ovaj utisak bio pogrešan i proizlazio je kako od nedostatka informacija tako i od površnog ili svesnog tumačenja nekih nevažnih činilaca, kao što su bili početni stavovi Duracoa, dolazak Hasana Prištine iz Italije, i dr. U Beogradu je ocenjeno da obostrano angažovanje za nemešanje u unutrašnje poslove Albanije, u vreme kada je bilo podataka o talijanskom uplitanju, bilo je u prilog jugoslovenske politike. Vlada Jugoslavije više bila interesovana da albansko pitanje bude talijansko-jugoslovenski problem, nego da se internacionalizuje. Ona se plašila mešanje Lige naroda ili Ambadorske konferencije koje bi mogle da sugerišu Italiji sprovođenje odredbe Deklaracije o Albaniji od 9. novembra 1921.

Ocenjujući njenu ukupnost, talijansko - jugoslovenska Deklaracija od 9. juna 1924., više je bila uzraz nepoverenja i međusobnog straha nego izraz međusobne saradnje.

Bilo kako bilo, Beograd je na neki način uspeo da se ovom Dekleracijom postavi u isti plan sa Rimom u tretiranju albanskih pitanja i da to angažuje u regularnim konsultacijama. To se naročito videlo u drugoj polovini juna kada je postavljeno pitanje priznavanja demokratske Vlade. Vlada Jugoslavije nije imala dobre predispozicije prema vladi Fan Nolinje iz razloga koji su tretirani, zbog toga ne samo što nju samu nije priznala, već je učinila sve da spreči priznavanje od strane drugih evropskih vlada. Pre svega počelo se od Italije, jer je ona bila i najinteresovanija sila za Albaniju.

Talijanska diplomatska dokumenta koja su objavljena i koja sadrže razmenu korespondencije između Rima i Beograda, dokazuju koliko Vlada Jugoslavije insistirala snažno da se ne prizna nova albanska Vlada. Pošto Pašić uzvratilo

odgovor Noliju 21. juna, Ninčić je požurio da objasni predstavniku Italije i Engleske da telegram ne znači da se priznaje albanska Vlada. Na sastanku sa otpravnikom poslova Italije Solom, 22. juna, Ninčić mu je rekao da smatra opravdanim da ovo pitanje ostane da »visi« dok se razjasni pozicija albanske Vlade, ali tri dana kasnije je ponovio »da situacija u Albaniji neće se srediti toliko brzo i zato ne vredi požuriti sa priznavanjem nove Vlade koje se tamo stvaraju jedna za drugom. *(Stav talijanske vlade prema priznavanju vlade Nolija u početku je bio pozitivan. Ona se spremala da je prizna, ali nije stigla da to uradi jer nije želela da bude prva i suprostavi se engleskoj i francuskoj Vladi koje su bile formulisale negativan stav. Kasnije, jula 1924. godin, Rim je, koristevši unutrašnje poteškoće albanske države i izolaciju u međunarodnom planu, predlagao Vladi Albanije postizanje političkog pakta između dve zemlje, što bi značilo uspostavljanje ne samo **de facto** već i **de jure** talijanskog protektorata u Albaniju. Ovaj predlog nije ostao nepoznat za diplomatske krugove evropskih zemalja, čije su vlade tražile objašnjenje od Rima. Ovaj incident je poslužio kao povod da Italija, krajem avgusta 1924., konačno zatvara pitanje priznavanja Nolijske Vlade).*

Za Beograd je bilo značajno da zna stav koji će držati engleska vlada prema pitanju priznavanja albanske Vlade. On je prethodno bio obavešten od jugoslovenskog predstavnika u Tirani, da engleski ministar Eres, prijatelj A. Zogua, izrazio je sumnje o mogućnosti priznavanja Nolijske Vlade od strane Londona. Šef albanske sekcije u Ministarstvu inostranih poslova Jugoslavije, Lazarević pokušao je 19. juna da engleskom predstavniku u Beogradu predstavi u što crnim bojama situaciju u Albaniji. Ali njega prevazišao sam engleski ministar u Albaniji, čija mržnja prema novoj albanskoj Vladi javno se izražavala. Engleska Vlada nije mogla da doprinese jačanju pozicija Vlade čiji su članovi bili među najžešćim protivnicima ratifikovanja u parlamentu petrolejskih koncesija za društvo »Anglo-Persian«. Takođe, neke mere demokratskog karaktera koje su objavljene u programu Vlade i koje su se primenjene, ostavile su ne dobar utisak u Londonu. Zbog svih tih razloga engleska Vlada je odbila da prizna Vladu Nolija. *(I London je krajem jula zatvarao dosije po pitanju priznavanja albanske Vlade. Premijer Makdonald, koji je držao i položaj Ministra inostranih poslova, upoznao je otpravnika poslova u Albaniji, Para, 28. jul 1924.: »Ponovljeni zahtevi su učinjeni od strane albanskog ministra da Vlada Njegovog veličanstva prizna zvanično Vladu Albanije. Uzimajući u obzir činjenicu da sadašnja Vlada došla na vlast silom i predviđa da proganja članove prethodne Vlade, mi nismo spremni da napuštamo običnu proceduru po ovom pitanju. Tako da, ako se i dalje vrši pritisak od albanske Vlade, vi treba njima da kažete da dokle god Vlada Njegovog veličanstva ne bude se zadovoljila jasnom izraženom nacionalne volje koja će pokazati da albanska Vlada uživa poverenje zemlje, vi niste ovlašćeni da odobrite zvanično priznavanje Vlade od strane Njegovog veličanstva, već ćete sa njima tretirati savkodnevna rutinska pitanja. (»Documente on British Foreign Polici...«, vol. XXVI, tel. Makdonalda za Para, 28 jul 1924).*

Zbog prefirencijalnih veza sa Francuskom, jugoslovenska Vlada bila je uvek voljna da prve i poverljive kontakte održi sa Parizom. I u Albaniji francuski predstavnik Bijkok delovao u dogovoru i po jugoslovenskom pitanju. Ova saradnja je uočena i po pitanju priznavanja Nolijske Vlade. Ninčić je bio više nego siguran kada je 25. juna izjavio otpravniku poslova Italije u Beogradu, Soli da on ima podatke da kako Francuska tako i Engleska ne pokazuju neku žurbu za priznavanje Vlade Albanije. Bez sumnje da je taj osećaj sigurnosti Beograda proizišao od obostranih konsultacija. Koordinaciju poteza između Beograda i

Pariza po pitanju priznavanja Nolijske Vlade potvrđuje i savet koji je dat Vladi Davidovića da sačeka dok albanska Vlada okuplja parlament i dobije potrebno poverenje da bi postala legala. No, kako je izveštavao albanski otpravnik poslova u Beogradu »zvanično nepriznavanje albanske Vlade zbog raspuštanja parlamenta, posle engleskog i francuskog primera, je samo izgovor Vlade Jugoslavije ...«

Beograd je intervenisao i kod svojih saveznika u maloj Antanti da spreči priznavanje demokratske Vlade. Čehoslovačka Vlada je pokazala interes da približi Albaniju maloj Antanti još pre junskih događaja. I u vreme Vlade F. Nolijske ona je tražila da otvori konzulat u Albaniji, ali je sprečena od starne Beograda. Lazarević je rekao otvoreno čehoslovačkom otpravniku poslova Šebu, da jugoslovenska Vlada Davidovića, kao i Pašićeva Vlada, podržava A. Zogu a ne novu Vladu Albanije. Sa svoje strane Marinković je 18. septembra, zahtevao od Šebe da čehoslovačka Vlada odloži otvaranje konzulata dok se ne razbistri situacija u Albaniji, i obećao da će mu saopštiti pogodan trenutak za priznavanje albanske Vlade.

I A. Zogu, u susretu što je imao sa Šebom 22. septembra, zatražio da čehoslovačka vlada ne prizna Vladu Nolijske. Zogu je obećao da čim on dođe na vlast radiće na proširenju privrednih odnosa, čak je pokazao spremnost da čehoslovačkim preduzetnicima da koncesije za izgradnju hotela na primorju i u unutrašnjosti zemlje.

Vlada Jugoslavije je od početka septembra imala sve poverljive podatke da su Velike sile isključile jednom za uvek pitanje priznavanja Vlade Albanije. A u tom pravcu ona je dala svoj doprinos. Stav Vlade velikih sila podsticao Beograd da učini sledeći korak u svojoj antialbanskoj politici. Ako je u prvih dva-tri meseca Nolijske Vlade jugoslovenska politika bila usredsređena više na sabotiranje njenog međunarodnog priznavanja, u jesen je prešla na pripremanje uslova za njeno rušenje. Ali uspeh ovog poduhvata zavisio je mnogo od stava i reakcija evropskih vlada, naročito talijanske. U Beogradu su saznali da Rim neće sprečiti akciju Jugoslavije protiv Nolijske Vlade ako ona ne bude uperena protiv osnovnih talijanskih interesa u Albaniji. Povratkom Pašića na vlast, ubrzane su pripreme zavere za rušenje albanske Vlade. Uporedo sa njima su se intenzivirali i talijansko-jugoslovenski kontakti na kojima se obe strane pokušale da postignu jedan privremeni *modus vivendi* po albanskom pitanju, na bazi formule nemešanja u unutrašnje stvari Albanije, prihvaćene 9. juna.

Među tim kontaktima treba odvojiti onaj od 26. novembra, u Beogradu između Sole i Ninčića. U oba telegrama što je otpravnik poslova Rima poslao Musoliniju o ovom susretu, daju se dosta podataka koji govore o prećutnom dogovoru dveju vlada. Talijanski diplomata je upoznao jugoslovenskog ministra inostranih poslova da se Vlada Musolinija neće postaviti u odbranu Vlade Nolijske, kada je izjavio da ona neće da bude »protektor one ili ove Vlade Albanije«. Nakon toga Ninčić je igrao otvorenim kartama. On je potvrdio svom sagovorniku da »partizani Ahmet beg Zogolija pomažu se novcem od strane Vlade SHS« i da su oni »skoncentrisani po grupama blizu granice«.

Druge tvrdnje Ninčića bile su toliko važne i poverljive da Sola ih nije prosledio Ministratsvu inostranih poslova, već tajnom kabinetu Musolinija. Upitan od Sole da precizira stav koji će držati Beograd prema budućim tokovima u Albaniji, jugoslovenski Ministar inostranih poslova, koji je razumeo srž pitanja, dao je talijanskom diplomatu smirujući dogovor za Rim. On je izjavio: »U slučaju da u buduću bude posatavljeno neminovnost akcije (jugoslovenska) Vlada neće to učiniti dok se prethodno ne konsultuje sa talijanskom Vladom i sa njom ne izvrši potpuno razmenu ideja«. Vlada Jugoslavije, izveštavao je Sola, »mišljenja je da

sve što se odnosi na Albaniju nije povezano sa drugim zemljama, osim za dve: Italijom i Jugoslavijom. Zbog toga, ona dok je htela da razgovara sa nama o Albaniji nije želela nikakvu razmenu pogleda sa Grčkom; ovakav stav ona želi da zadrži i u buduće».

Na ovom sastanku, nakon što su date orijentiri talijansko-jugoslovenskog kordiniranog stava prema dešavanjima u Albanij, Ninčić je pokrenuo ideju usvajanja druge talijansko-jugoslovenske deklaracije u duhu one od 9. juna. To bi bilo demagoško pokriće stvarnog dogovora Italije i Jugoslavije i poslužiće za propagandističko konzumiranje.

Musolini je avanzovao predlog Ninčića tražeći direktan susret njih dvojice u Rimu. Ninčić je prihvatio poziv. On je stigao u glavni grad Italije 10. decembra i razgovarao sa Musolinijem o važnim i hitnim pitanjima među kojima i o sukobu Ahmet Zogu – Fan Noli.

Na završetku razgovora Musolini-Ninčić, 13. decembra, izdato je saopštenje kojom je preporučeno prethodno angažovanje od 9. juna, da se obe Vade ne mešaju jedna drugoj u unutrašnje poslove. Ova vrsta formulacije za Beograd je bila pogodna. Kada su se vodili razgovori, jugoslovenska akcija protiv Vlade Fan Nolija je bila počela, i izjava poslužila kao poklopac za njeno pokrivanje. Ovim dogovorom Vlada Jugoslavije je dobila garancije da neće biti talijanskog mešanja u skladu sa deklaracijom od 9. novembra 1921., a niti neke druge akcije za podršku albanske Vlade. Međutim, Rim je bio napravio svoju računicu. On je sada već Nolijevu Vladu prepustio svojoj sudbini, ali ne i svoje interese u Albaniji. Noli se pokazao da je vrlo »nacionalista« da bi priznao Italiji priveligovanu poziciju u Albaniju, što u međuvreme A. Zogu, bez obzira što je živeo usred Beograda sa Pašićevim novcima, flertovao je sa izaslanikom Musolinija da bi se prodao što skuplje. (*Jedan od protagonista flertovanja sa A. Zoguom, avgusta 1924. godine, Alesandro Lessona, u to vreme poslanik, izdao je 1963. godine, svoja »Sećanja« u Rimu. Delovi ovih Sećanja pod naslovom »Kada je Ducia kupio albanskog Zogua« objavljeni su i u časopisu »Storia Illustrata« br. 273, avgust 1980. Takođe njih reprodukuje i P. Pastoreli u knjizi »Italija i Albanije 1924-1927«...*

Lessona je predočio Musoliniju zahtev Zogua za dva miliona lira sa ciljem da preuzme vlast u Albaniji. U razmenu ove pomoći, Zogu je preuzeo na sebe da čim bude uzeo vlast, svoju spoljnu politiku osloniće na Italiju da bi u bliskoj budućnosti garantovao konačno vladanje Jadranskim morem.

Musolini je uzvratio odgovor: »Obavestite Zogua da sam spreman da uzmem u razmatranju njegove zahteve, ako on ih sroči u jedno lično pismo za koju dajem pune garancije za čuvanje njegove tajnosti«.

Sigurno da Zogu ne bi mogao da reskira toliko mnogo, zbog toga se povukao da bi se ponovo vratio na te razgovore, februara 1925. godine).

A.Zogu je bio pragmatičan političar, spreman da ulazi u svaku svrstu političke kombinacije za ostvarenje svojih ambicija za vlast, »sposobnost« koju nije ima Noli. Kao posljedica, samo Zogu je mogao da stvara Rimu te pogodne okolnosti koje bi vodili ka uspostavljenju protektorata Italije u Albaniji.

Iako je decembarski susret Musolini-Ninčić takoreći nije uopšte dokumentovan, za onoliko koliko je prezentovan u dokumentima tog vremena, on je stavara utisak da je postignut dogovor makar verbalni. Albansko poslanstvo u Italiji koje je iz bliza pratio razgovore u okviru svojih mogućnosti, u nekoliko telegrama za redom poslate u Tirani, iznosio neke činjenice koje upućuju na ovakav zaključak. Posle jednog razgovora sa generalnim sekretarom Ministarstva inostranih poslova Italije, Kontarinijem (Contarini), otpravnik poslova u Rimu izveštavao je 15.

decembra da »prema informacijama koje imamo, Ninčić se trudio da ubedi Musolinija da obezbedi neutralnost Italije tokom akcije koja se priprema za ponovno dovođenje Zogua na vlast«. Dva dana kasnije, poslanstvo je izvestilo da »Italija ne želi nikako da se kvari sa Srbima energičnim mešanjem u naš prilog«. Kontarini je 20. decembra, u odgovoru na demarše poslanstva pri talijanskoj Vladi da interveniše kod Beograda sa ciljem da zaustavi agresiju protiv Albanije, izrazio se ovako: »Proteravši nas iz Valone vi ste nas lišili mogućnost da vam efikasno pomognemo. U sadašnjoj situaciji mi ne možemo učiniti ništa više za vas osim koliko bi učinili za svaku drugu zemlju, kao npr., Belgiju, Holandiju«. Posle ovog razgovora, poslanstvo je izvestilo Tiranu da je ova izjava neposredni dokaz da je već postignut neka vrsta usmenog dogovora između Vlade Italije i Jugoslavije.

Talijanska dokumenta prečutkuju sadržinu rezultata susreta Musolini - Ninčić. Ipak, preko njih se odražava nedostatak želje da se pomogne Nolijska Vlada u slučaju jugoslovenske intervencije. Sam Musolini u telegramu što je uputio talijanskom ministru u Draču, 10. decembar u oči susreta sa Ninčićom, isticao je da treba ponovo razmotriti stav Rima prema Albaniji, jer okolnosti u odnosu na juni, kada je usvojena prva talijansko-jugoslovenska deklaracija o nemešanju u unutrašnje poslove Albanije, promenili se toliko da sa talijanskom stranom teško postaviti pitanje sa istim terminima kao i onda. Oko sredine decembra, Musolini je odbio i urgentni zahtev albanske Vlade za municijom u vreme kada su Zoguove snage opremljene svim vrstama oružja koje raspolagao Beograd. Iako se ne može govoriti o direktnom mešanju Italije u akciji za rušenje Vlade Nolijske, kao zaključak se ne može negirati da je Jugoslavija uspevala da obezbedi njenu prečutnu saglasnost.

Da bi jugoslovenska akcija uspevala u Albaniji, nije bilo dovoljno samo talijansko odobrenje mada je to bio glavni spoljni uslov. Francuska, koja možda nije imala neki osnovni i direktni interes u Albaniji, (samo zadnje dve godine počelo je interesovanje za ekonomske koncesije) posmatrala događaje u širem balkanskom i evropskom okviru, i sa aspekta rivalstva sa Italijom. Sa tog stanovišta ne može se reći da je Pariz nezainteresovan ocenjivao događaje u Albaniji, a naročito talijansko-jugoslovenske kontakte oko njih. Decembarski susret Musolini-Ninčić nije posmatran sa naklonošću od strane francuske Vlade, jer je oživeo strah da će jugosloveni ići mnogo dalje u svom flertovanju sa talijanima. Francuski ministar u Beogradu Grenard, pozivajući se na talijansko-jugoslovenske deklaracije o nemešanju u unutrašnjoj stvari Albanije, isticao je da one »sa svoje strane su realno iskrene...«. Sumnje u Ke D'orseju su se pojačale toliko da je krajem decembra on došao do zaključka da ponovni povratak A. Zogua u Albaniju »bio je organizovan na srpskoj teritoriji zahvaljujući ljubaznošću (*complaisance*) ako ne i pomoći vlade SHS, i ovlašćenjima da ne kažemo sukrivicom (*complicite*) Vlade Italije.

Ovaj kritički osvrt talijansko-jugoslovenskog flertovanja polazio je od sasvim stranog interesa za Albaniju. Francuska nije napustila svog jugoslovenskog saveznika a niti je formulisala rezerve prema njegovoj antialbanskoj politici i težnjama. Bijkok je bio tipičan izraz zvaničnog francuskog mentaliteta prema Albaniji, indiferentnosti i frigidnosti francuske politike prema Vladi F. Nolijske. Francuski ministar u Beogradu imao je susret sa A. Zoguom koji mu je tražio da Vlada Francuske ne prizna albansku Vladu.

Francuski ministar u Skadru tražio je početkom decembra od lokalnih vlasti grada da ne preduzmu kaznene mere protiv Zoguovih elementa koji su vršili zaveru protiv vlade, naročito protiv bogatstva Musa Juke. Takođe, mada je u Parizu u svim razmerama bila jasna jugoslovenska intervencija u Albaniji, premijer

Francuske Herio je zahtevao od Bjškoka u Skadru da u odgovoru na telegram Fan Noliya, od 18. decembra, obavesti da u okolnostima talijansko-jugoslovenske deklaracije o nemešanju, on ne može da se obrati Beogradu ali će »G. Grenard nastaviti da srpskoj Vladi da, prijateljskim putem kao što je činio i do sada, iskrene savete u skladu sa okolnostima«. Otvorenije od ove nije se moglo iskazati pomoć i podrška Francuske za jugoslovenske akcije protiv vlade Fan Noliya.

I stav engleske Vlade nije predstavljao neku posebnu brigu za jugoslovensku Vladu. Engleski ministar u Draču, Eres nije krio svoje simpatije prema A. Zogu i činio napore da oslabi pozicije demokratske Vlade. Izveštaje što je poslao centrali doprineli su stvaranju loše predispozicije u Londonu o Nolijevoj Vladi. Premijer Engleske Makdonald nije udostojio, u junu, ni da odgovori na Nolijev telegram gde je on upoznao sa formiranjem Vlade Albanije. Čak je izrazio nezadovoljstvo zbog povremenih zahteva albanske Vlade pri Velikim silama i Ligu naroda kako bi intervenisali kod Beograda, i mislio je da njoj treba očitavati lekciju da time ne trači vreme u nepotrebnim stvarima.

U toj nimalo neprijateljskoj klimi nije se moglo očekivati da Engleska Vlada zaustavi jugoslovensku intervenciju i onda kada je obezbedila dovoljno informacija koje su otvoreno svedočile o težnjama Beograda u Albaniji. Jugoslovenski otpravnik poslova u Londonu, kako je informisao službenik Forin Ofisa, Lampson »nije krio da njegova Vlada smatrao Ahemta Zogua boljim čovekom od Fan Noliya i jasno se vidi da će oni gledati sa radošću njegov povratak u Albaniji«. Lampson, bazirajući se na prikupljene podatke u Forin Ofisu, obavestio je svoje pretpostavljene 8. decembra da »...postoje sumnje da ima razumevanje ili je postignut dogovor izemđu Italije i države Srba-Htrvata-Slovenaca u vezi sa odgovarajućim aspiracijama ovih dveju zemalja u jugoistočnoj Evropi. Eres je izveštavao 23. decembra iz Albanije, da je više nego jasno da Srbija aktivno podržala agersiju Ahmeta Zogua i da mu je jugoslovenski ministar rekao da se Ninčić dogovrio sa Musolinijem oko tog pitanja. On je takođe informisao i o vođenom razgovoru u Rimu između albanskog otpravniku poslova i Kontariniju. Ovaj potonji mu je ukazivao jasno da ne treba očekivati pomoć od Italije, i želeo je da legalizuje stav Pašićeve Vlade prema Albaniji. (*Ova činjenica pokazuje da je Eres bio dobro informisan. Na sastanku otpravnika poslova Albanije sa generalnim sekretarom Ministarstva inostranih poslova Italije, Kontarini 20. decembra, ovaj poslednji, u pokušaju da se stavi u odbrani Pašićeve vlade, rekao je da su »bande organizovane u vreme dok je na vlast bila vlada Davidovića«, i »Ninčić se našao pred svršenim činom«...U vezi sa ovim susretom, Eres dodaje:»Kada albasnki predsatvnik rekao da u tom slučaju on (Kontarini – P.M.) priznao srpsku sukrivicu, generalni sekretar trudio se da okoliše i rekao je da je to samo njegovo lično mišljenje«.* - **Dokuments on British Foreing Policy...vol. XXVI, dok. 3000.**)

I pored cele ove informacije, Forin Ofis bio je u dilemi oko zauzimanja pozicije. Engleska dokumenta govore o široj raspravi tog pitanja među ekspertima Forin Ofisa: Smitha, Nikolsona i Lampsona. Problem je bio kakav će stav držati engleska Vlada prema pozivu Vlade Noliya; pokrenuće ili ne pitanje interevncije Jugoslavije u Ligi naroda, protestovati kod Beograda i do koje mere će se uplitati. Smit je bio mišljenja da Engleska Vlada ne treba pokrenuti Albansko pitanje u Ligi naroda, ali može da savetuje Nolijevu Vladu da to učini sama. Nikolson se protivio stanovištu Smita jer, kazao je on, Pašić je preduzeo još ranije mere, postigao je dogovor sa Italijom i Francuskom. Engleska, nastavio je on, naćiće se u teškoj poziciji jer nije želela da učini zlo Jugoslaviji, ali ni da brani Fan Noliya kome nije bila naklonjena. Kao zaključak: u stvorenim okolnostima Nikolson je

predlagao da je »bolje da se prema albanskom pitanju zauzme stav kao prema svakodnevnoj igri balkanske politike«.

Lampson je savetovao da se ne treba puno uzbuditi zbog pripreme Zogua za ulazak u Albaniju, i da treba da se pokažu uzdržanim bez obzira na ozbiljnost što predstavljaju događaji. On je predlagao da sa jedne strane skrene pažnja Vladi u Beogradu da ne preduzme neku avanturu u Albaniju, i sa druge da se zahteva od Nolijske Vlade da okonča tolerisanje delatnosti kačaka i bolševičke propagande u zemlji. Mišljenje Lampsona je pobedilo i engleskim ministrima u Beogradu i Draču je poručeno da utiču kod dotičnih vlada. (U telegramu što je poslat engleskom ministru u Beogradu kaže se: » *Treba da informišete Vladu Srba-Hrvata-Slovenaca da Vlada Njegovog visočanstva primila ove informacije (o delatnosti Zoguovih bandi u Albaniji – P.M.) sa zabrinutošću i ozbiljno veruje da će lokalne srpske vlasti usmeriti i izbeći svaku aktivnost sa provokativnim karakterom koja može jako dobro da ugrozi mir na Balkanu*«. – (**Documents on British...**«, vol, XXVI, dok. 280).

U telegramu za Ersu, on je poručio da saopšti albanskoj Vladi da: »*Otpravnik poslova vlade Srba-Hrvata-Slovenaca, izjavio je poslednjih dana da Vlade Bugarske i Albanije tolerišu, čak i podržavaju bolševičku propagandu i organizovanje aktivnosti bandi na granici. Uputstva koja im se upućuju treba da se upotrebe za podsticanje Vlada gde ste vi akreditovani, da se protive toj opasnosti ako ona stvarno postoji, predupredivši dalji razvoj...*«(**Documents on British...**«, vol, XXVI, dok, 280, beleška br. 3).

Sa stavom što je imala i Vlada Engleske ostavljen je slobodan put za prolaz Zoguove kontrarevolucije i jugoslovenske intervencije. Bez obzira na nijanse, Velike evropske sile su se uvrstile protiv Nolijske Vlade. Demokratska Vlada nije uspela da dobije podršku evropskih vlada, jer je ona stvorena pomoću revolucije što probuđuje neprijateljsko osećanje. Evropa samo što se smirila od bure koju je izazvala Ruska revolucija, i ona nije mogla da dopusti sebi da Albanija donosi brige, iako se ne može staviti znak jednakosti između ova dva događaja.

3. Optužbe i izgovori za legalizaciju intervencije

Političko šovinistički krugovi Jugoslavije iskoristili su »alergiju« evropskih vlada prema revoluciji u službi svojih antialbanskih težnji. Beograd je optužio Vladu Nolijsku da hoće da uspostavi bolševički režim u Albaniji, da ima veze sa Komunističkom internacionalom, da je pretvorila zemlju u utočište i bazu za Makedonski komitet i Kosovski komitet i da svi zajedno urotili protiv Jugoslavije. Albanija se ovako predstavila ni manje ni više kao jerećka zemlja prema kojoj treba pružiti sve mere da bi se spasila Evropa od bolševičkog jeresu. Sledstveno tome i na prirodan način, evropska inkvizicija trebalo bi da podrži i pomogne krstaški rat šovinističkih dostojanstvenika Beograda protiv Vlade »crvenog« episkopa u Albaniji, kako su nazvali u to vreme Nolijsku.

Bilo bi preterano da se ulazi u analizu karaktera i prirode junske Revolucije i Vlade proizišle iz nje. U Albaniji nisu postajali ni objektivni a ni subjektivni uslovi za razvoj revolucije ruskog tipa. Revolucija nije proizišla iz svog demokratskog i antifeudalnog okvira. Vlada Nolijska nije uspela da sprovede ni program koga ona objavila, a čiju suštinu činile su reforme o iskorenjivanju feudalizma i demokratizaciju života u zemlji.

Optužbe koje su upućene revoluciji i njenoj vladi za bolševizam, dobili povod pre svega od ođeka što je ona imala u komunističkom pokretu tog vremena. U okolnostima vladanja totalitarnim metodama, izbijanje ove revolucije i formiranje demokratske Vlade Albanije bile su dokaz vitalnosti levih ideja i oživele su nadu

za dublje događaje u buduće. Sa tog stanovišta, junska Revolucija je skrenula pažnju i prezidijumu Komunističke balkanske federacije, koji je zajedno sa CK KP Italije uputili su poziv radnicima i seljacima balkanskih zemalja i Italije da podrže radništvo Albanije u svojoj borbi protiv feudalizma, i da ne dozvole mešanje susednih reakcionarnih vlada.

Komunistička federacija Balkana nadala se da će se ona razvijati uzlaznom linijom i da će stvoriti teren za brže stvaranje Komunističke partije Albanije. Ali u Albaniji, početkom 20-tih godina, boljševičke ideje nisu našle teren za proširenje. Komunistička balkanska federacija bila je mišljenja da su na Balkanu 1924. godine postajali uslovi da se sledi ruski primer i da otuda su proizišle i njene nade za daljim produbljjenjem demokratske Revolucije u Albaniji. Međutim, ona je vrlo brzo ocenila ponovo situaciju i zaključila da i na Balkanu, kao i u čitavoj Evropi, komunizam je privremeno izgubio igru.

Junska revolucija imala je pozitivan ođek i u demokratskim i naprednim krugovima u Jugoslaviji. Komunistička Partija Jugoslavije podržala Revoluciju, osudila Pašićevu politiku i izrazila zabrinutost da li će Nolijska Vlada, našavši se između rivalstva Italije i Jugoslavije, uspeti da sačuva nezavisnost Albanije. Štampa KPJ oštro je osudila mešanje Beograda u Albaniju i podršku što je on dao A. Zogu, koji je bio »oruđe jugoslovenske vlade«. Na stranicama novina ove partije sa pažnjom su praćena zbivanja u Albaniji do trenutka kada je »pot patronatom Engleske i Italije, jugoslovenski militarizam srušio albansku Vladu«. Poznati hrvatski pisac, Miroslav Krleža otvoreno je simpatisao demokratsku Revoluciju i oštro je osudio politiku jugoslovenske Vlade prema njoj. U jednom članu pod naslovom »Avantura kralja«, objavljen avgusta 1924. godine, Krleža je pisao da »Beograd, centar jedne seljačke balkanske države, u talasu svoje reakcionarne ludosti stavlja se na stranu albanskih begova«. Beograd ocenjuje Albance da su »jedna niža rasa koju treba naterati u daru feudalne blokade i ropstva, da se uništavaju i kolju po svojim planinama...«. Zatim u ironijskim notama nastavlja: »Danas treba finansirati gospodina Ahmet beg Zogua, ovog bega avanturista treba da naoružamo...ovom gospodinu hotela »Bristol« treba mu staviti novce na raspolaganje...treba da ga dopustimo da se organizuje sa ruskim bjelogardistima na našoj teritoriji, da napadne Albaniju, da kolje i da veša sve što tamo u toj pustoј zemlji, predstavlja Evropu, da osvaja Drač i Tiranu i samog sebe postavi na čelu albanske krune, kao predstavnik albanske suverenosti!...«.

Evropske kancelarije i desni političari nisu cenili demokratsku solidarnost. Takvim aktima oni su prilepili epitete »boljševičke zavere« organizovane od strane Treće Internacionale. Nolijska Vlada je 1924. godine stavljena u centar te »zavere«, naročito nakon što su saopšteni njeni naponi za uspostavljenje diplomatskih odnosa sa Sovjetskom Vladom. Ova vest je došla u vreme kada su u Beogradu bile počele pripreme širih razmera za rušenje Vlade F. Nolijske. Bili su potrebni izgovori za legalizaciju intervencije i nije bilo teško da se oni fabrikuju. Jugoslovenska dnevnička štampa pokrenula je intenzivnu propagandističku kampanju pretvorivši belo u crno. List »Vreme« je objavio vest po kojoj Noli je došao na vlast zahvaljujući boljševičkom zlatu. List »Reč« je pisala da »preko Albanije deluje Komintern«, dok »Politika« kazala da »Moskva preko Albanije preti Jugoslaviji«. Uzimajući Beograd kao izvor, mnoge evropske novine širile su vesti da »jugoslovenska Vlada ima u ruke dokumenta koja potvrđuju postojanje boljševičke zavere protiv Jugoslavije i da Nolijska Vlada dobila materijalnu pomoć od Moskve«.

Farsa sa »boljševičkim zaverom« nije se ograničila samo na stranicama štampe. Strah od ruske revolucije bio je toliko velik i prisutan u evropskim političkim

krugovima, da su oni bili spremni da pokrenu krstaški rat i tamo gde ona i njene ideje koje su je nadahnule nisu postajale. U toj atmosferi, optužbe Beograda podignute na osnovu realne činjenice (nastojanja da se uspostave diplomatski odnosi između Albanije i Sovjetskog Saveza), poprimile su zvanični karakter i zauzimale značajno mesto u diplomatskoj korespondenciji između jugoslovenske i evropskih vlada. U tom sklopu i Nolijevoj Vladi je bilo potrebno da se angažuje na objašnjenje njenog položaja.

»Tajnu« otkrivanja bolševičke zavere, Beograd je prvo predočio Rimu koji je bio i naj interesovanija sila za Balkan, a posebno za Albaniju. U dva uzastopna razgovora vođenih sa Solom, 26. novembra i 1. decembra, Ninčić je izneo ceo scenario te »zavere«, kada je saopštio da »ima dokaze da se Vlada Fan Nolja dogovorila sa Vladom u Moskvi... da je reč o planu totalne opsade Jugoslavije«, da sa »bolševičkim parama finansira Kosovski komitet i VMRO« (Vnutrašna makedonska revolucionarna organizacija), da »Albanija njime kupila na desetine hiljada pušaka u Italiji« i da »Moskovski agenti rade na izazivanje revolucije na Balkanu od koje će se uništiti Jugoslavija«. Problem je opširno razmatran i u Parizu i u Londonu u vreme kada plan o oružanoj intervenciji protiv Vlade Nolja razrađen do detalja u Beogradu. Galama je bila potrebna da se pokrije prava zavera koja postajala u oči izubijanja protiv demokratske Vlade u Albaniji. Zapravo 10. decembra, dan kada su Zoguovi plaćenici i bjelogardisti, polazeći od teritorije Jugoslavije prešli granice Albanije, engleski predstavnik u Albaniji Eres tražio je od premijera Albanije da uguši svaku bolševičku aktivnost koja postoji u zemlji i da se odbije otvaranje sovjetskog poslanstva u Tirani, koji će »postati centar revolucionarne propagande i spletki« i da će biti legitiman razlog za zabrinutost srpsko-hrvatske-slovenačke Vlade.

Suočena sa svestranim pristiscima i sa ciljem da izbegne svaki izgovor koji bi bio povod za oružanu intervenciju spolja, Nolijeva Vlada je već 10. juna uputila telegram poslanstvu u Rimu da zatraži od ruskog poslanstva privremeneo odlaganje razmene diplomatskih predstavnika između dve zemlje. Sa druge strane, Noli je istog dana u razgovoru sa Ersom, ističe da ne može da razume takvu situaciju gde su Velike sile, sa jedne strane priznavale sovjetsku vladu a sa druge traže od Albanije da ne uspostavi diplomatske odnose sa njom. Ipak Krakojevski koji je određen za sovjetskog predstavnika u Albaniji već je bio na putu i 16. decembra, sa svojom ekipom se iskrcao u Drač. Momenat je svakako bio preopterećen: trebalo se odupreti oružanoj agersiji Zogista i bjelogardista i diplomatskom pritisku Velikih sila. U tim okolnostima albanska Vlada je pozvala Krakojevskog da napušta Albaniju. Nakon kratkog boravka u Draču, sovjetska misija se povukla. To nije sprečio prodiranje Zoguovih e bjelogardijskih plaćenika prema Tirani, niti je dirnulo Eresa i njegove starešine u njihovu »džentljemensku« savest, da brane dato obećanje. Revolucija, iako nije bila bolševička, imala je »nesreću« da bude demokratksa. I kao takva ona se nije mogla poštediti od desnih snaga na evropskom nivou koje su zahtevale odmazdu.

Nolijevoj Vladi je trebala da prebrodi još jednu drugu optužbu Beograda – onu o saradnji sa VMRO za rušenje Jugoslavije. Ova nije bila nova optužba. Od kada su uspostavljeni diplomatski odnosi između Albanije i Jugoslavije 1922., jugoslovenska Vlada je držala pitanje boravka »makedonskih kačaka« u Albaniju i njihovu delatnost protiv jugoslovenske kraljevine kao problem koji pomaže na održavanje tenzija u odnosima između dve zemlje.

Poznato je i priznato i od današnje jugoslovenske istorijografije da je Jugoslavija, koja je stvorena 1918. godine, bila tamica naroda. Srpska dinastija Kardorđevića je uspostavila velikosrpsku unitarističku vlast, ograničila nacionalna prava Slovenaca, Hrvata, Crnogoraca i drugih, i ta prava negirala sasvim otvoreno i

potpuno Albancima i Makedoncima. U Kraljevini SHS, »nijedna jugoslovenska buržuaska grupa nije smatrala Makedonce posebnom nacijom. Svirepo nacionalno ugnjetavanje podsticalo je jak nacionalni pokret Albanaca i Makedonaca. Oslobođenje od velikosrpskog jarma kao dnevni ideal i zadatak, učinio je da se među Albancima i Makedoncima uspostave i neke veze i da se koordiniraju akcije. Sa tog satnovišta bilo je i susreta između eksperata Makedonskog oslobodilačkog pokreta i Nacionalnog pokreta Kosova, između vodstva VMRO i komiteta »Nacionalna odbrana Kosova«.

Diktatura Karađorđevića učinila je nemogućim život i delatnost pripadnika Makedonskog oslobodilačkog pokreta u Kraljevini SHS. Kao posledica, mnogi od njih u početku su emigrirali u Bugarskoj. Međutim, posle 1922. godine, kada je na vlast došla agrarna Vlada Stambolijskog koja se približila Beogradu, protiv eksponenta Makedonskog oslobodilačkog pokreta počela hajka i progon. U tim okolnostima neki od njih, kao i ostali crnogorski, bošnjački i drugi politički emigranti, smestili se u Albaniji ili otuda su prelazili u Italiji. Neki drugi, posebno desno krilo u rukovodstvo VMRO, priključili se bugarskoj reakciji i doprineli rušenju Vlade Stambolijskog, u junu 1923. godine.

Jugoslovenska država bez čvrste osnove bila je prilično osteljiva na prisutinu zabrinutost s'polja, naročito od strane Italije. Još krajem juna 1918 godine, talijanska Vlada Orlandija prihvatila je memorandum generala Badolia koji je godinama uzastopce, naročito nakon dolaska na vlast Musolinija, postao osnova talijanske politike u odnosima sa Jugoslavijom. Smatrajući državu SHS kao svog glavnog rivala za gospodarenje Jadrana i Balkana, Rim je težio da spreči proces njenog konsolidovanja. Zbog tog cilja, memorandum Badolija predvideo je podsticanje unutrašnjih sukoba, separatističkog pokreta u Hrvatskoj, Sloveniji, Crnoj Gori i dr., stvaranje tajne agenture, finasiranje novina, i td. U bezbroj ovih mera nije se isključivao ni pokušaji Rima da uhvati ako ne celo rukovodstvo VMRO onda njene istaknute vođe. Poznata je činjenica da Čaulev, eksponent makedonskog pokreta sa privremenim boravkom u Albaniji, prešao je ne jednom u Italiji. Ali to nikako nije dao za pravo Beogradu da satka istoriju antijugoslovenske zavere u sadejstvo VMRO, Kosovski Komitet, albanska Vlada, i pre juna 1924. godine i sa tajnom podrškom talijanske Vlade. Takve optužbe su poslužile kao alibi za pokrivanje ciljeva Beograda u Albaniji, da se predstavi albanska država nesposobnom da stane na noge, kao remetilački faktor na Balkanu.¹

¹(*Albansko poslanstvo u Beogradu u izveštaju što je poslao Ministarstvu inostranih poslova, 11. aprila 1924. godine, pisalo je: »Vlada Jugoslavije, možda sa predumišljajem, insistira na svoje stanovište o postojanju bugarskih četa na teritoriji Jugoslavije; o navodnoj vezi Bajram Curija i drugih Albanaca sa Bugarskim komitetom...Sve ove tendenciozne vesti sistematizovane pažljivo, ovde se šire preko štampe i ne izostaju da se plasiraju i vani, po načinu i metodama da se albanska država predstavi nesađenom, za jednog revolucionarnog činioca, agresivna i remetilač miru i nesposobnom da vlada sama«.* (CAA, Fond 251, 1924 god. Dosije 283, str. 42).

Jugoslovensko Ministarstvo inostranih poslova u telegramu što je poslalo svom poslanstvu u Londonu, 25. mart 1924. godine, informisalo da je održan susret između Bajram Curija i bugarskog vojvode Petašana sa ciljem da se preduzmu zajedničke akcije protiv Srbije. (Diplomatski arhiv Sekretarijata inostranih poslova – DASIP, pov. Br. 73, Tel. Ministarstva inostranih poslova za kraljevsko poslanstvo u Londonu, Beograd 25 mart 1924).

U vreme demokratske revolucije, Beograd je radi oportuniteta isključio talijanski činilac iz »zavere« protiv Jugoslavije i na njegovo mesto i u groteskim razmerama

pojavi se »boljševička opasnost«. Sada VMRO, Kosovski komitet i Nolijska Vlada predstavljene su kao agenture Treće internacionale i Moskve. Bez sumnje da jedan demokratski režim, kao onaj što je uspostavljen u Albaniji nakon juna, imao bi za revolucionarne emigrante širi prostor za delovanje kada bi bilo i slobode i većih demokratskih prava uopšte. U tim okolnostima ne isključuje se mogućnost da su se uspostavili dublji i jači kontakti između »Komiteta za odbranu Kosova« i Makedonskog oslobodilačkog pokreta, kao političke organizacije u emigraciji.

Naklonost i osećaj solidarnosti sa idejama i demokratskim pokretom, ne mogu se smatrati kao mešanje u unutrašnje stvari jedne zemlje. Nolijska Vlada nije nikada prekoračila ove granice u odnosima sa makedonskim pokretom. Ona je još u julu 1924. godine, opovrgla tendenciozne vesti jugoslovenske štampe da navodno albanski premijer pozvao predsednika VMRO, Todora Aleksandrova na razgovore u vezi izrade plana ustanka u Jugoslaviji. Nolijska Vlada, preko poslanstva u Beogradu, upoznala jugoslovensku Vladu da je ona »apsolutno odlučna da vodi politiku dobrosusedstva... sa Jugoslavijom. Mi ćemo stalno ulagati našu dobru volju za regulisanje na zadovoljavajući način, obostrane interese dva naroda o svim pitanjima koje postoje među nama«. Među tim pitanjima albanska Vlada je svrstala i ono o makedonskim elementima, kojima se neće dopustiti ulazak i delovanje u Albaniji. Da bi izbegla izgovore koji bi mogli biti korišćeni za legalizaciju intervencije u Albaniju, Nolijska Vlada je proterala iz Albanije i neke »sumnjive Bugare«, kako ih je ocenio premijer u intervjuu datog u Ženevi, u septembru, jugoslovenskom listu »Vreme«. Albanija, kazao je on drugom Beogradskom listu »Politika«, »kao veoma mala, niti može imati agresivne namere protiv nekih suseda. Ona je i moralno i materijalno razoružana. Njoj je potreban samo mir«.

Da bi učinila što uverljiviju verziju antijugoslovenske zavereničke veze između »Makedonskih komita« i Nolijske Vlade, jugoslovenska Vlada je postavila problem u formi prigovora pri vladama velikih sila. Otpravnik poslova Beograda u Albaniji upoznao je Eresa da Vlada Jugoslavije ima dovoljne dokaze koji svedoče o prijateljskom stavu albanske Vlade prema Makedonskim komitima. Iako je Eres bio poznat po svom neprijateljskom stavu prema Nolijskoj Vladi, on je bio prinuđen, pred činjenicama, da informiše Forin Ofis da jako sumnja u iskrenost štampe i srpske birokratije i da je siguran da u njihovim tvrdnjama ima dosta preterivanja. Ipak, u Londonu su smatrali opravdanim da upozore albansku Vladu zbog jugoslovenske žalbe. U susretu sa Nolijskim, 10. decembra, Eres je ponovo pokrenuo pitanje Čauleva koji je sišao u Šeštin i otuda je prešao u Skadru. Noli je odgovorio poznatim stavom albanske Vlade prema tom pitanju, naglasivši mu i konkretno da je Čaulev proteran van Albanije.

Kako se vidi »zabrinutost« Beograda, a zatim i Velikih sila o saradnji albanske Vlade sa Makedonskim pokretom kretao se paralelno sa pripremama za intervenciju protiv Albanije sa jugoslovenske teritorije. I dok su galamili oko Makedonskih komita u Albaniji, nisu našli za shodno da zaustave umarširanje Zoguovih snaga koje su krenule sa jugoslovenskim oružjem radi gušenja albanske demokratije. Nastojali su da sakriju namere iza stabala!

I problem Kosova je obojen boljševičkim nijansama od strane Beograda. Komitet »Nacionalna odbrana Kosova«, po mašti jugoslovenske štampe, doveden je preko Makedonskog komiteta, u vezi sa Balkanskom komunističkom federacijom. Kada su obelodanjene nastojanja Nolijske Vlade za uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom, onda je scenario »boljševičke zavere« dopunjen drugim podacima i iz zvaničnih izvora. Ninčić, a za njim i čitava jugoslovenska diplomatija u Evropi, širili su izmišljene vesti od strane jugoslovenske tajne

službe da » albanska Vlada i Kosovski Komitet, novcem Moskve spremaju ustanak na Kosovu«.

Pitanje Kosova nije bio problem koji se pojavio dan nakon revolucije. To je bio akutan problem u albansko-jugoslovenskim odnosima i pre nje. Jugoslovensku Vladu su zabrinule dve činjenice u drugoj polovini 1924. godine: ojačanje oslobodilačkog pokreta na Kosovu i aktivnosti njegovih poznatih aktivista kao Bajrama Curi, Hasan Priština, i dr. u Albaniji. Obe činjenice povezane su sa podrškom što je njima dala Nolijska Vlada. Jugoslovenska štampa je pisala da Vladom skoro komanduje Kosovskim komitetom.

Istina je da se Nolijska Vlada našla u delikatnoj situaciji. S jedne strane legitimno pravo da se interesuje za sudbinu svojih sunarodnika naterala da digne glas protesta protiv srpskih varvarstva na Kosovu, a sa druge opreznost da zategnuti odnosi između dve zemlje ne dostižu kritičnu tačku koja može skupo da košta krhkoj demokraciji, učinile su da albanska Vlada povuče tajne poteze u tretiranju kosovskog pitanja. Ona je pokušala da objasni Beogradu da se ne meša u unutrašnje stvari Jugoslavije, da ne dopušta da njena politika bude pod uticajem ličnosti van Vlade bilo ko da su oni. Umerenost albanske Vlade u odnosima sa jugoslovenskom Vladom u vezi s pitanjem Kosova, nije značilo pasivnost i povlačenje ispred zadatka i osećaja bratske solidarnosti sa albanskim narodom u Jugoslaviji. Ona je našla priliku da na jedan ili drugi način upozori Beogradske vladine krugove. Tako, u intervjuu listu »Vreme« datom u Ženevi, Noli je izjavio: »... Ako vi želite da Kosovari ne budu uzrok svađa i mržnje između dve države onda vi se lepo ponašajte prema albanskoj manjini u Jugoslaviji«.

Prema albanskoj populaciji u Jugoslaviji dugo vreme je vođena surova asimilatorska i obnarođivana politika. Naročito nakon Drugog svetskog rata ova politika je institucionalizovana i manifestovala se u nekoliko pravaca: negiranjem osnovnih nacionalnih i demokratskih prava, kolonizacijom i ekonomskim pritiskom uz pomoć sprovođenja takozvane agrarne reforme, taksama i drugim ograničenim merama, nasilnim iseljenjem iz matičnih imanja, izazivanjem nacionalne mržnje među Srbo-Crnogorcima sa jedne i Albancima sa druge strane, kao i genocidom, hajkama i progonima. O ovoj politici već postoji dovoljno literature napisane naročito od albanskih istoričara sa Kosova ali i jugoslovenskih, koja rasvetljava njene razne aspekte. Važne radove u tom pravcu napisali su i naši analitičari.

Proces asimilacije i obnarođivanja albanskog stanovništva na Kosovu i u drugim albanskim krajevima u Jugoslaviji, nailazi na jak otpor i na različite forme. On je dostigao i najvišu formu svog organizovanja - poznatu kao borba kačaka. Ova borba koja je počela odmah nakon osvajanja Kosova od strane srpske vojske na jesen 1918. godine, bila je oslobodilački i narodni pokret koji se stalno jačao i širio. Kao takav on je postao velika briga za velikosrpske krugove. Kosovo je godinama ostalo zona vojnih operacija gde snage Karađorđevića pokušale da unište čete albanskih pobunjenika predvođene viđenijim borcima kao Azem i Šota Galica, Sadik Rama, Mehmet Kojuhi, Mehmet Delia, i dr.

Jedna od najvećih bitaka bila je ona vođena u Galicu, na Kosovu, jula 1924 godine. Tu su velike vojne vladine snage opkoljile četu Azema (Bejta) Galice. Vođene su vrlo žestoke borbe i albanski borci su uspeali da probiju obruč, ali u toj borbi teško je ranjen Azem (Bejta) Galica, koji umro nakon kratkog vremena. To je bio veliki gubitak za Oslobodilački pokret Kosova. Beogradska štampa, koja je pratila sa šovinističkim žarom događaje, objavila vesti sa senzacionalističkim naslovima o »velikom ratu sa kačacima«, o »ubistvu Azema Bejte sa 300 kačaka«, o upotrebi topova i mitraljeza u toj borbi, i dr.

Operacija je poslužila kao signal za neprimeren genocid protiv nezaštićenom albanskom narodu. Selo Galica, Zubovec, Mikusnica i Ljubović sravnate su sa zemljom. Hronike tog vremena objavljene u štampi su jako oskudne u odnosu na stvarnost sa onim zločinima koje su vršene u leto 1924. godine u Dreničkom kraju, na Kosovu.

Vesti o srpskim masakrima na Kosovu izazvale su duboko ogorčenje u albanskoj javnosti. U svim krajevima Albanije održani su spontani mitinzi na kojima je osuđen velikosrpski genocid i izražena solidarnost sa bratskim albanskim narodom Kosova. »...sistematsko istrebljenje jedne čitave populacije jeste zločin ne samo prema nama Albancima, već varvarstvo što treba da potresa savest celog civilizovanog sveta, koji je dao veći deo Albanije državi Srba-Hrvata-Slovenaca«, pisao je list »Baškimi« u to vreme. Sa protesnih mitinga je zatraženo od Vlade da protestuje kod Lige naroda.

Nolijeva Vlada nije mogla da ostane po strani u odnosi na to pitanje, koliko nacionalno toliko i humano. I pored svoje opreznosti nije se spasila optužbi Beograda da »najnoviju akciju kačaka u južnoj Srbiji (Kosovo - P.M.), organizovala albanska Vlada...«, da ona »imala potrebe za pokretanje akcije kačaka u našoj zemlji, da ima za cilj da pred Ligom naroda u Ženevi postavi pitanje albanske nacionalne manjine u našoj državi«. Vlada Albanije u avgustu mesecu, zadužila je svog predstavnika u Ženevi da upozna sekretarijat Lige naroda »u nezvaničnoj formi« sa varvarstvima jugoslovenske vlasti protiv albanskog stanovništva na Kosovu, koje su izazivale gnev u redovima albanskog naroda. Da bi izbegla jugoslovenske optužbe i da ne bi podelila pažnju na više pitanja, Nolijeva Vlada nije preuzela na sebe da iznese zvanično i sama žalbu na petom zasedanju Lige naroda, za politički genocid što je sprovodio Beograd prema albanskom narodu u Jugoslaviji. Ona je to ostavila da to učine Bajram Curi, Hasan Priština i Bedri Pejani koji su otišli u Ženevu kao predstavnici »Komiteta ujedinjene albanskih iridenata«.

Oni su 26. septembra uputili predsedniku Saveta Lige naroda peticiju u kojoj, nakon što su iznosili istorijat njihovih nastojanja za skretanje pažnje međunarodnim instancama tog vremena i svetske javnosti o stanju Albanaca u Jugoslaviji, iznosili gomilu jezivih činjenica koje su svedočile o neobičnim razmerama velikosrpskih varvarstva na Kosovu.

Peticija je saopštila da »pod imenom nacionalnih organizacija, država Srba-Hrvata-Slovenaca organizovala naoružane bande koje teroriju albanske krajeve: masakriraju sela nakon što prethodno plačkaju i spaljuju kuće«, ili »pot izgovorom gušenja kačaka (dezterera), regularne srpske vojne snage razorile su mnoštvo sela u okrugu Priština, Vučitrn, Mitrovica i Ipek (turski naziv za Peć – F.M.), masakrirajući na hiljade sela, ne štedivši žene, dece i starce«.

U peticiji se podvuklo da se »odvija proces kolonizacije albanskih sela sa ruskim, srpskim i crnogorskim kolonistima, da je albansko stanovništvo prinuđeno da masovno emigrira u Tursku, da srpski ustav što se tiče Albanaca na Kosovu, u Makedoniji i Crnoj Gori nija ništa sem vrednostni pozlaćen papir da bi se najbolje obmanivala javnost civilizovanog sveta«. Na kraju, autori peticije pozvali su Ligu naroda da interevniše kod Vlade u Beogradu radi sprovođenja članova Traktata Sen - Žermena (10. septembar 1919.), u vezi sa pravima nacionalnih manjina. Peticija je registrovana kao dokument Lige naroda. Jugoslovenska Vlada je odgovorila na nju pismom upućeno generalnom Sekretaru Lige naroda 29. novembra 1924. Namernim zakašnjenjem s'odgovorom, Beograd je hteo da dokaže kako ne pridaje značaj ovoj peticiji. Naime, peticija od 26. septembra izazvala je veliku nervozu u srpskim krugovima. Da bi ublažili koliko je god moguće zamorne utiske koji su stvoreni od optužbe protiv srpskih zločina na

Kosovu, jugoslovenska Vlada uputila je zvaničnim putem poseban note Velikim silama u kojima je optuživala Nolijsku Vladu za organizovanje bande kačaka i pobunjenika radi upada u teritoriju Srbije i da bi remetila red na Kosovu. Odgovor Beograda bio je model po surovosti, cinizmu i aroganciji. Prvo, jugoslovenska Vlada upozorila Ligu naroda da je »trebala odbiti primanje ove žalbe«, da »taj komitet nije ovlašćen da govori u ime albanske nacionalne manjine u Jugoslaviji«. Zatim u jugoslovenskom odgovoru poplavila je reka psovki i uvreda što je mogla da učini samo jedna politička grupa indoktrinirana duhom rasizma i ekstermnog šovinizma. Tu se kaže: »Albansko stanovništvo nije ni mirno, ni civilizovano. Ono se nalazi u niskom stepenu civilizacije, živi rasuto po fisovima (plemenima), bez zakona, bez ukupne vlasti, bez pojma reda i zakonitosti. Njihov jedini zakon i sankcije bili su surovi zakoni osvete... To je populacija bez ijedne nacionalne tradicije... ona nema nacionalnu svest i dakle nije spremna sem za plaćeničke kondotijerske (vođe najmanjih četa) poslove«. Kao posledicu, jugoslovenska Vlada je preduzela misiju »građanskog preporoda albanske populacije«. Čitajući ove pisane redove u XX veku i od odgovornih ljudi jedne vlade, memorija se pokreće i reprodukuje ono što je pisano i objavljeno o »građanskoj« misiji evropskih konkuistadora u zori kapitalizma u Africi, Aziji, Americi. Liga naroda nije otišla dalje od obične birokratske procedure: ona je u decembru sačinila dosije dokumenata u koji je uključena kosovska peticija i odgovor Vlade u Beogradu i podeljen je članovima saveta. Pitanje je arhivirano kao i mnoga druga.

Albanija je imala gorko iskustvo sa Ligom naroda. Probleme koje je imala ili su rešeni na njenu štetu ili razvlačeni da bi se okončali nepovoljno po nju. Pitanje granica bilo je jedan od gorepomentih slučajeva. Prošle su skoro tri godine a one još nisu konačno određene.

II. ANGAŽOVANJE NOLIJEVE VLADE NA REŠAVANJU GRANIČNIH NESPORAZUMA

1. Konsultativno mišljenje Međunarodnog suda o manastiru Sveti Naum

Među najvažnim problemima spoljne politike što je trebalo da prebrodi Nolijska Vlada, bili su oni o granicama. Granica sa Jugoslavijom i Grčkom bila je konačno određena, međutim ostale su da lebde tri sporne tačke: manastir Sveti Naum i Vermoš sa Jugoslavijom, kao i 14 sela bivšeg sreza Korča sa Grčkom. Ovo poslednje se konačno rešilo u korist Albanije oktobra 1924. god. Najoštrije i najspornije pitanje bilo je ono manastira Sveti Naum. Premda odluka Ambassadorske konferencije od 6. decembra 1922., priznala manastir Albaniji, ona nije sprovedena zbog upornog protivljenja Beograda i nedostatka odlučnosti Velikih sila, i postojanja suprotnosti među njima. Tako da rešenje spora oko manastira razvlačeno, prešavši sa jedne na drugu instancu, da bi se jula 1924. stiglo pred Međunarodnim sudom u Hagu.

Da bi odbranila albansko stanovište pred sudom, Nolijska Vlada je odredila za svog predstavnika albanskog ministra u Parizu i Londonu, M. Konicu dok on za svog advokata profesora Univerziteta u Parizu i eksperta međunarodnog prava, Žilber Židela (Gilbert Gidel). A Vlada Jugoslavije odredila za predstavnika svog ministra u Parizu, M. Spalajkovića.

Pre otvaranja sednice suda, što je ostavljeno za 23. jul 1924. godine, obe strane su podnele sudu po jedan memorandum, gde je svaka iznosila mišljenje o spornom pitanju.

Vlada Albanije iznela je svoje stanovište u memorandumu od 19. jula, dve nedelje kasnije od jugoslovenskog memoranduma. Kašnjenje je usledilo iz dva razloga: prvo, zbog hitnih problema koji su se našli na dnevnom redu dolaskom na vlast demokratske Vlade, i drugo – zbog njene brige da se obave ozbiljne pripreme i da zastupa argumentovane stavove. Pomenuti memorandum, kako je sa pravom ocenjen, bio najpotpuni i najargumentovani dokument albanskog pogleda o manastiru Sveti Naum.

Kako albanski tako i jugoslovenski memoranduma, u suštini su izrazili iste činjenice i argumente koji su predstavljeni sudu na sednici od 23. jula, od predstavnika obeju strana, prof. Ž. Židela za Albaniju i Spalaikovića za Jugoslaviju.

Diskusija je skoncentrisana na dva glavna pitanja: prvo, da li je Ambasadorska konferencija bila jedini nadležan organ za određivanje granica Albanije, i drugo - da li su iznešena dokumenta od jugoslovenske strane u prilogu sopstvene teze, bila zaista toliko nova i nepoznata za Ambasadorsku konferenciju, da nateraju nju da razmatra *ex novo* pitanje pripadnosti manastira.

Još na početku treba reći da obe strane su izmenile stav u vezi sa ulogom Ambasadorske konferencije u određivanju granica Albanije. Kao što je rečeno u drugom poglavlju, juna 1921. godine, u Savetu Lige naroda vođen je takozvani sukob nadležnosti. Albanska strana je branila tezu da je za određivanje granica Albanije nadležana Liga naroda dok jugoslovenska strana insistirala na Ambasadorsku konferenciju.

Kako se objašnjava ova promena od 180 stepena u stavovima obeju strana, u leto 1924. godine? Odustajanje albanske Vlade od predhodne pravne platforme po pitanju konačnog određivanja granica, predodređena je od dve činjenice: a) uticaja njenog advokata prof. Židela koji je branio tezu da Ambasadorska konferencija nakon rata bila ovlašćena da odlučuje o granicama, uopšte bez povezivanja sa odlukama Ambasadorske konferencije od 1913. godine, i b) od logike protivljenja jugoslovenske teze koja sada nije priznala nadležnost ove konferencije zato što je ona zauzela stav koji nije interesovao Beogradu i koji, prema njemu, treba da se preispita u svetlu »novih« otkrivenih dokumenata.

Na praktičnom planu diskusije, obezvređenje odluke do 1913. godine može doneti neku trenutnu dobit. No, sa druge strane, negiranje ili njihovo dovođenje u pitanju može se koristiti kao što je ustvari korišćeno za činjenje nepravdi Albaniji. Jugoslovenska Vlada, kako u podnošenom memorandumu tako i preko govora Spalaikovića, nastojala je da argumentuje, u suprotnosti sa njenim prethodnim stavom, da Ambasadorska konferencija nema ekskluzivne već ograničene nadležnosti, da ona nema pravo da izmeni odluke od 1913. godine, i dr.

Ambasadorska konferencija, izjavio je Spalaiković, »priznala sebi ekskluzivno pravo da suvereno diktira svoju volju u sferi određivanja granica između dve države«, ne učinivši nijednu razliku između države SHS i Albanije, razlika koja proističe iz činjenice da je Jugoslavija bila potpisnica ugovora Sen Žermena, Trianona, Neja i Sevra, koji predviđaju garanciju slobodnog davanja saglasnosti i njene saradnje u određivanju granica, čije odredinje i dalje podržano. Autoritet Ambasadorske konferencije, po jugoslavenskoj tezi, bio je ograničen takođe od mandata koji njoj dat od strane visokog Saveta, rezolucijom Lige naroda i od samog njenog mišljenja od 9. novembar 1921, ali ona je prešla granice svoje nadležnosti odlučujući o pitanju koja nije pripala, zloupotrebivši tako pravo i saglasnost što je dala jugoslovenska strana. Za posledicu, jugoslovenska Vlada je smatrala odluku od 6. decembra 1922., »kao nultu i nevažeću, jer je ona bila rezultat silovanja nadležnosti i suštinske greške sa jedne strane, i što je ona apsolutno bila nepomirljiva sa principima pravde i međunarodnog prava, sa druge

strane«. Ona je pozvala Međunarodni sud da usvoji jugoslovenski stav. Albanska Vlada i njen advokat Židel, suprostavili se jugoslovenskoj tezi i branili stanovište da »odluku Ambassadorske konferencije, od 6. decembra 1922, treba smatrati konačnom, jer je ona doneta od te konferencije u okviru granica i u skladu sa nadležnostima (*intra vires*), što su njoj priznati od svih zainteresovanih strana. Da bi rušila odluku od 6. decembra, jugoslovenska Vlada je upotrebila u Međunardonom sudu, kao i pre argument »novih« dokumenata koji su navodno pronađeni u stranim arhivama. Ova dokumenta koja prema jugoslovenskoj tezi potvrđuju davanje manastira (Sveti Naum) Jugoslaviji 1913, bila su uglavnom iz vremena pre odluke Ambassadorske konferencije u Londonu, od 11. avgusta, i odnosile se na ono što se zvali pripremni radovi. Kako u albanskom memorandumu tako i u odbrani advokata Žileđa, ova teza Beograda pobijena je vrlo argumentovano.

U vezi sa pretenzijama jugoslovenske strane na pripremne radove, francuski advokat je postavio pitanje: »Da li tu ima neke nove činjenice?«. I odgovorio: »Ne, nema činjenice. Jednostavno ima dokumenata, a ne činjenice. Ovi dokumenti su pripremni radovi. Koja je vrednost pripremnih radova?«. I opet je odgovorio - da pripremni radovi jedne odluke ne čine neki odlučujući izvor za njeno tumačenje, jer u međunardonom pravu njima se ne može priznati superiorna snaga. Odbacivši pretenzije Jugoslavije da su servirana dokumenta nova i nepoznata od svih do aprila 1923, Židel je naglasio da vlade koje su donele odluku 6. decembra 1922, učestvovala su u Londoskoj konferenciji od 1913. godine i dobro su poznavali dokumenta koje sada spominjete«.

U pomoć jugoslovenskim pretenzijama stigla i grčka Vlada. Ona je 21. jula 1924. godine tražila od Međunarodnog suda da se prihvati da iznosi svoje poglede u vezi sa pitanjem manastira Sveti Naum, jer je u »stanju da da korisne podatke za pripremu mišljenja« koje je od nje traženo. Ovaj zahtev je prihvaćen i na sednici od 23., jula grčki predstavnik Kapsambelis dao kratku izjavu. Stanovište grčke Vlade, rekao je on, poklapa se potpuno sa onim Vlade Srba-Hrvata-Slovenaca i da argumente koje je izneo Spalaiković o misiji Ambassadorske konferencije, su isti oni koje ima i grčka strana.

Stav grčke Vlade nije značilo nešto neočekivano. Ona je posle rata bila prirodni saveznik u svim nastojanjima jugoslovenske Vlade prema Albaniji, počev od Mirovne pa do Ambassadorske konferencije (kada im je data prilika da govore), od Lige naroda do Međunarodnog suda. To je bio savez koji je izgrađen na bazi zajedničkih težnji, u početku za potpuno raskomadanje Albanije a zatim i za ispravljanje (rektifikaciju) njenih granica. Do jula meseca 1924., Grčka je još zadržala u posed 14 albanska sela. Pobeda jugoslovenske teze na Međunarodnom sudu dala je mogućnost i grčkoj Vladi da pokuša da konačno anektira albanska sela. Međutim, postojao je još jedan drugi razlog van sfere teritorijalnih pretenzija što je ujedinio Beograd i Atinu. Obe strane nisu se pomirile sa demokratskom Vladom koja je usposatvljena u Albaniji, i sa progresivnim duhom reformi što je sadržao njen objavljeni program. Grčko-jugoslovenski savez zasnovan na nezdarvim osnovama, nije odolevao vremenu. On je u novembu otkazan od strane Beograda što je vodio i do zaoštavanja suprotnosti između dve zemlje.¹

¹(*Između Srbije i Grčke potpisan je 1. juna 1913. godine, ugovor o savezu uperen u to vreme protiv Bugarske zbog svađe oko podele plena nakon završetka Prvog balkanskog rata. U tom sporazumu stajala i jedna odredba o Albaniji koja se delila na dve uticajne zone: srpsku zonu - koja se prostirala od severa do reke Škumbin, i na grčku koja se prostirala na jugu te reke. Novembra 1924. godine, ovaj ugovor je otkazan jednostrano od Jugoslavije. U prvom redu spomenut je potpisivanje Ženevskog protokola, septembra 1924, između Grčke i Bugarske, na*

osnovu koga Atina je priznavala postojanje bugarske nacionalne manjine u grčkoj Makedoniji. Među drugim razlozima, dokumentarni izvori tog vremena spominju i evakuaciju 14 albanskih sela, oktobra 1924, od strane grčke Vlade što je stavljalo Beograd u težak položaj po pitanju manastira Sveti Naum). – vidi: AQSH, Fondi 251, dosja 110, viti 1924; Teleg. albanskog poslanstva u Atini poslat Ministarstvu inostranih poslova Albanije, 19. novembra 1924; »British Foreign Policy...«, vol XXVI, dok. 281; P.N. Pipinelis »Istoria tis eksoteriqis politiqis tis Elladhas 1923-1941« , s. 29; S.TH. Laskari: »Dhiplomatiqi istoria tis sinkronu Evropis« 1914-1939, Thesaloniqi, 154, s. 237.

Međunarodni sud, nakon što se upoznao sa gorepomenutim pogledima, dao je 4. septembra svoje konsultativno mišljenje. Njegova sadržina je bila: »Odlukom Ambassadorske konferencije od 6. decembra 1922, glavne savezničke sile završile su zadatak u vezi sa granicom između Albanije i Kraljevine Srba-Hrvata-Slovenaca, za manastir Sveti Naum, što je postavljen jednoglasnom rezolucijom Skupštine Lige naroda od 2. oktobra 1913, kao što je bilo prihvaćeno od zainteresovanih strana«.

Konsultativno mišljenje Međunarodnog suda bila je druga potvrda ispravnosti teze i stava Albanije. Ovo mišljenje je izazvalo u Beogradu veliku nervozu i jugoslovenska štampa pokrenula širu propagandnu kampanju na staroj liniji pretenzija i antialbanskih insinuacija.

2. Ponovo u Ligi naroda i u Ambassadorskoj konferenciji

Pitanje Svetog Nauma i Vermoša ličio je začarani krug. Kada se mislilo da je pronađeno rešenje (ono je ustvari nađeno ne jadnom), problem bi ponovo vraćen na polaznu tačku, da bi se opet sve krenulo iz početka. Liga naroda i Velika sile koje upravljale njome, imale su na raspolaganju prinudne mehanizme da nateraju Beograd da se povinuje preduzetim merama. Ali zbog nesporazuma koji su postojali među njima nisu uspele da preduzmu zajedničke akcije za konačno vraćanje Sveti Naum i Vermoš Albaniji. Vlada Jugoslavije razvlačila ili odbijala sprovođenje odluka u iščekivanju njenih preispitivanja u svoju korist. Dolaskom na vlast Nolijske Vlade, pritisak Velikih sila na Beograd je »omekšan« i za diverzivnu i provokativnu politiku jugoslovenskih bandi na granici, postalo gluvo uvo i slepo oko. Izazivanje nereda na albansko-jugoslovenskoj granici poslužila bi dva cilja: prvo, da se optuži Nolijska Vlada kao uzročnik tenzija i koja htela da razbija jugoslovensku državu, i drugo - da se pokaže da garnica nije određena pravilno i da ona treba da se preispita u korist Jugoslavije. Nije slučajno što granične provokacije, koje su počele još od jula, poprimile u avgustu šire razmere naročito u regionu Vermoša. U avgustu se očekivalo da tu dolazi međunarodna Komisija za određivanje granica, da bi razmotrila na licu mesta jugoslovensku žalbu koja se protivila davanju Vermoša Albaniji. Preporukom Vlade, notom upućene Ministarstvu inostranih poslova, 16. avgusta 1924, albansko poslanstvo u Beogradu upozorilo je na provokacije, povrede i pretnje koje su činile na albansko-jugoslovenskoj granici Crnogorci plemena Kuč, i naglasila da oni nameravaju da sprečavaju delovanje međunarodne Komisije. Kada je Komisija došla u Podgoricu, vlasti Jugoslavije i Crne Gore predali su memorandum uz 12 pratećih dokumenata koji navodno dokazuju da su pašnjaci Vermoša privatna svojina plemena Kuč.

Takva je bila situacija u Vermošu, kada je Međunarodni sud početkom septembra, dao i svoje konsultativno mišljenje o manastiru Sveti Naum. Istog meseca bila je počela i peta skupština Lige naroda. Da bi učestvovala u njoj, u Ženevu je odlazila i albanska delegacija na čelo sa Fan Noliem. U čitavoj aktivnosti što je vodila

delegacija Albanije tu, pitanje granica je zauzelo centralno mesto. Albanska Vlada je uputila pismo Generalnom sekretaru Lige naroda, 19. septembra, kojom se upozorava da je prošlo tri godine i da još nije okončano određivanje granica Albanije. Granica je nastavila da bude sporna u tri tačke: Sveti Naum, Vermošu i u zoni Korče. Nolijska Vlada, osim drugih već poznatih razloga, tražila je da se brzo donese zaključak i o tome da je boravak međunarodne Komisije za određivanje granica bio veliki teret za siromašni budžet Albanije. Samo do septembra 1924. godine bile su portošene oko milion zlatnih franaka.

Albanska delegacija u Ženevi iskoristila je priliku da pitanje granica tretira i van sala za sasedanje, u susretima sa predsednicima vlada ili šefovima diplomacija zainteresovanih zemalja, sa predstavnicima strane štampe, a naročito sa onima iz susednih zemalja. Tako, u već poznatim intervjuima što je Noli dao jugoslovenskim listovima »Politika« i »Vreme«, razmatraju se i nerešena pitanja oko određivanja albansko-jugoslovenske granice. Albanski premijer, na vrlo jednostavan način argumentuje u njima da Albanija ne može da žrtvuje druge teritorije, i da odustajanje Beograda od svojih pretenzija ne povređuje nimalo strateške pozicije Jugoslavije. Pitanje granica - kazao je on »zagorčilo je naše odnose još od 1913 godine... Što se tiče pitanje Svetog Nauma i Vermoša, naši jugoslovenski susedi treba da shvate da nova žrtva od starne Albanije bila bi za nju daleko teža nego za Jugoslaviju koja ima teritoriju najmanje 16 puta veću, i 50 puta je bogatija od Albanije«.

(Intervju F. Nolijskog dat dopisniku jugoslovenskog lista »Politika«, od 6. septembra 1924... Na isto to pitanje dopisniku drugog jugoslovenskog lista »Vreme«, Noli je izjavio: »Mi nismo zadovoljni apsurdnom granicom što su nam dale Velike sile. Izgubili smo dosta zemlje, i teritorije gde u većini žive Albanci... Vi, koji ste 16 puta veći od nas i 50 puta bogatiji, treba da se ubedite da Sveti Naum i Vermoš ostanu nama nakon odluke Velikih sila«.

Upravo kada je Noli pozivao Savet Lige naroda da okonča sa razvlačenjem u rešavanju pitanja granica koja lebde u vazduhu, u Vermošu je izbio novi sukob. Jedna snaga od oko 1.000 ljudi iz plemena Vasojevići i Kuči u Crnoj Gori, uputila se 25. septembra prema albanskoj granici, ušla u zonu Vermoša, u Timaru, u klisuru Vuklija i u Selce i palila i uništila kuće, otimala stoku i plačkala sve što je našla pred sobom. Izveštaji koji su dolazili u Ministarstvu rata u Tirani, govorili da težnja agresora bila šira jer Zoguovi elementi vrše pripreme da uz pomoć Jugoslavije napadnu granicu na nekoliko strateških tačaka, kao u Tarabošu, Hani Hotit, u Šalju i Debar.

Albanska Vlada je ocenila situaciju kao pretećom i uputila energične demarše Beogradu, Ligi naroda i Velikim silama. Unutar zemlje, naročito u Skadru, narod se digao na noge za odlazak u dobrovoljce radi odbrane granica. Albansko poslanstvo u Beogradu prosledilo je jugoslovenskoj Vladi dve note o sukobu u Vermošu, u kojima je podvukla da ove aktivnosti »imaju za cilj da siluju granice Albanije i čine akt nasilja protiv integriteta albanske države«. Sa druge strane, albanska delegacija u Ženevi zatražila je od generalnog sekretara Lige naroda dva puta zastopce, 25. i 26. septembra, da se žalba Albanije prosledi savetu Lige na razmatranju. Odlučeno je da se ona razmotri na sednici saveta, 3. oktobra. Našavši se u bezizlaznoj situaciji, jugoslovenska Vlada je naredila povlačenje agresora i pokušala da drugačije obrazlaže događaj od onoga što se ustvari desio. Prema oceni Beograda, Albanci su bili prvi koji su prelazili granicu, otimali krave i dve devojke-čobanice iz fisa Kuči, i posledično oni su i krivci za napad naoružanih bandi crnogorskih plemena na albanskoj teritoriji. Jugoslovensko tumačenje događaja imalo je za cilj da sakrije odgovornost Vlade u Beogradu za ovaj sukob. Takođe, koristeći neprijateljsku predispoziciju vlada velikih sila

prema Nolijevoj Vladi, bila je najbolja prilika da se ona optuži za izazivanje nemira protiv Jugoslavije. U ovom slučaju gorepomenuti sukob bi poslužio kao materijalni dokaz. Ova taktika nije prošla bez da ostavlja tragove. Engleska Vlada je prisvojila jugoslovensku tezu. Ona je nastojala silom da ne izražava javno njenja antialbanska osećanja, ali istovremeno upozorila da neće podržati Nolijevu Vladu. Premijer Makdonald, informisao je engleskog predstavnika u Ženevi, uoči otvaranja sednice Saveta Lige naroda 3 oktobra, da »ove pomenute žalbe od strane Albanije postaju veoma česta i ja mislim da iskoristimo priliku da podsetimo albansku Vladu da Savet ne treba da gubi vreme ovim nepotrebnim stvarima«. Savet Lige sastao se 3 oktobra da razmatra žalbu albanske Vlade. Noli je dva puta uzeo reč, tražeći od saveta da što je pre moguće reši pitanja koje se odnose na albansko-jugoslovensku granicu, jer samo na ovakav način nestaće i osnova za sukobe i incidente.

U suprotnosti sa umerenim tonom govora Nolija, jugoslovenski predstavnik Kumanudi krenuo u napad pun intriga i optužbi protiv takozvanih albanskih bandi koje su prelazile granicu Jugoslavije, koje su ubijale i klale, koje su palile i plačkale. Govor Kumanudija imao je jednu svrhu: da predstavi Albaniju kao zemlju gde vlada anarhija, teror, gde ne postoji jedan centralni autoritet i organizovana vlast za zaustavljanje gorepomenute aktivnosti »albanskih bandita«. Takođe, pomoću takvih optužbi, jugoslovenski predstavnik je pokušao da uguši širi ođek što je ima u Ženevi i demokratskoj javnosti prijavljivanje zločina na Kosovu u Ligi naroda od »Komiteta albanskih iredentista«. Toliko grotesne su bile izmišljotine Kumanudija da čak i engleski ministar u Draču, Eres koji se osećao jednim od najodlučnijih neprijatelja Vlade Nolija, nije im poverovao. Uveren sam – pisao je on Makdonaldu u Londonu – da nacrtana slika od Kumanudija mnogo je obojena i on naravno ne spominje uništenje sela i ubijanje žena i dece od strane žandarmerije. Prvi put je da čujem da se optužuju Albanci za ubistva i sakaćenja žena i dece, i za sada ja ne verujem da je to istina. Takođe nije saopšteno da su albanski kačaci uništili sela«.

Braneći umeren i hladnokrvan stav u odnosu na takve intrige kao one što je izneo Kumanudi, Noli je upotrebio svoju podrugljivu ironiju i sarkazmu. »Oni, kada je trebalo probali su i predhodnike Kumanudija – Boškovića, Jovanovića i Spalaikovića«.

Na kraju debate, Savet Lige usvojio je rezoluciju kojom se zahtevalo još jednom od Ambasadorske konferencije da uzme u razmatranju pitanje i da ubrza konačno određivanje granica između Albanije i Jugoslavije. To je bilo jedno neodređeno, tipično rešenje i u stilu Lige naroda, kada je reč o uzimanje u obzir interese malih naroda i zemalja. Postavljanje problema na takav način značilo bi da se otvaraju putevi novim tumačenjima predhodnih odluka. Rezolucija je ujedinila u jedno jedino pitanje kako Vermoš tako i Sveti Naum. Ova rezolucija, u kojoj je našlo mesto i konsultativno mišljenje Međunarodnog suda od 4. septembra, prosleđena je 6. oktobra 1924. godine Ambasadorskoj konferenciji.

Jugoslovenska vlada nije gubila vreme. Već je 6. oktobra obratila se vladama Velikih sila za podršku njenih pretenzija za Sveti Naum i Vermoš na Ambasadorskoj konferenciji. U tim diplomatskim koracima, Beograd je još jednom podsetio na »požrtvovanja« što je učinila Srbija tokom Prvog svetskog rata, koja po njemu zaslužuju veći obzir od strane Velikih sila, što je podrazumelo uključivanje drugih neslavenskih teritorija u granicama Kraljevine Jugoslavije. Sudeći po engleskim dokumentima koje raspolazemo, engleska Vlada nije prihvatila zahtev Jugoslavije. Zahtev vaše Vlade, odgovorio je Makdonald 13. oktobra jugoslovenskom Ministri u Londonu, je »jednak sugestijama što je Vlada njegovog veličanstva trebala da ne uzima u obzir mišljenje Stalne komore

Međunarodne pravde kao i autoritet Saveta Lige«. Nezavisno od manjkanja simpatija prema Vladi Nolja, Forin Ofis ne može da otvoreno krši poznate međunarodna akta koji su dali Sveti Naum i Vermoš Albaniji. Jedina stvar što je London obećao Beogradu, bilo je da interveniše da bi se garantovalo očuvanje manastira i njegovog pravoslavnog statusa, i da se obezbedi od albanske Vlade koncesija za izgradnju železničke pruge Beograd – Jadran, koja bi prolazila kroz dolinu Vermoša.

Ambadorska konferencija ponovo je počela ritual diskusija u oktobru mesecu. U početku ona je zadužila tehničko-geografski Komitet da još jednom analizira određivanje granice kod manastira Sveti Naum. U izveštaju koji je podneo Ambadorskoj konferenciji, bazirajući se na konsultativno mišljenje Međunarodnog suda, ovaj Komitet je ponovo priznao pravo Albaniji na Sveti Naum. Ali sa jednom izmenom. Garnična linija trba da se povlači jako blizu istočno od manastira tako da sela Peškepija i Ljubonište, koje su ranije bile date Albaniji, sada će pripasti Jugoslaviji. To je bilo »popuštanje što je učinjeno Jugoslaviji sa ciljem da njoj bude lakše da prihvati gubitak manastira Sveti Naum«, izvestio Forin Ofis 28. oktobra engleski predstavnik u Parizu. Izveštaj tehničko-geografskog Komiteta upućen je Komisiji za određivanje granica, uz zahtev da iznosi mišljenje o predloženoj graničnoj liji za Sveti Naum kao i za početak konkretnog rada za određivanje granica u tom regijonu pre početka zime. Komitet je takođe predlagao da Komisija za granice ne odlazi iz Albanije dok ne nadgleda i evakuaciju Svetog Nauma od jugoslovena. Protiv ovog predloga su bili francuski delegati koji su tražili da jugoslovenska Vlada preda Sveti Naum u trenutku kada bude okončano i određivanje granice u Vermošu. Međutim, izveštaj Komisije za granice u Vermošu još nije bio spreman, a to bi značilo dodatna razvlačenja. I tako se desilo. Ambadorska konferencija je bila odlučila da 14. decembra, Komisija za granice dolazi u Pariz. No, ovog puta protivili se talijani tražeći da se datum pomeri, uz izgovor da je Komisija zauzeta u Firenci sa konačnom izradom grčko-albanske granice. Nakon ovih diskusija odlučeno je da se Komisija pozove u Pariz 14. decembra.

Ove diskusije i razvlačenja, učinjene su u vreme kada se u Albaniji pogoršalo stanje i kada su završene pripreme antialbanske zavere u Jugoslaviji. Sudeći generalno prema stvorenim okolnostima, ima mesta da se pretpostavi da ova razvlačenja oko konačnog rešenja pitanje Svetog Nauma i Vermoša nisu bila slučajna. Albansko poslanstvo u Beogradu obavestilo je 11. oktobra 1924, Ministarvo inostranih poslova u Tirani, da »Ahmet Zogu obećao jugoslovenskoj Vladi da neće izraziti nikakvu pretenziju prema liniji Svetog Nauma u korist Srbije, ukoliko uspe da se ponovo reintegriše na čelo albanske Vlade«. Signal albanskog poslanstva u Beogradu, kako se kasnije potvrdilo, bio je tačan. A. Zogu je bio prodao Sveti Naum kao ustupanje za jugoslovensku pomoć da bi došao na vlast. Mišljenja smo da je Vlada Jugoslavije upotrebila ovu kartu da bi ubeđivala, makar u Parizu, da treba privremeno odložiti rešenje pitanja. Osim toga, sam razvoj događaja, diplomatska blokada, optužbe za »boljševizam« i otvorene pripreme vojne intervencije sa teritorije Jugoslavije, sugerisale ne samo francuskoj Vladi već i talijanskoj, da ne treba žuriti sa problemom granica. Jasno se videlo da je rušenje demokratske Vlade Albanije bilo pitanje vremena.

III. JUGOSLAVIJA – BABICA ZOGUOVE KONTRAREVOLUCIJE

1. Gost hotela »Bristol«

Pobedom demokratske Revolucije Ahmet Zogu i njegova svita prešli su 2. juna 1924., Vau i Drinit, kod sela Gornja Đorica u prefekturi Peškopeje, i otuda su ušli na teritoriju Jugoslavije. Kako saopštava komanda druge grupe albanske vojske i jugoslovenska štampa tog vremena, A. Zogu je imao sa sobom oko 300 ljudi od kojih 19 oficira, 150 vojnika, 50 žandara, 60 regrutovanih plaćenika i nekoliko bivših službenika albanske administracije.

Prvih dana, A. Zogu i njegovi sledbenici boravili su u grad Debar i Skoplje. Tu, kako je obavestilo albansko poslanstvo u Beogradu, on je njima podelio plate i dao im još po 100 hiljada dinara za trenutne potrebe u iščekivanju razvoja događaja. Prva etapa boravka A. Zogua u ova dva grada od 4-5 dana, najviše je poslužila da se da vreme jugoslovenskoj Vladi da razmisli kako treba da postupa sa bivšim albanskim premijerom, kakav će mu status dati, onog obične političke izbeglice ili će mu prirediti poseban doček. Izgleda da je Pašić kombinovao obe forme. Prema spoljašnom izgledu - izjavama, A. Zogu biće tretiran kao politički emigrant, a u stvari je smatran kao vredna karta za ostvarivanje jugoslovesnkih težnji u buduće u Albaniji. Ipak, sve će zavisiti i od garancije koje će pružiti sam Zogu.

Ahmet Zogu je, 27. juna 1924., godine stigao u Beograd. Na železničkoj stanici dočekali su ga dva službenika Ministarstva inostranih poslova Jugoslavije. Albanski »gost« smešten je u hotel »Bristol« koji do septembra 1924, poslužio kao mesto boravka Zoguovog štaba. Zajedno sa A. Zoguom u Beograd su došli i Ceno (Beg) Krieziu i desetak oficira njegovog užeg kruga. Čim je stigao u jugoslovensku prestonicu, Zogu je počeo sa aktivnostima. Odmah je posetio premijera Pašića, šefa sekcije za Albaniju u Ministarstvu inostranih poslova B. Lazarevića i druge visoke civilne i vojne funkcionere. Protokol Beograda napravio je iznimku ovog puta. A. Zogu je tretiran kao političar na vlast a ne kao obični politički emigrant. Oko njega su se okupili svi antinacionalni elementi koji su emigrirali u Jugoslaviju, Esatisti i separatisti Taf Krieziua, Mark Đonija, Zef Ndocija, Prenk Previzija, Malić Bušatija, Luid Šantoje, i dr. Projugoslovenska štampa nije štedela pohvale o A. Zogu, uz ocenu da je »prijetalj Jugoslavije dušom, koji je stalno izražavao svoje prijateljstvo«. Posebna pažnja bila je posvećena smeštaju njegove svite. Deo sledbenika Zogua smešten je u Đakovici, druga grupa u Debru, a ostali u Skoplje, Strugi, Podgorici i dr., uglavnom pored granice. Veze sa štabom u »Bristol« osigurane su posebnim kurirom.

Doček koji je priređen Zogu u Beograd kao i neke izjave što je dao on i ljudi oko njega čim su ušli na teritoriju Jugoslavije, oživali zabrinutost u Rimu, jer su tumačene suprotne duhu zajedničke junske izjave o stanju u Albaniji. Pašićeva Vlada je bila zainteresovana da ne zaoštava odnose sa Italijom i da sačuva prividnu neutralnost prema događajima u Albaniji. Zbog toga je ona objavila izjavu kojom je naglasila da, dok daje pravo A. Zogu i njegovih sledebnika da slobodno borave u Jugoslaviju »zabranjuje« njima da deluju protiv Albanije pošto je želela da živi u dobrim odnosima sa susedima, uz nemešanja u njihove unutrašnje stvari. Zogu, bez sumnje sugerisan od Pašića, dao intervju Beogradskoj štampi u koji je naglasio da neće delovati sa jugoslovenske teritorije, da ne bi povredio gostoprимstvo što mu je priredila jugoslovenska Vlada.

No, nezavisno od pomenutih izjava, Pašić i Zogu su nastavili politiku otvorene sradanje za rušenje Nolijeve Vlade. Čete plaćenika Hisni Deme, Muharem Bajraktarija, Fićri Dine i Taf Krieziua, u saradnji sa gradonačelnikom Prizrena Stojan Dajićem, krenule su sa teritorije Jugoslavije i provocirale incidente i oružane okršaje unutar granice Albanije.

U drugoj polovini jula, provokacije albanskih političkih bandi odmetnika u Jugoslaviji protiv Albanije pojačale se toliko da su naterale albansku Vladu da zatraži intervenciju Velikih sila kod Beograda da bi okončao tu politiku. Protestovalo se i kod Vlade Jugoslavije zbog njenog tolerisanja aktivnosti albanskih političkih izbeglica i zatraženo da se oni udaljavaju sa pograničnih krajeva gde su bili smešteni. Jugoslovensko Ministarstvo inostranih poslova davala je formalne garancije da će biti preduzete mere za obustavljanje aktivnosti bandi. Međutim, kako je saopštilo Ministarstvo unutrašnjih poslova u drugoj polovini avgusta »aktivnosti odmetnika, i pored obećanja jugoslovenske Vlade, pojačavaju se iz dana u dan«. Albansko poslanstvo izvestilo je 23. avgusta iz jugoslovenske prestonice da »Vlada u Beogradu daje čitavu materijalnu i moralnu pomoć A. Zogu i svim albanskim emigrantima koji žive na njenoj teritoriji, i njih ohrabruje i predlaže da se organizuju. Informacije koje su stizale iz Beograda pokazale su da je Branko Lazarević prvi prijatelj Zogua. Međutim, njega su često posećivali i visoki oficiri Generalštaba jugoslovenske vojske kao pukovnik Gajić zamenik upravnika kontraobaveštajne službe, general P. Marković pomoćnik Pašića - P.Gavrilović i upravnik političke sekcije u Ministarstvu inostranih poslova G. Todorović.

Kada je A. Zogu došao u Beograd, pričalo se da će tu ostati samo nekoliko dana, da će otići da se smesti u neki primorski grad Dalmacije ili u Beč, gde je ustvari odveo svoju porodicu. Međutim, leto je prolazilo a Ahmet Zogu nije se pomicao iz hotela »Bristol«. Početkom septembra, Zogu je učinio neoliki gestova što su pokazali da je on konačno odlučio da ostane u Beograd. Albansko poslantsvo je izvestilo od tuda 6. septembra da je Zogu »iznajmio jednu kuću na Topčiderskom brdu za 12 hiljada dinara mesečno«, da on »sa svojim drugovima ovde više provodi vreme u razonodi uz goleme troškovima prema kojima ne pokazuje nikavu štednju (više od 20 zlatnih napolona dnevno). Sad čak kaže da je kupio i jedan lep auto da ne bi se vozio Beogradskim ulicama onim što mu stavila na rasploganje Vlada«. Nakon ovih konstatacija poslanstvo zaključuje da se »Ahmet Zogu sprema, i već sada preduzima mere za agersiju protiv današnjeg stanja u Albaniji«. Nešto kasnije, u Tirani je ponovo stigla informacija iz Beograda da »Ahmet Zogu ima dosta finansijskih sredstava koje su mu stavljene na raspolaganje iz izvora koji je lako razumeti« (jugoslovenska vlada – P.M.). Takođe, albansko poslanstvo u Beču izveštava 9. sepetmebra da »porodica A. Zogua krenula juče sa Cena Beguom (Krieziu) za Beograd«. Odluku A. Zogua da ostane u Jugoslaviji odredile su nekoliko činioca i ona označava novu fazu u nastojanjima da se ruši demokratska Vlada u Tirani. Zogu je imao stare veze sa političkim krugovima u Beogradu još iz vremena Prvog svetskgo rata i kasnije. Ove veze nije prekinuo i u godinama kade je bio na vlasti u Albaniji. Jugoslavija je bila zainteresovana da se u Albaniji uspostavi projugoslovenska vlast i Zogu, nezavisno od toga što je bio poznat po svojoj lukavosti i nestabilnosti, za sada je bio najpogodnija ličnost da igra tu ulogu. I Zogu sa svoje strane shvatio da u stvorenim okolnostima samo Beograd bi mogao realno da mu pomogne svim sredstvima da ponovo preuzme vlast. On je, takođe, shvatio da samo putem vojne intervencije može se ponovo vratiti u Albaniju. Takav poduhvat mogao da se pokrene samo sa teritorije Jugoslavije i uz pomoć jugoslovenske Vlade. Neposredni zajednički interesi A. Zogua sa Beogardom na političkom (rušenje Nolijske Vlade), ekonomskom (potrebe za finansijskim sredstvima) i na vojnom planu (naoružanje Zoguovih bandi i koordinacija aktivnosti sa jugoslovenskim snagama protiv snaga demokratske Vlade) vodili su na postizanje tajnog

sporazuma između dveju strana. Ovaj sporazum je trebalo da se postigne u avgustu 1924. godine. Istina je da ne postoji stvaran potpisan dokument o ovom sporazumu. Ali to ne isključuje postojanje dogovora ako se ima u vidu da on nije potpisan od strane osoba na vlasti (Zogu u emigraciji, Pašić u opoziciji) već je više bio, kako kaže Ž. Avramovski, jedan »džentlemenski sporazum«. Ovo mišljenje se učvršćuje ako se imaju u vidu i drugi sporazumi takve prirode što je Zogu realizovao ranije. Kao što je naglašeno, Zogu je 1922. godine postigao usmeni dogovor sa Ministrom inostranih poslova Jugoslavije čije tačke Ninčić je poređivao na papiru, a koji se i danas čuva u jugoslovenskim arhivima. Takođe, treba uzeti u obzir i neprihvatanje predloga Musolinija od Zogua, avgust 1924. godine, za upućenje strogo poverljivog pisma o traženom novcu. U isto vreme kada se takva praksa odbija Musoliniju, mislimo da se ona ne može realizovati sa Pašićem. Na ovakav zaključak navodi i to da kada su 1926-1927 odnosi Zogua sa Beogradom krajnje pogoršani, jugoslovenska Vlada bi objavila kada bi imala jedan takav kompromitujući dokument o predsedniku Republike Albanije. O vremenu kada je vraćen na vlast, nakon 1924. godine, ima podataka da je A. Zogu primio od Beograda novac uprkos potpisanog dokumenta od njega. Ali tada je stvar bila nekako drugačija. Priznanice nisu zadržale uslove, one su jednodusno bile finansijske i za Zogua, koji je u ruke imao sve poluge vlasti, one nisu predstavljale neku ozbiljnu pretnju.

U našem centralnom državnom Arhivu i u Arhivu Ministarstva inostranih poslova Italije (palata Kidži) sačuvan je identičan dokumenat o sporazumu Pašić - Zogu. U Rimu je ovaj dokument poslat takoreči u isto vreme iz dva izvora. Novembra 1925, talijanski vojni ataše u Beogradu, S. Praska došao je do dokumenta i poslao ga u Ministarstvu rata u Rimu. Oko dva meseca kasnije, 9. januara 1926. otpravnik poslova Italije u Albaniji, T. Asereto prosledio je palati Kidži isti dokument uz pratećim pismenim objašnjenjem u kome se kaže: »Jedna osoba od autoriteta i u stanju u kojoj može biti jako dobro informisana, doneo nam u potpunoj tajnosti kopiju sporazuma koju imam čast da vam prosledim, a koji je postignut u avgustu 1924. između Ahmet beg Zogua koji je tada bio izbeglica u Beogradu, i premijera Pašića (autor pisma ovde nije tačan, jer Pašić nije bio na vlast – P.M.), u odnosu na pomoć za koju se obavezala da jugoslovenska Vlada da za dovođenje na vlast Ahmet beg Zogua. Sporazum je autentičan. Osim neke posebne tačke koja je unešena za njegovo sprovođenje, bez obzira što gospodin Ahmet beg Zogu mislio da ga sprovede, nisu bile stvorene povoljne okolnosti zbog brzine kojom je, preko sporazuma između kraljevske Vlade (talijanske – P.M.) i one Ahmet beg Zogua, neutralisana početna jugoslovenska prednost«.

Sadržina sporazuma kako onog što se nalazi u Centralni državni Arhiv tako i onog što donosi Pstoreli je istovetna:

1) Albanija se zalaže da se pridruži Jugoslaviji uz lično pridruženje.

2) Predsednik albanske države biće Ahmet Zogu, koji će kasnije priznati dinastiju Karađorđevića.

3) Jugoslovenska Vlada sa svim diplomatskim i vojnim sredstvima priznaće Ahmeta Zogua kao predsednika države za života, i odmah će mu odrediti godišnja primanja.

4) Albansko ministarstvo rata biće ukinuto i Albanija odustaje da ima nacionalnu vojsku.

5) Albanija će držati žandarmeriju toliko jaku da može da očuva unutrašnji mir zemlje, i da zaustavlja i uništi svaki inicirani pokret protiv Ahmet Zogua i protiv režima uspostavljenog od njega.

6) U ovoj žandarmeriji će učestvovati i ruski oficiri bivše vojske generala Vrangeliya koji sada nalaze u Jugoslaviji. Jugoslovenska Vlada će zadržati tamo žandarmeriju sa finasnijskim sredstvima i oružjem.

7) U žandaremeriju mogu da služe i jugoslovenski oficiri i drugi koje će jugoslovenska Vlada prihvatiti u interesu obe zemalje.

8) Između Albanije i Jugoslavije usposatviće se carisnka unija na osnovu koje se odobrava puna sloboda uvoza i izvoza roba dveju zemalja. I prelazak preko granica obeju zemalja biće slobodan za državljane dve zemlje.

9) Predsatvnici Jugoslavije van države biće zaduženi i za interese Albanije koja odustaje od toga da drži svoje diplomatske i konzularne kancelarije van zemlje.

10) Albanska Vlada treba da se izjasni pri Mirovnoj konferenciji da povlači svaku svoju pretenziju na suverenitet nad manastirom Sveti Naum i naselje Vermoš i Keljmenđ, koji ostaju u posedovanju Jugoslavije.

11) Albanska pravoslavna crkva povućiće se iz Carigradske patrijaršije i ujediniće se sa pravoslavnom hijerarhijom Beograda, tako će i Albansko muslimansko muftijstvo zavisiti od jugoslovesnkog.

12) Albanska Vlada će odustati od politike nacionalne uskosti i neće se interesovati o albanskom elementu van svojih granica. Ona se osim toga ovabezuje da ne prihvati na svoju teritoriju kosovare i druge elemente, koji su poznati ili sumnjiće se za svoje osećaje kao protivnici jugoslovenske politike.

13) Za koncesiju koju će Albanija datu drugim zemljama, ona je obavezna da dobije saglasnost Jugoslavije.

14) Ukoliko Jugoslavija bude u ratu sa Bugarskom i Grčkom, jugosloevnska Vlada imaće pravo da regrutuje u Albaniju vojsku od 25.000 dobrovoljaca sa ciljem da ih upotrebi na bugarskom ili grčkom frontu.

U slučaju ratnog stanja između Jugoslavije i Italije, Albanija će držati favorizovanu neutralnost prema Jugoslaviji. U slučaju rata Italije i Grčke prema Albaniji, jugoslovenska vojska će imati pravo da osvaja albansku teritoriju da bi na taj način osigurala Albaniji celu njenu teritoriju od eventualne talijanske ili grečke invazije.

15) Albanska Vlada ne može da objavi rat nijednoj državi bez preventivne saglasnosti Jugoslavije.

16) Ovaj ugovor je poverljiv i ne može se obelodaniti i objaviti bez saglasnosti obeju strana. (AQSH, Fondi 251, dosja 105, viti 1924, faq. 4-5; P. Pastoreli »Italia e Albania 1924-1927...«, p. 221-222).

U suštini i verzija koju predsatvlja Ž. Avramovski skoro da je ista sa onim koja nalazi u našem arhivu (Albanije) i sa onim što je iskoristio Pastoreli. Avramovski se poziva na jedan unutrašnji rad obavljen od jednog službenika sekcije za Albaniju pri Ministarstvu inostranih poslova u Beogradu, koji je godinama bio u jugoslovenskom poslanstvu u Tirani. Analize za potrebe dnevnih poslova obično nisu bile dugačke i u njima su davane pravci i glavne činjenice. Primer za to su elaboracije I. Vukotića i I. Andrića, urađene početkom 1939. o Albaniji. Prvi je imao pet stranica a drugi trinaest. Polazeći od te prakse rada službenika elaborat, koga citira Avramovski, obuhvatao je sporazum Pašić-Zogu i dao samo njegove glavne tačke.

One su bile:

1. - Zogu neće se protiviti aneksiji Svetog Nauma od strane Jugodlavije i razmotriće ponovo pitanje pašnjaka Vermoša i puteva koji tamo vode.
2. - Zogu će raspustiti komitet »Nacionalna odbrana Kosova«, i kačaci koji će izvoditi akcije na teritoriju Jugoslavije smatraće se običnim a ne političkim krivcima.

3. - Jugoslovenska Vlada će obezbediti svoj uticaj na albansku pravoslavnu crkvu.
4. - Zogu obećava da će rešiti pitanje srpskih škola u Skadru i selo Vraka, kao i da će otvoriti škole u makedonskim selima u srezu Korče.
5. - Obe strane su postigle dogovor da počnu trgovinski pregovori, da se sklopi odgovarajući sporazum i da se odmah uzme na razmatranje pitanje malogranične trgovine.
6. - Zogu je obećao da će u Albaniju otvoriti banku sa jugoslovenskim kapitalom.
- 7.- Albanija neće sklopiti nijedan sporazum i neće uzeti kredite za izgradnju železnice, bez prethodnih konsultacija sa jugoslovenskom Vladom.
8. - Daće se privilegije jugoslovenskim brodovima po albanskim lukama u na Ohridskom i Skadarskom jezeru.

Verzija koju predstavlja Ž. Avramovski je zbirna, on ne reprodukuje čak ni ono što je rečeno integralno u elaboratu službenika Ministarstva inostranih poslova Jugoslavije. Dakle, tekst sporazuma između Zogua i Pašića, prolazeći kroz dve site, uspeo da se objavi nepotpun. Mada se sporazum predstavlja modernijim u ovoj varijanti, on ne krije težnje Beograda za uspostavljenje projugoslovenskog režima u Albaniji.

Prva varijanta označava avanzovaniji program jugoslovenske politike prema Albaniji. Ona se pretvara u banovinu (regiju) Jugoslavije sa lokalnom ograničenom autonomijom, gde će vladati A. Zogu. Ova verzija možda je na početku bila predstavljena A. Zogu od jugoslovenske strane kao osnova za diskusiju. Druga varijanta, ona što iznosi Avramovski i koja je zbirna i modernija, trebalo bi da bude konačna varijanta koja je proizišla nakon diskusija. A. Zogu, u svom već poznatom stilu, manevrisao da ne angažuje sebe u duboko kompromitujućim dokumentima mada u ovaj sporazum nije stigao sem da ublaži teške i ponižavajuće odredbe prve varijante.

Sporazum od avgust 1924. godine u generalnim crtama liči na sporazume od 1914-1915, što je Esat paš Toptani potpisao sa tadašnjim srpskim političkim i vladinim krugovima. Na taj zaključak upućuje upoređenje odredbe ova dva sporazuma. I to ima svoju logiku. Sa jugoslovenske strane sastavljač je bio isti: N. Pašić. Takođe i težnje su bile nepromenjene. Vukotić, jedan od glavnih izvršilaca politike Beograda u Albaniji u prvoj polovini dvadesetih godina, tvrdio je godinama kasnije da u »našim političkim i diplomatskim kombinacijama, u našoj balkanskoj politici, mi smo stalno težili da se protivimo albanskim zahtevima o stvaranju nezavisne države, iz prostog razloga što bi ta država bila protiv nas i naših nacionalnih ciljeva«.

I albansku stranu, u oba sporazuma, predstavila su lica koje nije vezala samo krv, već i ideje, karakter i društveno poreklo. Kako Esat Paša tako i Ahmet Zogu, bili su ambiciozni, žedni vlašću, spremni da žrtvuju i najviše interese nacije zarad svojih egoističkih ciljeva. Nikola Pašić je dobro poznao obojicu, on im je znao karakter, slabosti i psihologiju orijetnalnih vlastodržaca, kao i njihovu lukavost. U Beogradu nije bilo jemstva da će Zogu realizovati u potpunosti sporazum. On se pokazao, ne jednom, da se orijentiše na onu stranu koja mu najviše odgovara. Zogu nije priznavao principe, on je bio pragmatičar. Koristeći njegovu potrebu za podršku i novac, jugoslovenski vladini krugovi su mu nametnuli sporazum sa teškim odredbama. Oni su bili zainteresovani da se A. Zogu ponovo vrati što pre na vlast radi sprovođenja ako ne sve odredbe sporazuma, barem one glavne. Pašić ne može da ne računa na ovu sredinu i talijansku politiku koja nikada neće pristati na jugoslovensku vladavinu u Albaniji. Zbog toga Beograd nije štedeo novac. Do danas se ne zna tačno ukupna suma koja je data Zogu kao nadoknada za avgustovski sporazum. Vladimir Dedijer daje cifru od 105 miliona dinara, Ž.

Avramovski govori o 30 hiljada ztanih napolona, dok drugi izvori daju razne niže cifre.

Ova poplava novca obezbedila je održavanje i pripremanje Zoguovih plaćeničkih snaga, i luksuzan način života za samog A. Zogua. Ove promene uočene u septembru zapale za oko i talijanskim diplomatama u Beogradu. Zogu je proširo vest da ove dohotke obezbedio prodajom svoje šume u Albaniji jednom talijanskom društvu od koga je primio 3 000 napolona (700 hiljada lireta) i čekao da primi i drugi deo. Saopštivši to Musoliniji, 27. septembra, Sola je tražio da se utvrdi ova činjenica od strane talijanskog poslanstva u Draču. Odgovor od talijanskog ministra u Draču dat je 10. oktobra. Po njemu, Zogu je potrošio svih 700 hiljada lireta: 3.000 za podmirivanje duga a ostalo za izbornu kampanju u decembru 1923. godine. Za Rim postalo je jasno da se Zogu izdržavao parama Beograda.

2. Kovanje i priprema zavere

Realizacija tajnog sporazuma između Zogua i Pašića, i na bazi toga obezbeđivanje finansijskih sredstava, stvorile su uslove da se pređe u višoj avanzovanoj fazi politike protiv Albanije. Incident u Vermošu bio je najava ove nove etape. Početkom oktobra vide se prvi konkretni znakovi da je Beograd konačno dao zeleno svetlo Zogu da počne pripeme za oružanu intervenciju u Albaniju. Informacije koje su stizale iz albanskog poslanstva u Beogradu i iz prefektura u pograničnim zonama, sevdočile su o intenzivnim akcijama Zoguovih bandi na jugoslovenskom tlu. Zogu se susreo i razgovarao u Beogradu sa zapovendikom treće vojne oblasti u Skoplju, generalom Trzićem. Glavni ljudi njegovog štaba kao Cena beg Krieziu, Đilardi, Muharem Bajraktari, Abdurahim Kroši, Leš Topalaj i dr., krenuli su u akciju za regrutovanje plaćenika za četiri napolona mesečno u Prizrenu, Peći, Đakovici, Podgorici, Debru, Strugu, Ohridu, i dr. Dnevnik »Hak« koji je izlazio u Skoplju, pisao je 18. oktobra da »Cena beg jednim automobilom sa zastavom Albanije putovao po ovim krajevima, posećivao izbeglice, regrutovao i okupljao članove«. Za koga i zašto, pisao je autor članka, »neću da govorim o tome zbog lako razumljivih razloga...«. *Telegram albanskog poslanstva u Beogradu, za Ministarstvo inostranih poslova od 22. oktobar 1924. god. U tom pravcu od interesa je i pismo upućeno Bajram Curiju, 20. oktobra 1924., iz Krume: »Politički begunci, izdajice domovine, koliko god mogu trude se za jedan brzi pokret za koga i jugoslovenska Vlada daje svu potrebnu pomoć i olakšice. Poslat od Zogolija, Ceno - zajedno sa Leš Topalajn, Derviševićem i nekim drugim, došao pre dve nedelje u Prizren. I nakon održavanja tajnog sastanak sa odbeglima koji se nalaze u tom gradu, otišao u Đakovicu a otuda u Peć, gde je u dogovoru sa glavešinama tih krajeva, počeo registarciju žandarmerije...Kaže se da je Ceno (Krieziu) Crnoglavić (njegovo prevedeno prezime na srpskom – opomena prevodioca) doneo je miljon i po dinara u zemlji, koji je dolaskom iz Beograad počeo da deli izbeglima«.* (AQSH, Fondi 818, dosja 8/2, viti 1924).

Uprkos ovim obilnim činjenica, Vlada Noliya je odlučila, iako za zakašnjenjem, da diže glas početkom novembra jednim memorandumom kod Velikih sila. Tu se upozorilo da »srpske vlasti, koristeći albanske izbeglice u Srbiji, spremale akciju protiv poretka i sigurnosti Albanije«, i ističe se da je »ona zatražila nekoliko puta od jugoslovenske Vlade da razoruža albanske izbeglice ali se ona nije obazirala na zvanične demarše Vlade Albanije«. Nakon što se upozorava da »zadnjih dana antialbanski pokret organizovan od srpskih vonjih i civilnih vlasti poprimio takve

velike razmere da se veruje da Albanija nalazi na pragu strane agresije«, ukazuje da se »celom akcijom rukovodi štab srpske Vojske«.

Žalbe Nolijske vlade već su se tretirale sa indeferentnošću od strane vlada Velikih sila. Tipičan je bio stav engleskog ministra, Eresa prema najnovijem memorandumu demokratske Vlade. Pre nego što će ga proslediti Londonu, on je tražio od Ministarstva inostranih poslova u Tirani da »na osnovu kakvih efikasnih dokaza, optužbe sadržane u pomentuom memorandumu protiv Vlade u Beogradu, potvrđuju da je ona umešana i pomaže aktivno pripremanje pokreta...za rušenje današnje Vlade«. Neprijateljski stav engleskog ministra u Albaniji prema Nolijskoj vladi bio je poznat. Talijanski ministar Duraco, u izveštaju što je poslao svojoj centrali pisao je: »ovaj engleski ministar zna vrlo dobro kako stoje stvari. Ovaj njegov neodređen i predugačak stav, izand svega povezan je više nego bilo šta sa njegovom loše skrivenom željom da što pre vidi Ahmeta Zogua da po savku cenu preuzme upravljanje vlasti u Albaniji«. Duraco je informisao palatu »Kidži« da se »pripremanje pokreta nastavlje vrlo aktivno i da jedan od glavnih centara koji upravlja agitatorima u Albaniji i van, je jugoslovenski konzul u Skadru koji naširoko deli oružje i novac mnogim agentima u pograničnim zonama Debra, Mirdite i Malesije«. On je takođe obavestio da »pre nedelju dana, dva odbegla albanska oficira odani Ahmetu (Zogua) otišla su na Krf u pratnji dvojice jugoslovenskih oficira (major Knežević i kapetan Ristić) da bi se dogovorili sa albanskim političkim odmetnicima na Krfu. U stvari dobijam vesti da su oni, ovih dana raspodeljeni na raznim mestima...blizu jugositočne granice Albanije...«. Vlade Velikih sila, iako su posedovale činjenice koje su sevdočile e pripremama A. Zogua uz otvorenu podršku Beograda za oružanu intervenciju u Albaniji, zadovoljile samo upozorenjima jugoslovenskoj Vladi. Ninčić je odgovorio Soli da je »njegova Vlada potpuno odlučna da ne hrabri nijedan neprijateljski akt protiv Albanije«. Diplomatskim naporima albanske Vlade, Beograd uzvrćao standardnim odgovorima da jugoslovenska Vlada razoružala albanske izbeglice. No, kako je izveštavalo albansko poslanstvo u Beogradu, »ne samo što do sada nije bilo nekog znaka o stvarnom razoružanju, već se plaćaju i hrabre da organizuju dobro naoružane čete sa ciljem da izvrše napade unutar granica albanske teritorije...«.

Uporedo sa organizovanjem bandi na granici sa Albanijom, počelo da se prikuplja i oružje i druga vojna oprema. Početkom oktobra u Debru su dopremane 4 hiljade pušaka talijanske marke, 20 mitroljeza i 4 topa, kao i dovoljna količina municije, dok u Vraništu kod Gore, kako je saopšteno iz Krume, jugoslovenska Vlada »jednom je dopremala 9 tovara (sa oružjem) a kasnije još 14 tovara, koje će podeliti ljudima koji se registruju.

Zogu i oni koji su stajali iza njega u Beogradu, znali su da njihova zavera za rušenje Nolijske Vlade neće uspeti bez pomoći antidemokratskih snaga i jugoslovenske agenture u Albaniji. Veze između obe strane granice su sačuvane. Da bi se one ojačale i da bi se antinacionalni elementi unutar zemlje ubacivali u akciju. Vlada Jugoslavije podelila je dosta oružje i oko 300 hiljada dinara preko svojih agenata u gradovima Skadar, Tirana, Drač, Korča i u pograničnim zonama,. O oktobru bilo je i drugih znakova koji su pokazali da je odlučeno da se intervencija u Albaniji izvrši urbzo. Stjepan Radić, predsednik Seljačke republikanske hrvatske stranke, koja je bila glavna opoziciona stranka protiv vladajućih velikosrpskih krugova i koja izražavala interese hrvatskog nacionalizma, dao je 5. oktobar 1924. godine izjavu koja, nezavisno od stepena istinitosti, dokazala da je Beograd odlučio da interveniše silom oružja u Albaniju, i da u tom poduhvatu on neće imati prepreke međunarodnog karaktera. Između ostalog, Radić je izjavio da "Albaniji se čini velika nesreća". Italija, Srbija

i Grčka žele da okupiraju Albaniju: "Italija sa mora, Srbija će uzeti Skadar a Grčka će ući u Epir". Vođ hrvatske seljačke stranke izrazio je simpatije prema junskoj demokratskoj Revoluciji i istakao da "Albanija vodi korektnu politiku jer za premijera ima pametnog čoveka, Fan Nolija pravoslavnog sveštenika", da "Albanci (reč je o Nolijevoj Vladi - P.M.) su napredni od Beogradskih vlastodržaca koji ubijaju Turke i Albance" i da "hrvatski narod ne želi rat sa Albanijom i nijedan Hrvat neće preći granicu Albanije da njoj otima slobodu". U jednom drugom govoru što je održao nakon nekoliko dana, Radić je ponovio svoje ranije izjave dodajući da "podela Albanije je stvar koju Pašić drži u srcu". Radićeve izjave koliko su bile senzacionalne toliko su bile i potresne. Vlada Davidovića u Beogradu doživela je šok od otkrića Radića. Atmosferu je još više zapalio i to što je ona više od dve sedmice njih negirala. Samo ministar rata, general Hadžić u stilu pompeznog postupka dao ostavku u znaku protesta zbog izjave Radića koje, po njemu, sadrže fatalizam i duh neposlušnosti pre svega u redovima vojske. Srpska štampa je krenula protiv Radića i pronašla još jednom priliku da ispuni svoje stranice sa "absurdima boljševičke zavere" koja je ugrozila Jugoslaviju od saveza Radića sa Fan Nolijem i Trećom Komunističkom Internacionalom.

Činjenice koje je obelodanio Radić osatvile su potresan utisak i u Albaniji. One, kako je rečeno u telegarmima što je Ured za štampu uputio 19. oktobra albanskim poslanstvima u Evropi, "izazvale najdublje emocije u Albaniju", da ova nova montirana igračka od osoba stare diplomatije nisu mogle da ne izazivaju zabrinutost.

Zvanična Evropa prešla je takoreći čutke preko ovih izjava. Ona je znala dokle može Beograd da ide. Najviše što se moglo odobriti u tom trenutku bilo je obaranje Vlade u Tirani, za koju su Vlade Velikih sila iznele svoj stav da je ne priznaju zvanično. U oktobru, kako talijanska tako i grčka Vlada, usaglasili se sa mišljenima Beograda i Londona za blokiranje »boljševičke inovacije« u Albaniji. Ideja raskomadanja Albanije među susednim zemljama u stvorenim okolnostima, na jesen 1924., bila je premostiva. Na dnevnom redu je bilo rivalstvo između Italije i Jugoslavije za odigravanje uloge protektora u Albaniji. Ostavljajući za budućnost rešenje ovog problema, Rim i Beograd možda su se dogovorili u to vreme o zameni Nolijeve Vlade jednom »prihvatljivijom« Vladom. Sudeći po tome, izjave Radića iskazuju istinu bez obzira na to što su one bile opterećene »otkrićem« širih i ambicioznih planova, što su ustvari bile strateške težnje suseda, a ne dnevni planovi. Svakako i ukoliko bile istinite Radićeve izjave su bile signal i upozorenje. Od novembra će se prikupiti druge informacije što učvršćuju one prethodne. Priprema zavere se vrši ubrzanim ritmom, otvorenije i to nije moglo da se ne primeti.

Od sredine novembra širile su se vesti da je A. Zogu otišao iz Beograda za Pariz. To je bila jedna smišljena akcija, alibi za prikrivanje intenzivne pripreme buduće intervencije. Zogu nije otišao niti je mogao da odlazi u času kada su njegove plaćeničke snage nagomilale pored granice sa Albanijom. Da bi maskirao te pripreme, jugoslovenska Vlada je zatvorila i granicu sa Albanijom. Na taj način je stvoreno neobjavljeno ratno stanje.

Krajem novembra i početkom decembra od poslanstva u Beogradu i porganičnih prefektura dolazile su sve alarmantni izveštaji. Ali Riza Kolonja telegrafirao je 3. decembra Tirani da jedna žena, koja ima intimne odnose sa Ahmet Zoguom, garantuje nam da je on vraćen prekjuće krišom u Boegrad sa ciljem da krene 5. ovog meseca za Prizren, i da bi 10, započeo operaciju sa raznih pograničnih tačaka protiv Albanije... Ona, kao predujam, traži 20 hiljada dinara da bi nam dala plan operacije... Prema njenim podacima mi situaciju ocenjujemo vrlo ozbiljnom

i svi demarši upućeni Vladi ovde biće bez koristi, jer ona skriva prisustvo Ahmeta Zogua u Beogradu". U drugoj informaciji od istog izvora, poslanstvo u Beogradu se obaveštava da "u operaciji protiv Albaniji učestvovalaće ruski emigriranti vojnici i oficiri i srpske oružane snage. Ahmet Zogu će sa glavnim snagama polaziti iz Prizrena. Druge snage će krenuti iz Skadra, dok jedna kolona iz Ohridskog jezera". Nekoliko dana kasnije ovo poslanstvo informisalo da je Ceno bej Krieziu (Crnoglavić) krenuo je 4. decembra u Đakovicu sa značajnom sumom novca za organizovanje plaćeničkih snaga, jer će napad početi između 10. i 15. decembra i da Ahmet Zogu i dalje ostaje da boravi u Beograd, u očekivanju vesti od Ceno bej Krieziua. U jugoslovenskoj prestonici otvorena je i kancelarija za regrutaciju gde su ubrzano upisivali plaćenici za pohod koji je pripremao Ahmet Zogu protiv demokratske Vlade. Za njihov prevoz jugoslovenske vlasti su dali u upotrebi dosta prevoznih sredstava. Zoguove plaćeničke snage, kao i pripadnici jugoslovenske vojske, imali su pravo da putuju vozom u pola cene.

Informacije od pograničnih prefektura bile su obilne. Iz Krume, Bicaja, Kukeša, Ljume, prvih dana decembra stizale na adresi Ministarstva unutrašnjih poslova u Tiranu "vrlo hitni" telegrami. Preko njih se saopštilo skoro tačan datum agresije i njeni glavni pravci.

Pošto su okončane sve pripreme za intervenciju, A. Zogu odlazio je 9. decembra iz Beograda za Skoplje, gde je koordinirao plan akcije sa komandom treće zone jugoslovenske vojske i otuda za Debar, da bi se postavio na čelo snaga koje su delovale na glavnom pravcu. Osim ostalih Zogua je pratio i jedan dopisnik lista "Politika" iz Beograda.

Informacije koje je dobila demokratska Vlada bile su više nego dovoljne da se preduzmu vanredne mere u odbarni garnica od napada intervencionista i da bi se snažno delovalo na političkom planu, kako bi se zaustavila agresija podržana od Beograda.

Nolijeva Vlada, sa svim značajnim merama koje je preduzela, može se reći da je na planu unutrašnje politike delovala sporo. Ona je u pravom planu nije udarala na neprijateljske elemente – feudalce bajraktare, visoke činovnike koji su bili sledbenici Ahmeta Zogua i radili za njegovo vraćanje na vlast. Vojska nije bila očišćena od konzervativnih oficira, zogista i od žandarmerije, posebno u pograničnim zonama sa Jugoslavijom. Osim toga, ovaj deo granice nije se pojačao novim i većim snagama, a niti su preduzete posebne mere da bi se povećalo budnost. Politički sud, koji je formiran za istraživanje zločina A. Zogua i njegovih saradnika, dugo vremena se razvukao sa radom i samo zadnjih dana postojanja demokratskog režima saopštio njihove presude.

Zdrave demokratske snage još na početku su zahetvale da se vodi oštar kurs prema neprijateljima revolucije i upozorili Nolijevu vladu o posledicama koje može doneti politika pasivnosti. Napredna štampa tog vremena je pisala: "Voda miruje, ali feudalci nikada: deluju energično da bi rušili mladu demokratiju i da vladaju Albanijom. Ovu stvar ne treba uzetu ni kao šaljivu ni kao smešnu. Zogu ima u Albaniji dosta agenata, onoliko koliko ima i vani. Zatim ne treba zaboraviti da naši susedi, naročito Srbi, otvorili su širok prostor delovanja feudalcima i njihovim pomagačima, i pomažu im da stvaraju nemire u Albaniju za rušenje demokratije".

Potprefektura u Bicaj, suočena provokacijama Zoguovih bandi i pripremama za oružanu intervenciju od strane Jugoslavije u oktobru, nakon što je izvestila Ministarstvo unutrašnjih poslova da su žandarmerijske snage male i nedovoljne za vođenje ozbiljnih i značajnih operacija protiv bašibozluka A. Zogua, zahtevala je organizovanje jedinice od 25 žandara i snabdevanje vojne komande u Kukešu sa 500 komada oružja i dovoljno municije.

Kada se krajem novembra videlo jasno da je agresija na pragu izbijanja, neki patriotski oficiri predlagali su Vladi da skoncrtiše jednu vojnu snagu od 3.000 ljudi u Peškopeju, 5.000 ljudi u Tirani i jednu jedinicu u okolini Mata. Međutim ministar rata, K. Ćafzezi, a posebno načelnik generalštaba B. Fejziu, nisu hteli da čuju za akciju. Ne samo to već nisu podigli na viši stepen pripravnosti i postojeće snage na granici, nije određen jedan generalni komandant za operacije iako je bilo neprekidnih zahteva da to mesto zauzme Zija Dibra.

Nolijeva Vlada, iako je učinila napore na diplomatskom planu, nije delovala onoliko aktivno kako je zahtevala i situacija u međunarodnom planu. Pitanje pretnji i intervencije od Jugoslavije ona nije problematizovala još na početku u međunarodnim instancama i u široj javnosti. Mislamo da su zato postajala tri razloga. Prvo, stvorene su iluzije da dolaskom Vlade Davidovića, u Jugoslaviji će doći do bolje predispozicije prema Nolijevoj Vladi i moglo bi da se otvara put normalnom razvoju odnosa između dve zemlje. Drugo, Noli naročito nakon septembra, razočarao se u Ligu naroda, izgubio je donekle veru koju je gajio prema toj međunarodnoj organizaciji, što je on i izkazivao u svom oštroj govoru za govornicom njene skupštine, 10. septembra 1924. godine. Treće, demokratska Vlada, optužena kao "boljševička", osetila je da ga okružuje zid muka i neprijateljstva od Vlada velikih sila. U tim okolnostima demokratska revolucija se suočila sa njenom najtežom probom: da izdrži ili ne rafale kontrarevolucije koji su se spremali da se ispale.

3. Intervencija i gušenje demokratije

Uoči izbijanja oružanog napada na Albaniju, na jugoslovenskoj granici nagomilalo se 7-8 hiljada naoružanih snaga, regrutovanih plaćenika, oficiri i vojnici regularne jugoslovenske vojske, bivši oficiri belogardijske vojske Vrangelijski i oko 500 osoba koji su pratili A. Zogu u njegovom bekstvu iz Jugoslavije. Predviđeno je da se agresija odvija u tri pravca: iz Crne Gore - u pravcu Skadra, iz Prizrena - u pravcu Kruma sa ciljem na Skadar, i iz Debra - u pravcu Peškopeje sa ciljem na Trianu. Dva poslednja su bili i glavni pravci. Prvi napad je počeo u pravcu Prizren – Kruma. Ne slučajno: tu se nalazio Bajram Curi sa vođama nekoliko stotina maledžija, što se mislilo da će biti glavna prepreka. Intervencionističke snage sa oko 1.500 osoba, prešle su 10. decembra granicu preko Ćafa Prushit. Albanske snage koje su brojale ne manje od 500 osoba, naspram ove velike sile, povukle su se na mesto Va Spas, napustivši Krumu i Kukeš.

Bande plaćenika koje su dolazile iz Grčka, napale su 14., decembra južnu granicu u sektoru Kakavije. Dan kasnije, intervencionističke snage iz Debra koje je predvodio sam A. Zogu, napale su u pravcu Peškopeje. I 15. decembra, bašibozulke Zoguove snage zajedno sa plaćenicima sa jugoslovenskim državljanstvom, vršili su napade u zoni Skadra, u Murićan, Oblik, Zogaj, Vukpalaj u Hani Hotit.

Hitne informacije koje su stizale takoreći istovremeno iz svih pograničnih zona, pokazali su Nolijevoj vladi da je agresija sa severa, najavljena na vreme, počela. Alarmantne vesti sa granice praćene su zahtevima za pojačanjem u ljudstvo i oružjem. Ali, kako je već rečeno i ranije, organizacija odbrane od strane demokratske Vlade dopustila je poraz. Ministar rata K. Ćafzezi i načelnik generalštaba B. Fevziu, (ovaj potonji poznat po svojim prozgovskim afinitetima), iako su bili na vreme obavešteni o izbijanju intervencije nisu preduzeli nijednu organizacionu meru za odbranu. Vlada je imala na raspolaganje 8-10 hiljada vojnih snaga, ali veliki manjak oružja i municije.

Posljedna vest o intervenciju iz Jugoslavije izazvalo je potrese kod populacije. Kao i uvek u takvim slučajevima, spremnost narodnih masa u odbrani domovine bila je velika. Sa svih strana zemlje protestovalo se protiv nove agresije sa severa, prijavili su se i novi dobrovoljci za odlazak na borbenom frontu. Sada kada je intervencija razbuktala, Vlada Nolija se obratila hitno velikim silama i Ligi naroda da bi se potvrdilo da su njena upozorenja bila zasnovana. Noli se susreo sa talijanskim ministrom Duraco, 16., decembra. On je ušao u razgovore sa ciljem da bi potsticao talijansko interesovanje o događajima, u nadi da će Rim zarad svojih težnji u Albaniji koje nisu bile prihvaćene za Nolija, intervenisaće kod Beograda kako bi se zaustavila ruka agresora. Ne bez namere, predsednik demokratske Vlade, pozivajući se na agersiju sa severa istakao da se događaji koji se odvijaju u suprotnosti su sa posljednjom izjavom Musolini – Ninčić o neutralnosti prema unutrašnjim kretanjima u Albaniji. U nastavku Noli je govorio otvorenim kartama kada je izjavio da je “za Albaniju to pravi rat i ne može se shvatiti kako Italija (isto kao i druge sile) prema toj situaciji može ostati neobazriva i indiferentna”. Moguće je da na tom sastanku Noli postavio i zahtev za hitnom kupovinom oružja i municije u Italiji, ali je taj zahtev odbijen od Vlade Musolinija.

Izostanak predispozicije Rima za intervencijom kod Beograda osetilo se i u odgovoru Duracoa. Talijanski diplomata je namerno umanjio opasnost i optužio albansku Vladu da je napravila teške greške koje su doprinele da dođe do ovog stanja. On nije rekao kakve greške su konkrento učinjene, ali se može pretpostaviti da je reč uglavnom o nepodleganju Nolijske Vlade talijanskim zahtevima u leto za postizanje političkog pakta između dve zemlje, što bi ustvari značilo legalizaciju talijanskog protektorata nad Albanijom.

U međuvremenu, dok je demokratska Vlada nastojala da preduzme neke mere unutar zemlje i na međunarodnom planu, borbe su se vodile velikom žestinom u pograničnim zonama sa Jugoslavijom. Intervencionističke snage napale su, 16. i 17. decembra, iz tri pravca da bi ušle u Peškopeju. Vladine snage zajedno sa dobrovoljačkim snagama, predvođene Elez Jusufim i njegovim nećakom Jusuf Dželilim, pružili su odlučan otpor Zoguovim bandama i plaćenicima zemalja koji su prešli na strani A. Zogua, naročito na ulazu grada Peškopeja, u Čenoku. Ali njihov junački otpor nije bio dovoljan naspram velikoj superiornosti neprijatelja u ljudstvo i oružju. Elez Jusufi i mnogi drugi su poginuli a u veće, 17. decembra, kolone Zoguovih plaćenika su ušle u Peškopeju.

U susednom sektoru, u prefekturu Kosova, borbe su nastavljene još nekoliko dana. Bajram Curi na čelo 800 malesora iz Hasa i drugih krajeva sevreno od reke Drim, zajedno sa onim vladinim snagama koje su se povukle na Va Spas, napale su 18. decembra neprijateljske snage i nakon teških borbi oslobodile Krumu a zatim i Kukeš. U tim borbama, u kojima intervencionističke snage imale na desetine ubijenih i ranjenih, zarobljeno je i 40 plaćenika od kojih i trojica obučenih u uniformu regularne jugoslovenske vojske, koji su komandovali trupama u borbi protiv albanskih snaga. Takođe su konfiskovana i dva topa i jedan mitraljez. Ceno bej Krieziu koji je predvodio plaćenike, povukao se preko garnice ne teritoriju Jugoslavije. Ovaj poraz je ugrozio da operacija propadne. Opunomoćenik Beograda za praćenje borbe iz bliza M. Jelić preduzeo je hitne mere i stavio se na čelu tih snaga. Pošto je ojačan sa još jednim pešadijskim bataljonom i dve brdskim baterijama iz Prizernskog garnizona, on je ponovo nasrnuo na granicu protiv albanskih snaga predvođene Bajram Curim. Dok su se vodile borbe, stigla je vest o padu Tirane. Ostaci vladinih snaga napustile su font borbi, dok se Bajram Curi sa svojim vernim malesorima povukao u malesiju. Osvajanje Peškopeje otvorio je put Zoguovim snagama ka Tirani.

Demokratska Vlada osetila se potpuno okruženom i zaprečenom. Noli se obratio narodu pozivom: “U vreme kada se spremate da izrazite vašu suverenu volju, nekoliko izdajnika izašlih iz stranih zaseda, rame uz rame sa tuđincima, sa tuđim puškama i mecima žele da kvare tu Albaniju koju smo sa toliko borbi, sa toliko bede, i sa toliko žrtava učinili je slobodnom i samostalnom... Borba koju vodite danas o Albanci, je borba slobode i nezavisnosti: topovi, mitroljezi i vojnici Srbije to potvrđuju; potvrđuje cela ujedinjena nacija koja se latila oružja... Herojska nacionalna vojska, ona vojska koja je prošlog leta proterala izdajnika iz Albanije, i danas će slomiti izdajničku smelost Beograda”.

Noli nije se dao, ali kao vođa se trudio da podiže moral naroda, da oživi veru na pobedu. Sa dosta zakašnjenja i na neoprostiv način, vlada je proglasila 19., decembra opštu mobilizaciju. Noli je za svaku sferu vladanja mogao da ima znanje i sposobnost za upravljanje i za davanje smernica za rešenja, ali u sferi odbrane nije imao nikakva saznanja. On je sve osatvio u rukama profesionalnih oficira, “komandanata revolucije”, posebno u ruke K. Čafzezit i šefa generalštaba B. Fevziu. Oni nisu ubacili u borbe dobrovoljce koji su došli iz Valone, blokriali su dobrovoljce Korče i Elbanasa u Golobodro, u delikatnim trenucima borbi u Skadru vršili su premeštanje oficira što je dovelo do zabune u vojnim snagama razmeštene u ovaj grad, i dr.

Vanredno preteće okolnosti naterali su Nolija da još jednom diže glas na međunarodnom planu, mada je bio ubeđen da će ga neko teško čuti. On je uputio javno, 18. decembra, telegrame vladama Italije, Engleske, Francuske i generalnom sekretaru Lige naroda. Između ostalog u njima se isticalo da je “Albanska Vlada, informisana davno o pripremama bandi na srpskoj teritoriji sa neprijateljskim ciljevima prema Albaniji, upozirala je Vladu u Beogradu na ove činjenice koje bi mogle da kvare dobre odnose između dve zemlje. Međutim, u mesto da se ove organizacije zaustave one su, naprotiv, podsticane i naoružane. Čak više od deset dana ove bande izvode napade na raznim tačkama albanske granice, predvođene regularnim srpskim trupama sa topovima, mitroljezima i bombama”. U mnogim tačkama na granici, podvuklo se u noti, operacije ovih bandi u većini slučajeva bile vođene od strane srpskih oficira, da su “srpske vojne vlasti nastavili sa izvođenjem niza borbenih akata koje su u suprotnosti sa zvaničnim izjavama Vlade u Beogradu”. Sa ciljem da se izbegnu užasi jedne strane vlasti nota se završila pozivom Vladama Velikih sila za “intervenciju kod srpske Vlade za okončanje stanja koja je ozbiljno pretila miru na Balkanu”.

Vlade Engleske, Francuske i Italije dobro su znale činjenice. Njihova poslanstva u Albaniji u Beogradu, kako dokazuju i dokumenta, snabdevale su se na vreme tačnim podacima koji nisu doveli u pitanju intervenciju i otvoreno zalaganje Jugoslavije u korist snaga A. Zogua. *(Talijansko poslanstvo je obavestilo Rim 15. decembra da “na mnogim različitim tačkama Severne granice a naročito u potprefekturi Ljume, heterogene bande i organizovane na teritoriju Srbije, vršili su napade na albansku teritoriju, upotrebivši topove, mitroljeze i bombe...*

Takođe, 15. decembra, englesko poslantsvo u Boegradu obavestilo je Forin Ofis: “ Čini se da su neredi u Albaniji počeli i da su Zoguovi sledbenici ujedinjeni u takozvanom Pobunjeničkom pokretu i napreduju. Glavne snage sa topovima i mitroljezima, koje štampa proglašava uhvaćenim od strane Vlade, bore se oko Krume”. -Documents on British Foreign Policy...”, vol XXVI, dok. 289.)

Međutim, stavovi engleske, francuske i talijanske Vlade nisu polazile od činjenica i realnosti, već od interesa. Nolijeva Vlada, iz razloga koje smo već analizirali, nije im bila za srce Velikim silama. Reakcije na njenu notu, od 18. decembra, bile su vrlo mlake i više odgovor zarad diplomatske kurtuazije.

Premijer francuske Herio obećao je da će savetovati "prijateljski Beograd da deluje smotreno. Francuski ministar u Beogradu, koji je zadužen ovom "misijom", skoro da se nije revoltirao onim čime su oputuživali jugoslovensku Vladu za intervenciju u Albaniju, i istakao da nije moguće da se Srbi pokažu nesmotreni i deluju direktno. "Nema nijednog razloga da se sumnja u garancije koje je dao Pašić u vezi sa ovim pitanjem". I engleska Vlada se ograničila samo na "umerene" savete i nije digla glas ni onda kada je videla da Pašić javno laže. Naprotiv, engleski ministar u Beogradu stavio se u njegovu zaštitu. Jugoslovenski premijer je proglasio krstaški rat za eliminaciju "bolševičke opasnosti", i ta parola je zvučala dobro u ušima britanskih reaksionara. Osim toga, anglo - pesrijsko društvo subvencioniralo je pohod Zogua za ponovono uzimanje vlasti sa 50 hiljada sterlinga, pod uslovom da A. Zogu obezbedi odobrenje petroljeskih koncesija od albanskog parlamenta.

Talijanska Vlada nije se razlikovala od stava što su imale francuska i engleska vlada, ali je ona vodila računa da kao zainteresovana strana za albansko pitanje da potvrdi svoje težnje u Albaniju i da novi događaji njih neće ugroziti. Musolini je savetovao Solu u Beogradu da prijateljski skrene pažnju jugoslovenskoj Vladi, a posebno Ninčiću, za teške posledice koje mogu nastati od njenog tako otvorenog i flagrantog mešanja u unuštarske stvari Albanije.

Međutim, vesti koje su stizale iz talijanskog poslanstva u Draču, pokazali su da se stvari odvijale prema planu za aktivnu intervenciju Jugoslaviji u korist A. Zogua. Markez Duraco se snabdevao sa dosta nespornih činjenica, 19. i 20. decembra, o direktnom mešanju redovnih snaga jugoslovenske vojske u Zoguovoj intervenciji u Albaniji. Beograd je prešao dozvoljeni cilj preko koga bi se ugrozili talijanski interesi u Albaniji. Talijanski ministar u Beogradu Bordero, savetovan od Musolinija, tražio je 21. decembra hitan susret sa Pašićem kome je izneo »veliku i opravdanu zabrinutost što su izazvale u talijanskoj javnosti vesti koje su stizale iz Albanije u vezi sa aktivnim učešćem Jugoslavije u pripremi napada započetih od neredovnih bandi Ahmeta Zogua, što je u suprotnosti sa svečanim obavezama preuzete od g. Ninčića u Rimu«. Pašić je kategorički negirao iznešene činjenice i, nakon zahteva Bordera, naredio da se sačini saopštenje kojom se zatvorila jugoslovenska - albanska granica i savetuju se granične jedinice da razoružaju i interniraju svakog čoveka ili grupu ljudi koji pokušaju da prelaze granicu sa obe strane.

Rim je zaoštrio stav prema Beogradu naročito 23. decembra. On je ostao nezadovoljan odgovorom Pašića. Musolini je savetovao Borera »da upozori Pašića i Ninčića da će biti izvedeni pred sud talijanske javnosti jer je nepobitno, kako god da se kaže, da akcija Zogua pripremljena na teritoriju Jugoslavije i uz podršku i pomoći jugoslovenske vlasti«. Optužbe Musolonija nisu se odnosile na zaštitu Albanije od jugoslovenske intervencije, već na zaštitu talijanskih interesa i ciljeva u Albaniji. On je zahtevao otvoreno i oštro »da za otklanjanje posledica koje mogu nastati, neophodno je da se talijanskoj javnosti pružaju konkretne činjenice da bi se dokazalo da događaji koji se desili u Jugoslaviju i Albaniju nisu upereni protiv političke pozicije Italije u Albaniji«.

Jugoslovenska Vlada još nije prebrodila talijanski pritisak. Mimo svoje volje, ona je bila prinuđena da javno prizna ortačenje sa talijanskom Vladom u stavu protiv bilo kakve albanske Vlade. Posebna izjava Vlade u Beogradu, objavljena 24., decembra, ponovo je potvrdila njenu spremnost za rešavanje svih poteškoća koje bi se mogle roditi oko albanskog pitanja u potpunom dogovoru sa talijanskom Vladom.

I Liga naroda nije se pomerila s'mesta povodom žalbe koju je podnela Vlada jedne države članice. Čak je Nolijska Vlada svoju notu od 18. decembra pojačala

20. decembra drugim zahtevom za hitno iznošenje pitanje jugoslovenske intervencije pred Ligo naroda, na osnovu člana 12 i 15 njenog pakta. Ali mehanizmi Lige pod komandom Velikih sila, ubacili su albansku žalbu proceduralne klinove, a zbog samog razvoja događaja ona je postala bezvredna. Ninčić je 24. decembra, sada već potpuno siguran u pobjedu oružja kontrarevolucije u Albaniji, u odgovoru što je uputio generalnom Sekretaru Lige naroda našao priliku da napadne i optuži po posljednji put javno Nolijevu Vladu kao povezanu sa Trećom internacionalom. Kraj Ninčićevog pisma bio je vrh demagogije. Jugoslovenska Vlada, ističe on, "još jednom izjavljuje da u aktuelnim događajima, koji su prosto unutrašnja stvar Albanije...ona će držati stav nezainteresovanog gledaoca i u svojoj albanskoj politici nema drugog cilja osim da podstiče razvoj nezavisne države Albanije".

Borbe su 19. decembra ušle u svoju završnu fazu. Nolijeva Vlada živela je svoje posljednje dane. Zoguove bande nakon što su zauzele Peškopeju, krenule u pravcu Tirane. Kod mesta Guri Bardh (Beli kamen) u Matu, one su slomile otpor vladinih snaga i 20. decembra izbili na mesto Škala e Tujanit, ulazna vrata za glavni grad i prirodna prepreka koja je favorizovala branioce. Nakon žestokih borbi u Čafa e Priskes, intervencionističke snage su izašle iza leđa vladinim snagama skoncentrisane u Škala e Tujanit. Narednom K. Čafziu od 23. decembra one su se povukle iz tog regiona i bez borbi se udaljile iz Tirane u pravcu Kavaje i Lušnje. U međuvremenu i intervencionističke bande koje su pošle iz grčke teritorije zauzele Đirokastru. Ahmet Zogu, na čelo intervencionističkih snaga ušao je 23. decembra u Tiranu. Fan Noli sa članovima Vlade i zajedno sa stotine članova vladinih snaga, povukao se u Valoni. Otuda je većina njih prešla u Italiju i Grčku. Revolucija je ugušena.

Istorija je dala svoj sud o pozitivnim i negativnim stranama ove revolucije. Ona je ugušena zbog nedostatka upravljanja i organizovanja demokratskih snaga, propala jer njeno rukovodstvo, demokratska Vlada, nije uspela da se podigne na nivou potreba koje je zahtevala situacija i rešenje zadataka posmatranih u njenom programu. Sam Noli je priznao i prihvatio greške i svoju neodlučnost, i drugih protagonista revolucije u sprovođenju radikalnih mera u korist radnog naroda i borbe protiv kočionih i neprijateljskih snaga. Današnja albanska historiografija ukazivala je na uzroke poraza i ovde nije mesto da se one ponovo ističu. Zbog mnogo razloga, kaže Redžep Čosja pozivajući se na poraz revolucije, »Noli je propao kao demokrat i mi smo izgubili demokratiju u vremenu kada je nisu imale ni drugi narodi Balkana«.

Junska revolucija zauzela je mesto u albanskoj istoriji dvadesetog veka kao jaka tačka referisanja. Njen glavni vođa Noli, kada je godinama kasnije sačinio bilans svog života, dao je i ovu ocenu: »Revolucija 1924. godine bila je prekretnica u istoriji Albanije. Ona je stvarala jednu epohu«. Revolucionari i demokrate drugih zemalja ocenili su je kao balkanski i evropski događaj.

ČETVRTO POGLAVLJE

ALBANIJA U TALIJANSKO - JUGOSLOVENSKOM RIVALSTVU (1925-1927)

I. ORIJENTACIJA ZOGUOVOG REŽIMA U SVERI SPOLJNE POLITIKE

1. Sumnje i dileme

Pobeda kontrarevolucije označila je dolazak na vlast najagresivnih snaga albanskog društva tog vremena. A. Zogu je nastojao da preko restauracije “zakonskih” institucija koje su postajale pre revolucije, stvara utisak kontinuiteta legalne vlasti, koji je navodno prekinut silom od janskog ustanka 1924. godine. Tako da na vlast, forme radi, došla je ponovo Vlada I. Vrionija, obnovljena je Ustavotrvorna skupština sa poslanicima desnog krila, ukinute su mere i zakoni sa demokratskim i antifeudalnim karakterom koje je usvojila i sprovodila Vlada Fan Nolia.

Srž uspostavljene vlasti je predstavila vojna diktatura A. Zogua. Još privh dana kontrarevolucije, preduzete su surove akcije protiv institucija, klubova i demokratskih organizacija koja su bila zatvorena i raspuštena, ukinuto je sloboda štampe i govora, uvedena cenzura kao i da su gonjeni, osuđivani i progonjeni aktivisti zbog svojih političkih naprednih ideja i ubeđenja.

U okolnostima represije, nedostatka sloboda i najelementarnih demokratskih ustavnih prava, zogistička klika nastojala je da reši i pitanje političkog režima na najbolji način za svoje interese. A. Zogu je 6., januara 1925., formirao novu Vladu čiji su članovi bili njegovi najbliži saradnici u kontrarevolucionarnoj aktivnosti, decembra 1924. godine. Ostaci ustavotvorne skupštine su 21. januara 1925., proglasili Albaniju republikom, dok su deset dana kasnije birali A. Zogua za njegovog predsednika. Statut koga je usvojila ova Skupština dao je velika ovlašćenja predsedniku republike, on je ozakonio ličnu diktaturu A. Zogua. Uporedo sa reorganizacijom državne vlasti uspostavljenjem osnove novog antidemokratskog režima, zogistička klika je pokušala da odredi i glavnu orijentaciju u sferi spoljne politike. U tom pravcu ona nije imala širok manevarski prostor i nije polazila od zdravih nacionalnih motiva. Organičenja su bila objašnjiva. U prvom redu zbog klasnog karaktera zogističkog režima koji je, zarad uskih interesa društvenih snaga koje je predstavljao, žrtvovao nacionalne interese. Drugo, zbog njegovih tajnih i antinacionalnih dogovora i veza sa stranim silama koje su mu pomagale i dovele na vlast.

Kao i uvek, najinteresovane države za razvoj događa u Albaniju bile su one susedne, a pre svega Jugoslavija i Italija. Iza njih, zbog širih računa i ciljeva stajale su Francuska i Engleska. Sa tog stanovišta bilo je više nego prirodno da će se i zogistički režim, pre svega okrenuti na ove države.

Mislilo se da će Jugoslavija imati prefencije u spoljnoj politici nove albanske Vlade zbog poznatog doprinosa što je ona dala u decembraskim događajima 1924., i zarad postignutog dogovora između N. Pašića i A. Zogua. Razvoji događaja u Albaniji ocenjeni su u Beogradu kao veliki uspeh politike Pašića i Ninčića. Ipak, tamo su bili svesni da nisu imali garancije za ubudućnost, bilo zbog mesatbilnosti A. Zogua, bilo zbog pilitike rivala s’one strane Jadrana. Nisu slućanje reći koje je uputio Pašić u trenutku rastanka sa Zoguom kada se on ponovo vratio u Albaniju: **“Dovidenja današnjih prijatelju, a sutrašnji neprijatelju”**. One su bile izraz podozrenja što je gajio Beograd prema A. Zogua. To je i razlog zašto jugoslovenska Vlada još na početku počela da vrši pritisak na zogističku Vladu za primenu odredbe tajnog sporazuma.

Još veće su bile podozrenja Rima prema A. Zogu. On koji njega poznaje, pisao je talijanski ministar u Draču svojoj centrali, »zna da se ne može mnogo verovati njegovim obećanjima«, i da će on »sigurno učiniti sve, barem u početku, da bi skinuo sa sebe osnovanu sumnju za teške kompromise sa Beogradom«. Prvih dana januara 1925. godine, Rim je izneo mišljenje da vanredne okolnosti u kojima je A. Zogu došao na vlast ostavljaju mogućnost da se misli da se on vezao obavezama koje ga neće ostaviti potpunog nezavisnog od Beograda i koje mogu da ga nateraju da stvara povoljne uslove za srpsku intervenciju u Albaniju«. Musolini je bio vrlo odlučan da ne preduzme nijedan korak oko pitanje priznavanja novog albanskog režima, sve dok god A. Zogu ne pruža sigurne dokaze da nije zavisao od Beograda i da garantuje poziciju i priznavanje talijanskih interesa u Albaniji. Sumnja Beograda i Rima nije se proširila samo u odnosu na Zogua već i na politiku i ciljeve jednog - drugog u Albaniji. Obe Vlade, iako su formalno bile vezane dogovorom kojim su se obavezali da se ne mešaju u unutrašnje stvari Albanije, nijednom nisu prestale da deluju na zauzimanje vladajućih pozicija u zemlji i da spreče uticaj jedna - drugoj. U Rimu je, januara 1925., prikupljeno dosta podataka koji su hranili sumnju o tajnom sporazumu između Zogua i Beograda, i priznalo se da je ojačana pozicija Jugoslavije u Albaniji. Italija ne bi mogla da napusti dobrovoljno teran po pitanju koga je stalno smatrala životnim za svoje interese i ciljeve na Balkanu. Još prvih dana januara, Musolini je objasnio da je talijanska Vlada odlučna da izvrši svaku akciju za očuvanje svojih interesa u Albaniji priznatim i međunarodnim aktima. Beograd, koji je dobro poznao ciljeve Italije u Albaniji, znao da ojačanje njegovih pozicija u toj zemlji izazvao bi kontrakcije s one strane Jadrana. U jugoslovenskim vladinim krugovima bili su svesni da je Jugoslavija nemoćna da zadrži Italiju daleko od Albanije, zbog toga je lansirana ideja o njenoj podeli između dve zemlje. Nosioc ove ideje, početkom januara 1925., godine, postao sam jugoslovenski kralj Aleksandar na sastanku sa talijanskim ambasadorom u Francuskoj, R. Avenca. On je izjavio diplomati iz Rima da »Albanija sve više pokazuje svoju nesposobnost da izgradi vitalnu i sređenu državu« i izneo »eventualnost njene podele između dve zemlje prema interesnim sverama«. Nekoliko dana kasnije kralj Aleksandar je u Veneciji garantovao talijanskom ministru u Jugoslaviji generalu Boderu da, kako po pitanju priznavanja nove albanske Vlade tako i po pitanju vojnih i žandarmerijskih instruktora u Beogradu, se neće preduzeti nikakva akcija bez prethodnog dogovora sa Rimom. Jugoslovenska Vlada je nastavila uporno, i nakon predloga kralja Aleksandra da traži put dogovora sa Italijom o podeli zone uticaja u Albaniji. Ninčić je rekao Boderu 27. januara, da je Beograd spreman »da podrži pravedne zahteve Italije na ekonomskom polju i u koncesijama koje mogu joj interesovati« u Albaniji, i insistirao je u »neophodnosti da albansko pitanje bude predmet sporazuma u kome bi se precizirala saradnja između dve vlade«. Kralj Aleksandar se još jednom javno izrazio kada je Boderu ukazivao da slučajna podela Albanije ne treba da se smatra opasnom za očuvanje mira na Balkanu. Takve približne ponude učinjene su tokom februara pa sve do sredine marta meseca. Pre ponovljenih zahteva Beograda, Italija je dala njemu do znanja da nije za podelu Albanije. Krajem januara, Boderu je pojasnio Ninčiću da talijanska politika nije sklona za rešenje albanskog problema pomoću sporazuma između Beograda i Rima, iako je zainteresovana da se sačuva duh pakta iz Rima i da obe strane ne ulaze u sukob na albanskom tlu. Ako je Italija odbila jugoslovenske predloge u prvom tromesečju 1925., o podeli sfera uticaja u Albaniji, to je uradila jer je želela i težila da celu zemlju, nepodeljenu drži pod svojom kontrolom, dakle da bude njen neosporan protektor. Rim je posmatrao albanski problem sa dva

aspekta: da izbegne intervenciju strane sile na drugoj strani Jadrana, i da iskoristi Albaniju kao bazu za vođenje politiku Velike sile na Balkanu, naročito protiv Jugoslavije.

Protiv podele Albanije u to vreme bila je i Engleska. Kada je kralj Aleksandar izneo u Parizu poznati predlog talijanskom ambasadoru, engelski ambasador Krou se usprotivio istakavši da se neće dozvoliti promena status quoa u Albaniji. Isti stav je imao i engleski ministar u Beogradu. I Francuska nije podržala jugoslovensku ideju o podeli Albanije. Iako je ona nalazila u rivalstvo sa Italijom, nije želela izbijanje jugoslovensko - talijanskog sukoba zbog Albanije, jer je težila da iskoristi Jugoslaviju na efikasan način i za značajnije ciljeve. To je razlog što se Pariz nije umešao šire u albansko pitanje u to vreme.

U međuvremenu, dok je između Rima i Beograda postajao problem podele Albanije, A. Zogu bio je u dilemi kako da se orijentiše: prema Italiji ili Jugoslaviji? Rešenje te dileme zavisilo od uslova i pomoći, posebno finansijske što će one dati Zogu i za koje je on imao hitne potrebe prvih dana ponovnog povratka na vlast. Nije se moglo da se ne uzmu u obzir i međunarodne okolnosti, odnosi između Velikih sila i njihove težnje na Balkanu. Sam Zogu je bio svestan da u svojoj orijentaciji treba da bira između Italije i Jugoslavije, jer ne može dugo stajati između dve stolice. Bilo kako bilo, u prvoj fazi on je pokušao da pridobije od obe strane onoliko koliko je bilo moguće.

Kako u albanskim tako i u jugoslovenskim arhivama (Ministarstvo inostranih poslova – kako tvrdi Ž. Avramovski) nedostaju prava dokumenta koje bi rasvetlile kontakte i razgovore između A. Zogua i Beograda, prvih dana nakon njegovog dolaska na vlast... Jugoslovenski izvori kažu da je A. Zogu još u početku, čim je došao na vlast, tražio od Beograda sumu od 30-50 miliona dinara kao i lako naoružanje za potrebe albanske vojske. Oko tih pitanja između dve strane vođeni su razgovori tokom celog prvog polugodišta 1925., ali bez uspeha. U jugoslovenskoj literaturi (Ž. Avramovski) neuspeh pregovora objašnjava se nesporazumima koji su postajali između albanske sekcije u Ministarstvu inostranih poslova i načelnika generalštaba Vojske Jugoslavije, generala Petra Pešića, koje su se delimično izrazile i na kontradikcije koje su imali jugoslovenski ministar u Tirani, Branko Lazarević (bivši šef albanske sekcije u Ministarstvu inostranih poslova Jugoslavije) i vojni ataše jugoslovenskog poslanstva T. Dinić, u vezi sa ocenama situacije u Albaniji i o politici A. Zogua prema Jugoslaviji. Generalštab jugoslovenske vojske odbio je davanje oružja, jer je bio mišljenja da je Zogu nestabilan sa političkog aspekta, i da će jednog dana to oružje okrenuti protiv Jugoslavije.

Upotrebljeni argument sadrži jedan deo istine. Činjenica je da je Beograd sumnjao u Zogua, nije bio siguran u investicijama koje može da ulaže u Albaniji. Ali se ne može verovati da se pravci jugoslovenske politike prema A. Zogua odrede od načelnika generalštaba i od vojnog atašea u Tirani. Da bi se dobile tačne informacije o politici A. Zogua prema njemu, Beograd je osim poslanstva u Tirani imao i Ministra unuštarnjih poslova Ceno bej Krieziua koji je držao redovne agenturske veze sa jugoslovenskom Vladom.

Odugovlačenje i odbijanje pomoći vladinih krugova Beograda za A. Zogua mislimo da se mogu objasniti bolje ako se imaju u vidu i ove činjenice: a – prilično oslabljena ekonomska moć Jugoslavije koja nije bila u stanju da finansira većim sumama režim Zogua; b – nastojanja i nade koje su se gajile za dogovor sa Italijom o podeli Albanije kao i, c – hitna primena obećanja koje je dao A. Zogu, a pre svega o manastiru Sveti Naum i o Vermošu.

Oklevanje Beograda naterali su A. Zogua u pravcu da se sve više približava Italiji. Još 2. januara 1925. godine, na prvom sastanku nakon ponovnog posvratka na vlast, on je izjavio talijanskom ministru Duraco da će dati prednost talijanskim interesima u Albaniju, naročito onim u privrednoj sferi. Zogu je kasnije drugačije tvrdio talijanskim predstavnicima u Albaniji o svojim ciljevima, da se pre svega orijentise prema Rimu. Talijanska Vlada u početku je držala uzdržan stav prema Zogu. Nakon što je dobila prve garancije posle druge dekade januara 1925., ona je počela da deluje vrlo aktivno na primenu svoje politike u Albaniju. U prvim mesecima odnosi između dveju strana usredsredile se uglavnom na ekonomska pitanja, ostavivši privremeno sa strane političke i vojne probleme.

2. Jugoslovenska kontraakcija na protalijanski kurs A. Zogua

Dogovori između Vlade Zogua i talijanske o koncesijama petroleja, o banci i pozajmicu bile su aktivnosti koje su rušile balans političke ravnoteže što je nastojao da sledi A. Zogu u prva dva-tri meseca između Rima i Beograda, u prilog Italije. To je jako dobro konstatovao, u martu 1925., talijanski konzul u Valoni Meloni kada je pisao Duracou da »situacija od prošlog decembra koja se činila kao značajan uspeh Jugoslavije, potpuno je porušena. Italija sa novim zaključenim sporazumima u stvari je obezbedila ekonomsku predominaciju koja će biti vidljiva u Albaniji«.

Rušenje ovih odnosa u Beogradu je dočekan sa osećajem razočaranja kako prema A. Zogua tako i prema Rimu. Poslanstvo Albanije u Beogradu izveštavalo je Tiranu da su njegovom titularu izajvili u Ministarstvu inostranih poslova da jugoslovenska Vlada, ne rekavši da je nezadovoljna politikom albanske Vlade, nije mogla da briše svoje neslaganje sa ovom politikom "koja u njihovim očima je kao uopštena i nikako prisna sa jugoslovenskom Vladom kako oni žele... Rekli su mi da po pitanju koncesija Nacionalne banke Albanije našili pred završenom šansom (fait accompli) bez ikakve najave".

Jugoslovenska Vlada se pokazala prema Rimu uzdržanom ukazujući da njena intervencija u Albaniji bila u suprotnosti sa pakton između Italije i Jugoslavije od 1924., kako ne bi postala uzročnik za dalje zaoštavanje odnosa između dve zemlje. Albansko pitanje je bilo među glavnim u talijansko - jugoslovenskim odnosima, ali ne i jedino. U Beogradu su želeli i težili ne da proteraju Italiju iz Albanije, jer su to smatrali nemogućim već da zajednički vladaju, da ne dozvole da se Albanija pretvara u zemlju isključivo pod uticajem Italije. Ostavljajući dnevniku »Politika« u aprilu mesecu da ispuni svoje stranice jugoslovenskim »gnevom« zbog talijanskog ekonomskog prodora u Albaniju, što je predstavljalo prvu fazu šireg plana okupacije, Vlada Jugoslavije je pokušala da drži otvorene kanale dijaloga sa Vladom Italije. Krajem marta, kralj Aleksandar je izneo Bordreru svoju želju za potpisivanje novog pakta između dve zemlje, još tesnijeg od postojećeg posebno što se tiče Balkana. Nekoliko dana kasnije, Ninčić je elaborirao šire ovu ideju talijanskom predstavniku, kada mu je predlagao da se za početak potpiše ugovor arbitraže sličan onome što je Italija potpisala nešto ranije sa Švajcarskom, istakavši da ugovor takve prirode sa Jugoslavijom imao bi veći politički značaj, jer Švajcarska bila neutralna zemlja sa kojom Italija nije imala ekonomske i političke odnose kao sa Jugoslavijom. U julu 1925. godine, Ninčić još jednom je izneo svoj stav Bordreru da bi učinio »intimnim« duh prijateljstva što je postajao između dve zemlje cilj koga ponovio nekoliko dana kasnije i jugoslovenski kralj.

Musolini nije pristao na jugoslovensku ponudu. Politički pregovori sa Beogradom osim ostalog, postavili bi na diskusiju albansko pitanje koju on ne želi da učini

objekat nagodbe sa jugoslovenima, u vreme kada su počeli demarši za nametanje političko-vojni pakt režimu Zogua.

Dok je jugoslovenska Vlada sa Rimom postavila, rado ili ne, na traženju dijaloga i dogovora uvek na antialbanskoj osnovi, u donosima sa zogističkim režimom sledila je dvostruku politiku; na izgled normalnu i prijateljsku a ustvari podrivačku i preteču da bi naterala nju na što veća popuštanja i na držanje projugoslovenskog kursa.

A. Zogu, prilično osetljiv na opasnosti koje bi mogle da nateraju da ponovo napušta vlast, sa pažnjom je pratio aktivnosti Beograda unutar Albanije i van nje. Ninčić i grčki premijer Mihalakopulos u intervijima što su dali atinskom listu »Messenger«, aprila 1925., godine, proglasili su početak razgovora o novom grčko-jugoslovenskom ugovoru. Zogu, alarmiran od mogućnosti dogovora koji bi pogodio i Albaniju, preko Duracoa preneo je zabrinutost Rimu. Musolini je ocenio pitanje ne prosto kao problem u talijansko-jugoslovenskim odnosima, već i šire. Beograd je predlagao posredovanje Francuske u sređivanje nesporazuma između Grčke i Jugoslavije oko solunske železničke pruge, pitanje koja ne bi moglo da ne izozove iritiranje Rima. Musolini savetuje talijanskim poslanstvima u Beogradu i Atini da pažljivo prate ove stvari koje, kako je pisao on, »imaju veliki značaj za našu zemlju«. Međutim grčko-jugoslovenski pregovori o novom ugovoru nisu trajali dugo. Oni su prekinuti jula 1925. godine.

Beograd je u proleće - leto 1925., sledio svoju poznatu taktiku sa ciljem da kod A. Zogua stvarao osećaj tenzija i nesigurnosti, da zadrži njega, kako je pisao Duraco Musoliniju, »na pravom putu, pod strepnjom od jedne nove revolucije predvođene njegovim neprijateljima...«. Nastojeći da zaustave Zogua na putu novog »prijateljstva« sa Rimom i da od njega izvukao što više popuštanja u skladu sa tajnim sporazumom od 1924., godine, Vlada Jugoslavije je u to vreme upotrebila celu jugoslovensku agenturu u Albaniju, naročito u severnim krajevima sa ciljem da izazove antivladine e separatističke pokrete, radi sejanja konfuzije i panike. U Skadru su agenti jugoslovenskog konzulata širili glasine o mogućnosti »administrativne autonomije provincije Skadra u formi kantona«, koja bi imala »sigurnu podršku jugoslovenske Vlade«. U Mirditi su se oživeli stari odnosi prema rukovodstvu zemlje i pojačala se propagandistička delatnost u redovima katoličkog klera. Iz Jugoslavije počele da stižu glasine da se u blizini albanske granice, posebno u Đakovici, okupljaju naoružane albanske izbeglice protivnici A. Zogua i pristalice Fan Noli sa ciljem da ruše režim u Tirani. Talijanski konzulat u Skoplje, koji je obavestio Rim o ovim delatnostima, ocenio je pravilno njihove težnje kada je pisao da »ove pripreme i ovaj novi povoljan stav srpske Vlade prema partizanima Fan Noli i Bajrama Curija može da bude više pritisak na aktuelnu Vladu Ahmeta Zogua kako bi je naterala da realizuje koncesije koje je obećao u Beogradu...«.

Sliku jugoslovenskog pritiska upotpunile su bolje vesti koji su se širile krajem maja 1925. godine iz beogradskih izvora u stranoj štampi prema kojima su u Južnoj i Severnoj Albaniji izbile pobune protiv Vlade Zogua, da je organizator Ćemal Vrioni, i dr. Takođe, talijansko poslanstvo u Beogradu izvestilo je Rim da u jednom razgovoru što je imao njen titular sa Ninčićem, on mu je govorio o nedostatku stabilnosti albanske Vlade i o A. Zogu koji na čelo Republike nije ništa drugo osim jednog eksperimenta«.

Beogradska diverzija bila je proračunata i dala efekte. A. Zogu u strahu žurio da traži pomoć od Italije. Duraco je obavestio Musolinija početkom maja da »Ahmet bej Zogu dugo mi je govorio o mogućim tokovima balkanske hegemonističke politike što po njegovom mišljenju sledila Jugoslavija...«, i »...potvrdio mi je

svoja ubeđenja da ovi pritisci ...teže da progutaju Albaniju, zato je i Italija zainteresovana za očuvanje njenog opstanka i bezbednosti«. On, nastavio je Duraco, istakao da Albaniji treba pružiti absolutna sigurnost i konkretna efikasna i kontinuirana podrška od naše strane da bi se otklonile moguće dileme. Za uzvrat, obećao A. Zogu, on i njegova Vlada podržaće talijanske želje. Šta bi mogao da traži Rim, to je Mussolini objasnio nekoliko dana ranij, 27. aprila, u instrukcijama što ja uputio Duracou, kada je istakao da je u interesu obeju zemalja da sprovedu harmonizaciju velikih političkih pitanja, što su činile i glavne probleme bezbednosti Albanije.

Jugoslovenski pritisci i pretnje, strah od odmazde Beograda, gurnuli A. Zogua sve više u naručje Italije. A da li su bile jugoslovenske pretnje na proleće – leto 1925., godine, na onaj stepen opasnosti da bi mogli da legalizuju alarm zogističkog režima? Analiza okolnosti navodi da se veruje da u to vreme nisu postajale mogućnosti za ostvarenje jugoslovenske zavere protiv A. Zogua. U očima Beograda on još nije bio potrošen nezavisno od flertovanja sa Rimom.

Jugoslovensko poslatstvo u Tirani i njen titular dali su generalno korisne informacije. U međuvremenu obe strane su vodile razgovore o manastiru Sveti Naum i Vermoš, koji su vodili do prihvatljivog i dugo očekivanog sporazuma za jugoslovene. I kada bi Beograd hteo da ruši Zogua krajem prvog polugodišta 1925., on ne bi mogao da to učini “zbog nedostatka sposobnih elemenata među albanskim emigrantima za organizovanje i vođenje pobune i da bi kasnije sređivao situaciju i brzo uspostavio red” i da, “takav državni udar loše pripremljen, doprineo bi povećanju anarhije i provocirao međunarodno mešanje što bi dovelo u opasnost ciljeve Vlade SHS...”. Jugoslavija ne bi mogla da preduzme jednu takvu akciju ne računajući na oštru reakciju Italije, ali i njen saveznik Francuska nije bila zainteresovana da se upetlja u sukob koji bi vodio u konfrontaciju sa Italijom i Engleskom.

U leto 1925., albansko-jugoslovenski odnosi donekle su bili opterećeni tenzijama, ali ne u tom stepenu koji bi vodio u otvorenu konfrontaciju između dve zemlje. Od te situacije profitirala je Italija koja je imala koristi od očuvanja postojećeg stanja, jer se tako bolje mogla da lovi u tim mutnim vodama. Ninčić je bio shvatio takvu stvar kada je pisao jugoslovenskom predstavniku u Parizu, početkom avgusta, da »od povratka Ahmeta begua, između nas i Albanije preovladala atmosfera nepoverenja i mrtvila u našim odnosima i stvorena je situacija pogodna za spletke, što su je iskoristili talijani za svoje ciljeve pridobivši dosta koncesijaj«. Lojakono, šef kancelarije za Albaniju u Ministarstvu inostranih poslova Italije, pisao je Duracou da ukoliko se Jugoslavija »kompromituje u pokušaju protiv Ahmeta Zogua mi možemo profitirati...za jačanje naše pozicije prema Ahmetu bej Zogua...«.

Upravo tu situaciju je iskoristio Rim da bi prešao u novu fazu svoje intervencije u Albaniji - sa ekonomskih na političke koncesije. Sredinom jula 1925., Mussolini je, koristeći zahtev A. Zogua o pozajmici od 2 miliona zlatnih franaka za prevazilaženje ogromnih finansijskih poteškoća u kojima se nalazio njegov režim, odlučio da mu predloži potpisivanje prijateljskog pakta između dve zemlje, što bi u stvari značio uspostavljenje talijanskog protektorata nad Albanijom. Projekat ovog pakta je sačinjen u kratkom vremenskom roku i sadržao tri glavna pitanja: 1 – Formalni i svečani ugovor saveza između dve zemlje što je za osnovu imao Deklaraciju Ambasadorske konferencije od 9. novembra 1921., koja Italiju čini »starateljom« nezavisnosti i teritorijalne celine Albanije; 2 – Javnu konvenciju na osnovu koje Albanija se obavezuje da ne zaključuje sa drugim državama nijedan politički ili vojni, javni ili tajni, sporazum bez prisustva Italije; da ne da nijednu železničku koncesiju na teritoriju Albanije stranim vladama ili grupama bez

saglasnosti Italije; da prihvata vojne talijanske misije za organizaciju vojske, žandarmerije i svake druge albanske naoružane sile; davanje sijaset drugih privilegija Italiji u finansijskoj i ekonomskoj sferi Albanije; 3 – Tajna stavka o o vojnoj saradnji.

A. Leson, lični izaslanik Musolinija, pošao je za Albaniju krajem jula 1925., godine i nakon što je uručio A. Zogu sumu traženog novca, izneo mu je zaključak političkog i vojnog sporazuma u skladu sa usvojenim projektom iz Rima. Zogu se oklevao za pristupanje takvom planu koji se očito video da je veliki iskorak u pravcu uspostavljenja potpune vladavine Italije u Albaniji. On ga odbio jer taj sporazum sadržao tipične kolonijalne i diskriminatorske odredbe, koje bi povećale još više mržnju prema njegovom režimu, koja i onako bila velika u narodnim masama. On će takođe dati oružje u ruke projugoslovenskoj opoziciji njegovog režima kao i samom Beogradu da bi ga suzbio i svrgavao sa vlasti. Na kraju, sporazum mu je suzio manevarski prostor između Rima i Beograda, politika koju možda on smatrao kao dobitnom za sopstveni režim.

U svojim memoarima A. Leson opisuje kolebanja A. Zogua i kao, da bi dao dramatične boje događajima i svojoj misiji, opterećuje ih elemetnima koji te podsećaju na filmske romane i koji su u nekim slučajevima učinili autora da nema ni istorijsku tačnost. A. Zogu na kraju sačinio je nacrt svog sporazuma koji se, kako svedoči Leson, »razlikovao se više po formi nego sadržini, zbog toga je prihvaćen sa nekim malim izmenama i tako su nestale pretenzije za odlaganje potpisivanja«. Međutim, pre nego što će staviti potpis, Zogu je želeo da se prodaje što skuplje. On je pozvao hitno Lesona 19. avgusta 1925., i kako se seća talijanski emisar, upoznao ga dramatičnim rečima da nema prebijenog groša (turska novčanica koja je dugo bilo u upotrebi u Albaniju - pr. prevodioca) u kasama, da njegovi odani malesori obavestili da su se umorili čekajući platu i da su mu dali rok od četiri dana za preduzimanje mera. »Ako niste u stanju – rekao je on Lesonu – da učinite da dobijem pozajmicu od Italije tokom dva - tri dana, izgubiću vlast. Tako će izčeznuti vaše i moje nade«. Zogu je tražio 3 milijona talijanskih lireta. Samo što je ispunjen i ovaj zahtev A. Zogu je potpisao 26. avgusta 1925., tajni talijansko-albanski vojni Sporazum preko razmene pisama sa Musolinijem. Sporazum ja sadržao sedam tačaka. Po njima, Italiji je dato pravo da na zahtev albanske Vlade uskaće u pomoć Albaniji za »odbranu« njene nezavisnosti i teritorijalne celine; u slučaju zajedničke vojne akcije, albanska vojska će se staviti pod komandom talijanskog Generalštaba; ako Italija bude napadnuta od neke balkanske države, Albanija je bila obavezna da objavi rat toj državi na zahtev Italije; Albanija se obavezala da ne zaključi sa drugim zemljama nikakav saveznički pakt, odnosno javni ili tajni vojni sporazum bez učešća Italije i dr. Postavivši vojni protektorat Italije nad Albanijom, ovaj sporazum je bio dosta kompromitujući i on je držan u tajnosti sa ciljem da ne pročuje javno mnejnje, Engleska, Francuska a naročito Jugoslavija.

Tajni vojni sporazum bio je ograničen u poređenju sa ciljevima što je Rim postavio sebi na početku pregovora sa Zoguom. On je poprimio karakter vojnog ali ne i političkog pakta. A. Zogu odbio je u to vreme da prihvati odredbe političke zavisnosti, obećavši da će u buduće potpisati sporazum takve prirode.

Nema nikakve sumnje da je tajni sporazum od 26 avgusta imao antijugoslovenski karakter. Ali vezujući se za Italiju, Zogu nije želeo da zaradi neprijateljstvo Beograda koji je bio sklon da suzbije svaku Vladu u Albaniju koja ne sledi projugoslovensku politiku. Jugoslovenska Vlada je imala dosta sredstava u ruke da bi suzbila A. Zogua, među kojima i političke izbeglice, njegove protivnike, koji su našli utočište u Jugoslaviju. Ninčić je početkom avgusta ukaza da "Ahmet beg ima veliku emigraciju od koje strahuje". I zapravo taj strah naterao njega da

24 avgusta traži od Musolinija da ponovo interveniše kod Beograda i Atine sa ciljem da ne pomažu političke izbeglice za njihove akcije protiv zogističkog režima. Zoguov zahtev, učinjen uoči potpisivanja tajnog vojnog sporazuma, imao je podršku Musolinija koji je dao instrukcije talijanskim poslanstvima u Atini i Beogradu da pažljivo prate kretanja političkih izbeglica na granici i da proslede potrebne informacije. Takođe Musolini im je poručio da daju prijateljske izjave pri vladama Grčke i Jugoslavije, izkazavši poverenje u njihovu dobru volju za sprečavanje avanture albanskih izbeglica na granici.

A. Zogu nastojao je da dokazuje kako vodi uravnoteženu politiku između Italije i Jugoslavije. Martovski dogovori o koncesijama petroleja, o prvoj banci, kreditu SVEA koji su bili u prilogu Italije, praćeni su julskim dogovorom o Sveti Naumu i Vermošu koji je bio u prilog Jugoslavije. Tajnom vojnom sporazumu sa Rimom, Zogu nastojao da mu nađe ekvivalentnost stvaranjem saveza sa Beogradom. On je vodio jednu politiku koliko dinamičnu i bezkurpuloznu toliko i opasnu, tajnim flertovanjem sa oba rivala za vladanje u Albaniju.

Zapravo sa ovim ciljevima, u drugoj polovini avgusta, A. Zogu je uputio Ministra unutrašnjih poslova i svog pašenog Ceno beg Krieziua u zvaničnu posetu Beogradu. Izbor nije bio slučajan. On je bio ne samo blizak Zogu, već i prijatelj Pašića i Ninčića. Ali Ceno, kako je pisao Ž. Avramoskvi koji je konsultovao i izvore jugoslovenskih arhiva o ovom pitanju, "bio je u stalnim vezama sa jugoslovenskom službom u Tirani od koje je dobijao pare ali je držao direktne veze i sa nekim ličnostima iz vladinih krugova u Beogradu. Zogu nije trebao da zna ove tajne veze, barem do avgusta 1925., jer kasnije one mu postaju poznate. O poseti i misiji Ceno beg Krieziua ima malo informacija. Jugoslovenski naučnici koji su se posebno bavili albansko-jugoslovenskim odnosima tih godina (Ž. Avramovski, V. Vinaver) čute o toj poseti, možda zbog toga što ona nije unešena u jugoslovenskim arhivskim dokumenatima. To navodi na pomisao da su razgovori vođeni vrlo tajnovito i bez pisanog traga ili su dokumenta uništena kao izveštaji jugoslovenskog ministra u Tirani u to vreme, Branka Lazarevića. U prilog tezi o tajnim razgovorima govori i to da albansko poslanstvo u Beogradu, u izveštaju što je poslalo 22. avgusta 1925., A. Zogu, kao izvor informacije o poseti Ceno Bega, uzimala list "Politika".

Bilo kako bilo, mada prikriven velom tajni, neke podatke o razgovorima što je vodio Ceno Beg sa Ninčićem obelodanjeni su preko štampe. "Politika" izvestila da je albanski ministar unutrašnjih poslova razgovarao sa Ninčićem i o pitanju albanskih kačaka, da je on izvestio da je albanska Vlada odlučila da preduzme najoštrije mere da bi jednon zauvek uništila delovanje kačaka na granici i da ona ne može da trpi da "kačaci postanu uzrok rušenja prijateljskih odnosa između dve države". List je takođe pisao da je između dve vlade uspostavljena tesna saradnja da se o nemogućim kačacima da pređu iz Albanije u Jugoslaviju.

Informacija o ovoj poseti se nalazi i u jendom izveštaju o Albaniji što je francuski vojni ataše u Beogradu poslao Ke D'Orseju. Ministar unutrašnjeg dela u Zoguovoj Vladi, Ceno Beg Kryeziu – kaže se u tom izveštaju – otišao u Beograd i tražio "savez, i ako je moguće, prijem u Malu antantu". Ninčić mu je odgovorio vrlo uvijeno zahvaljujući Ceno begua za njegov gest, i rekavši mu da ovaj predlog može da se razmatra kasnije. Ali i 1926., Beograd je odbio zahtev za prijem Albanije u Malu antantu. Odbijanje je motivisano činjenicom jer prijem Albanije u ovaj savez naterao bi njega zvanično na poštovanju njene nezavisnosti i postojećih granica u vreme kada je on gajio druga razmišljanja. Druga razlog jeste da "Mala antanta" bila deo sistema francuskih saveza u Evropi stvoreni da bi služile interesima hegemonističke politike Francuske na kontinentu u borbi protiv Engleske i Italije. Prijemom Albanije u "Malu antantu" moglo se dovesti

do komplikacija i nesporazuma sa Italijom koja je imala direktne pretenzije prema toj zemlji i interese koje su joj velike sile, uključujući tu i Francusku, priznali još novembra 1921.

Ne samo pitanje prijema u Maloj antanti, već i poseta Ceno bega u Jugoslaviji izazvalo je veliku zabrinutost u Rimu. Zbog toga je Musolini uputio talijanskom poslatstvu u Draču telegram u kome se kaže: "Mesadžero je objavio telegram iz Beograda gde se vezuje sa susretom Ninčića i Ceno bega - ministar unutrašnjeg dela Albanije, gde između ostalog piše da je on rekao Ninčiću da ne samo Vlada, već cela albanska nacija žele jasan sporazum sa Jugoslavijom". Zabrinut ovom vešću, Musolini je savetovao talijanskog predstavnika u Draču da sa time upozna A. Zogua i da "traži objašnjenje oko misije Ceno bega u Jugoslaviji čija obrazloženja, prema vestima, su jako suprotna sa jasnim prijateljskim stavom Ahmeta Zogua prema nama".

Nismo naišli na dokumenta koje nas upoznaju sa odgovorom A. Zogua. Osim što je izazovna jedna stvar. Nakon dugih konsultacija sa vladom u Rimu, A. Zogu je 28 septembra formirao novu vladu u kojoj Ceno beg Kryeziu bio izgubio položaj ministra Unutrašnjeg dela. I to se dogodilo ne dugo nakon što se on vratio iz Beograda. Nema sumnje da odluka A. Zogua da udalji svog sestrinog muža i prisnog saradnika iz vlade diktirana je jakim razlozima. Kao prvo, treba spomenuti pritiske Musolinija. Takođe, Zogu sigurno je u to vreme imao i pouzdane informacije da Ceno Bej igrao beogradsku igru i bio je u njegovoj službi. U taj njegov postupak ponovo izbijaju elementi igre uravnoteženja. Iz vlade je udaljen Myfti Libohova kompromitijuće povezan sa talijanima i Ceno beg Kryeziu agent jugoslovenske Vlade. Zadovoljivši ili ne kako Rimu tako i Beogradu, Zogu je proterao sa vlasti i dvojicu svojih glavnih suparnika. Stvaranje nove albanske Vlade i isključenje Ceno begua iz nje, teško je primljeno u visokim jugoslovenskim vladajućim krugovima. Kralj Aleksandar prekinuo je posetu Dalmaciji početkom oktobra 1925, i vratio se u Beograd da bi odlučivao o »nekim veoma važnim unutrašnjim i spoljnim pitanjima, među kojima prvo mesto zauzimala situacija u Albaniju«. Jugoslovenska vlada je bila zainteresovanija da Ceno beg sačuva položaj ministra unutrašnjih poslova i da ostane u Tirani, nego da dođe u Beograd kao opunomoćeni poslanik Albanije u Jugoslaviji kako je imenovan. Bilo ja prirodno da Ceno beg kao diplomata bio daleko manje važan za jugoslovenske vladajuće krugove nego na položaju ministra unutrašnjeg dela u albanskoj vladi. Da bi dobili u vremenu i naterali Zogua da promeni mišljenje, jugoslovenske vlasti su kasnili sa ukidanjem jugoslovenskog državljanstva Ceno begu i davanjem agremana za albanskog ministra u Beogradu.

Bilo kako bilo, Beograd se trudio da ne pokaže otvoreno nezadovoljstvo i da na prvi pogled sačuva normalno stanje u odnosima sa novom albanskom vladom. A nije bilo ozbiljnih razloga da pogorša ove odnose. Albanski parlament je u oktobru ratifikovao sporazum o Sveti Naumu i Vermošu, a nešto kasnije je potpisana i konvencija između dve zemlje o proterivanju kačaka na albansko-jugoslovenskoj granici. Jugoslovenska štampa odmah je predstavila poboljšanje odnosa između dve zemlje, što nije ostalo neprimećeno u Rimu. Talijansko poslatstvo u Beogradu izvestilo je početkom novembra 1925., da »veoma srdačan jezik jugoslovenske štampe u korist vlade A Zogua jasno dokazuje o međusobnoj promeni u političkim stavovima dveju zemalja«. Plime i oseke u albansko-jugoslovenskim odnosima uslovljavali se od raznih faktora, među kojima je politika Italije bila glavna.

3. »Balkanski lokarno« i Albanija

Ideja kompromisa kao taktičko sredstvo dugoročne politike bila je uvek prisutna i u talijansko-jugoslovenskim odnosima o Albaniji. Ona je čas konkretizovana čas odbačena od obe strane. Njena sudbina je zavisila uvek od kompleksa činilaca, u prvom redu od interesa, težnji i pozicije koje je imao Rim ili Beograd u ovom ili onom trenutku odnosa među njima. Kompromis, u većini slučajeva, koncipirao se kao podela Albanije u sferi uticaja ili aneksione zone. Od januara do marta 1925., godine učinjene su nekoliko ponuda kompromisa od strane Beograda, ali Rim je one odbacio. U septembru talijanska vlada bila ta koja je i predložila Jugoslaviji plan rasparčavanja Albanije koja je to odbila imajući za to podršku Engleske. Ako je u prva tri meseca 1925., Beograd tražio uporno put dogovora i kompromisa sa Rimom o Albaniji, to je učinio jer je u to vreme jugoslovenske pozicije u toj zemlji bile su jake i tako se moglo doći do uravnotežene podele. U septembru okolnosti su se menjale. Nakon potpisivanja sporazuma o koncesije petroleja, banke i kreditu SVEA, Italija je obezbedila ekonomsku i finasijsku prednost i čvrstu osnovu za produbljivanje procesa ekspanzije na političkom i vojnom planu. U tim uslovima nije se moglo govoriti o ravnoteži interesa između Italije i Jugoslavije u Albaniji, zato je Beograd i odbio septembarsku talijansku ponudu. Talijansko rivalstvo u Albaniji u na Balkanu bio je aspekt jedne šire konfrontacije na evropskom nivou između Velikih sila, koje su se suprostavile jedna drugoj za hegemonizam na kontinentu. Sa jedne strane se postrojila Engleska koja je sa sobom povukla i Italiju, sa druge strane Francuska koja je, ne nalazeći drugog saveznika među evropskim Velikim silama, ujedinila sa državama srednje i jugoistočne Evrope koje su bile za očuvanje status quo a i uspostavljene granice Versajskim sistemom. Te države su bile Čehoslovačka, Rumunija i Jugoslavija.

Nisu prošle mnogo godina i Versajski sistem se pokazao da nije postavljen na zdravim osnovama. Između poraženih i pobeđenih oživali su se sukobi. Videlo se ono što će reći Noli nekoliko godina kasnije sa pozicija povučenog političara i oštroumnog posmatrača, da "...Versajski mir je loši od samog rata. Takav je i mir na Balkanu. On nije rešio ništa".

U Evropu su se sudarila dva vodstva na putu rešenja sukoba i garantovanja uspostavljenih granica u Versaju: Francuska - koja je bila za upotrebu sile i stvaranje antirevizionističkih saveza (u smislu: protiv korigovanja granica) i Engleska - koja je zauzela suprotne pozicije, dakle one za rešavanje sukoba mirnim putem i garantovanje granica međunarodnim aktima. Engleska politika koja je ocenjena i kao strategija "pomirenja" Evrope, težila je da udara na francuske hegemonističke težnje i instrumente njenog ostvarenja, kao što je bio savez država srednje i jugoistočne Evrope u sklopu Male Antante i van nje. Počeo je engleski put rešenja sukoba i "pomirenja" Evrope. Od 5 do 16 oktobra 1925., godine, u Lokarno je održana konferencija između Engleske, Francuske, Italije, Nemačke i Belgije. Tu su potpisana nekoliko ugovora, ali najvažnije je bio onaj koji je zaključen o međusobnom garantovanju francusko-nemačke i belgijsko - nemačke granica. Kao garantne sile ugovor su potpisale Engleska i Italija. Prema tom ugovoru istočne granice Nemačke sa Francuskom i Belgijom priznate su kao večite i neprikosnovene. Vlade gorepomenutih zemalja su izjavile da neće napadati jedna drugu i da će nesporazume rešiti mirnim putem.

Ovom osnovnom ugovoru dodate su konvencije i arbitraže između Nemačke sa jedne strane i Francuske, Belgije, Poljske i Čehoslovačke sa druge, kao i konvencije francusko-poljskog i francusko-čehoslovačkog saveza. Pomoću ovih konvencija Francuska je tražila da započne pregovore o istočnim granicama Nemačke i da preuzme na sebe garancije njihove neprikosnovenosti što su bile i

granice njenih saveznika. Ministar inostranih poslova engleske Vlade, Ostin Čemberlen izjavio je da Engleska zadržava svoju slobodu delovanja u slučaju da može da bukne sukob na istoku Evrope. Sa malo reči, Engleska nije priznala nepriokosnovenost istočnih granica i tom prilikom i Francusku garanciju za njih. Ministar inostranih poslova Nemačke, Streseman odbio je »stabilnost« istočnih granica svoje zemlje koje on nazvao duboko nepravednim. Na taj način ostavljen je otvoren put nemačkim osvetničkim pretenzijama na istoku, podrivanje poverenja u francuskoj odbrani i njene saveznike, a zadat je udarac ugledu i uloge Francuske kao velike evropske sile.

Dogovori iz Lokarna izazvali su zabrinutost jugoslovenske vlade u smislu da, kako je izjavio Ninčić Bodreru, 9 oktobar 1925., Francuska oslobođena od nemačke opasnosti može da se ne interesuje za Balkan i da se ne bavi više takvom aktivnom politikom na istoku Evrope. Polazeći od ideje da u novim okolnostima francuski interes za Jugoslaviju bio je u opadanju u Beogradu se došlo do zaključka da je neophodno vratiti se planovima iz prvih meseci godine o taljankso-jugoslovenskom dogovoru. Ninčić je 24. oktobra izrazio otpravniku poslova Italije u Beogradu, Petručiju želju jugoslovenske vlade o razmeni mišljenja sa talijanskom vladom za postizanje novih dogovora između Italije i Jugoslavije i drugih država u duhu ugovora iz Lokarna.

Jugoslovenski predlog je podelio mišljenja u palati "Kidži" i tome je doprinelo pitanje Albanije. Generalni sekretar ministarstva inostranih poslova Kontarini, bio je za ponudu Ninčića i rešenje albanskog problema video je preko primene principa Lokarna od strane Italije, Jugoslavije i Albanije. Suprotno mišljenje je iznela kancelarija za Albaniju u palati "Kidži". Ona je bila za antijugoslovensku politiku i za realizaciju i *de jure* taljanske vladavine u Albaniji i na Jadranu. Predlog Beograda stavio je u dilemi i Musolinija iz dva razloga: prvo, još 18. oktobra A. Leson je krenuo u misiji u Tirani radi ubeđivanja A. Zogua da potpiše Garancioni pakt između dve zemlje što će u potpunosti realizovati talijanski protektorat nad Albanijom. A. Zogu je odbio to izgovorom da unutrašnja situacija u Albaniji "još nije bila dovoljno pogodna" zbog postojanja "projugoslovenskih opozicionih žarišta", i dr. Ipak, Leson nastavio sa insistiranjem. Drugo, Musolini nije imao poverenje u koalicionu vladu što je formirao Pašić u julu 1925., u kojoj su uključeni četiri vođe Hrvatske seljačke stranke koji su oslobođeni iz zatvora i koji su bili inspiratori mnogih antiitaljanskih aktivnosti ne samo u Hrvatskoj i Dalmaciji. Hrvati i Slovenci bili su i glavni protivnici konvencija iz Netuna koje su potpisane 20. jula 1925., između Italije i Jugoslavije i pokrenule su intenzivnu kampanju u štampi protiv njihove ratifikacije.

Skeptični Musolini naredio je Borderu 6. novembra, da sazna o osećanjima što su gajili prema Italiji visoki jugoslovenski vladini krugovi. Slučaj je hteo da on nije imao potrebe za izveštajem Bodrera. Jer 18. novembra u Zagrebu su održane antiitaljanske demonstracije koje je on nazvao "uvrdeljivim". To je bilo dovoljno, prema Pastorelija, da Musolini ostavi sa strane odgovor na ponudu Ninčića od 24. oktobra. Više treba misliti da je to izgovor, ali ne i pravi razlog. Sudbina jugoslovenskog predloga se iskomplikovala još više kada početkom decembra u oči potpisivanja političkih dogovora između Rima i Tirane. Musolinija su obavestili da je A. Zogu potpisao analogan sporazum sa Pašićem avgusta 1924. U tim okolnostima on je izjavio da prekida odnose sa Zoguom, jer mu više ne veruje. Sigurno de je takva odluka doneta iz inata, jer će se Musolini vratiti ponovo nekoliko puta relacijama sa Zoguom. Odnosi među njima nikada nisu izgrađeni na bazi međusobnog poverenja. Njih je karakterisala licemerje i nepoverenje i sudbina tih odnosa doneće nove činjenice u tom pravcu.

Balkanska politika Italije nije bila konjunkturalna. Ona je imala strateške ciljeve koje se nisu mogli napustiti spektakularnim gestovima. Sam Musolini je izjavio da je težnja Italije istok, a pre svega Balkan. Ali u njegovoj politici prema istoku trebalo je računati dve velike evropske sile: Englesku i Francusku. London, u opštim crtama, ako bi izuzimali Grčku, nije bio prepreka talijanskim planovima. Ono što je njemu interesovao jeste podrivanje francuskog uticaja na Balkanu. Nakon oktobra 1925., engleska vlada angažovala se u političkoj akciji za rušenje ugleda i autoriteta Francuske u Centralnoj Evropi i na Balkanu pomoću duha Lokarna. Čemberlen je 5. novembra 1925, tražio od Musolinija da se zalaže u interesu jedne istočne Lokarne, što je Musolini ocenio kao predlog koji bi išao na ruku talijanskoj politici.

Da bi se realizovala "balkanska Lokarna", Engleska takođe je pokušala da približi Jugoslaviju i Bugarsku, Grčku i Jugoslaviju. U januaru 1926., između Atine i Beograda počeli su razgovori o "novom ugovoru prijateljstva i saradnje. Italija nije mogla ostati nezainteresovana i da joj se izmiče iz ruke inicijativa u takvom regijonu kakav je Balkan, naročito u vreme kada je Francuska politika bila angažovana na odbranu po svaku cenu sopstvene pozicije u zemljama Male antante. U januaru 1926., godine Pariz je predložio Rimu potpisivanje ugovora bezbednosti između Francuske, Italije i Jugoslavije u 7 članova, gde će tri države zalagati da spreče rat među njima, da se konsultuju oko svih stvari koje bi dovele u opasnost sigurnost jedne od strana ugovora, i da se Ligi naroda preneli da sudi sporove koji ne bi mogli da se reše preko redovnih diplomatskih kanala.

Talijanski antifašistički istoričar, G. Salevmin ocenio je francuski projekat kao "...ugovor trojice, po kome će Italija garantovati albansku nezavisnost zajedno sa Francuskom, zapravo kao Engleska i Italija posrednice sporazuma iz Lokarna što su garantovale francusko-nemačku granicu". Nacrt francuskog ugovora u saradnji sa Beogradom bio je pokušaj da se obuzda talijanski ekspanzionizam na Balkanu, da se podriva engleska ideja o "balkanskoj Lokarni" i da se sačuva Mala antanta kao instrument francuske politike u regijonu.

Francuski predlog je devalvirao i Rimski pakt od januara 1924., što Musolini na jedan ili drugi način tražio da sačuva ili da obogati novim članovima u duhu ugovora iz Lokarna. Zbog svih ti razloga Musolini se izjasnio protiv tripartitnog ugovora talijansko - francusko- jugoslovenski i u mesto toga predložio stvaranje "dunavske-balkanske Lokarne" učesćem devet zemalja među kojima i Albanije.

On je to saopštio lično i Ninčiću na sastanku koji su imali 25. februara. Musolini je predložio jugoslovenskom ministru inostranih poslova proširenje postojećeg pakta prijateljstva i saradnje kao i potpisivanje "posebnog sporazuma" o Albaniji. On je takođe dao do znanja Ninčiću da jedan poseban francusko-jugoslovenski ugovor, o kome se odavno govori, ne bi bio dobro dočekan u Rimu. Ninčić je obećao da tokom svoje posete u Parizu neće se potpisivati nijedan ugovor sa Francuskom dok se jedan takav ne zaključi sa Italijom.

Ono što je najviše privuklo pažnju sa sastanka Musolini-Ninčić bio je talijanski predlog o "posebnom dogovoru" za Albaniju. Pastoreli, koji je koristio talijanske arhive, nije bio u stanju da pronalazi neku pojedinost o sadržaju tog predloga jer, kako kaže on, nedostaju zapisnici sa sastanka. Bilo kako bilo, podvlači on, ostaje činjenica što Musolini prvi put nakon 14 meseci govori ponovo o albanskom problemu, sigurno da bi se došlo do nekog kompromisa koji bi u svakom slučaju dopada Jugoslaviji nešto više od ništa.

Sa druge strane, V. Vinaver govori o jednom predlogu Musolinija predloženom Ninčiću januara 1926., o podeli interesnih sfera u Albaniji i o planu po kome se Jugoslaviji daje Albanija do reke Škumbin, dok Italija uzimala njen južni deo, projekte koje Beograd nije prihvatio. Vinaver se ne poziva na izvor odakle je uzeo

tu informaciju. Njegova varijanta je dosta avanzovana i teško je verovati da Rim može učiniti takva velika popuštanja u Albaniji u vreme kada je njegove pozicije bile su jače no ikada posle Prvog svetskog rata.

Ideja kompromisa o Albaniji, kao središtno pitanje u talijansko-jugoslovesnkim odnosima, nastavlja da se razvija i kasnije u sklopu nastojanja koje činila Italija sa jedne strane o postizanju “dunavske-balkanske Kokarne” i od Jugoslavije i Francuske, sa druge strane za potpisivanje tripartitnog talijansko-francusko-jugoslovenskog ugovora. Ninčić je predložio Rimu, u martu, istovremeno potpisivanje oba ugovora: francusko-jugoslovenskog i talijansko-jugoslovenskog, što u stvari bila indirektna forma postizanja tripartitnog ugovora. U tom sklopu on je tražio da se odvojeno potpiše između Italije i Jugoslavije još “jedan protokol o Albaniji”, ali “na takav način što ne odgovara našim težnjama”, pisao je Šialo iz Ženeve Musoliniju. Koji je konkretno bio projekat o tome nema podataka ni od talijanskih ni od jugoslovenskih izvora. U pismu što je Šialo uputio Rimu ističe samo da ceo izvođeni manevar od jugoslovenske Vlade imao za cilj da se “prihvati srpski predlog o Albaniji”, dakle podela zemlje prema iznošenom planu krajem januara 1925., od kralja Aleksandra u mesto kompromisa koji nije bio moguć da se postiže u razgovorima vođenim u Rimu sa Antonijevićem, o pripremi “posebnog dogovora”.

“Dunavsko- balkanski sporazuum” o kome su vođeni razgovori u Ženevi za oko jedan mesec (februar – mart 1926) nije ostvaren zbog negativnog stava Francuske i Jugoslavije kao i kontradikcija što su imali međusobno većina zemalja koje se tu učestvovala. Posledica tog neuspeha bilo je zaoštavanje talijansko-jugoslovenskih odnosa. To se primetilo i u stavu koje je držan prema albanskom ptinaju.

II. POLITIČKO-EKONOMSKI SPORAZUMI ZOGISTIČKOG REŽIMA SA BEOGRADOM 1925-1926

1. Konsultativno mišljenje Međunarodnog suda o manastiru “Sveti Naum”

Vođen željom da se približi Italiji još početkom dolaska na vlast, A. Zogu bio je prinuđen da otplati »dugove« što je imao prema Beogradu. Prema dogovoru sa Pašićem on je bio obećao da čim stupi na vlast, Jugoslaviji pokloniti manastir »Svetog Nauma« i Vermoša, teritorije koje su odlukama viših međunarodnih instanci priznate Albaniji. O takvom važnom i osetljivom nacionalnom pitanju, A. Zogu nije mogao nikako da deluje otvoreno. Trebalo je držati takav stav da rešenje problema u korist Jugoslavije dolazi na najprirodni i najprihvatljiviji način, ne urgozivši pozicije Zogua. Ono je trebalo da dobije formu kompromisa gde ne bi bilo ni pobeđenog ni poraženog.

»Incijativu« za ponovno pokretanje pitanje manastira Svetog Nauma i Vermoša, preuzeo je na sebe predsednik Ambadorske konferencije, premijer i ministar inostranih poslova Francuske Herroi. On se 22 januara 1925., obratio albanskoj i jugoslovenskoj Vladi sa zahtevom da se one angažuju u međusobnim direktin razgovorima radi postizanja prijateljskog sporazuma po pitanju spornih granica, na osnovu čega će Ambadorska konferencija zatim doneti odgovarajuću odluku. Obe vlade su upoznate da je odlučeno da se 15. februara, u Parizu stastaje komisija za utvrđivanje granica Albanije gde će učestvovati i predstavnici Albanije i Jugoslavije. Herro je saopštio da Ambadorska konferencija želi da tokom tog datuma dve vlade postignu zajednički sporazum o pomenutom pitanju.

U izveštaju predsednika Ambasadorske konferencije pada u oči jedna činjenica. Tu se govori o »pravednom i konačnom regulisanju raznih pitanja koje se odnose na utvrđivanje srpsko-albanske garnice«, i to konkretno za manastir Sveti Naum i Vermoš. Ovako tretiranje problema u opštim crtama nije bio slučajan.

Ambasadorska konferencija je odlučivala ne jednom da manastir Sveti Naum i Vermoš pripadaju Albaniji. I međunardoni sud je svojim mišljenjem izrazio se u korsit ovog rešenja. Ponovno postavljenje tog problema na razmatranje od same Ambasadorske konferencije bilo je nedopustivo i neargumentovano. To je naterao Herroia da ponovo otvori dosije manastira Svetog Nauma i Vermoša preko »regulisanja« raznih pitanja albansko-jugoslovenske granice.

U zahtevu Ambasadorske konferencije ostavlja utisak i njena sugestija o direktnom sporazumu između Albanije i Jugoslavije. Članovi konferencije priznali su obema stranama sasvim suprotne pozicije u rešavanju tog problema. Oni nisu mogli da preduzmu takvu »inicijativu« ako ne bi uočili neki novi element koji bi mogao dati nadu za rešenje te stare svađe. U korist ove hipoteze su nekoliko činjenica. Javno se znalo da je A. Zogu došao na vlast uz jugoslovensku pomoć i zbog toga on je obećao da će odustati od pitanje manastira Sveti Naum i Vermoš. Sama jugoslovenska Vlada, imajući u džep obećanja A. Zogua, sugerisala je Ambasadorskoj konferenciji put direktnog sporazuma između albanske i jugoslovenske Vlade. Takvo mišljenje je u to vreme imalo i albansko poslanstvo u Parizu, koje je 24. januara 1925., pisala A. Zogu da »sugestija o direktnom sporazumu između Albanije i Jugoslaveej dolazi, kako se čini, od strane ove zadnje«, i da ta sugestija treba da bude stara, jer su otpravnika poslova poslanstva pitali i ranije privatno ljudi povezani sa konferencijom, da li su počeli razgovori između Vlada o takvom sporazumu.

Vlada Zogua u početku nije se slagala sa predlogom Ambasadorske konferncije i zatražila nastavak njene intervencije za konačno rešenje pitanje granica. Ovaj stav nije primljen dobro od članova konferencije. Oni, saopštila albansko poslanstvo u Parizu početkom februara, "ne pokazuju zadovoljstvo odlukom albanske Vlade", da su "francuzi snažnije od svih rekli da Albanija ne čini dobro time što ne želi da se sporazume sa Jugoslavijom...". Engleski predstavnik je sa svoje strane saopštio predsatvniku albanskog poslanstva u Parizu da "Konferencija bi bila jako uvređena ako albanska Vlada ne bi se postavila potpuno neprijateljski prema svakom pokušaju jugoslovenske Vlade o direktnom sporazumu".

Pritisak Velikih sila poslužio je kao izgovor Zogu da povuče prvi potez po pitanju granica i da pristane, februara 1925, na početak direktinih razgovora sa Beogradom. Savet ministra doneo je 8. februara, odluku da se uputi po jedna komisija u manastir Sveti Naum i Vermoš "da bi detaljno proučili stanje i videli kakve ispravke mogu se učiniti na linijama tih zona...".

Jugoslovenska Vlada zainteresovana da što pre okonča u svoju korist pitanje granica, uputila je odmah u Tiranu svog poslanika. U Beogradu su požurili da profitiraju od stvorenih konjuktura u Albaniji dolaskom A. Zogua na vlast. Ali su požurili i zbog toga što su sumnjali u njega i stabilnost njegove vlasti. Vladajući jugoslovenski krugovi takođe bili su svesni da njihove pretenzije prema Svetom Naumu i Vermošu nisu imale osnova ni argumente, da bi mogle da izdrže detaljno razmatranje. Ninčić je sam priznao slabe tačke kada je pisao da "naše pravo na Sveti Naum i Vermoš nije nesporno" jer rezolucijom od 2. oktobra 1921., godine, Saveta Lige naroda za koju smo glasali i mi, Velikim silama je dato apsolutno pravo da odrede granicu između nas i Albanije" i da "zbog toga mi ne možemo se boriti protiv njihovih odluka razložno i sigurno". Takođe, on je priznao da "protokol od 1913. godine je kontradiktoran što se tiče Svetog Nauma, i taj kontradiktorni karakter je utvrđen u svoje vreme" i da "prema karti glavnog štaba

Austrije iz 1910., godine s kojom je radila Ambassadorska konferencija u Londonu, okrug Korče obihvatao je Peškopeju i Sveti Naum”.

Da bi rešenje učinili što prihvatljivijom za albansku i međunarodnu javnost i da bi sačuvali »ugled« A. Zogua, jugoslovenska Vlada lansirala ideju kompromisa i razmene. Ona je tražila da se pitanje Vermoša razmatra i da se reši odvojeno od pitanja Svetog Nauma. Ovaj plan jugoslovenski poslanik je izneo na jednom od susreta početkom februara i A. Zogu. U razmeni teritorije Vermoša bogatog šumama, Beograd je bio spreman da prepusti jednu malu zonu koja je, kako je tvrdio i sam Zogu, nema ništa drugo osim žbunje i kamenje. Jugoslovenski predstavnik je pokušao da ubedi Zogua da odmah prihvati predlog Beograda. Ja, pisao je on Ninčiću, »nastojao sam da objasnim korist koju bi imala kako Albanija tako i on lično od sporazuma ...čak sam vršio i pritisak na njega da u kakvoj poziciji može staviti sebe u odnosu na našu zemlju u slučaju da se ne postigne sporazum«.

Jugoslovenski projekat »razmene« teritorija bio je potpuno u korist Beograda i Zogu je uzvratio odgovor jugoslovenskom delegatu da kompromisi koji oni nude veoma su mali da bi on preuzeo na sebe odgovornost za takvo rešenje. On je rekao poslaniku Ninčića da »uvek sam zahvalan za veliku pomoć što ste mi dali« i da ću »nastojati da po ovom pitanju učinim sve što mogu«.

Zogu je tražio da dobije u vremenu, ali je istovremeno i strepio. Takvim velikim popuštanjem u korist Jugoslavije, u vreme kada još nije sređivao svoje vladarske pozicije, staviće u opasnost svoju vlast zbog dubokog nardonog nezadovoljstva koja će izbiti povodom toga. Zato on je nastojao da odugovlači što više razgovore. Zoguova Vlada je upoznala 21. februara 1925 Vladu Jugoslavije da pitanje Svetog Nauma i Vermoša ona vidi kao jedno i da Ambassadorska konferencija podržava isto to stanovište. Ona je predložila Beogradu da u razmeni za popuštanje u vezi sa manastirom Sveti Naum i Vermoš, Albaniji daju regijon Banište u Debru i Rrafi i Hasit (ravnicu Hasa) nedaleko od Prizrena.

Beograd, bez sumnje, nije mogao da prihvati takav predlog. Još početkom februara Ninčić je savetovao jugoslovenske predstavnike u Parizu, Rimu i Londonu da pokušaju da velike sile savetuju »prijateljski albansku Vladu da dobrom voljom prihvati razumljiv kompromis«. Jugoslovensko poslanstvo u Rimu je 7. marta 1925., zatražila pomoć od Musolinija radi postizanja opšteg sporazuma sa Vladom A. Zogua na bazi predloga Beograda. U slučaju da se taj sporazum ne postiže, tražilo bi se da jugoslovenski predlozi prihvate od strane Ambassadorske konferencije kao »najpravednija osnova za konačno regulisanje srpsko-albanske granice«. Poseban pokušaj kod talijanske vlade imao je svoj smisao. U prvom redu, težilo se da se pridobije podrška Rima koji je bio i najzainteresovanija strana od Velikih sila za Albaniju. Drugo, to se činilo u vreme kada su iz Beograda na adresu Rima poslali projekti i predlozi o podeli sfera vladanja Albanijom i mislilo se da počinje nova politika u talijansko-jugoslovenskim odnosima za Albaniju, politika ravnoteže interesa. Ne raspolazemo neki dokumenat koji bi govorio o talijanskom odgovoru na ovaj jugoslovenski demarš.

U svađama oko granice sa Jugoslavijom, Italija je generalno bila prestrojena na strani Albanije. U martu 1925., godine ona je bila na pragu dobijanja značajnih koncesija petroleja i banaka u Albaniji zato je bila zainteresovana za opstanak Zoguovog režima, za period »mira«, bez unutrašnjih spoljnih sukoba. Ona je više bila zainteresovana da žrtvuje komad albanske teritorije nego da postoji stalna tenzija u albansko-jugoslovenskim odnosima koja bi dovelo do nepoželjnih posledica za talijanski kapital koji je prodirao ubrzano u Albaniju. Talijanski predstavnik na Ambassadorskoj konferenciji, pozivajući se na pitanje granica, ne

bez namere podvukao neophodnu potrebu da Albanija živi u potpunom dogovoru sa Jugoslavijom. Od stvorenih prilika treba pomisliti da je Rim držao se stava iščekivanja bez mnogo zalaganja po tom pitanju.

Budući da direktni razgovori nisu dali neki konkretan rezultat, oni su prekinuti krajem marta 1925., godine. Tim povodom Vlada A. Zogua se obratila Ambadorskoj konferenciji da »usvoji odluku koju će ona smatrati oportunom po tom pitanju, s punim poverenjem u njenom duhu pravednosti i jednakosti«.

Prekid razgovora po pitanju granica poklopilo se i sa zaoštavanjem albansko-jugoslovenskih odnosa zbog koncesija Kreditne banke SVEA. Beograd je počeo da vrši različite pritiske. On je odlučio da Zogu preti kartom antizogističke političke emigracije koja se nalazila u Jugoslaviju. Krajem marta u Albaniju je stigao i jugoslovenski ministar akreditovan pri albanskoj Vladi, B. Lazarević stari prijatelj A. Zogua u vreme njegovog bekstva u Jugoslaviju. Bivši šef albanske sekcije u Ministarstvu inostranih poslova Jugoslavije i šurak Ninčića sigurno da je potsetio Zogua na obećanja i tajne dogovore potpisane od njega u Beogradu. Glava albanakskog režima sa svoje strane nije bio zainteresovana da izgubi »prijateljstvo« jugoslovenske Vlade koja je bila u stanju da mu stvori ne male brige u svakom trenutku.

Čini se da je Zogu proučio sve okolnosti i krajem aprila 1925., pomislio da je došlo vreme da napravi »preokret« po pitanju Vermoša i Svetog Nauma. Uslovi »kompromisa« Ninčiću je preneo sa porukom Zogua krajem aprila, otpravnik poslova u Beogradu, Pekmez. Nemamo konkretne podatke šta je Pekmez predlagao Ninčiću, osim što mu se on zahvalio u ime A. Zogua za »moralnu i materijalnu pomoć« što je njemu dao »u jednom opasnom vremenu...« garantujući mu istovremeno da »simpatije, zahvalnost, dobre želje i duboko prijateljstvo Zogua prema državi SHS su temelj i jedina direktna albanske Vlade«.

Za postizanje kompromisa posredovala i Ambadorska konferencija. Ona je prethodno donela odluku da selo Peškepija u regijonu manastira Sveti Naum da Jugoslaviji koga posle, kako piše Ninčić u to vreme, »mi sa pravom možemo da nudimo Albaniji u razmenu za Sveti Naum«. Jugoslovenski ministar inostranih poslova takođe je tvrdio da »Ahmet beg odustao od mnogih prethodnih zahteva, tako da je Ambadorska konferencija slobodna i može ići napred...«. Odman nakon ove pretpripreme terena jugoslovenski delegat u graničnoj Komisiji Jovanović izneo je 8. maja 1925., nove jugoslovenske predloge. U razmenu za manastir Sveti Naum i onog dela Vermoša što je težio, jugoslovenska vlada bila je spremna da ustupi Albaniji selo Peškepija sa okolinom i da se odriče ranijeg prava na dolinu Vermoša.

A. Zogu je ponovo sledio taktiku odugovlačenja da bi stvorio utisak kako se opire i da ne želi da žrtvuje druge albanske teritorije. Delegat Albanije u Komisiji za utvrđivanje granica M. Frašeri napustio je Pariz 13 maja, navodno na nekoliko dana da bi dobio instrukcije od Vlade, ali nije sa vratio. I pored ponovljenim zahtevima predsednika Komisije za granice i sekretara Ambadorske konferencije, albanski delegat nasatvio da boravi u Tirani parališući tako rad Komisije. U tim okolnostima, Ambadorska konferencija zadužila je engleskog ambasadora u Draču da u njeno ime saopšti albanskoj Vladi da je »odgovorna za hitno dolaženje njenog predstavnika u Pariz sa potrebnim ovlašćenjima, da bi komisija konačno mogla da reguliše sva otvorena pitanja koja su i dalje ostala da lebde«. U saopštenju se ističe da u slučaju da albanski delegat i dalje bude izostao, konferenciji bi bilo teško da nastavi sa radom za utvrđivanje granica i da će ona povodom toga snositi sve potrebne posledice.

Nasuprot ovog ultimatumu A. Zogu je zatražio 16. jula 1925., tajni sastanak Veće poslanika i senata radi razmatranja pitanje Svetog Nauma i Vermoša. Zogu je shvatio da nema vreme za manevrisanje i treba da učini posljednji korak da bi realizovao obećanje što je on dao Pašiću. Kako bi pokrio svoj akt, on ja nastojao da to odene kolektivnom odgovornošću najviše zakonodavne vlasti zemlje, parlamenta. Ustavotvorna skupština je 18 jula, “uzimajući na razmatranje pitanje albansko-jugoslovenske granice, uzimajući u obzir sve razgovore koji su vođeni u tajnim i javnim sastancima o potrebi okončanja albansko-jugoslovenske granice ... prihvatila u načelo ad-referendum razmenu zemljišta između Albanije i Jugoslavije i ovlastila Vladu da stupi u neophodne dogovore” i da “odluči da pre nego što se zaključe ovi sporazumi Vlada dostavi ponaosob svakom veću...”

U direktnim albansko-jugoslovenskim razgovorima koji su ponovo počeli odmah, albanski predstavnik M. Frašeri u skladu i sa direktivama što je dobio od Tirane, tražio je da u razmeni za manastir Sveti Naum unutar albanske granice uključi selo Peškepija sa 60 domaćinstva i 300 satnovnika, Čerovo Polje i brda u okolini manastira Sveti Naum. On je predložio da na severu, u mesto teritorije Vermoša sa puno šuma na njegovom zapadu, Albaniji nadoknadi na strani Velipoje ceo predeo Skrabatuše, pašnjaci Libovice sa celim putem koji vodio u Lumbraje, dve kuće u selo Grenčar, Maja e vogel (Mali vrh) sa oba jezera, put koji dolazi iz Lumbraje sa zapada i selo Skenje.

Jugoslovenska strana u početku je odbila albanske zahteve izuzev sela Peškepija i jednog dela Libovice. Vlada Jugoslavije je tražila kod predsednika Ambasadorske konferencije da se razmena vrši na bazi njenih predloga iako se ona oseća zadovoljna dobijanjem Svetog Nauma i jednog dela Vermoša. Beograd nije hteo da zaoštri odnose sa Vladom Zogua. Naprotiv, na sporazum o granicama gleda kao na značajan uslov za dalje poboljšanje odnosa sa Albanijom u kojoj rastao uticaj Italije. Iako – pisao je Ninčiću jugoslovenski poslanik u Komisiji za granice – “svi smo mišljenja da je u našem interesu da normalizujemo odnose i uspostavimo konstruktivnu politiku sa ovom zemljom, pitanje granica trebalo bi skinuti sa dnevnog reda pošto je situacija povoljnija no ikada i, što više, njen značaj za nas je mnogo manji od štete koju bi imali ako bi pitanje postalo otvoreno”.

Budući da obe strane nisu uspele da se dogovore, činilo se da njihov stav nije bio konačan i podrazumevao uskoro postizanje sporazuma. Na osnovu i izveštaja što je podnela Komisija za granice 6. avgusta, Ambasadorska konferencija je posredovala utvrdivši sama graničnu liniju i zatražila od vlada Albanije i Jugoslavije da daju odgovore u roku od dve nedelje da li prihvataju ili ne njene predloge. Na kraju prvog roka, albanska Vlada je zahtevala da se on produži do 20. septembra 1925., što je prihvaćeno od Ambasadorske konferencije.

Projekat Ambasadorske konferencije je predvideo da granična linija ostavlja unutar Albanije regijon Vermoša, pašnjak Libovice, dve kuće sela Grenčar, put Lumbraje, Maja e vogel (Mali vrh) sa jezerima Kurizin e Velipojes (Kičmu Velipoje) sa starom tuskom karaulom, brda Svetog Nauma br. 961 – 965 – 807-862 sa karaulom Srbije, selo Peškepije, Fušen e Čeraves (Čeravsko polje) i crkvu Ajazme. Na osnovu ovog predloga Zoguova i jugoslovenska Vlada postigli su konačni sporazum po kome su manastir Sveti Naum i zapadni deo Velipoje u Vermošu dati Jugoslaviji u zamenu za manje teritorije u korist Albanije.

Ustavotvorna skupština Albanije je 15. oktobra 1925. godine prihvatila ovaj sporazum. U Firenci, u Italiji, počeli su novembra 1925., razgovori o potpisivanju finalnog protokola o albansko-jugoslovenskoj granici koji su završeni 26. jula 1926. god. Zajedno sa finalnim protokolom potpisana su još tri ostala protokola i jedna dodatna konvencija.

Finalni protokol sačinjen od 12 člana određivao je detaljno graničnu liniju između Albanije o Jugoslavije prema odvojenim sekcijama od strane međunarodne Komisije o utvrđivanju granica Albanije. Prvi dodatni protokol angažovao je albansku Vladu da prizna stanovništvu Plava, Gusinje i Podgorice pravo slobodnog prelaska granice bez ijednog ograničenja i poteškoća preko doline Vermoša, kao i jugoslovensku Vladu da dozvoli stanovnike Keljmenda da prelaze preko jugoslovenske teritorije za odlazak u Hotsko jezero (Liqeni i Hotit). Takođe on je priznao jugoslovenskoj Vladi pravo na izgradnju automobilske i železničke i puta u dolini Vermoša. Drugi protokol je angažovao jugoslovensku Vladu da dopusti vernike sa teritorije albanske države da odlaze slobodno u hodočašće u manastir Sveti Naum do tri dana. Protokol u vezi sa plovidbom kroz Skadarsko jezero i reku Bojanu, predvideo je punu i svestranu slobodu plovidbe u tim vodama, izuzev ratnih brodova. Potpisana konvencija koja je olakšala prelazak albansko-jugoslovenske granice u sektoru Đakovica, priznao je pravo odlaska u trgovinu u Đakovici albanskoj populaciji pograničnih zona Albanije i da bi obrađivali zemljište na obe strane granica u daljini od 10 kilometra, i dr. Članovi Ambadorske konferencije u Parizu, zajedno sa predstavnicima Albanije, Jugoslavije i Grčke potpisali su 30. jula finalni akt određivanja granice Albanije. Ovaj dokument je registrovan u sekretarijat Lige naroda. Ovim aktom su konačno određene i fiksirane granice Albanije u međunarodnim dokumentima. Do bi se stiglo dotle bilo je potrebno oko 14 godina od kada je Albanija proglašena nezavisnom državom. Albanske teritorije su osakaćene, jer njen veliki deo ostavljen van granica Albanije.

Sporazum Vlade A. Zogua sa Beogradom o manastiru Svetog Nauma i Vermoša imao je širi odjek i razne komentare u to vreme. Zoguova Vlada i njena propaganda, da bi ozakonili ovaj antinacionalni akt, reklamirali su njega kao "potpuno u korist naše republike", da Albanija iz tog sporazuma "ne izlazi nimalo oštećena..." i da je "nagrada veća...".

Ali istina je drugačija. Nju zna i sam A. Zogu i zvaničnici koji su ga okružili. Ne jednom, tokom razgovora o postizanju sporazuma, oni su podvukli da ustupanje manastira Svetog Nauma i Vermoša bila bi izgubljena žrtva za Albaniju.

Ministarstvo inostranih poslova ocenilo je, 14 avgusta 1925, predlog Ambadorske konferencije koji je postao i osnova sporazuma, kao »novo žrtvovanje za Albaniju«. U jednom izveštaju što je upućen vojnoj komandi, krajem decembra 1925., o stanju albansko-jugoslovenske granice u Svetom Naumu i Vermošu kaže se: »Vermoš, kao što je ocenjeno i od te komande, ima poseban značaj na celoj albanskoj jugoslovenskoj graničnoj liniji. Ova zona... sa svojom karakterističnom pozicijom, ukazuje na sve potrebne olakšice o događajima svih vrsta nesporazuma između Albanaca i Crnogoraca«. Albansko poslanstvo u Beogradu pisalo je Zogu, 10. avgusta 1925., da je »pitanje Vermoša i Svetog Nauma sređeno tako reći u korist ove« (Jugoslavije – P.M), i da »novine predstavljaju ovaj politički događaj kao pobedu jugoslovenske diplomatije...«. Sa svakog političkog, ekonomskog i strategijskog pogleda sporazum je bio na štetu Albanije. Jugoslaviji je poklonjena albanska teritorija za koju se borila odlučno, i koje se Albaniji priznata i od međunarodnih foruma tog vremena. Ponovo je ugrožena teritorijalna celina zemlje i prepušteni su delovi sa najvećim strateškim značajem i ekonomskom vrednošću. Albanski demokratski krugovi tog vremena, posebno oni u emigraciji oštro su osudili ustupanje manastira Svetog Nauma i Vermoša.¹

¹(*List »Liria kombetare«* od 12. avgusta 1925. godine - br. 3, objavio je članak »*Pismo iz Albanije*« u kome se pisalo: »*Okrvavljeni nož bezdušnog Matjana seće dve polovine dugačkog tela albanske države: S. Naum i Vermoš se poklanjaju*

Jugoslaviji. Parlament i Senat, okupljeni u formi skupštine, ovlašćuju Vladu Zogua da razmeni dva velika bisera sa nekim komadom zaostalog blata u noktima Jugoslavije. Ceno beg, kao opunomoćeni ministar Zogua u pratnju M. beg Frašeria, polazi za Beograd da bi stavio potpis na akt veleizdaje. Ova izdaja nije bila neočekivana za nas. Miljone što je dobio Zogu od »Žute palate« u Beogradu i vojnike Vrangelija koji su popeli na stolicu republike, ne bi ostali bez nagrade...Sa nespornim dokumentima potvrđuje sam Zogu da za njega zlatna stolica vredi više no cela albanska domovina. On jasno svedoči da za njega, jedna šaka zlata umazana albanskom krvlju, ima daleko veću vrednost od cele albanske nacije...«.

Fan Noli i njegovi drugovi, pisao je grčki list »Dhimokratia« od 18 avgusta 1925., »uputili su dugačak i oštar protest Ligi naroda protiv najnovijeg sporazuma koji je zaključen između albanske i jugoslovenske Vlade i koji je ratifikovan od Ambassadorske konferencije u Parizu o ustupanju Jugoslaviji okrug planine Vermoš i manastir Sveti Naum, nasuprot sitnog regulisanja srpsko-albanske granice u korsi Albanije... Danas Fan Noli ponovo optužuje A. Zogua da je postigao sporazum sa Jugoslavijom i ustupio joj Manastir Sveti Naum i okrug Vermoš u razmenu za prošlogodišnju pomoć što je ona dala njegovom ustanaku«. I Hasan Priština objavio je u talijanskom listu »Giornale di Italia« oštar protest upućen Ligi naroda u kome se kaže da kod patriota i cele albanske nacije vest o raskomadanju domovine od njenih vladalaca izazvao je veliko ogorčenje i da ovaj akt čini veleizdaju.

Uzimanje manastira Sveti Naum i jednog dela Vermoša dočekan sa posebnim zadovoljstvom u Beogradu. List »Politika« objavila je 13. avgusta 1925., intervju sa Pašićem. Odgovarajući na pitanje da li je zadovoljan rešenjem pitanje granice sa Albanijom, predsednik jugoslovenske Vlade rekao: »Bez sumnje. Mi smo tamo dobili nekoliko jako vrednih tačaka kako sa strateškog tako i sa komunikacionog aspekta, kao što je na primer klisura Vermoša. Naša diplomatija je izvršila ovu obavezu onako kako treba«. Beogradski politički krugovi i njihova štampa nisu štedeli pohvale o A. Zogua i Ceno beg Krieziua. Albansko poslanstvo u Beogradu saopštilo je 10. avgusta 1925., da ministar unutrašnjeg dela, Ceno beg dočekan je »sa radošću kao pravi prijatelj Jugoslavije«. Dok list »Samouprava« organ radikalne stranke Nikole Pašića, pisao je 20. oktobra 1925., »...pitanje utvrđivanja granica između Albanije i naše države okončano je na najpogodni način« i da je »prijateljsko ponašanje gospodina Ahmeta Zogua uvek je uzeto u obzir u našim političkim krugovima«.

Beograd, svakako da nije bio iskren i konsekventan u tim ocenama. Sve dok A. Zogu bude sledio politiku u korist Jugoslavije on će se smatrati kao njen prvi prijatelj. Međutim, zvanični Beograd i njegova štampa će vrlo brzo promeniti jezik protiv Zogua, kada se on bude konačno orijentisao ka Italiji.

2. Položaj jugoslovenskog kapitala u borbi za ekonomske koncesije

Ponovno vraćanje klike A. Zogua na vlast, u prvi plan je opet doveo borbu stranog kapitala za ekonomske koncesije u Albaniji koje je bilo prekinuto u vreme Vlade Fan Nolia. Ulaženje stranog kapitala u Albaniji učinjeno je preko izvoza kapitala u dve njegove glavne forme: stranog kapitala i funkcionalnog ili proizvodnog kapitala preko direktnih investicija u raznim granama privrede. Ulaženje pomoću kredita bilo je glavna forma ekonomskog prodora.

Kao što je istaknuto i pre, u borbi za ekonomske koncesije u Albaniji konkurisali su talijanski kapital, engleski, nemački, francuski, američki, jugoslovenski i drugi. Ova borba se 1925, svela uglavnom između talijanskog i engleskog kapitala i

manje onog jugoslovenskog. Rivalstvo među prvom dvojicom generalno se ograničio samo unutar sfere ekonomskih interesa, dok ono između talijanskog i jugoslovenskog poprimio je izražene političke boje.

Da bi opstao na vlast, Zoguov režim je imao potrebe za finansijskim sredstvima, ali državna kasa bila je prazna. U tim okolnostima on je tražio pomoć u dve susedne države najinteresovane za Albaniju – Italiju i Jugoslaviju. Još u prvim kontaktima sa predstavnicima Rima, januara 1925., A. Zogu je priznao “absolutnu prednost ekonomskih i trgovinskih interesima Italije u Albaniji u odnosu na svaku drugu državu”, i obećao da će uskoro da iznese pred skupštinom pitanje ratifikacije trgovinskog i plovidbenog ugovora potpisano pre godinu dana”.

Spremnost Zogua da bi dopustio teren za prodor talijanske ekonomije u Albaniju učinio je da Rim napušta uzdržan stav što je ima u početku prema njemu. U ministratstvu inostranih poslova Italije sačinjena je na brzinu jedna promemorija od 9 tačaka koja je, nakon što je odobrena i od Musolinija, upućena albanskoj Vladi. Među iznetim pitanjima dve su bile glavne: tačka 2 koja je predvidela davanje koncesije za istraživanje i korišćenje petroljerskih polja u Albaniju, i tačka 9 o Državnoj banci Albanije. O značaju ovih dveju tačaka za talijanske ekspanzionističke planove u Albaniji svedoči i njihovo iznošenje pred Musolinijem od strane generalnog sekretara Ministarstva inostranih poslova, Kontarini. “Borba za koncesije petroleja – pisao je on - za nas je naročito oštra i teška” i da “naše isključenje iz koncesije petroleja Albanije u korist ovih stranih grupa (anglo-američkih – P.M.), ne može a da ne šteti teško i našu političku situaciju u Albaniji”. O značaju bankarske koncesije on je argumentovao pred Musolinijem da “Državna banka Albanije, kontrolisana od nas stvoriće jednu finansijsku jezgro vrlo važnu i sposobnu za dalji bankarski i industrijski razvoj, što će nam u buduću dati najpraktičnije i najsigurnije sredstvo za obezbeđenje jednog prioritetnog stanja Italije u albanskoj privredi.

Vlada Zogua je razmotrila zahteve talijanske Vlade krajem januara 1925. godine, i prihvatila 8 od 9 tačaka. Nije prihvaćena tačka osam o davanju koncesija petroleja, jer A. Zogu je to obećao anglo-persijskom društvu, a bi obezbedilo ovu koncesiju Eres je stalno vršio pritisak na Zogua, dajući mu obećanja o ekonomskoj pomoći i političkoj podršci. Zogu, koji je bio “dužnik” kod engleza, dao je engleskom društvu koncesije petroleja u februara 1925.

Vest o davanju ove koncesije izazvao je tenzije i Rimu, čija se Vlada angažovala u kampanju diplomatskih pritisaka na Tiranu i u oštru polemiku sa Londonom. Odnosi su se pogoršali još više zbog nastojanja engleskog kapitala za zaključivanje drugog sporazuma sa zogističkom Vladom o davanju pozajmice i osnivanje banke.

Širi interesi u evropskim okvirima, potreba da se sačuva savez sa Italijom u rivalstvu sa Francuskom kao i priznavanje talijanskih prednosti u Albaniji, naterali su Englesku da se povlači i da postiže englesko-talijanski kompromis krajem februara 1925., o koncesijama petroleja u Albaniju. Ovim kompromisom engleska Vlada je konačno otvorila put za prodor talijanskog kapitala sa prednošću u Albaniji. Kompromis je obezvređio i nastojanje engleske finansijske grupe o davanju pozajmice i osnivanje banke.

Englesko povlačenje je bio otvoren podsticaj za A. Zogua da bi krenuo na nove dogovore sa Rimom, naročito za pozajmicu i osnivanje banke. Vlada Zogua podnela je hitno dopunu zahteva za pozajmicu od dva miliona lira sterlinga. Prema talijanskom diplomati u Albaniji Ugo Sola to je “posljednji slučaj što nam se nudi da bi povezali albansku privredu sa našom”. Musolini je prihvatio projekat albansko-talijanskog sporazuma o pozajmici koja će se dati na pet godina, po određenim kvotama. Sporazum, koji je potpisan stavio je pod

kontrolom ključeve albanske privrede, u prvom redu budžet, monetarni i kreditni sistem i preko njih i mešanje u političkim i vojnim pitanjima Albanije. Direktna posljedica ovog sporazuma bilo je i potpisivanje konvencije od strane Vlade Zogua sa jednom talijanskom finansijskom grupom o osnivanju Nacionalne banke Albanije” i pozajmicu SVEA (Društvo za ekonomski razvoj Albanije). Ukazujući na prednosti koje je osigurala u Albaniju ta konvencija Sola je pisao Rimu da je ona omogućila da se “obezbedi za tri nedelje niz vrlo značajnih osnovnih dokumenata za afirmaciju stanja naše odlučujuće prednosti u ekonomskom ali i u političkom životu ove zemlje”.

Potpisivanje konvencije o osnivanju banke i pozajmicu SVEA izazvali su pravi šok u Beogradu. Jugoslovenska Vlada, naročito njen ministar spoljnih poslova Ninčić, osetio je da su prednosti stvoreni u Albaniji krajem decembra 1924., uništeni, i da Rim dobio prednosti u ovoj zemlji. Politički krugovi u Beogradu, poznajući slabost jugoslovenskog kapitala i njegovu nemoć za konkurentnost sa talijanskim kapitalom koji je prodirao u Albaniju, priznali su prednost talijanskih ekonomskih interesa. Ali po pitanju osnivanja banke, te značajne finansijske institucije pomoću koje se može vršiti kontrola budžeta, monetarnog i kreditnog sistema, a preko njih i celog unutrašnjeg života u Albaniji, Beograd je tražio ortalčenje sa talijanskim kapitalom u ravnopravnoj meri. Ninčić je predložio februara 1925., generalu Borderu da se Italija pridruži u projektu za osnivanje srpsko-albanske banke i da obe zemlje odobre Albaniji pozajmicu radi potiskivanja svakog drugog stranog uticaja u zemlji. Aludiralo se na Englesku, čija finansijska grupa ušla u vezu sa Vladom Zogua za dobijanje koncesije banke. Vest je izazvalo zabrinutost u Beogradu i za talijanskog ministra bio je kao dokaz koji svedoči o pokušajima za suprotstavljanje britanske finansijske hegemonije u Albaniju isključivanjem Italije i Jugoslavije.

Rim nije odgovarao na ponude Beograda, jer je sam bio u dogovoru sa A. Zoguom za obezbeđivanje koncesije banke. U vreme kad je taj sporazum potpisan, 16. marta, ministar inostranih poslova Jugoslavije Ninčić i dalje se nadao stvaranju emisije banke kao »prvi akt zajedničkog jugoslovensko-talijanskog truda«.

Koncesija banke i krediti SVEA, a zajedno sa njima i druge koncesije koje su date Italiji u Albaniju, označile su pogoršanje albansko-jugoslovenskih i talijansko-jugoslovenskih odnosa. Beograd se osećao »izdanim« od A. Zogua i nije moga da ne izrazi duboko nezadovoljstvo što je učinio tim povodom. Talijanski ministar u Albaniji Duraco izvestio je Musoliniju, 22. marta, da »jugoslovensko poslanstvo izrazilo je veliku zabrinutost o našoj bankarskoj koncesiji«, da »novi ministar Lazarević, što je razgovarao ne jednom po tom pitanju više sa Muftijom (Libohova – P-M.) nego sa Ahmetom Zoguom, rekao je da posle ovoga on, dakle Zogu, ne bi trebalo da računa na njegovo lično prijateljstvo«.

Jugoslovenska Vlada je uputila još jednu promemoriju talijanskoj Vladi. Tu je tražila da u osnivanju Nacionalne banke Albanije jugoslovenski interesi budu isti kao talijanski, da kapital Jugoslavije ima jednako učešće sa talijanskim. Vlada Jugoslavije tražila je takođe postizanje prethodnog sporazuma između dveju zemalja po tom pitanju, u skladu sa duhom razgovora Ninčić-Musolini, prema kome bi obe Vlade obavestiti jedna drugu u vezi sa značajnim koncesijama u Albaniji.

Talijanska vlada se opravdala da “sklopljeni sporazumi sa Vladom Albanije o osnivanju Nacionalne banke nisu postignuti direktnim dogovorima” da su “trgovina inicijative talijanske grupe predstavljene od Albertija koji se zainteresovao za to pitanje u svoje ime pri Komitetu za finansije Lige Nnaroda”. Jugoslovenski predstavnik u Rimu Antonijević sastao se 25. marta sa Mario

Albertijem, predstavnikom talijanske finansijske grupe, koji je obezbedio koncesiju za banku. M. Alberti nakon što je ukratko iznosio istorijat njegovih nastojanja da uzme tu koncesiju po scenariju sačinjen u Ministarstvu inostranih poslova Italije, izjavio je Antonijeviću da je “on voljan da razmotri mogućnost odobrenja skromnog učešća od strane Jugoslavije”.

Stavljen pred svršen čin, Beograd je intenzivirao propagandu protiv koncesije banke da bi uticao da se ona ne ratifikuje od strane albanskog parlamenta zbog talijanske pretnje. Lazarević je izjavio da će banka uskoro postati “grob” Albanije. Sa svoje strane dnevnik “Politika” našao se na čelo jugoslovenske štampe koja je navodno, sa načelnih pozicija, jadikovala nad Albanijom. “Politika” nije prepustila da ne upotrebi i sredstva propagandne diverzije da bi zahladio albansko-talijanske odnose. Na njenim stranicama ređale se takve činjenice kao - da su Velike sile protestovale protiv mešanja Italije u Albaniju, da navodno Italija osnivala jedno ekspeditivno telo sastavljenu od albanskih i crnogorskih emigranata u Bariju, snabdevala ih je artiljerijom i pešadijskim naoružanjem i iprepredala da ih iskrca u Valonu ili Skadru. Musolini je reagovao na takve vesti i zahtevao od poslanstva u Draču i Beogradu da ih odmah demantuju.

Vlada Jugoslavije je tražila u Tiranu i Rimu da jugoslovenski kapital raspolaze dobrim delom kvota akcija za Nacionalnu banku Albanije. Preko Lazarevića ona je tražila od A. Zogua da deo kvote albanske strane ustupi jugoslovenskom kapitalu. Vlada Italije, misleći da ograničeno učešće jugoslovenske finansijske grupe u akcijama banke ne bi ugrozilo pozicije i težnje talijanskog kapitala, prihvatila da manji deo paketa ovih akcija rezerviše za jugoslovensku stranu. Rim je odobrio to i da bi pokazao da on poštuje zajedničke talijansko-jugoslovenske sporazume o zajedničkom nastupu u Albaniji. Kada se u Rimu 2. septembra 1925., odvijala ceremonija osnivanja Nacionalne banke Albanije, izvršena je i podela njenih akcija. Grupa jugoslovenskih banaka je obezbedila samostalno 10 posto akcionog kapitala Nacionalne banke Albanije. Ove akcije su kupljene sredstvima finansiranih od jugoslovenske Vlade. Ali jugoslovenska finansijska grupa, budući da je imala manji akcionarski kapital, nije mogla da obezbedi upravljanje bankom. Ta grupa se jako brzo pretvorila u dodatak talijanskoj finansijskoj grupi.

U talasu nesporazuma oko Nacionalne banke, da bi otupili nezadovoljstvo Beograda i zarad obaveza što je imao prema njemu zbog pomoći i podrške što je dao za ponovno vraćanje na vlast, A. Zogu je ovlastio srpsko-albansku banku sa sedištem na Cetinju da otvara svoju filijalu u Skadru. Glavni deo osnivačkog kapitala, sumu od 5 miliona dinara, dao je Ministarstvo inostranih poslova Jugoslavije. Samo ova činjenica svedoči o karakteru i ciljevima politike ovog poduhvata.

U okviru svoje ekonomske moći, jugoslovenski kapital je nastojao da dobije koncesije sa pogodnim uslovima u industriji, saobraćaju, ribarstvu, i dr. Srpsko-albanska banka obezbedila je, nakon raspada jedne Skadarske firme, koncesiju za istraživanje i korišćenje bakra u zoni Puke. Prema dogovoru, koncesija je data za period od 50 godina i sa pravom da na isteku tog roka može se produžiti i za još 30 godina. Zona koncesije je obuhvatila površinu od 5.840 hektara. U roku od pet meseci, od dana ratifikacije ovog sporazuma, jugoslovensko društvo je trebalo da osnuje minimalni kapital od 1,5 milion franaka u zlatu. U roku od tri meseca nakon formiranja akcionarskog društva, trebalo je početi rad na istraživanju minerala bakra i drugih minerala.

Akcionarsko društvo međutim, i pored pokušaja jugoslovenskog kapitala, nije uspelo da se osnuje. Razloge treba tražiti u činjenici da finansijska grupa braće Zuberi bila je slaba i nije ispunila uslove ugovora o formiranju gorepomenutog

kapitala za početak istraživanja bakra i drugih minerala u zoni Puke. U propadanju jugoslovenskog preduzeća uticali su i drugi činioci, naročito prodor jakog talijanskog kapitala, njegova nastojanja za posedovanjem samih izvora bakra u regijonu Puke. Ovo rivalstvo, koje je počelo još od 1925., godine okončalo se 1927., kada je filijala srpsko-albanske banke u Skadru zatvorena i tako su završeni i planovi braće Zuberi o koncesijama bakra. U junu 1927., jedno talijansko društvo zaključilo je novi sporazum i dobila pomenute koncesija. Oštra konkurentska bitka se vodila između talijanskog i jugoslovenskog kapitala i u sferi transporta. Jugoslovenski ministar u Tirani insistirao je kod A. Zogua na izgradnju puta Drač – Elbasan- Čuka, koji bi se povezivao sa Ohridom i Skopljem. Jugoslovenska Vlada je tražila takođe i dobijanje koncesija železnice u Albaniji. Čim je saznao da Zogu traži da se da ova koncesija, Rim je odmah reagovao. Musolini je savetovao talijansko poslanstvo 15. jula 1925., da upozna Zogua da je »železnica direktni i pravi instrument borbe i da talijanska Vlada ne može da prihvati da se ona stavlja pod kontrolom nijedne susedne države Albanije... jer će Italija staviti absolutni veto na bilo kakvu železničku koncesiju koja bi se mogla davati u korist stranaca u Albaniji...«.

I u sektoru morskog transporta, tokom 1925-26. godine, bilo je velikog rivalstva među talijanskim i jugoslovenskim društvima za obezbeđenje prednosti u prevozu robe i putnika iz Albanije u druge zemlje i suprotno. Posebna žestoka bitka se vodila između talijanskog društva za plovidbu "Pulja" i jugoslovenskog "Jadranska plovidba". Jugoslovensko društvo, kako je izvestio talijanski konzul u Sarandi septembra 1925., snizio je tarife prevoza robe i putnika sa ciljem da bi zakaparisao plovidbu u svoju korist. I pored ovih pokušaja jugoslovenski kapital i u ovoj sferi ostao iza talijanskog.

Iz poznatih i napred tretiranih razloga između Albanije i Jugoslavije je do kraja 1924., godine uspelo da se potpiše trgovinski i morski ugovor. Nakon ponovnog vraćanja Zogua na vlast ova stvar je ponovo uzeta u razmatranju u skladu i sa tajnim dogovorom iz leta 1924. U maju 1925, objavljena je uredba o prihvatanju trgovinskog i morskog ugovora i konzularne konvencije između Albanije i Italije. Usvajanje ovog ugovora, a u nastavku i drugih ekonomskih sporazuma realizovanih u martu sa Italijom, nisu dočekani dobro u Beogradu. Jugoslovenska štampa je pokrenula širu kampanju argumentujući neophodnost postizanja trgovinskog sporazuma između dve zemlje, i izrazila bojazan da albansko tržište može pasti u ruke talijanskog kapitala. Beogardske "Novosti" su pisale: "Sada treba požuriti u tom pravcu pre nego neki drugi ugroze naše ekonomske interese u Albaniji". To je prva stvar koju treba učiniti...". Na zahtev jugoslovenske strane počeli su razgovori i, novembra 1925., formirane su i komisije koje bi se bavile pripremama trgovinskog sporazuma. Razgovori nisu krenuli dobro još na početku jer su obe strane uslovile potpisivanje trgovinskog sporazuma drugim zahtevima: Vlada Zogua - postizanjem konzularnog sporazuma između dve zemlje, dok jugoslovenska Vlada - postizanjem sporazuma o ekstardiciji. Bio je to razlog koji je naterao talijanskog poslanstvo u Beogradu da piše palati "Kidži" da "postoji nepoverenje prema Ahmetu Zogu i njegovim izjavama o prijateljstvu sa Jugoslavijom, i veruje se da je trgovinski ugovor naišao na poteškoće".

U Beogradu su 13. aprila 1926., počele konkretne diskusije oko pripremljenih nacrti sporazuma. Nakon kratkog vremena razgovori su prekinuti i albanska delegacija prevođena M. Tutulanim i Dž. Vilom vratila se u Tirani. Razlog nije obelodanjen, ali treba pretpostaviti da su imali jak razlog. Jugoslovenska štampa nije štedela ovog puta kritike na račun A. Zogua. List "Politika", na čijim se stranicama Zogu čas se zakopao a čas se digao u nebesa, pisao da je on "iako se na rečima i izjavama vidi kao prijatelj Jugoslavije, delima sve više ispada kao njen

neprijatelj. Njegov stav, prosto neprijateljski, vidi se i u činjenici da on sam pod uticajem stranaca i onih koji su ga naterali da osnuje Komitet Kosova, istih onih koji ojačaju fašizam u Albaniji, naredio suspenziju potpisivanja trgovinskog sporazuma i drugih konvencija.

Sa albanske strane odloženje potpisivanja objašnjeno je potrebom da se još jednom prouči tekst ugovora. Bez sumnje da to nije bio razlog. List "Lirija kombetare", organ KONORE sa pravom je pisao da "ovo nama izgleda kao san. Zato verujemo da između postoji neka druga pakost, jer nikada ne možemo da verujemo da vlada koja nije nimalo vodila računa o interesima države i nacije da se danas probudi iz sna. Vlada koja je albansku anciju ugurala u ekonomsko ropstvo i diskreditovala od izdaje što je učinila do danas, ne može da čezne za jedan trgovinski sporazum".

Da bi rasvetljili razloge, u nedostatku dokumenata, ponovo se pozivamo na štampu koja je u priličnoj meri izrazila i zvanične pozicije. Sarajevski list "Večernja posta" i drugi jugoslovenski dnevnik pisali su o carinskoj uniji između Albanije i Jugoslavije. Talijanska štampa je reagovala protiv jednog takvog sporazuma, stavove koje bez sumnje imala i talijanska Vlada. Sličan stav je držao i Zogistički list "Dajti".

Za Beograd bilo je više nego prirodno da zatraži od A. Zogua carinsku uniju. Bilo je to obećanje koje je on dao i sada se od njega traži da ga sprovede. Njegov sporazum sa Pašićem nije ostao tajna. Sadržaj sporazuma u glavnim crtama obelodanjen preko štampe. Još avgusta 1925., list "Liria kombetare" izvestilo je da se vrše pripreme za carinsku uniju između dve zemlje prema tajnom dogovoru Zogua u Beogradu.

Glava albanskog režima protivio se pošto nije mogao da deluje protiv talijanskih ciljeva. I, upravo je bilo vreme kada je Rim vršio veliki pritisak za potpisivanje političkog pakta između Italije i Albanije. Zogu je, juna 1926., saopštio Beogradu talijanski zahtev koji je bio opasan ne samo za Albaniju već i za Jugoslaviju. U tim okolnostima jugoslovenska Vlada je smatrala opravdanim da se povlači privremeno od svoje insistiranja na carinsku uniju.

Konačno, trgovinski i plovni ugovor zajedno sa konzularnom i konvencijom za ekstradiciju potpisani su 22. juna 1926., od Ministra inostranih poslova Jugoslavije, Ninčića i albanskih delegata, M. Tutulani i Dž. Vila. Albanski parlament je ratifikovao konvenciju 30. oktobra i trgovinski ugovor 18. novembra 1926. U decembru 1926. za albansku stranu oni su stupili na snagu. Trgovinski i plovni ugovor imao je 20 članova i obe strane su dali jedna drugoj pravo "najpovlašćene nacije". U stvari ugovor je obezbedio ne samo ekonomske povlastice već i političke i strateške. U prvom redu on je Jugoslaviji omogućio korišćenje albanskih tržišta na severu zemlje (Skadar, Tropoja, Kukeš) i Skadarko jezero. Pravo plovidbe jezerom i rekam Bojana pružilo je strateške prednosti.

Ipak ovaj ugovor nije stupio na snagu. Jugoslovenski parlament nije ga ratifikovao u znak protesta protiv potpisivanja Tiranskog pakta u novembru 1926., godine, između Albanije i Italije.

III. DRASTIČNO POGORŠANJE ALBANSKO – JUGOSLOVENSKIH ODNOSA

1. Između Scile i Haribde

Poklanjanjem manastira Sveti Naum i Vermoš i potpisivanjem trgovinskog i plovnog ugovora i drugih sporazuma sa Jugoslavijom, A. Zogu je mislio da je ojaćao kurs ravnoteže što je nastojao da razvija na političkom planu između Rima i Beograda. Ali što više prolazilo vreme toliko više se sužavao manevarski prostor između dva rivala. Spoljna politika njegovog režima zbog tajnih i javnih veza sa Jugoslavijom i Italijom, uslovljavalo se i zavisila od delovanja spoljnih faktora. Ona se kretala od jedne do druge strane i u određenoj meri se odredila od ličnih odnosa između Italije i Jugoslavije.

Ti odnosi počeli su od proleća 1926., godine da se ponovo pogoršavaju zbog negativnog stava Beograda prema talijanskom projektu »Dunavsko-balkanskog sporazuma«. Ali oni se više pogoršali kada je juna 1926., jugoslovenski parlament odbija da ratifikuje konvencije Netuona a u Hrvatskoj, Dalmaciji i Sloveniji manifestovani su otvoreni antitalijanski osećaji.

U tim okolnostima Rim je ojaćao kurs mešanja na Balkanu, posebno u Albaniji. S'propadanjem projekta "Dunavsko-balkanski sporazum", Musolini je počeo da vodi novu politički kurs pomoću koga je težio da postigne isti politički cilj. Taj novi kurs se odnosio na potpisivanje obostranih političkih ugovora. Nije se puno čekalo i 16. septembra potpisan je talijansko-rumunski ugovor prijateljstva i počela su trgovanja sa istim ciljem i sa Budimpeštom i Sofijom.

Međutim, centralni cilj talijanske politike na Balkanu ostala je Albanija.

Privremeno povlačenje Musolinija od pokušaja da nametne Zoguovoj vladi garantni pakt u decembru 1925., nije dugo trajao. Novi talijanski ministar koji je marat 1925 godine zamenio Duracoa u Albaniji, baron P. Alois, promovisao je novu fazu približavanja između Albanije i Italije. U A. Zogua on je našao sagovornika koji zarad hitnih finansijskih potreba, pokazao spremnost da ulazi u rasprave oko jednog tajnog političkog dogovora sa Rimom u antijugoslovenskoj funkciji. Zogu je izjavio Aloisu da bi poštovao obavezu što je imao prema Musoliniju ušao je u neprijateljske odnose sa Jugoslavijom i da ništa neće učiniti sa ovom državom bez dobijanja saglasnosti Italije.

Musolini, koji je stalno gajio rezerve prema garancijama što je davao A. Zogu, ovaj trenutak je smatrao pogodnim. Za taj cilj on je iskoristio i zahtev Zogua da se odlaže rok vraćanja obaveza prema društvu SVEA. Isplata dugova ovom društvu prema dogovoru od 15 marta 1925., trebalo je početi juna 1926. Finansije režima su bile prazne i Zogu, kako je pisao Alois Rimu, "strahuje iznad svega da će SVEA pokrenuti prinudni postupak ukoliko u drugoj godini Albanija ne bude u stanju da isplati dug", dakle primeniće moratorijum po kome se oduzimaju garancije koje su date za kredit SVEA.

Da bi se spasilo iz te situacije on je tražio pozajmicu od 5 miliona zlatnih franaka. Međutim, Vlada Musolinija namerno je predstavila kao teškim ispunjenje zahteva A. Zogua. "Talijanska finansijska žrtvovanja" trebalo je nagraditi popuštanjima na političkom terenu. Zogu je shtavio težnje Rima i izrazio spremnost da ide u njihovom pravcu. On je zadužio svog poverljivog čoveka u trgovinama i tajnim vezama sa Italijom, Jak Kočia da kaže Aloisu da je prijateljstvo sa Italijom osnova spoljne politike Zoguove vlade, da će on ojaćati još više veze sa Rimom, da Jugoslavija za Albance predstavlja najvećeg neprijatelja i da ništa ne može da ugasi postojeće rivalstvo sa njim. J. Koči navodno u ličnom planu, tražio je od Aloisa i pomoć da se nađe jedna talijanska princeza kao kandidat za suprugu A. Zogua.

Ova obećanja A. Zogua bila su mala u odnosu sa onim što je težio da postigne Rim. Ali i Zogu tražio da pridobije što više od žurbe što je pokazao Musolini za potpisivanje političkog sporazuma. Kada je Alois 9. juna izjavio Zogu da talijanska vlada odobrila odlaganje dugova i podigao cenu potpisivanja

političkog sporazuma, on je ponovo tražio drugu pozajmicu, sada u iznosu od 1,5 miliona zlatnih franaka da bi isplatio žandarmeriju.

Ispunjenje ovog zahteva Musolini je uslovio potpisivanjem političkog sporazuma. Aloiso je savetovan da otvoreno postavi Zogu potrebu zaključivanja garantnog pakta između dve države gde će naći mesto i Deklaracija ili Odluka od 9 novembra Ambasadorske konferencije od 1921. godine u Parizu. Pozivanje na ovu Deklaraciju značilo bi odobrenje talijanskog protektorata nad Albanijom. Zogu, kao što je rečeno i ranije, izbegavao je političke angažmane. On je bio sklon da sporazume koji bi mogli javno da ga kompromotiju, postigne tajno kao što je činio i ranije. Da bi se privremeno spasio od talijanskih pritisaka, Zogu je predložio sastanak sa Musolinijem u septembru 1926., na kome on je obećao da ukoliko ne bude ubeđivao njega, prihvatiće talijanske uslove političkog sporazuma. Međutim, Musolini nije prihvatio predloge Zogua i insistirao da se na njega vrše drugi pritisci kako bi se stiglo do zaključivanja javnog političkog ugovora.

U oklevanju A. Zogua treba svakako uračunati i jugoslovenski faktor.

Potpisivanje političkog dokumenta koji bi priznao ne više prednosti talijanskih interesa u Albaniji, već protektorat Rima nad njom, alarmirao bi Beograd i njega bi angažovao u kompanju za podrivanje svim sredstvima pozicije vlasti A. Zogua. I ako nisu znali o tajnim razgovorima između Italije i Albanije, u Beogradu se sve više pojačala sumnja da Italija deluje u Albaniju radi zauzimanja vladajućih pozicija u svim sferama i da A. Zogu popušta sve više u korist talijanskog prodora. Ahmet Zogu, pisala je jugoslovenska štampa, »okrenuo nam leđa i da u Albaniju mi nismo nimalo uvaženi«, on »je počeo da zaboravlja dobrote Jugoslavije što je učinila za njegovu ličnost tako i za Albaniju i, ostavljajući to po strani ušao u prijateljstvo sa onima koji ne vole nimalo nezavisnost Albanije kao i mir na Balkanu«. Jugoslovenska štampa na čelo sa dnevnikom »Politika« izrazila je prilično javnost zvaničnih jugoslovenskih krugova.

Jugoslovenski konzul u Skadru, I. Vukotić izražavao je istu zabrinutost kada je izjavio da "...Albanci treba da se povlače i da se dosta čuvaju od političkog i ekonomskog uticaja Italije", jer "Jugoslavija neće moći da trpi povlašćeni uticaj Italije u Albaniju" i, ukoliko "Republika Albanija ugura sebe pod talijanskim uticajem ili ukoliko Italija preduzima loše mere protiv Albanije, Jugoslavija ne može ostati vezanih ruku".

Jugoslovenski vojni predstavnik u Tirani, T. Dinić je uputio svojoj centrali 16. juna 1926., plan mera za rušenje režima A. Zogua koga je ocenio kao protalijanskim. Između ostalog on je sugerisao da se povlače iz Albanije u Jugoslaviju svi ljudi od uticaja koji su bili u službi Beograda i zajedno sa antizogističkom projugoslovenskom emigracijom koja se nalazila u Italiju, da se stvara Komitet albanskih emigranata koji bi delovao protiv režima Zogua pomoću štampe i naoružanih četa. Ta aktivnost, po Diniću, stvarao bi jak tabor nezadovoljnih radi pritiska nad režimom u Albaniji. U pogodnom trenutku "pomoću ovog tabora i preduzetih mera da stvaramo u Albaniji režim kakav je potreban nama".

A Zogu živeo je strahu od osвете Beograda. Zato se i trudio da približavajući se Italiji ne navlači na sebe bes vladajućih krugova u Jugoslaviji. U junu 1926. našavši se pred jakim pritiscima Musolinija da potpiše politički sporazum, Zogu je učinio nekoliko postupaka za približavanje sa Beogradom. U tom mesecu je potpisan trgovinski i ugovor za plovidbu kao i konzularna i konvencija o ekstradiciji. Ceno bej Krieziu određen kao ministar u Beogradu u svoje ime Zogua dao izjave o privrženosti Jugoslaviji, rekavši da »Ahmet beg i ja smo

istiniti prijatelji Jugoslavije i nikada nećemo zaboraviti onaj dobar doček što ste priredili nama« da » A. Zogu je uvek stari prijatelj Srbije« i da njegova misija težila sređivanju odnosa između Albanije i Jugoslavije.

Rim, koji je bio osteljiv na svakom koraku albansko-jugoslovenskog približavanju, sa zabrinutošću je pratio te izjave i pojačao pritisak na Zogua za potpisivanje političkog sporazuma. Poznajući talijansko-jugoslovensko rivalstvo u Albaniji, on je nastojao kao i uvek da manevriše između njih, približavajući se čas jednom a čas drugom. Budući da je Rim svojim zahtevom juna 1926., doveo u delikatnu poziciju A. Zogua a koje su bile u protiv interesa Jugoslavije, on se 27. juna obratio za pomoć Beogradu, Londonu i Parizu obelodanjujući talijanski ultimatum za potpisivanje političkog pakta koji bi sadržao i pozivanje na odluku Ambasadorske konferencije od 9. novembra 1921., godine.

Ambasador Engleske u Rimu Graham, je 30 juna 1926., zatražio objašnjenje od Muslonija o žalbi A. Zogua i izneo mu je mišljenje engleske vlade da se “ne pokreće u ovom trenutku albansko pitanje”. Musloni uznemiren zbog reakcije što bi mogao da izazove u Beograd žalba A. Zogua poručio je odmah Bodreru “da Ninčiću da potpune uveravanja da talijanska politika u Albaniji nije promenila smer” i da se “Italija zanima za jačanje a ne za slabljenje postojanje nezavisne Albanije...”.

Ipak u Beogradu je data uzbuna. Ninčić je još 29 juna uputio telegram jugoslovenskom ministru u Londonu, Đ. Đuriću da upozna englesku vladu sa ultimatumom Musolinija i da podvlači da “zatražena saglasnost od albanske vlade mogla da ima kobne posledice za nezavisnost Albanije. Italija može ući u Albaniju sa bilo kakvim izgovorom sa svojom vojskom i može da je okupira bez kršenja pakta”. Ninčić je takođe tražio da se Italiji nekako da do znanja da engleska želi da sačuva nezavisnost Albanije, bez obzira sa koje će strane biti prećena ta nezavisnost. Đurić je 10. jula uzvratio odgovor da “ovde smatraju da treba da budemo zadovoljni talijanskim izjavama date u Beogradu” da postoje dovoljno informacija o želji Engleske da sačuva nezavisnost Albanije.

Nema sumnje da Zoguov otpor Rimu dobro je dočekan u jugoslovenskim političkim krugovima. Možda su se gajile i nade o njegovom zaokretu prema Beogradu. U septembru 1926., godine jugoslovenski ministar u Tirani, B. Jevtić uručio je A. Zogua visoko ordenje “Karađorđeva zvezda” prvog reda. Međutim Zogu nisu bile potrebne ordenje, već pare da bi održao na noge režim i oružje za njegovo očuvanje. Budući da nije bio siguran u ličnost A. Zogua, da nema finansijske moći da vrši takve investicije i od straha zaoštavanja sa Rimom, jugoslovenska vlada nije odgovorila na albanske zahteve.

U tim okolnostima, pošto su propali i pokušaji za obezbeđenje pozajmica od drugih finansijskih netalijanskih grupa, Zogu je bio prinuđen da se ponovo vrati starom zajmodavcu. On je 25. avgusta 1926. godine uputio u talijansko poslanstvo u Draču dva svoja poverenika - J. Kočia i A. Krosia koji su dali garancije Aloisu da Zogu nije potpisao tajne ugovore ni sa jednim susedom osim sa Italijom i da je on spreman da uskoro započne političke razgovore. Sredinom septembra, Zogu se susreo sa talijanskim ministrom u Draču i rekao mu da je spreman da potpiše u Rimu direktni sporazum sa Musolinim. On je predlagao Aloisu da se prethodno izvrši razmena pisama sa Muslonim u kojima će se albanska vlada konačno angažovati u najprisnim političkim odnosima sa Italijom i istakao da neće potpisati političke ugovore ni sa jednom drugom državom.

Musolini je čekao taj trenutak. On je video da manevarski krug A. Zogua sve se više sužava i da će “on kao ubrana vočka pasti u njegov zagrlaj”. I dok su Aloiso, Berdonaro i Lojakono priveli kraju novom nacrtu ugovora koji bi bio predstavljen A. Zogu, Musolini je nastojao da neutrališe reakciju Londona prema budućoj

talijanskoj političkoj akciji u Albaniji. Engleska vlada, ne jednom, izjavila je da u Albaniji ima samo ekonomske interese. Engleska je u leto 1926., odobrila plan Rima za potpisivanje političkog ugovora sa Albanijom, jer je htela da pokaže Musoliniju da je ona jedini sudija da sudi o događajima na Balkanu i da jedino njenom saglasnošću mogu se učiniti koraci ekspanzije u tom regionu.

Pošto je dao tu lekciju, London više nije imao razloga da spreči svog saveznik - Italiju da prodi na Balkan, naročito u Albaniji. Čemberlen je razrešio u avgustu engleskog ministar u Tirani koji je postao tumač žalbe Zogua protiv talijanskog ultimatum, dok se 30 septembra susreo sa Musolinijem u Livorno, od koga je čuo da je "talijanska politika za absolutnu nezavisnost Albanije". Čemberlen, kako je pisala talijanska štampa, zabeležio izjavu Musolinija i odobrio talijansku politiku "za obezbeđenje inesticija u Albaniju".

Vesti iz štampe o rezultatima susreta Čemberlen - Musolini izazvale su talas zabrinutosti u Beogradu. Ninčić je poručio jugoslovenskom ministri u Londonu da zatraži razjašnjenje u Forin Ofisu. Čemberlen je odgovorio da je on za nezavisnu Albaniju, za poštovanje Deklaracije do 9. novembra 1921., stav koji je sličan onome što je imao i Musolini. Đuriću je postalo jasno da u francusko-talijanskom sukobu Engleska će stati na strani najslabijeg partnera – Italije, i da će se London surpostaviti Rimu jedino onda kada on bude ugrozio direktne njegove interese, ili onda kada se može rušiti u izvesnoj meri talijansko-francusak ravnoteža.

Izjave Forin Ofisa nisu otklonile zabrinutost Beograda. Nasuprot ovih okolnosti jugoslovenska vlada je pokrenula projekat jugoslovensko-francuskog pakta. Ninčić je odlazio u Pariz i pokrenuo je diskusiju o mogućnosti potpisivanja ovog pakta. No francuska vlada je oklevala da izvrši akt koji bi mogao da pogorša još više odnose sa Italijom.

Posle susreta Čemberlen-Musolini, Rim je ubrzao pokušaje za uspostavljenje političke kontrole u Albaniju. Aloiso se vratio u Drač 9. oktobar 1926, sa novim nacrtom ugovora i 11. oktobra u susretu sa Zoguom, izneo mu je sadržinu i odlučnu želju Musolinija da se ugovor potpiše pre nego što predsednik albanske vlade odlazi u Rim. Zogu se uzdržao od izjašnjavanja o sadržini ugovora i još na početku tražio da se dogovori odvijaju u uslovima absolutne tajnosti od Jugoslavije. On je takođe tražio finansijsku pomoć da kada bude odlazio iz Tirane za Rim, iza sebe osatvlja mirnu situaciju.

A.Zogu manevrisao je u sada već pozantom njegovom stilu ali i neuspešno. Musolini je osetio na vreme tu njegovu taktiku i nije mu bilo teško da mu zatvara sve izlaze iz začaranog kruga gde je upao. Zogu je počeo ponovo da se kriveli, razmatra nacrt i da kasni sa potpisivanjem. Ali svi njegovi manevri više nisu mogli da dišu. Aloiso je pisao Musoliniju 25. oktobra da "nakon toliko meseci rada, danas smo zatekli Zogua u jasnim i konačnim uslovima za odlučivanje: najmanje iz ove situacije on ne može da se izvuče pomoću lukavosti koja bi mu dala sigurnost..."

Došlo je vreme kada Zogu više nije iamo gde da mrdne. On je ukusio plodove svoje politike. Ta politika je bila takva da, kako je pisao Noli deset godina kasnije, "spasimo se od usta balkanskih hijena i aždaja – Srba i Grka, i treba da se ubacimo u usta Haribde i majke harpije (sedmoglava aždaja) Italije". Nacionalni interes zahteva "ni u usta hijena ni u usta Haribde, jer su i jedna i druga smrt za albanski narod".

2. Ko je potsticao ustanak u Dukadinu ?

Italija i Jugoslavija, u jesen 1926., godine bile su nezadovoljne različitim razlozima režimom A. Zogua. Rim zbog njegovog protivljenja da konačno i javno prihvati talijanski protektorat nad Albanijom. Beograd u stvari imao je razloga da bude jako nezadovoljan: Zogu u suprotnosti sa datim obećanjima postepeno je okrenuo leđa Jugosloviji u korist njenog rivala - Italije.

Postojanje elemenata napetosti u albansko-jugoslovenskim i albansko-talijanskim odnosima svakako nije dozvolio u to vreme preduzimanje ekstremnih mera za rušenje Zoguovog režima kako od strane Beograda tako i Rima. Obe strane u skladu sa svojim ciljevima, nisu smatrale Zogua kao potrošenu kartu. Ali to nije značilo da oni istovremeno nisu tražili druge alternative koje bi trebalo uzeti u obzir. Ne samo kao potencijalna zamena režima u buduću, već i kao sredstvo pritiska u korist dnevne politike.

U Albaniji nije postajao 1926., godine neki organizovani opozicioni pokret protiv režima, ne sa levim opredeljenjima ni sa konzervativnim kao značajan otvoreni protivnik A. Zogua. U tim okolnostima Rim i Beograd su usmerili pažnju u redove antizogističke političke emigracije, uglavnom među onima koji su mrzeli Zogua kao ličnog neprijatelja i koji su bili koncentrisani u Jugoslaviju, Italiju, Grčku, Austriju, i dr.

Delatnost ove emigracije, naročito one koja je bila koncentrisana oko granice, predstavljala stalnu brigu za A. Zogua koji je ne jednom pokušao kod susednih vlada, da diplomatski spreći njihovu aktivnost uperenu protiv albanskog režima. Vladini krugovi okolnih država dajući svreme na vreme umirujuće tablete A. Zogu, držali su na oko ove emigracione kontigente, vršili su odabir, prostudirali ih i iz njih su izdvojili elemente koji su vođeni da se stave u službi njihovih planova protiv Albanije. Jugoslovenski vojni ataše i Tirani Dinić, preneo je Beogradu, u leto 1926., mišljenje o rušenju režima A. Zogua pomoću organizovanja i finansiranja svih snaga projugoslovenske orijentacije u Albaniju kao i emigracije van nje. U Đakovici, Podgorici i drugim gradovima blizu albanske garnice, jugoslovenske vlasti su držale kontigente albanskih političkih emigranata koji se svemena na vreme upućivani u Albaniju da bi izazvali nemire.

Na kartu antizoguove emigracije igrao je i Rim. U Bariu i Zadru bilo je albanskih političkih emigranata među kojima i onih sa protalijanskom orijentacijom. A. Zogu nakon što je unutar zemlje ojačao pozicije svog režima, a sa ciljem da spreći ujedinjenje svoji političkih protivnika u emigraciji, objavio je 1926., neku vrstu amnestije. Ovaj Zoguov gest ustvari je bio uperen i protiv težište vlada susednih zemalja koje su nastojale da upotrebe grupe političkih emigranata za svoje ciljeve u Albaniji. Musolini je pisao talijanskom poslanstvu u Draču, 25. oktobra 1926: "U posljednje vreme Zogu nastoji da se dogovori sa beguncima sa ciljem da vrši pritisak na nas. Međutim, mi stalno treba da držimo kontakte tako da u oportunom trenutku pridobijemo Zogua. Svaki pogrešan korak u tom pravcu učiniće da nam propadne ceo trud, zato se zahteva velika opreznost. Ako ne bude ništa sa Zoguom, onda treba da ga napadamo sa svih strana, uništivši ga potpuno. Samo treba znati da je Zogu jedini podoban čovek koji pesnicom može da vlada Albanijom".

Kako Rim tako i Beograd nisu još otkrili sposobne elemente u redovima ove emigracije koji bi rukovodili uspešnu antizogističku pokret. Ipak to ih nije smetalo da potstiču neke ljude među emigrantskim grupama, kako bi preduzeli akcije za organizovanje antizogističkog pokreta u unutrašnjosti albanske teritorije bez pretenzija ili ciljeva da se ruši režim Zogua, već samo da se potseti A. Zogu da se njegova sudbina nalazi u njihovim rukama.

Takav je bio ustanak u Dukadinu koji je izbio 20. novembra 1926., godine. On se proširio u Dukadinu, Puku i u Veliku Malesiju. Katolička populacija ovih zona

koja ja živela u bedi, prevarila se od jedne grupe političkih emigranata, protivinika A. Zogua, na čelo sa Dom Loro Cakom i počela ustanak koji je ubrzo poprimio verske boje i separatističke težnje. Albanska istoriografija je analizirala uzroke i tok ovog ustanka. Naše interesovanje se odnosi na njegov drugi aspekt, za koji smatramo da je potreban da se više udubljujemo, a to je u stavri spoljni faktor. Ko je potsticao ovaj ustanak? Koja je bila uloga političke emigracije i ko je stajao iza nje?

Kako u danima kada se odvijao ustanak, tako i kasnije do današnjih dana, postoje dva različita mišljenja: vlada Musolinija je optužila Beograd da je pripremao ustanak da bi rušio A. Zogua ili da njega plaši zbog napuštanja jugoslovenskih interesa u Albaniji. Taj stav ima i talijanska istoriografija od pre rata a i danas. Vlada Pašića je izbijanje ustanka prepisala Rimu koji je, po Beogradu, želeo da vrši pritisak na Zogua radi što hitnijeg potpisivanja pakta "prijateljstva i garancije", što bi ustvari označilo uspostavljanje talijanskog protektorata nad Albanijom. Ova mišljenja su prisutna i u jugoslovenskoj istoriografiji.

Želeći da svaka strana prebaci krivicu na drugu, za čudo, u suštini obe su u pravu, jer kako Beograd tako i Rim bili su umešani u izbijanje ustanka. Pre nego da analiziramo činjenice i damo mišljenje o stepenu mešanja i odgovornosti talijanske ili jugoslovenske vlade u potsticanju i razvoju događaja, da pogledamo kako su reagovali oni javno, i jendi prema drugome.

Čim je izbio ustanak Rim i Beograd su požurili da se distanciraju od njega. Jugoslavija je odmah proglasila neutralnost oko razvoja događaja i udaljila albanske emigrante iz pograničnih zona. I Musolini je predstavio sebe nevinog u izbijanju ustanka. On je poručio generalu Bordereru, 23 novembra, da upozna jugoslovensku vladu da "u interesu dobrih odnosa koji postoje i treba da postoje između Italije i Jugoslavije, potrebno je da oko jednog pitanja kao što je albansko, hitno intervenišemo sa jasnim terminima kako bi mogli da sprečimo stvaranje opasnih i sumnjivih situacija", jer "događaji kao oni koji se trenutno razvijaju u Albaniji, treba smatrati kao unutrašnju stvar te zemlje" i da treba izbeći svaku aktivnost čak i manju tolerantnu, koja bi mogla da oživi sumnju o raboti koja je u suprotnosti sa načelima da unutrašnje događaje u Albaniji treba isključiti od akcija naših dveju vlada.

Ninčić je odgovorio Bodreru da je "bilo veoma korisno što smo se odmah razjasnili, jer je Albanija jedina tačka oko koje bi mogli da dođemo do nesporazuma sa Italijom i da se stvaraju teške posledice ukoliko neka od susednih država želi da iskoristi situaciju za svoje ciljeve, dok sam tok događaja još od prvog dana pokazuje našu potpunu nezainteresovanost". Ninčić i Bodrero izjavili su 26 novembra da je "ustanak izbio nezavisno od nas i u suprotnosti sa našim ciljevima". Oni su dali zajedničku izjavu u kojoj se borbe u Albaniji ocenjene kao njena unutrašnja stvar i da Italija i Jugoslavija neće intervenisati. Obe strane nisu bile iskrene jedna prema drugoj.

Musolini koji je na početku naredio poslanstvu u Draču i u Beogradu da prikupljaju činjenice koje potvrđuju umešanost Jugoslavije, 22. novembra, dakle tri dana nakon izbijanja ustanka, Aloisa je obavestio da je primio vesti koje govore o "umešanosti jugoslovenskih vojnika u toj ekspediciji", sledećeg dana obavestio je Musolinia da "jugoslovenski ministar nije čekao da bude pozvan od Zogua, već kod njega otišao spontano i zatražio da oživi sumnje da je pobuna u Dukadini talijanski manevar". Aloiso je 25. novembra ponovo telegrafisao Musoliniju, dan pre nego što je Zogu imao oštar razgovor sa Ceno bej Kriezium u vezi sa jugoslovenskim učešćem u aktuelnom pobunjeničkom albanskom pokretu, da je albanski ministar u Beogradu hteo da brani stav Jugoslavije optužene od Zogua po ovom pitanju, i da Zogu pretenduje da ima garancije da je ustanak bio

organizovan od strane Bogo Maksimovića ministar Unutrašnjeg dela Jugoslavije. Nekoliko dana kasnije, opet je Aloiso informisao Musolinija da prilikom “dočeka, što mu je priredio Zogu gospodinu Kalombatoviću otpravniku poslova Jugoslavije, on nije mogao da negira jugoslovensku umešanost u pobunu u Dukađinu, učinjene tajno od strane jugoslovenske vlade”.

Beograd je pokušao da proba suprotno. Ipak on se našao u pozicijama da se brani. Jugoslovenska vlada intervenisala nekoliko puta u Tirani i Rimu da bi raspršila sumnje koje su stvorene o jugoslovenskoj intervenciji u korist ustanika. Talijanska i jugoslovenska štampa popunili su svoje stranice međusobnim optužbama tokom celog decembra 1926 godine.

Do sada nisu obelodanjena zvanična talijanska ili jugoslovenska dokumenta koja bi potvrdile odgovornost Rima i Beograda za ustanak u Dukađinu. To ne isključuje njihovi krivicu koja je ukazana u to vreme i kasnije od strane nepristrasnih posmatrača i naučnika, na osnovu analize raznih prikupljenih činjenica. Ali prije nego što se rasporede ove činjenice i da se utvrdi stepen intervencije ove ili one sile u ovaj ustanak, da odgovorimo na pitanje koja od njih - Italija ili Jugoslavija krajem 1926 godine, bila više zainteresovana da ruši Zogua sa vlasti ili da mu to nagovesti.

Odgovor na ovo pitanje zavisi od toga kako je bilo stanje albansko-italjanskih i albansko-jugoslovenskih odnosa. Kao što je istaknuto i ranije, odnosi sa Rimom i Beogradom u drugoj polovini 1926 godine nisu bili dobri, posebno sa vladom Pašića koja se razočarala na A. Zogua, jer on nije otvorio put jugoslovenskom prodoru u Albaniju, već se orijentisao ka Italiji. Zbog toga je jugoslovenska vlada bila vođena i radila na tome da zameni Zogua jednim odanim sledbenikom Beogradske politike u Albaniji. Vlada Musolinija je vezivala Zogua nekim ekonomskim sporazumima i nastojala da ozakoni i politički prodor u Albaniji. Ona je bila nezadovoljna kašnjenjem A. Zoguom u tom pravcu i nastojala da iskoristi svaku njegovu poteškoću ali ne da radi na rušenje režima u Tirani. Polazeći od prethodnih razmatranja i bazirajući se na analizu prikupljenih činjenica, mišljenja smo da su potstrekači ustanka u Dukađinu bile jugoslovenske vlasti, u suprotnosti sa tezom tretirane u jednoj studiji o ovom ustanku i objavljene pre neku godinu.

Da pogledamo činjenice. Vođe ustanak na čelo sa Dom Loro Cakom i desetine njihovih pristalica ušli su u Albaniju sa jugoslovenske teritorije i vratili se tamo kada je ona htela. Da li je mogao toliki broj ljudi da se ušeta slobodno kroz albansko-jugoslovensku granicu bez tolerancije jugoslovenskih pogarničnih vlasti? Znalo se da je Beograd izmanipulisao albanske emigrante u Jugoslaviji prema potrebama svoje politike protiv A. Zogua. On je čas mobilisao i okupljao na albansko-jugoslovenskoj granici da bi vršili pritisak na A. Zogua, čas povukao u unutrašnjost jugoslovenske teritorije. Mustafa Kruja, politički antizogistički emigrant sa proitaljanskom orijentacijom, nakon neuspeha ustanka objavio je na stranicama lista »Liria kombetare« članak pod naslovom: »Skadarski pokret u svetlu činjenica«. Pretendujući da on bolje od bilo kog drugog čoveka poznao tok činjenica ovog ustanka pisao: »često je Beograd pravio sa nama politiku savetujući nas...da se ujedinito, ponekad obavezujući da će nas podržati u oportunom vremenu, ponekad uplašivši nas da ako se pokolebamo Italija je spremna da se iskrcava u Valonu i Draču...«. Prema svedočenju M. Kruje, Dom Loro Caka šest meseci pre izbijanja ustanka, uputio je po pismo grupama političke emigracije u Italiji i Grčku u kojima, u ime većine albanskih emigranata u Jugoslaviji, pozvao ih na održavanje zajedničke konferencije u ovoj zemlji. Ali ova konferencija nije se održala jer je Beogradska vlada povukla dato obećanje za njeno održavanje. Ova činjenica govori da su jugoslovenske vlasti bile

zainteresovane za okupljanje cele antizogističke grupacije i za njegovo korišćenje za njihove političke ciljeve u Albaniji. Ako konferencija nije održana to se desilo zato što Beograd smatrao nepogodnim trenutak i želeo da izbegne talijanske optužbe i prigovore A. Zogua.

Musa Juka, jedan od bliskih saradnika Zogua, nakon gušenja pobune, pondeo je njemu izveštaj o jugoslovenskoj umešanosti. Tu se kaže da operacije organizovane na teritoriju Jugoslavije odvijale se u tri pravca i imale za cilj osvajanje Skadra. Nakon toga, preko jezera dopremila bi se municija i druga sredstva za vođenje opšteg ustanka. Među snagama koje su napale iz pošte Hota od 150 osoba, koji su došli iz Jugoslavije, 40 njih su bili jugoslovenski državljani. U korist teze o mešanju Jugoslavije u ustanku u Dukadinu, govori i jedna druga činjenica. U to vreme u Skadru radila je grupa jugoslovenskih stručnjaka koja je proučila pitanje sušenja Skadarskog jezera. Među članovima ove komisije bio je i jedan »stručnjak« vodene privrede pod imenom Petrović. Utvrđeno je da ovaj čovek u stavri bio poslat od strane tajne službe Generalštaba jugoslovenske Vojske i stupio je u vezi sa nekim vođama severne Albanije. Jugoslovenski konzul u Albaniji I. Vukotić zatražio je momentalno povlačenje Petrovića iz komisije, jer je njegova delatnost kompromitovala jugoslovensku politiku u Albaniju.

Beograd kao i Rim imali su u severnoj Albaniji svoju agenturu i u redovima katoličkog klera. Nije bilo slučajno što na čelu ustanika bio Dom Loro Caka i drugi katolički velikodostojnici koji su njemu dali i versku boju. Godine 1925, podsticani od jugoslovenske vlasti, frančeskanski sveštenici u Skadru krenuli su u antivladinu aktivnost što je doveo do njihovog hapšenja od strane zoguovog režima. Frančeskanski sveštenik Skadra u to vreme je pokušao da se preko Đerđa Fište poveže i sa jugoslovenskim ministrom u Tirani. Nakon poraza ustanka od strane zoguove vlasti priveden je značajan broj katoličkih sveštenika među kojima i nadbiskup Skadra pod optužbom da su bili u vezi sa vođama ustanka.

Ne isključuje se mogućnost da u ustanku Dukadina, Beograd bio umešan i preko Ceno bega Krieziua. Ž. Avramovski piše da "polazak Ceno bega za Beograd nije označio i kraj njegove aktivnosti u saradnji sa jugoslovenskom vladom protiv režima A. Zogua. On je imao pristalice, naročito u severnoj Albaniji, sa kojima je nastavio da održava kontakte i iz Beograda. Ove veze su održane regularnim diplomatskim jugoslovenskim kanalima. Pisma što je Ceno beg slao u Albaniju i što je dobijao otuda, nosili su jugoslovenski diplomatski kuriri". Činjenica da Ceno beg, kako je izvestio Aloiso u Rimu, ima sa Zoguom oštar razgovor oko mešanja Jugoslavije u ustanku, što je doveo do njegovog udaljavanja sa funkcije albanskog ministra u Beograd, navodi na pretpostavku da je Zogu posedovao kompromitujuće materijale o špijunskim vezama svoga pašenoga sa jugoslovenskom vladom.

Mada ne proizilazi da albanska vlada poseduje podatke i precizna dokumenta koja bi potvrdila nesumnjivo materijalnu krivicu Jugoslavije, odgovornost za sve ove događaje treba da se prebaci jugoslovenskiom vlastima, zaključio je italijanski ministar u Draču. Trvdnja Aloisa nema vrednost istine dok god on kao zvanični predstavnik zainteresovane države optužuje Beograd. Međutim, budući da je dokument što je Aloiso uputio Musolinju bio unutrašnji i poverljiv, onda ne treba isključiti i njegovu objektivnost. Engleski istoričar Suajr koji je doživeo događaje tog vremena pisao da je "jugoslovensko učesće očito za svakoga u ovaj ustanak i da je on pripremljen od strane srpskih krugova koji su videli da porastom italijansko - albanskog prijateljstva urgožene i njihove strateške aspiracije".

Trvdnja da su jugoslovenske vlasti bili glavni potstrekači ustanka, ne isključuje optužbu da i Italija dala svoj doprinos. Mislim da je Rim bio upoznat na vreme o

pripremi ustanka, ostao je pasivan, dopustio da se stvari valaju kontrolišući ih iz daleka i da namerno nije upoznao Zogua da će u trenutku kada bude smatran pogodnim, sa ili bez Zogua, izići na sceni i postići svoje trenutne pozante težnje. Istoričaru Dž. Zamboniu čini se neverovatnim da je ustanak u Dugačinu uopšte izbio bez znanje i podrške Italije.

Talijanska dokumenta potvrđuju da je Rim pratio delatnost albanske političke emigracije ne samo u Italiju već i u Jugoslaviju, Grčku i drugim zemljama.

Takođe se zna da u redovima ove emigracije on je mogao da vrbuje ljude za svoje usluge. Od leta 1926 godine, a naročito od oktobra, talijanska vlada obezbedila je tačne informacije o pripremama ustanka u servenoj Albaniji od strane protivnika A. Zogua u emigraciji. Potstaknut ovim informacijama, Musolini je 24. oktobra pisao talijanskom poslanstvu u Draču da “ukoliko je situacija toliko teška kako se prikaže, kraljevska vlada treba da ispituje svoju politiku ili da pomogne po svaku cenu Ahmeta bej Zogua, ili da spreči dolazak na vlast nove vlade u Albaniji, sa kojom se kraljevska vlada neće sresti bez prthodnih kontakata”.

Dan kasnije Aloiso je izneo Musoliniju svoje mišljenje da terba sačekati par dana sa ulaženjem u tesne kontakte sa izbeglicama, jer među njima ne prepoznaje “nekog vrlo jakog čoveka na našoj liniji” da “Zogu drži zemlju pod gvozdenim režimom u kome opozicija teško može da se ujedini i da se podrži iz vana”.

Ukoliko će se Zogu složiti sa našim pogledima, on treba da ima dobar oslonac jer je “jedini čovek pesnice koji može da vlada Albanijom”, rekao je Aloiso. Ali za svaki slučaj, zaključio je talijanski ministar, “ili sa Zoguom ili sa drugima naša politika u Albaniji ne može se osloniti samo na delovanje sile i novca”.

Talijanska vlada nije signalizirala Zogu o pripremi ustanka, jer nije želela da učini tako nešto, bilo zbog toga što je bila umešana u njegovim kompromitujućim protivnicima u emigraciji, bilo zbog želje da profitira od poteškoća koje bi mogle da se stvore kako bi njemu nametnuli potpisivanje političkog ugovora. U stavu Musolinija je uticao i jedna informacija što je obezbedilo Ministarstvo unutrašnjih poslova Italije, 13. novembra od “poverljivih izvora”. Prenosivši ovaj signal talijanskom poslanstvu u Draču 19. novembra, Ministarstvo inostarnih poslova Italije pisalo je da “Vanredni savet koji je sazvan od predsednika republike Albanije ...odobrio je kurs vlade orijentisan prema Beogradu”, da je “Savet takođe odlučio da obezbedi vladi energičan stav o preispitivanju ekonomskih koncesija date Italiji sa ciljem da Albanija dobija svoju ekonomsku nezavisnost”.

Drugom informacijom iz Rima za Aloisa, od 19 novembra, saopšteno je da “Zogu zahtevao finansijsku pomoć Francuske i u zamenu za to otkazati zaključene ugovore sa talijanskim grupama”. Koliko stoje ovi stavovi, ima mesta za raspravu.

Ali svakako oni pokazuju sklonost Zoguovog režima za preferencijalne veze sa Jugoslavijom i Francuskom.

Ustanak u Dugačinu iskorišćen je od Rima u sopstvenu korist, dok je Beograd izišao kao gubitnik iz jedne igre koju je u stvorenim okolnostima bilo malo šansi da je dobije. Ovaj ustanak i dalje je otvoren događaj za proučavanje sa svih njegovih aspekata, uključujući tu i ulogu spolnjog mešanja u njegovom izbivanju. Ali jedna stvar je sigurna: bez obzira na stepen angažovanosti obe države - Jugoslavija i Italija bile su odgovorne za njegovo izbivanje i na svesno su doprinele njegovom pripremanju.

3. Prvi Tiranski pakt

Ustanak u Dugačinu, koji je iznenadio Zoguov režim, izazvao paniku i nespokoјstvo. Taj trenutak je iskoristio Rim da bi vršio posljednji pritisak na A.

Zogua za potpisivanje političkog pakta. Još na početku ustanka, dok još nisu bili određeni tokovi događaja, Aloiso je predložio svojoj centrali da učini sve za momentalno zaključivanje ugovora kome bi prethodilo davanje kapara (predujam), toliko potrebnog novca A. Zogu u tim teškim trenucima. Zbog manjkavosti potpunih informacija Aloiso je izneo dve hipoteze palati "Kudži". Prva: ukoliko ustanak ima lokalno poreklo i pokrenut od običnih albanskih bandi begunaca, organizovanih i podržanih od jugoslovenske vlasti, on će se ugušiti od Zoguovih snaga koje se brojčano bile veće. Drugo: ukoliko se ustanak izvodi po dobrom izrađenom planu jugoslovenske vlade i ne oslanja se na podršku begunaca već sadrži i precizan dogovor sa protivnicima Zogua unutar zemlje, onda bi ustanak mogao dobiti nove tokove i da dovodi do smene. Imajući u obzir obe ove dve hipoteze, Aloiso je sugerisao hitno potpisivanje ugovora. U prvom slučaju, kazao je on, pokazali bi Zogu da mu je Italija odmah pružila finansijsku pomoć u vreme kada mu je bila potrebna. U drugom slučaju, mi bi imali u naše ruke ugovor kojim bi se suprostavili eventualnoj novoj vladi.

Aloisov predlog je ocenjen vredan u Rimu i Musolini je naredio da se Zogu isplati momentalno 200 hiljada franaka u zlato. Aloiso je primio poruku da započne dijalog u novim uslovima o brzom potpisivanju ugovora. Talijansko poslanstvo u Draču moglo je da obezbedi nekoliko kompromitujućih činjenica koje mešaju Beograd u potsticanju ustanka, naročito slučaj "specijalista" Pertovića u Skadru. Ovi materijalni dokazi o jugoslovenskoj krivici Aloiso je izneo A. Zogu na sastanku od 24. novembra 1926., u vreme kada se na severu zemlje još vodile žestoke borbe. U isto vreme talijanski diplomata informisao je Zogua da će mu biti na raspolaganje u Banci Albanije predujam i, čim bude stigao iz Rima u veče istog dana jedan poseban kurir zadužen i opunomoćen, on (Aloiso) je spreman da potpiše ugovor.

A. Zogu mu je odgovorio da on vlada odlično situacijom u zemlji, da je jedini strah od postojanja neka ratne izjava Jugoslavije i da je on zato da potpisivanje ugovora bude 26. novembra nakon što zaseda Savet ministra. Zogu, pisao je Aloiso, zatražio ovo malo odlaganje "da ne bi se stvorio utisak da je ugovor potpisan pod pritiskom straha od razvoja događaja". Ova činjenica, kaže Pastorelo, bila je motivacija prestiža naročito u odnosu na njegove saradnike ali i u odnosu na Italiju. Mi mislimo da je bilo ozbiljnih i temeljnih motiva u "skercoima" A. Zogua. Strah od preduzimanja akcije od strane Beograda prosto nije bila čista teoretska hipoteza, kako kaže Pastorelo. Za Jugoslaviju, ugovor je predstavljao ozbiljnu pretnju ne toliko prema njenim interesima u Albaniji koliko za njenu sigurnost. Sa druge strane, unutar Zoguovog režima je postajao jedno projugoslovensko krilo koju, po Rimu, činili Ceno bej Krieziu, Džemil Dino, Iljaz Vrioni i Mehmet Konica koji su bili za veze sa Jugoslavijom i Francuskom. I urpavo je Džemil Dino počeo da cepidlači i da predlaže "ratifikaciju" ugovora u frazama što je izazvao nervozu u Rimu. Musolini je tražio od Aloiso da deluje prihvatljivije da bi se izbeglo kašnjenje oko potpisivanje ugovora.

Konačno, 27. novembar 1926 godine, potpisan je Pakt prijateljstva i bezbednosti, ili kako je bio poznat drugačije Pakt mira Tirane, od strane talijanskog ministria u Albaniji Aloiso i ministra inostarnih poslova u vladi Zogua, Hisni Vrioni. Nakon toga Zogu je primio od Aloiso još 5 miliona franaka u zlato.

Pakt je sačinjen od pet članova:

Član 1. – Italija i Albanija prihvataju da bilo koja ugroženost uperena protiv političke, pravne i teritorijalne "status quo" Albanije, je u suprotnosti sa njihovim međusobnim političkim interesima.

Član 2. – Za zaštitu gorepomenutih interesa, ugovorene strane zalažu se da podrže jedna drugu i da sarađuju na srdačan način; isto se zalažu da ne sklope sa drugim silama političke ili vojne dogovore koji ugoržavaju interese druge strane određenih takođe u sadašnjem paktu.

Član 3. – Gore ugovorne strane zalažu se za podvrgavanju posebnog postupka pomirenja ili arbitriranja pitanja koje će biti sporna i koja neće moći da se reše običnim diplomatskim postupkom. Modaliteti ovog postupka mirnog regulisanja biće objekat posebne konvencije koja bi se sklopila u najskorije vreme.

Član 4. - Sadašnji pakt imaće rok od pet godina i biće otkazan ili obnovljen godinu dana pre njegovog stavljanja van snage.

Član 5. – Sadašnji pakt biće ratifikovan i zatim će se registrovati u Ligi naroda. Instrumenti ratifikacije biće razmenjeni u Rimu (A. Giannini, "L'Albania dall'indipendenza all'unione con L'Italia" (1913-1939., str. 301-302).

Pakt je bio antinacionalni politički akt A. Zogua. Albanija se pretvorila u jednu vrstu protektorata Italije. Po prvom članu, Italija postala garant za nemenjanja političkog i pravnog *status quo* Albanije što bi značilo da će ona postati staratelj unutrašnjeg života albanske države, nije dopustila smenu režima, štito je Zogua od svakog pokušaja da se on ruši sa vlasti. Ovaj član istovremeno priznao je Italiji "pravo" da interveniše silom oružja u Albaniji u okolnostima kada protiv nje može izbiti neka agresija spolja.

Drugi član pakta pretvara nezavisnost albanske države u jedno fiktivno pitanje dok ona nije ima pravo da deluje kao nezavisni subjekt u međunarodnim odnosima. Ovaj član takođe je ostavljao otvoren put za Italiju da pod maskom pomoći i saradnje interveniše u Albaniju u svako vreme kada ona bude željela. Alojso je nastojao da preko jednog pisma upućene ministru inostranih poslova Albanije H. Vrioniu, 5. decembar 1926, da rasprša legalnu zabrinutost i sumnje što je izazvalo u albanskoj javnosti potpisivanje ovog pakta.

Pakt je imao širok međunarodni odjek. Njegovi efekti su se osećali naročito u susednim zemljama. Pakt je zadao razarajući udarac politici i ciljevima Jugoslavije u Albaniju. On je označio novu etapu u albansko-jugoslovenskim i talijansko-jugoslovenskim odnosima, njihovo ubrzano pogoršanje.

Beograd je prve vesti o potpisivanje talijansko-albanskog Pakta prijateljstva i bezbednosti dobio 29. novembra 1926. Tog dana, na zahtev jugoslovenskog ministra u Tirani Jevtića, Zogu mu je saopštio opšte crte pakta i za dalje pojedinosti uputio ga kod ministra inostranih poslova. Ninčić je 30. novembra upoznao sa sadržinom pakta i sutra dan, kada je talijanski ministar u Beogradu Bodrero otišao da ga upozna u ime talijanske vlade sa talijansko-albanskim paktom, jugoslovenski ministar mu je rekao u krajnje napetoj situaciji, da je Jugoslavija dovedena pred svršenim činom, da je Italija bez predhodne najave prekršila sporazum između dve zemlje da budu u stalnom kontaktu u vezi sa pitanjem Albanije. Mi, nastavio Ninčić, mogli smo da zaključimo analogan pakt sa Albanijom, ali to nismo hteli da učinimo jer smo mislili da bi »imao veći značaj da se dođe do jednog kompletnog sporazuma sa Italijom što se tiče integriteta i nezavisnosti Albanije«. Naprotiv, Italija, istakao je on u nastavku, delovala protiv postojećeg dogovora između naše dve zemlje, tražeći da stvori privilegovanu situaciju u Albaniji, i da je ona realizovala iza leđa Jugoslavije težak dogovor što u suštini predstavlja »stvarni protektorat nad Albanijom«.

Kada je Bordero pokušao da smiri Ninčića rečima da pakt ulazi u okviru prijateljskih odnosa i saradnje između Italije i Jugoslavije za nezavisnost Albanije, ministar inostranih poslova Beograda odgovorio mu je, da pakt nije u skladu sa prijateljskim odnosima koje postoje između dve zemlje, da ovaj čin pokazuje promenu talijanske politike prema Jugoslaviji i da objava pakta staviće nju u groznu poziciju pred jugoslovenskim javnim mnijenjem.

Beograd je pokrenuo diplomatsku kampanju pri Velikim silama protiv talijansko-albanskog pakta. Pre svega pažnja se usredsredila u London. Čemberlen je bio informisan od Musolinija o potpisivanju pakta i Forin Ofis je izjavio talijanskom ambasadoru Toretiju da »talijansko-albanski pakt smatra kao značajan i srećan događaj za učvršćenje reda i mira na Balkanu...«. Jugoslovenskom prigovoru da ja Italija izvršila čin iza leđa Jugoslavije i da je ona uspostavila svoj protektorat nad Albanijom, odgovorio mu je da prema informacijama što ima Forin Ofis, Ninčić je bio upoznat za svaku stvar na vreme, da je pakt koristan, da on priznaje političku i teritorijalnu *status quo* Albanije i da Jugoslavija može da potpiše analogan pakt po talijanskom uzoru. Za ovu poslednju sugestiju Forin Ofis je informisao i Rim preko otpravnika poslova Italije u Londonu, Rosom.

Početna diplomatska nastojanja, naročito ona u Londonu, ubedili su Beograd da se pakt ne može poništiti a ni da se spreći da ne stupi na snagu. Onda, da bi neutralisala koliko toliko njegov negativni uticaj, i da se postroji u jedan plan sa Italijom u garantovanju političkog i teritorijalnog *status quo* Albanije, jugoslovenska vlada se uhvatila za ideju njenog učešća kao treća strana u talijansko-albanskom paktu. Zbog toga ona se pozvala na izjavu Bordrona date u Beogradu na sastanku sa Ninčićem i generalnog sekretara Ministarstva inostranih poslova Italije Bordrona na sastanku sa jugoslovenskim ministrom u Rimu, Balugdžićem. Prem jugoslovenskim izvorima, Bordrono je rekao Balugdžiću u vezi sa talijansko-albanskom paktu da Jugoslavija može učiniti nešto slično da bi se garantovalo integritet i nezavisnost Albanije, da se pakt može dopuniti saradnjom sa Jugoslavijom. Takođe Bordrono je sugerisao Ninčiću »mogućnost prijema Jugoslavije u talijansko-albanski pakt«.

Ninčić je dao upustvo Balugdžiću da predlaže Ministru inostranih poslova Italije izmenu teksta trojnog pakta koji bi mogao da se postiže sledećim tekstom: U prvom članu da se izbace garancije o političkom i pravnom *status quo* i da ostaje samo teritorijalna *status quo* i nezavisnost Albanije. U drugom članu da se dodaju reči: »nakon prethodnog međusobnog dogovora« i »nijedna strana ne preduzme u Albaniju ništa bez saglasnosti druge strane«. Balugdžić je 6. decembra susreo sa Bordronom i rekao mu da je njegova vlada »predisponirana da započne razgovore za razmatranje mogućnosti učešća u paktu što bi dopustio mirno regulisanje u Albaniju, smirujući tako osećanja i eliminisanje sadašnje napetosti. Musolini zauzeo tvrd stav protiv učešća Jugoslavije u paktu i negirao, 9. decembra zvanične reči da je on sugerisao Beogradu takvo učešće. Istu stvar je učinio i Bordrono u Beogradu. Bez sumnje, da se ovde ne radi o pogrešnom shvatanju Balugdžića razgovore sa Bordronom, kako je nastojala da objasni zaokret talijanska vlada. U stvari bilo je drugih još dublih razloga. Kada izjavljuje da su spremni da prihvate učešće Jugoslavije u paktu, Musolini i njegovi saradnici to su učinili više da bi smirili Beograd, ubeđeni da će jugoslovenska vlada neće prihvatiti taj predlog.

Zaokret u stavu Musolinijs, Pastorelo objašnjava vestima koji su kružili da ratifikacija pakta od strane albanskog parlamenta kasnije, da Liga naroda može da odbije registraciju pakta pod izgovorom da je on silovao Deklaraciju Ambadorske konferencije od 9. novembar 1921, i informacijom da se oko Nice, blizu francusko-talijanske granice, gomilale brojne francuske snage.

Odbijanje Musolinija konačno je zatvarao put kompromisu i zaoštio je do kritičke tačke odnose između Rima i Beograda. Jugoslovenska politika u Albaniji je propala, a tako i Ninčić kao njen tvorac. Jugoslovenskom ministaru inostranih poslova nije mu ostalo drugo osim da izvrši čin politikčkog samoubistva dajući ostavku 7. decembra 1926 godine. Ostavka Ninčića izazvala je krizu jugoslovenske vlade. U obrazloženju ostavke Ninčić je pokušao da se postavi u ulozi žrtve koja je vodila politiku oslonjenu na poznatim principima sa talijanskom vladom. U stvari on i njegova vlada prema Albaniji su primenili politiku mešanja u širokom stilu. Sam Ninčić, oko tri meseca kasnije, trvdiće sasvim otvoreno ono što je negirao službeno dve godine uzastopce kada je izjavio francuskom listu »Le Matin« da »...Ahmet Bej pošao od nas da izvrši svoj revolucionarni pokušaj. Ovo ne negiram: ovo je za mene bio jedini slučaj u koje čovek ima razloga da se meša malo u unutrašnje stvari jedne druge zemlje, kada se nalazi ispred komunističke opasnosti. Fan Noli je bio u potpunosti u ruke boljševika i znali smo da je spremao napad na naše južne provincije, u dogovoru sa boljševicima Bugarske«.

Ostavka Ninčića i kriza jugoslovenske vlade dao je nove dimenzije galami oko talijansko-albanskog pakta. Beograd je preduzeo druge diplomatske korake u Londonu i Parizu. Čemberlen je nastojao da nađe *modus vivendi* radi usaglašavanja talijanske i jugoslovenske interese u Albaniji, ali nije našao bolje rešenje od one o priključenju Jugoslavije talijansko-albanskom paktu. Engleski ambasador u Rimu Graham izneo je pred Musolinijem i Grandijem »eventualnost jugoslovenskog učešća u Tiranskom paktu« ali ponovo je dobio negativan odgovor. Lodnon ne može ići dalje i da zaoštiri odnose sa Italijom. Čemberlen je savetovao Beograd »da ne uzme stvari na takav tragičan način«, da »direktni interesi Engleske u Albaniji su veoma mali« i sledstveno tome on neće ući u sukob sa Italijom zbog ove stvari. I Francuska, iako je podržala Beograd, držala umeren stav da ne bi zaoštrila odnose sa Italijom.

Konačno, jugoslovenska vlada i pored diplomatske bitke nije postigla neki konkretan rezultat da bi se poništio talijansko-albanski pakt, ili da bi postala strana potpisnica. Dana 8. februara 1927, godine Pakt je registrovan pri Sekretarijatu Lige naroda.

Tiranski pakt doveo je do drastičnog pogoršanja albansko – jugoslovenskih odnosa. U znaku protesta Beograd je povukao svog ministra u Tirani, Jevtića. Da bi smirio ovu nepredviđenu reakciju, A. Zogu je predložio jugoslovenskoj vladi da i ona potpiše jedan takav pakt sa Albanijom. Beogradu, zbog talijanskog stava, bilo mu jasno da je to nemoguće. Sumnjiva figura Zogua za sada je postala neprihvatljiva za jugoslovensku vladu. U Beogradu su se preispitivale osnove politike prema Albaniji.

IV. KRAH JUGOSLOVENSKE POLITIKE U ALBANIJI

1. U traženju antizogističke alternative sa projugoslovenskom orijentacijom

Nova faza u albansko – jugoslovenskim odnosima, nakon potpisivanja prvog Tiranskog pakta, počela je oštrom konfrontacijom, što je izražavala i stvorenu napetost u odnosima između Italije i Jugoslavije. Beograd nije mogao lako da proguta talijanski izazov u Albaniji. Takođe on je bio ogorčen neodanošću Zogua iako je zano njegovu prevrtljivost i karakter. Početkom 1927, godine u jugoslovenskim političkim krugovima preovladala ideja da A. Zogua treba rušiti

sa vlasti, sa ili bez sredstava i načina kojima su njega pomagali da bi je uzurpirao. Događaji su evoluirali u tom pravcu toliko da su dali za »pravo« najekstremnijim krugovima u Beograda koji su stalno gajili nevericu prema Zogu. Upravo oni su bili i inicijatori izrade planova za njegovo rušenje i dovođenje na vlast političkih elementa iz projugoslovenske albanske emigracije.

Ove poglede je izneo vojni ataše Jugoslavije u Tirani T. Dinić. Avramovski je objavio jedan veoma kompromitujući dokumenat o tome gde je Dinić, budući kolaboracionista hitlerovaca u Beogradu, izneo svoj plan za rušenje A. Zogua. Konkretno on je tražio da se povlače iz Albanije svi »prijatelji« Beograda, da se okuplja politička projugoslovenska emigracija uključujući i onaj deo koji živi u Italiji (izuzev onih koji su imali leve ideje i obožavala Sovjetski Savez), da se formira komitet albanskih emigranata koji će delovati preko četa na terenu ali i preko štampe. Ovim aktivnostima, sugerisao je Dinić, vrši će se pritisak i sprečiće se učvršćenje Zoguovog režima u Albaniji, i kada dođe trenutak pomoću ovih snaga »stvorimo u Albaniji režim kakav nam treba«.

Mišljenja Dinića su podržali ne samo vojni, već i politički krugova. Oficiri su bili avanzovani, oni su zahtevali potsticanje antizogističkih nereda i aktivnosti u Skadru i na severu zemlje za osvajanje severen Albanije do reke Drim, ukoliko bi Italija intervenisala silom i oružjem radi dbrane Zoguovog režima. Politički krugovi u Beogradu čini se da su se pokazali uzdržanim u realizaciju scenarija za rušenje Zogua, ne što nisu želeli da učine tako nešto već je trebalo izvršiti pažljive maskirane pripreme, trebalo je organizovati antizogističke političke snage, naći vođe tog pokreta i iznad svega, trebalo je računati i na reagovanje Velikih sila.

Prvih meseci 1927 godine, Beograd se bavio organizacijom i saradnjom antialbanske političke emigracije u Jugoslaviji i van nje. Takođe, on je nastojao da pripremi teren i unutar Albanije pomoću agenata. O tome postoje podaci da je prvorazrednu ulogu odigrao Ceno bej Krieziu koji se nalazio u Beogradu kao ministar Zoguovog režima. Akciji za organizovanje pokreta protiv Zogua u okviru albanske emigracije uzeo je u ruke Minsitarstvo inostranih poslova, konkretno poznati stručnjak albanskih problema, jedan od jugoslovenskih diplomata koji je dugo vremena boravio u Albaniji, I. Vukotiq. Decembra 1926, on se susreo u Beogradu sa Kočo Tasom, krajem februara 1927, sreo se u Sarajevo sa Redžep Šalom i Malić bej Bušatijem i u Tizli sa Dom Loro Cakom. Početkom marta on je dočeka u Beogradu i Dževdet Korču. Ovaj poslednji, u pismo što je uputio 9. marta 1927 Mustafa Kruji u Zadru, između ostalog pisao da mu je Vukotić rekao: »Vreme čeka. Vaši emigranti terba absolutno da se međusobno ujedine...Želim da se razumemo podjednako i sa svima ostalima. Budući da ste prijatelj sa Koculijem (Ćazim Koculi) pišite mu sa moje strane da dođe u Jugoslaviju. Ukoliko ne dođe u Beograd neka ide u Zadar. Sa naše strane neće biti nikakvih smetnji kako za ulazak tako i za mesto boravka. Dž. Korča pisao je takođe M. Kruji da Vukotić nakon što mu je deo sumu novca Dom Loro Caki, rekao: »Nemojte se čuditi ako za mesec dana budete u Albaniji«. Bilo je pokušaja i za održavanje još jednog sastanka svih antizogističkih emigranata u Trstu. U pograničnim zonama sa Albanijom - u Prizernu, Đakovici, Peći, Prištini, Mitrovici, i dr., jugoslovenske vlasti zajedno sa prvacima antizogističkog režima registrovali su i »dobrovoljce« za sledeći pohod.

Zogu je bio zainteresovan za prikupljanje ovih informacija. On, seća se bivši talijanski ministar u Draču u to vreme Solo, shvatio je da prema njemu deluje isti mehanizam koji je njega doveo na vlasti pre manje od dve godine. Da bi izbegao opasnost koja mu je pretila, A. Zogu delovao u dva pravca: prvo, on je pojačao albansku - jugoslovensku granicu novim vojnim snagama što nije prošlo neprimećeno u Beogradu. Zogu je početkom marta 1927., pozvao u Tiranu 240

barjaktara i glavešina pograničnih zona sa Jugoslavijom kojima je dao činove rezervnih oficira sa pola plate u vreme mira, i snabdevao ih i uniformama. Drugo, obratio se za pomoć Musoliniju vodeći računa da izbegne talijansku vojnu intervenciju, što bi kompromitovao vrlo brzo kako Tiranski pakt tako i njegov ugled. Zogu je ovom prilikom imao i podršku Sole koji je bio ubeđen da talijanska vojna intervencija u Albaniji ne bi bila umerena u to vreme. On je sugerisao Rimu prijavljivanje jugoslovenskih vojnih priprema preko »diplomatske akcije u prvom redu usmerene na London«.

Zogu i Rim, bez obzira na to što su znali o pripremama u Jugoslaviji, osetili da nemaju dovoljnih argumenata da bi podržali njihovu optužbu protiv Beograda, što više kada ih je vlada Jugoslavije negirala i prešla u napad protiv optužbi Italije i Albanije da nagomilaju snage na granici Kraljevine SHS. Da bi se stvorio utisak u Londonu i da se pojačali dokazi optužbi, predloženo je Zogu da sigeriše engleskom pukovniku, Stirlingu koji je bio instruktor albanske žandarmerije da izradi detaljan izveštaj na osnovu informacija poslate od njegovih poverenika u pograničnim zonama, o pripremama koje se vrše u Jugoslaviji. Takođe je potsticana talijanska štampa da pokrene propagandnu kampanju u tom pravcu koja se vrlo brzo širila u celoj evropskoj štampi.

U toj usijanoj atmosferi međusobnih optužbi, 19. marat 1927., godine, Musolini je zvanično prijavio Londonu, Parizu i Berlinu »vojne pripreme jugoslovenske vlade i pritisak Jugoslavije na albanskoj granici«. Stvorena je jedna krizna situacija za čije rešenje engleska vlada zatražila od Rima i Beograda da drže uzdržan stav, da počnu direktne razgovore i da podstignu konačan dogovor o celom albanskom problemu. Kompromis, po Londonu, može se postići popuštanjima sa obe strane: Beograd da prihvati da raspravlja u parlamentu još jednom o Konvencijama Netunoa, dok Rim da izjavu objašnjenja o pravima i obavezama koje proizilaze iz Tiranskog pakta. Takođe je predloženo i formiranje kontrolne komisije koja bi delovala na obe strane albansko-jugoslovenske granice koja bi posmatrala koncentraciju i pokret snaga uzduž granice, u čijem sastavu bi bili i vojni atašej i Engleske i Francuske i sekretar nemačkog poslanstva u Beogradu.

Zogu se uplašio od izveštaja strane štampe po kojima Forin Ofis je predlagao da u zamenu za jugoslovensko obećanje za ratifikaciju konvencije Netuna, Italia »ne podrži po svaku cenu zvaničan stav aktuelne albanske vlade. On se obratio sa obrazloženjem Rimu. Musolini mu je brzo odgovorio da neće voditi nijedan razgovor sa jugoslovenskom vladom koji bi mogao da dovede u pitanje tekst Tiranskog pakta, a naročito garantovanje političke, ekonomske i teritorijalne *status quo* Albanije, što će reći i zvaničan stav Zogua. Ove garancije koje su publikovane i preko agencije »Stefani« u Rimu, privremeno su smirile A. Zogua. Musolini nije mogao da prihvati englesko posredovanje za direktne talijansko-jugoslovenske razgovore pod gorepomenutim uslovima. Cena je bila prevelika i Musolini odsečnim terminima objasnio Čemberlenu da Tiranski pakt treba biti isključen iz svake vrste diskusije u mogućim talijansko-jugoslovenskim razgovorima. Tiranski pakt, izjavio je Musolini, odnosi se na Italiju i Albaniju a ne na Jugoslaviju, on je »postignut između suverenim državama i registrovan u Ligi naroda«, da biti sused sa Albanijom ne daje za pravo Jugoslaviji da traži objašnjenje o paktu, jer po toj logici Italija treba da da objašnjenje i Grčkoj koja se graniči sa Albanijom. Ipak, da bi smirio Čemberlenu, Musolini je izjavio da Tiranski pakt ne preti ni malo Jugoslaviji i nijednom drugom susedu Albanije, da »Italija nema agresivne ciljeve prema Jadranu a ni prema nekim drugima«.

Nakon ove smirujuće izjave engleski ministar inostranih poslova tražio je do svog francuskog kolege, Brian da umereno utiče na Beograd. Pariz zainteresovan da ne

zahlađi dalje odnose sa Rimom, i budući da je Tiranski pakt smatrao sveršenim činom, saglasio se s' engleskim stavom i intervenisa kod Beograda. Popuštanje tenzija u talijansko-jugoslovenskim odnosima favorizovao i formiranje novog kabineta jugoslovenske vlade u drugoj polovini aprila 1927. godine, koji je želeo da se nekako ograđuje od politike prethodne vlade. Obe vlade postigle su u maju prihvatljiv dogovor za prekećanje polemike i ponovni početak razgovora.

2. Ispad Đuraškovića

Upravo u vreme kada se činilo da se tenzije u albansko-jugoslovenskim odnosima popuštaju, desio se događaj koji ih zaoštiro još više, što je još jednom naterao Velike sile da se intenzivno bave Balkanom.

Prefektura Draća, 19. maja, i Ministarstvo unustaršnjih poslova 21. maja 1927., zatražile su objašnjenje od Ministarstva inostranih poslova u vezi sa statusom V. Đuraškovića stanovnika Draća, koji se predstavio kao službenik jugoslovenskog poslanstva. U tom svojstvu on je ulazio i izlazio u jugoslovenskim brodovima koji su se usidrili u gradsku luku i izazvao sumnju lokalne vlasti. One su tražile dozvolu za kontrolu ukoliko se zvanično ustanovi da on nema diplomatski imunitet.

Lokalne vlasti, pošto su se upoznale da Đurašković nije na listi jugoslovenskog diplomatskog tela i da nema nikakav dokumenat koji bi potvrdio da je zvanično akreditovan kao prevodilac jugoslovenskog poslanstva u Albaniji, priveli su ga u Draću 27. maja a istog dana odveli u Tiranu. Tokom kontrole njegove kući pronađeno je oko 50 dokumenata uglavnom pisma, od kojih 12 su bile kompromitujuće i sa političkim značenjem.

Jugoslovensko poslanstvo u Tirani uputio je 30. maja notu Ministarstvu inostranih poslova Albanije u kojoj je tražilo momentalno pušćanje na slobodu Đuraškovića čije hapšenje označilo kao brutalan čin u suprotnosti sa međunarodnim pravom.

Nota, formulisana terminima i duhom van diplomatske etike, imala je karakter ultimatum a i završila sa zadržavanjem prava jugoslovenske strane da kasnije traži nekakvu satisfakciju i nadoknadu. U isto vreme u Beogradu su požurili da s'ovom činjenicom odmah upoznaju i London

Ne može se reći da je Zogu nepripremljen dočekao jugoslovensku notu. On je imao vremena da razmotri to pitanje, a da se konsultuje i sa Solom. On je bio svestan da oštar ton note nije bila inicijativa otpravnika poslova jugoslovenskog poslanstva u Tirani Sakovića. Incident se pretvorio u probu moći i ugleda za obe strane. Povlaćenje Zogua pred ultimativnog zahteva Beograda bio bi gest slabosti sa njegove strane. U isto vreme ono će biti još jedan izazov za talijansku politiku i ciljeve u Albaniji.

Beograd, iako je znao da u suštini i zvanično nije bio u pravu, svesno je ušao u ovaj rat da bi dokazao da još nije odbacio oružje rivalstva sa Italijom, da bi diktirali u Albaniji.

Albansko poslanstvo u Beogradu je ovlašćeno da tretira u Ministarstvu inostarnih poslova ton i sadržinu note Sakovića kao samo postupak otpravnika poslova Jugoslavije »koja nastoji da kvari odnose između dve susedne države...«. Bez sumnje, albanska nota iako potvrdila krivicu Đuraškovića kome su »konfiskovana kompromitujuća dokumenta i ekstremne važnosti« i potvrdila da nije imala nijedno zvanično obavešćenje sa jugoslovenske strane o njegovom imenovanju za prevodioca, ostavila je otvorenu mogućnost da se ovaj incident brzo reši.

Albanski ministar u Beogradu Ceno beg Krieziu obavestio je sledećeg dana da on još nije uspeo da dobije telegram iz Tirane kada ga je Ministar inostarnih poslova Marinković, pozvao i saopšćio mu ultimatum da: »Ukoliko do sutra Đurašković ne

bude oslobođen, on je naredio otpravniku poslova jugoslovenske vlade da napušta Albaniju sa osobljem ambasade« dodajući da i osoblje albanskog poslanstva treba da napušta Beograd, što bi vodilo u konačni prekid diplomatskih odnosa. Ceno Krieziu dodao je sa svoje strane da Đurašković treba da bude odmah oslobođen jer jugoslovenska vlada smatra taj čin kao provokaciju i »odlučna je da ide do krajnjih posljedica«.

U odgovoru na jugoslovenski ultimatum, albanska vlada bazirajući se na sigurne činjenice da Đurašković nije zvanično akreditovan, ostala pri svome. Ukoliko jugoslovensko poslanstvo, kaže se njenoj noti od 1. juna, ima pismeni odgovor od Ministarstva inostarih poslova Albanije što je priznala kao prevodioca Đuraškovića i voljna je da predoči njoj original, ovo ministarstvo bi joj bilo veoma zahvalno. Nadajući se u lično poznavstvo što je imao sa Markovićem, i da bi okončao incident, Zogu je predložio njemu direktno formulu kompromisa: Ministarstvo inostranih poslova Jugoslavije da naložio otpravniku poslova Sakoviću da ublaži termine uvredljive note i Đurašković biće odmah oslobođen. Zoguov trud bio je bez efekta. Marinković nije vodio ličnu politiku. Ceno beg Krieziu saopštio je da »što se note tiče ona na žalost ne može ni da se povuče ni da se koriguje, jer je poslata po naređenje vlade u Beogradu...«. Jugoslovensko poslanstvo u Tirani ovlašćena je od Beograda da još jednom zahteva od albanske vlade puštanje Đuraškovića, u suprotnom insistiraće na odobrenje potrebnih viza za odlazak osoblja jugoslovenskog poslanstva iz Albanije. Ovaj novi ultimatum upućen je albanskoj strani 3. juna, sa rokom isteka do sutra u podne.

Albanska vlada se našla u nedoumici. Čak prema svedočenju Sole, Zogu se našao takoreći sam ispred struje koja je u korist ostvarenja jugoslovenskog zahteva. Njegovi interesi su se podudarali sa interesima Rima. Musolini, shvativši da »Jugoslavija traži lak uspeh u Albaniji za pojačanje svog ugleda na Balkanu«, ovlastio je Solu da kaže Zogu da uživa njegovu podršku dok se incident ne okonča zadovoljavajućim rešenjem za albansku vladu. Samo nakon toga i nekoliko sastanaka vlade, odlučeno je da ultimativni zahtev jugoslovenske vlade konačno ne prihvata. Jugoslovenskom poslanstvu upućen je još jedan poziv 4. juna da ne udaljava osoblje iz Tirane. Međutim, otpravnik poslova Saković se osobljem odlazio je istog dana.

Albansko-jugoslovenska svađa poprimila nove razmere i angažovala i Velike sile. Albanska vlada je informisla 5. juna Velike sile i Sekretarijat Lige naroda o incidentu i o povlačenju diplomatskog osoblja Jugoslavije iz Tirane.

Jugoslovenska vlada je prosledila svoje mišljenje Ligi naroda 12. juna. U međuvremenu, pošto Zogu nije povukao za reciprocitet Ceno beg Krieziua iz Beograda, kanal zvaničnih kontakata između dveju vlada i dalje ostao otvoren. Albanski ministar u Beogradu uputio je Tirani 6. juna, predlog Markovića da u zamenu za ponovno uspostavljanje diplomatskih odnosa, Đurašković bude pušten u roku od dva dana. Ceno beg je ovom predlogu priključio svoje mišljenje da on treća da se prihvati. Istog dana Zogu je poručio Ceno begu da saopšti Marinkoviću da će Đurašković biti odmah pušten čim jugoslovenska vlada uputi notu albanskoj vladi u kojoj će reći da nota od 30. maja, koju je uputio Saković, nije imala za cilj da ruši ugled albanske države, već da jednostavno traži puštanje zatvorenika. Obe strane su ostale na svojim pozicijama, što je jo više pogoršalo odnose između dve vlade. Sredinom juna Beograd je zatvorio konzulate u Valoni, Skadru i Korči. Jugoslovenske interese u Albaniji zastupaće francusko poslantsvo. Zogu je odlučio da povuče Ceno beg Krieziua i osoblje albanskog poslanstva, koji su 15. juna 1927., napustili Beograd. Albanske interese u Jugoslaviju je zastupala talijansko poslanstvo u Beogradu.

Francuski list »Le Progres« koji je izlazio u Solunu, 18. juna 1927., ocenio prekid diplomatskih odnosa između Albanije i Jugoslavije, »za sada najvećim političkim događajem koji ozbiljno zaokuplja evropske kancelarije«. Našavši se u Ženevi na sastanku Saveta lige naroda, ministri inostranih poslova Engleske, Francuske i talijanski predstavnik Šialo osvrnuli se na albansko-jugoslovensku svađu. Čemberlen je predlagao kompromisno rešenje koja je podržana i od Pariza i Rima. Ono je predvidelo da istovremeno Jugoslavija povuče uvredljivu notu na račun Albanije a da druga strana pušta Đuraškovića. Odlučeno je da se ovaj predlog iznese obema vladama u Tirani i Beogradu 23. juna 1927., kroz kolektivni stav predstavnika Francuske, Nemačke, Velike Briatnije i Italije.

Ove vlade preko svojih diplomatskih predstavnika i istovetnom notom, zahvaljujući istovremenog delovanja zahtevali da jugoslovenska vlada modifikuje notu svog otpravnika poslova u Tirani od 30. maja sa jednom drugom notom koja neće sadržati izraze koji se smatraju uvredljivim, a Tirana da oslobodi Đuraškovića. Obe strane su načelno prihvatile kompromis ali njegova realizacija u praksi kasnila još nekoliko dana zbog nesporazuma koji je nastao prilikom formulisanja i redakture teksta nove jugoslovenske note, koja će biti upućena albanskoj vladi u mesto one od 30. maja. Konačno, francuski ministar u Albaniji, De Vo kao opunomoćenik vlade Jugoslavije, povukao je 2. jula notu do 30. maja, zamenivši je drugom notom u kojoj se zahtevalo oslobađanje Đuraškovića. Ministarstvo inostranih poslova Albanije obavestilo je istog dana francusko poslanstvo o njegovom puštanju na slobodi.

Tako je okončan incident »Đurašković« i između dve zemlje početkom avgusta 1927., ponovo su uspostavljeni diplomatski odnosi. U Beogradu su priznali javno da »pravno albanska vlada je bila u pravo« i da »nota stvarno bila oštra...«. Okončanje ovog incidenta ocenjen je kao poraz Jugoslavije u Albaniji, ne samo u odnosu na Zogua već i na Italiju. On je bio istovremeno i lični poraz za Marinkovića koji je izrazio ogorčenje na račun Zogua. Pre nego što se Jeftić ponovo vratio u Tirani u svom zadatku, on mu je poručio: »Iako je Đurašković albanski državljanin, iako nije jasno da li je registrovan kao prevodilac od albanske vlasti, kažite Ahmet begu da se u međunarodnim odnosima ne postupa tako. Kažite mu da sam ga ja sa mojim prijateljima doveo na vlast i stalno pomagao. Nisam ni malo očekivao nešto tako od njega«.

3. Ubistvo Ceno beg Kriezijua

Ponovnim uspostavljenjem diplomatskih odnosa početkom avgusta 1927. god. u Beograd je opet upućen kao otpravnik poslova Tahir Štyla. Brojna dokumenta talijanskog porekla dokazuju da je on bio u službi Rima i održavao veze sa taljanskim poslanstvom u Beogradu. Štyla je bio jedan od glavnih izvora, odakle su slane informacije u Rimu o albansko-jugoslovenskim kontaktima, a naročito o delatnosti Ceno beg Kriezuiua. Taljanima bilo jasno da je Ceno beg jugoslovenski agent zbog toga i zadatak T. Štylee bio da ga smotri iz bliza. Musoloni je pražljivo i dugo radio da oživi sumnje kod Zogua o poverenju Ceno bega prema njemu. Nakon kraha ustanka u Dugađinu obe strane su sarađivale kako bi držali pod kontrolom Ceno bega u Beogradu. Saradnja Zogua sa Musolinim u tome je prilično dokumentovana. Na jednom razgovoru što je vodio 3. januara 1927 sa Aloisom, talijanskim ministrom u Draču, pošto je ovaj poslednji insinuirao neke sumnje prema Ceno Kriezuiua, Zogu mu je rekao da čuva svog ministra ali ukoliko on (Aloiso) može da dostavi više dokaza protiv njega, pozvaće ga odmah. Ceno je shvatio ulogu T. Štyle i pokušao da ga protera iz Beograda. Za to je Zogu ponovo

informisao Alosia krajem januara. Pašenog A. Zogua izražavao je u Beogradu ličnu politiku, sve nezavisnu i u suprotnosti sa upustvima iz Tirane. Zogu je 22. marta tražio da Ceno beg dolazi u Tiranu radi konsultacija, ali »ubeđen da ta klima nije povoljna za njega«, kako je izveštavao Sola Rim, »dopustio je da prođe nedelju dana bez odgovora i, pošto su mu upućena tri telegrama ranije i još jedan juče, na kraju je odgovorio rekavši da je potrebno da ostane još malo na svoju funkciju zbog minsitarske krize u Srbiji«. Vlada, nastavlja Sola, »shvatila da njeno insistiranje da omogući dolazak Ceno bega bilo je bezkorisno... zato ga je ovlastila da ostane još malo, dajući mu striktna naređenja da ne da nijednu izjavu štampi bez ovlašćenja Tirane«.

Rim, sve više ubeđen o ulozi Ceno bega u Beogradu, insistirao je kod Zogua da ga udaljava sa svog položaja. Krajem aprila talijansko poslatstvo u Draču poručilo da, pošto Ceno beg nastavlja svoje mahinacije na štetu albanske vlade, on predstavlja stalnu opasnost da u jednom ili u drugom trenutku kompromituje rad svoje vlade, ona treba da zahteva od Zogua da njega udaljava iz Beograda. Hapšenje Đuraškovića na kraju doneo nesporne materijalne dokaze o krivici Ceno beg Krieziua. Među 12 kompromitujućih dokumenta koja su zaplenjena, bilo je i pisama Ceno bega što svedoči o njegovoj ulozi i služenje Beogradu. Sudbina Zoguovog pašenoga je odlučena, i Ceno beg počeo da doživljava u Beogradu koršmarne trenutke. On, kao što se videlo i iz telegrama što je uputio Zogua u vreme incidenat, bio za oslobođenje Đuraškovića i prihvatanje jugoslovenskih uslova. Čak se on oglasio otvoreno u jugoslovenskoj štampi da se ne slaže postupkom albanske vlade. ¹ (*Ž. Avramovski, »Akcija jugoslovenske vlade protiv Zoguovog režima...« str. 239-40*). List »Politika« objavio je 16. juna 1927, ovu izjavu Ceno beg Krieziua pre odlazak iz Beograda: **»Ja večeras polazim za Tiranu da i lično objasnim predsedniku republike kakva velika greška učinjena ovim prekidom diplomatskih odnosa između Albanije i vaše zemlje. To sam mu objasnio nekoliko puta u telegarmima, ali bez uspeha. Uticaji su bili jači od svih mojih hitnih telegrama«**. Ceno je bio prinuđen da, mimo svoje volje, napušta Beograd i vrati se u Tirani u prvoj polovini juna svestan da ga očekuju teški dani. On se sigurno namučio puno pre nego što krenuo na put za Tiranu. U izjavama što je dao Beogradskom listu »Politika« on aludira na zaveru koja se spremao protiv njega od Zoguovih talijana, ali njemu nije palo na pamet da će ga pašenog tako brzo napustiti. Bilo kako bilo nije uspeo da se javi, jer je Zogu posedovao činjenični kompromitujući materijal protiv njega.

Čim je stigao u Tiranu, Ceno beg osetio je loš ukus izjava koje dao u Beogradu zato je i požurio da ih opovrgne. Kancelarija za štampu pri Ministarstvu inostranih poslova, podelila je 13. juna novu izjavu Ceno bega u kojoj on negirao informacije objavljene u list »Politika«. Između ostalog on je rekao: »Pre nego što sam napuštao Beograd izjavio sam nekim novinarima da, ceneći miroljubiv stav njegove ekselencije - predsednika Republike u albansko-jugoslovenskom incidentu i, sa druge strane moj lični ponos na prijateljska osećanja prema jugoslovenskom narodu, učiniću sve što je u mojoj moći da njegova ekselencija drži isti miroljubiv stav, mada neki krugovi u Beogradu nisu potvrdili duh saradnje u šta sam se ja nadao«.

Ova izjava »odanosti« Ceno bega prema Zogu bila je jako mala za ponovno vraćanje izgubljenog poverenja. Sa druge strane, Musolini je nastavio da pritiska Zogua da se Ceno beg ne vraća ponovo u Beograd. On je poručio Soli, 5. jula da učini sve da se Ceno beg spreči jer »njegov ponovni povratak u Beograd bila bi nepopravljiva greška. Prosto, Ceno beg je agent SHS. Dan kasnije Solo je odgovorio da će učiniti sve kod Zogua da Ceno beg ne bude ponovo poslat u

Beograd. Zogu, nastavljao Solo, shvatio je da vraćanje Ceno bega u Beograd bilo bi opasno, ali ipak misli da je on veoma opasan u Albaniji.

Zogu, našavši se u dilemi primenio je kompromisan stav. On je imenovao Ceno bega istovremeno ministar u Čehoslovačkoj sa stalnim sedištem u Pragu, ali zvanično akreditovan i u Beogradu. Dakle, iz Albanije ga proterao ali je i manevrisao da ne boravi u jugoslovenskom glavnom gradu. Musolini, koji je razumeo Zoguov manevar, nije bio zadovoljan i 19. avgusta 1927 poručio Soli da kaže njemu da je »u interesu mira albanske politike i njene sigurne budućnosti da pokuša da svojom političkom bistroumnošću nađe bolji i sigurniju dužnost Ceno begu da se on time bude onemogućen kako unutra tako i van zemlje«. Zogu je odgovorio Musoliniju da je naredio Ceno begu da na putu za Prag ostane samo nekoliko dana u Beograd. Što se tiče opasnosti koja može doći od spletke A. Zogua u Beogradu, Sola je pisao Musoliniju da se Zogu pokazao malo sklonim da ga upozori, rekao je, da čim napravi prvu grešku pozvaće pašenoga u Albaniji da bi mu našao dužnost koja bi bila u interesu albanske politike, kako savetovao Rim.

Ceno Krieziu nije poslušao Zoguova naređenja. Ostao je u Beogradu tokom celog septembra i prvih dana oktobra. Primedbama koje su mu upućene iz Tirane on je odoleo rekavši da mu nedostaju fondovi da bi krenuo. Taljansko poslanstvo u Beogradu je informisano preko T. Štyle, o aktivnostima Ceno bega i referisao ih Rimu. Na kraju Ceno beg je stigao u Prag. Međutim, čime je tamo stigao sačekala ga smrt. Ubijen je 14. oktobra na ulazu jednog restorana od Alkiviadh Bebi. Puno se pričalo i pisalo u to vreme o ubistvo Ceno bega i o motivimi koji su naterali ubicu. Sam A. Bebi je izjavio, u trenutku hapšenja, da je došao u Prag sa namerom da ubije Ceno bega koji je »izdajnik Albanije i zato je morao da umre« i da je »došao sam da ga ubijem, jer je Ceno beg hteo da proda Albaniju Jugoslaviji«. Zoguove vlasti su htele da ovo obisto stave u teret KONAREu, ili su širili glasine da je to odmazda partizana Bajrama Curija. Neki drugi su pretpostavljali da je A. Bebi naoružan od albanskih izbeglica -partizana Jugoslavije koji su osetili italofilske sklonosti Ceno begua. Jugoslovenska štampa je nazvala ubistvo Ceno bega talijansko delo se sukrovicom Zogua.

Pravi potstrekači ubistva Ceno bega nisu se otkrili, u početku zbog činjenice što je A. Bebi tvrdio da je sam ubio bez ičije naručenje i zatim i on sam se ubio u sudnici od ađutanta Ceno beg Krieziua. Nezavisno od toga, od svih pretpostavki ubistva, ima razloga da se više veruju da se krilo ruka Rima i prst Zogua. Same činjenica koje su složene napred i koje pokazuju s' kakvom zabrinutošću i upornošću je pratio Rim aktivnost Ceno bega, daju dosta povoda da se sumnja. Bilo kako bilo Musolini je uputio 18. oktobra telegram saučešća Zogu, koji je sahranio sa velikim počastima svog pašenoga u Tirani.

Ubistvo Ceno beg Krieziua bio je drugi poraz jugoslovenske politike u Albaniji. Nakon ovih događaja Beograd se konačno ubedio da je izgubio igru rivalstva sa Rimom u Albaniju. Njegovi pokušaji da skrene pažnju Evrope zbog opasnosti što predstavlja talijanska ekspanzija na Balkanu bili su bez uspeha. Engleska, koja se postavila u ulozi arbitra, držala je tolerantan stav prema Italiji čija alijansa joj bila potrebna da bi se protivila francuskim težnjama na kontinentu.

Beograd je osetio pretnju od Italije više no ikada. Ovi okolnosti konačno su naterali njega da sa Parizom potpiše Ugovor mira i sarande na 5 godina, 11. novembar 1927. Marinković i Brion potpisali su i arbitražnu konvenciju i jedan tajni vojni sporazum. Jugoslovensko-francuski pakt je oživeo sigurnot u Beogradu a list »Politika« ocenila ga »najavom za talijanske appetite«.

Bez obzira što je ovaj događaj u Rimu odavno očekivan, ocenjen je da ima antitalijanski karakter. Međutim, Mussolini nije gubio vreme na putu ostvarenja svojih planova u Albaniju. Između Italije i Albanije potpisan je 22. novembar 1927., ugovor »odbrambene alijanse« za period od 20 godina. Ovaj ugovor koji je bio dopuna prvog Tiranskog pakta, označio je korak napred ka političkom podređivanju Albanije od strane Italije i pretvorila nju u svoju vojnu bazu na Balkanu. Drugi Tiranski pakt nije imao direktnih posledica na francusko-jugoslovenski pakt kako je rečeno nekoliko puta u stranim istorijskim radovima. Trgovine između Rima i Zoguovog režima počele su mnogo ranije. Po prvi put je ideju albansko-talijanske »vojne alijanse« Mussolini, kako je pisao Sola u svojim memoarima, pokrenuo još u julu u okviru plana od tri tačaka, da bi konačno vezao Albaniju sa Italijom. Konkretno, Sola je podneo ovaj plan Zogu još 4. septembra. Potpisivanje francusko-jugoslovenskog pakta samo je ubrzao potpisivanje drugog talijansko-albanskog pakta.

Ugovor o »odbrambenoj alijansi« između Italije i Albanije izazvao novi talas nezadovoljstva u Beogradu. Marinković, upoznat malo pre njegovog potpisivanja, ocenio ga nepotrebnim i štetnim. Ali svaka jugoslovenska akcija u Albaniju sada je već bila neoportuna. Italija je postigla svoje ciljeve i Jugoslavija nije mogla da učini ništa više osim da čeka i da radi za u buduću u Albaniji.

Tokom 1927. godine, godine jugoslovensko-albanski odnosi su se pogoršali drastično. Ovi odnosi i u kasnijim godinama imali svoje padove i uspone međutim tok njihove opšte linije bilo je nepoverenje, tenzija i konfrontacija. I za to glavnu odgovornost su snosile: *jugoslovenske Vlade* sa svojim konstantim antialbanskim kursom; *Musolinijeva Italija*, čija ekspanzionistička politika u Albaniji i na Balkanu postala stalan remetilački i faktor zahlađenja albansko-jugoslovenskih odnosa, i na kraju je *režim Zogua*, koji je kao predstavnik najretrogradnih slojeva albanskog društva tog vremena vodio politiku koja se nije poklopila sa osnovnim interesima nacije, njene slobode i nezavisnosti.

IZVORI I LITERATURA

I Neobjavljeni arhivski izvori

- Arkivi Qendor i Shtetit të RPS të Shqipërisë (AQSH I RPSSH),
- Arkivi i Institutit të Historisë pranë Akademisë së Shkencave të RPSSH (AIH),
- Arhiv tu E. Venizellos 173 (Musio Benaqis),
- Arhiv Jugoslavije, Fond 37, Fascikla 37.
- Diplomatski arhiv Saveznog sekretarijata inostranih poslova Jugoslavije (DASSIP).
- Ministère des Affaires Etrangères de France. Archives diplomatique. (AMAE), "Europe 1918-1929", Albanie, vol 5, 6, 10, 12, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 25.

II Objavljeni arhivski izvori

- »Akte të Rilindës Kombëtare Shqiptare 1878-1912«, Përgaditur nga St. Pollo e S. Pulaha, Tiranë., 1978.

- »Affaire du monastere de Saint-Naoum«, (Frontiere Albanaise), Serie C. Acts et documents relatives aux arrest et aux avis consultatifs de la Cour, nr. 5 –II, Cinquieme session ordinaire (15 juin – 4 septembre 1924).
- »Çështja shqiptare në aktet ndërkombëtare të periudhës së imperializmit«, Përmbledhje dokumentesh me një vështrim historik nga prof. Arben Puto, vëll. I. (1867-1912), Tiranë 1984, vëll. II (1912 – 1918) Tiranë, 1987.
- »Documents on British Foreign Policy 1919-1939« vol. I, IV, XII, XXVI.
- »Dokumente e materiale historike nga lufta e popullit shqiptar për liri e demokraci 1917-1941«, Tiranë, 1959.
- »Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914«, knjiga VI, Sveska 1, priredio Dušan Lukać, Beograd, 1981.
- Deuxieme assemblee de la societe des Nations, Compterendu provisoire e-ere pleniere, 1921.
- »I Dicumenti Diplomatici Italiani (DDI), Sesta vserie, vol. I. 1918-1932, Roma, 1956; Settima seria 1922-1935, vol. III, Roma 1959, vol. IV, Roma 1962.
- »Hasan Prishtina« (Përmbledhje dokumentesh 1908-1934), përgaditur nga K. Nuro e N. Bata, Tiranë 1983.
- »Ismail Qemali« (Përmbledhje dokumentash 1888-1912), përgaditur nga T. Hoxha, Tiranë, 1982.
- Journal de la deuxieme Assamble de la societe des Nations, Geneve, 1921.
- »La question Adriatique«, Recueil de documents officiels, Paris, 1920.
- »Lufta e popullit shqiptar për çlirimin kombëtar 1918-1920« (Përmbledhje dokumentash) vëll. I, Tiranë, 1975; vëll. II, Tiranë, 1976, përgaditur nga M.Çami e H. Luga (Bejta).
- Meždunaronie otnošenja V epohu imperializma 1878-1917, Serie III, Tom VIII, čast 2.
- »Qeveria e Përkohshme e Vlorës dhe veprimtaria e saj« (nëntor 1912 – janar 1914), Tiranë, 1963.
- Rapport de la Commission d'enquete sur ses travaux du 19 novembre jusqu'ua 20 decembre 1921.
- Societe des Nations, Trentieme sessiond e Consiel, Proces-verbaux da la 11-eme séance 1924.
- »Shqipnija përpara Konferencës së paqes«, Ble i parë, Romë, 1919; Ble i dytë, Shkodër, 1921.
- »Zapsinici sa sednice delegacije kraljevine SHS na mirovnoj Konferenciji u Parizu, 1919-1920«, Beograd, 1960.

III. Objavljena e neobjavljena sećanja

- Lessona, A. »Memoire«, Firenze, 1958.
- Lessona, A. »Quando il duce compro Zogu d'Albania«, u »Storia Illustrata«, nr. 273, agosto, 1980.
- Quaroni, P., »Valise diplomatique«, Paris, 1958.
- »Revolucioni i Qershorit në kujtimet e bashkëkohësve«, Tiranë, 1974.
- Stërmilli, H., (Kujtime), Kthimi i serbëve në Dibër në mbarim të Luftës së Parë Botërore, në »Kujtime dhe këngë popullore për luftën çlirimtare të viteve 1918-1919«, Tiranë, 1970.
- Stoyadinovich, M., »La Yugoslavie entre els deux guerres, Ni la pacte, ni la guerre«, Paris, 1979.
- Strazimiri, I., »Kujtime historike mbi lëvizjen kombëtare në qarkun e Dibrës«, Tiranë, 1931.

- Strazimiri, I., »Kujtime (dorëshkrimi në AQSH).
- Sulzberger, C.L., »Dans let tourbillon de l'histoire«, memoirs. Paris, 1971.
- »The Memoirs of Ismail Kemal Bey«, London, 1920.
- Vllamasi, S., »Kujtime e shënime historike« (dorëshkrimi në AIH).

IV **Štampa**

Listovi:

- »Bashkimi«, 1922-1924
- »Besa shqyptare« 1918 .
- »Dajti« 1923-1925.
- »Dielli« 1918-1926.
- »Drita« 1920-1924.
- »Gazeta e Korçës« 1924
- »Koha«, 1919-1924.
- »Juronal de Geneve«, 1921.
- »Liria kombëtare«, 1925-1927.
- »Mbrojtja e kombit«, 1920-1922.
- »Ora e maleve«, 1923-1924.
- »Përlinda e Shqypnisë«, 1913.
- »Politika«, Beograd, 1922-1924.
- »Populli«, 1919-1920.
- »Shqipëri e re«, 1921-1925
- »Shtypi«, 1923.

Časopisi i bilteni:

- »Istorijski Zapisi«, Beograd, 1960- 1966.
- »Përparimi«, Prishtinë, 1970-1978.
- »Studime historike«, 1964-1990.
- »Gjurmime albanologjike«, Seria e shkencave historike, Prishtinë 1969-85.
- »Vjetar i Arkivit të Kosovës, Prishtinë, 1969-81
- »Hylli i Dritës«, 1922.
- »Buletini shkencor i Institutit të Lartë Pedagogjik, Shkodër, 1972.
- »Bisedimet e Dhomës së deputetëve«, 1925-1926.
- »Bisedimet e Këshillit Kombëtar«, 1921-1924.
- »Fletorja Zyrtare«, 1925-1926.

V **Istoriografška literatura:**

- Arif-Bakalli, E., - Qëndrimi i Mbretërisë së SKS ndaj Revolucionit të Qershorit të Shqipërisë, Gjurmime albanologjike”, Prishtinë, XI, 1981.
- “ “ - Marrëveshjet ekonomiko-tregtare midis Mbretërisë së Jugosllavisë dhe Mbretërisë së Shqipërisë (1919-1939), “Gjurmime albanologjike”, XV, 1985.
- Bajrami, H., - Rrethanat shoqërore e politike në Kosovë në vitet 1918-1941, Prishtinë 1981.
- Belegu, M. – Mbi Lëvizjen e Dukagjinit në nëtor të vitit 1926, “Studime historike” nr. 1, 1971.
- Buda, A. – “Shkrime historike”, 2. Tiranë, 1086.

- Cana, Z. - Kosta Novaković për Shqipërinë dhe invadimin nga Serbia, “Përparimi”, nr. 1, 1977
- “ “ - “Shpallime historike”, Prishtinë, 1982.
- Çami, M. - “Lufta çlirimtare antiimperialiste e popullit shqiptar 1918-1920”, Tiranë 1969;
- “ “ - “Aspekte themelore të Lëvizjes Kombëtare e Demokratike shqiptare në vitet 1913-1920”, Tiranë, 1982.
- “ “ - “Shqipëria në marrëdhëniet ndërkombëtare (1914-1918), Tiranë, 1987.
- Dermaku, I., - Velike sile i Albanija od 1918-1927 godine, “Vjetari i Arkivit të Kosovës”, IV-V (1968-1969), Prishtinë, 1971.
- Fishta, I. - “Ndërhyra e kapitalit të huaj dhe pasojat e saj skllavëruese për Shqipërinë (1925-1931), Tiranë, 1979.
- Hadri, A. - Pozita dhe gjendja e Kosovës në Mbretërinë e Jugosllavisë (1918- 1941), “Gjurmime albanologjike”, 1968.
- “ “ - Rrethanat ekonomike, shoqërore, politike e kulturore në Kosovë-Metohi në kohën e Jugosllavisë së vjetër, “Përparimi”, nr. 1-5, 1965.
- “ “ - Përgjigje vërrejtjeve lidhur me tekstet historike të njësisë. “Shqiptarët” dhe “Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave” në Enciklopedinë e Jugosllavisë, “Kosova-Kosovo”, 11, Prishtinë, 1982.
- Hoxha, H. - Elementë të presionit ekonomik ndaj shqiptarëve në Jugosllavinë e vjetër, “Përparimi”, nr. 4, 1970.
- Ivanaj, N. - “Historia e Shqipërisë së re”, vëll. I, Tiranë 1943; vëll. II, Tiranë, 1954.
- Milo, P. - Pretednimet dhe synimet e Mbretërisë së SKS ndaj Shqipërisë në Konferencën e Paqes në Paris, (1919-1920), “Studime historike”, 4, 1987; “Studia albanica”, 1 – 1989.
- “ “ - Dështimi i përpjekjeve për pushtimin e viseve verilindore të Shqipërisë nga forcat jugosllave (1918-1921), “Studime historike” 2 – 1988.
- “ “ - Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave në vitet 1922-1924, “Studime historike”, 1 – 1990; “Studia albanica”, 2-1990.
- “ “ - Synimet e kapitalit jugosllav për të depertuar në ekonominë e Shqipërisë (1922-1924), “Studime historike”, 4-1990.
- Murzaku, Th. - “Politika e Serbisë kundër Shqipërisë gjatë Luftës Ballkanike 1912-1913”, Tiranë, 1987.
- Puto, A. - Problemi i statusit të Shqipërisë në Lidhjen e Kombeve dhe në Konferencën e Ambasadorëve, “Studime historike”, 3-1965...
- “ “ - “Pavarësia e Shqipërisë dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha 1912- 194, Tiranë, 1978.
- “ “ - Noli përpara Lidhjes së Kombeve, “Nëntori”, 2-1988.
- Repishti, XH. - Lufta kundër intervencionit ushtarak jugosllav në Shkodër në 1920 (Lufta e Koplikut), “Studime historike”, 2-1972
- Skëndo, L. - “Albanias et Slaves”, ausanne, 1919.
- “ “ - “Le differend albano-sereb”.

- Shala, XH. - Ndërhyrja e Mbertërisë Serbo-Kroate-Slllovene në çështjen e “Republikës së Mirditës” dhe rrethanat gjatë intervencionit më 1921, “Gjurmime albanologjike”, X-1980.
- “ “ - Marrëdhëniet shqiptaro-serbe 1912-1928”, Prishtinë, 1990.
- Toptani, E. – Memoire presente a la Conference de la Paix”, Paris, 1919.
- Alatri, P. - “D’Annuncio e la questone Adriatico (1919-1920)”, Milano, 1959.
- Nitti, F., - Junskata revolucija v Albanija i blgarskata obšestvenost, u “Junskata boržuaznodemokratična revolucija v Albanija 1924”, Sofija, 1989.
- Avramovski, Ž., - Italjanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925 do 1939, u “Istorija XX veka”, Zbornik radova V, Institut Društvenih Nauka, Beograd, 1963.
- “ “ - Akcija jugoslovenske vlade protiv Zoguovog režima u Albaniji preko Cena Beg Kryeziu (1926-27), “Gjurmim albanologjike”, 2 – 1965...
- “ “ - Albanian yougoslavian relations 1918-1939, u “Kosovo” – Past and Present”, Belgrad, 1989.
- Berri, G. - Balcan inquieti”, Milano, 1924.
- Bernardy, A.A. i Florsi, V. - “La questione adriatica vista d’oltre Atlantico (1917-1919)” Ricodi e documenti, Bologna, 1923.
- Bobev, B. – Le conflict entre l’Albanie et le Royaume de Serbes, des Croates e de Slovenes en 19121 e la position de l’Italie, “Etudes Balqniques”, 1-1980.
- “ “ - Bnshnopolitičeski aspekti na sbitijata v albanija prez 1924 g., “Junskata buržoaznodemokratičen revolucija v Albanija 1924”, Sofija, 1989.
- Bognavoviq, D. - “Knjiga e Kosovu”, Beograd, 1985.
- Bourcart, J. – “L’Albanijke e les Albanais”, Paris, 1921.
- Boziq, J. - “Istorija Jugoslavije”, Beograd, 1973.
- Burgwyn, J.H. - “I Revolusionismo Fascista La sfida di Mussolini alle grandi Potenze nei Balcani e sul Danubio 1925-1933”, Milano, 1979..
- Dedijer, V. – “Novi Prilozi za biografiju J.B.Tita”, Tom 2, 1981.
- Dimitrov, G. - “Sčinenie”, Tom 8, Sofja, 1953.
- Diomidis-Pestalis, N. - “Greece at the Paris Peace Conference 1919”, Solun, 1978.
- Dubokoviš, N. - “Relations italo-yugoslaves de 1914 a 1920”, Lausanne, 1938.
- Duroselle, B. J. - “Histoire diplomatique de 1919 a nos jours”, Parsi, 1981.
- Falaschi, R. - “Ismail Kemal bey Bvlora II pensiero e l’opera attraverso I documenti italiani”, Roma, 1985.
- Frangoudis, S. G. - “L’helensime en lutte contre, l’Orient et l’ Occident, Athines, 1926.
- “ “ - “La Grece et la crise modniale”, Tome second, Prsi, 1926.

- Gayda, V.
- Giannini, A.
- “ “
- “ “
- Godart, J.
- Grasselli, E.
- Kahn, E.
- Karagiannis, A.
- Koranti, I.A.
- Krizman, B.
- “ “
- “ “
- Laskari, Th. S.
- Lederer, I.
- Mousset, A.
- Nicolson, H.
- Nikolic, D.
- Nolfo di, E.
- Papadakis, P.
- Paresce, G.
- Pastorelli, P.
- “ “
- Pipinelis, P.
- Qiru, A.DH.A.
- Reshentikova, N. Q.
- Sljepceviq, Đ.
- “La Jugoslavia contro L’Italia”, Roma, 1039.
- “Documenti per le storia dei rapporti fra l’Italia e Jugoslavia” Roma, 1934...
- “La formazione dell’Albanina”, Roma, 1930.
- “La questione albanese alla Conferenza della Pace”, Napoli 1922.
- “L’Albanie en 1921”, Paris, 1922.
- “L’Esercito italiano in Francia e in Oriente”, Milano, 1935.
- “L’Albanie et la paix de l’Europe”, Paris, 1920.
- “Grece’s quest for empire at the Paris Peace Conference 1919-20” The diplomacy of illusions, Indiana University, PH.D, 1981.
- “Diplomatiqi istoria tis Evropis 1919-1955”, Tomos 1-2, Solun, 1978.
- “Vranjska politika jugoslovenske države 1918-41”, Zagreb, 1975.
- “Italija u politici kralja Aleksandra I kneza Pavla 1918-1941”, časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 1975.
- “Elaborat Ivo Andrića o Albaniji 1939” godine IX, br. 2 (24), Zagreb, 1977.
- “Diplomatiqi istoria tis sinhronu Evropis 1914-1939”.
- “Yugoslavia at the Paris Peace Conference”, New Haven and London, 1963.
- “L’Albanie devant l’Europe”, Paris, 1930.
- “Pacemaking, 1919”, London, 1937.
- “Les differends de frontieres de l’Albanie et le traite Iatlo- Albanais du 27 Novembre 1926”, Paris, 1026.
- “Mussolini e al politica estera italiana 1919-1933”, Padova, 1960.
- “Histoire diplomatique de la question nodr-epirote 1912-1957”, Athines, 1958
- “Italia e Jugoslavia del 1915b al 1929”, Firenca, 1935.
- “L’Albania nella politica estera italiana 1914-1920”Napoli, 1970
- “Italia e Albania 1924-1927”, Origini diplomatiche del Trattato di Tirana del 22 Novembre 1927, Firenze, 1967.
- “Europe and the Albanian question”, Argonaut. Inc. Chikago 1963.
- “Eliniqi eksoteriqi politiqi”, Athina, 1955
- “Albanija v mežbalkanskoj politike v prvoj polovine 30-tih godov XX veka...
- “Srpsko- Albanski odnosi kroz vekove sa posebnim osvrtom na

- novije vreme”, Munchen, 1974.
- Srbija i Albanci - “Pregled politike Srbije prema Albancima od 1913-1945”, Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti, 1989.
 - Todorović, D. - “Jugoslavija i balkanske države 1918-1923”, Beograd, 1979.
 - Vinaver, V. - “Italijanska akcija protiv Jugoslavije na albansko – jugoslovenskoj granici 1918-1920”, Istorijski zapisi, vol. 3, Titograd, 1966.
 - “ “ - “Engleska i Italijansko zaokruživanje Jugoslavije 1926-28”, Istorija XX veka, zbornik radova VIII, 1966.
 - “ “ - “O neuspehu jugoslovenske-albanske trgovine 1929-34”. Gjurmime albanologjike, Pristinë, 2-1969.
 - “ “ - “Jugoslawien und die Turkei 1918-1934”.
 - Vujović, D. - “Oslobođenje Skadra 1918 godine, i stanje na crnogorsko- albanskoj granici”, Istorijski zapisi, nr. 1, Titograd, 1960.
 - Woodhall, R.K. - “The Albanian problem during the peacemaking 1919-20”, Memphisi, Ph, D. 1978.
 - Zomoni, G. - “Musolinis expansion politik auf dem Balkan”. Italien - Albanian politik, Hamburg, 1970.

.....

Beleške o autoru

Paskalj Miljo je rođen 1949. Studije istorije završio je 1970 na Fakultetu za istoriju i filologiju Univerziteta u Tirani, i doktorirao istorijske nauke. Od 1971-1975 radio je kao novinar a kasnije u istorijskom muzeju u gradu Fier. Od 1981 godine je predavač na Fakultetu za istoriju u filologiju Univerziteta u Tirani, a bio je i njegov dekan. Doktorirao je istorijske nauke i ima zvanje docenta.

Dr. Paskalj Miljo ima široku naučnu u publicističku delatnost. Izdao je tri monografije od kojih dve o međunarodnim odnosima i jedno o prijemu Albanije u OUN kao i nekoliko školskih i univerzitetskih knjiga. Učesnik je raznih nacionalnih i međunarodnih naučnih sesija i konferencija koje su se bavile problemima istorije Albanije. Trenutno objekat njegovog naučnog rada je diplomatska istorija Albanije, posebno odnosi sa susednim zemljama. Knjiga »Albanija i Jugoslavija 1918-1927«, objavljena je 1992 godine.

Jedan je od osnivača Socijaldemokratske partije Albanije nakon rascepa formirao svoju stranku. Poslanik je u Albanskom parlamentu a u vladi Fatos Nanoa, od 1997 do 2002 godine, bio ministar inostarnih poslova.